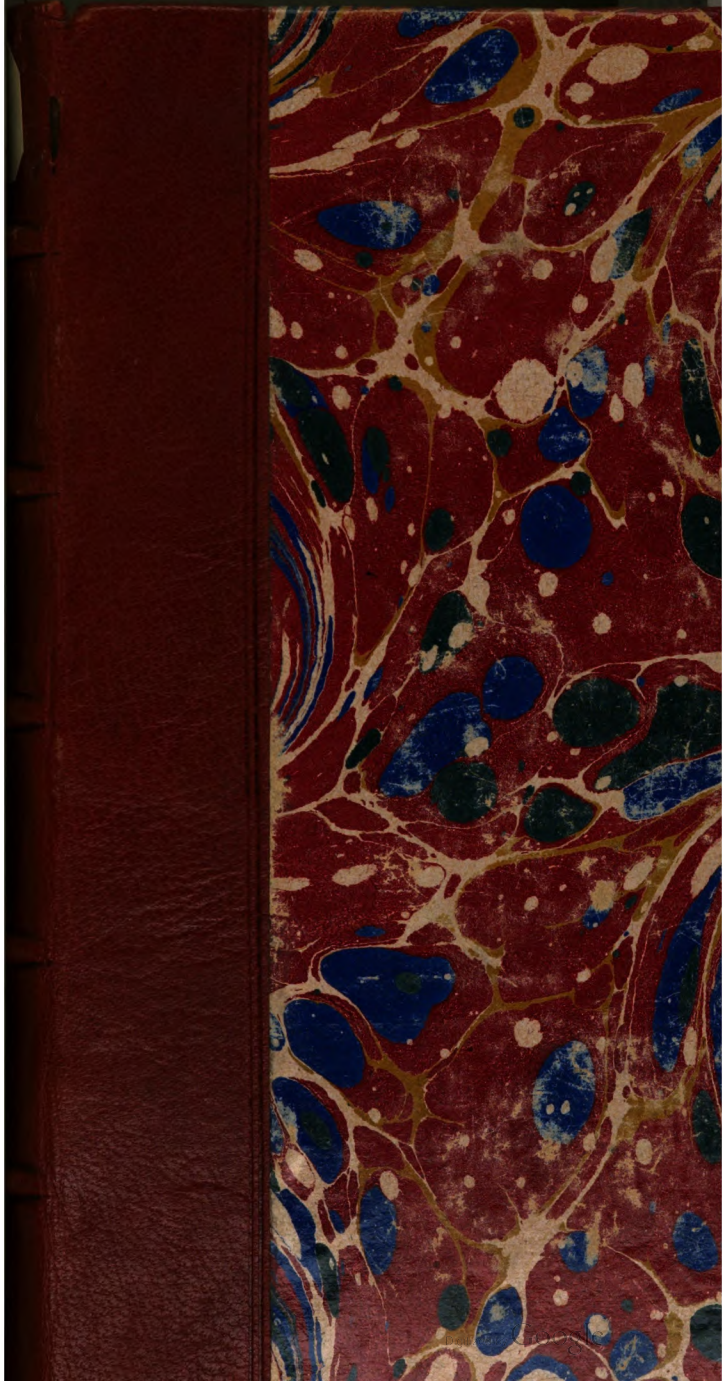

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

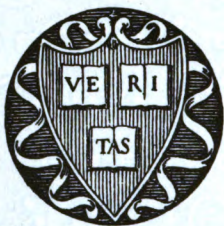
<http://books.google.com>

8.36,
5512

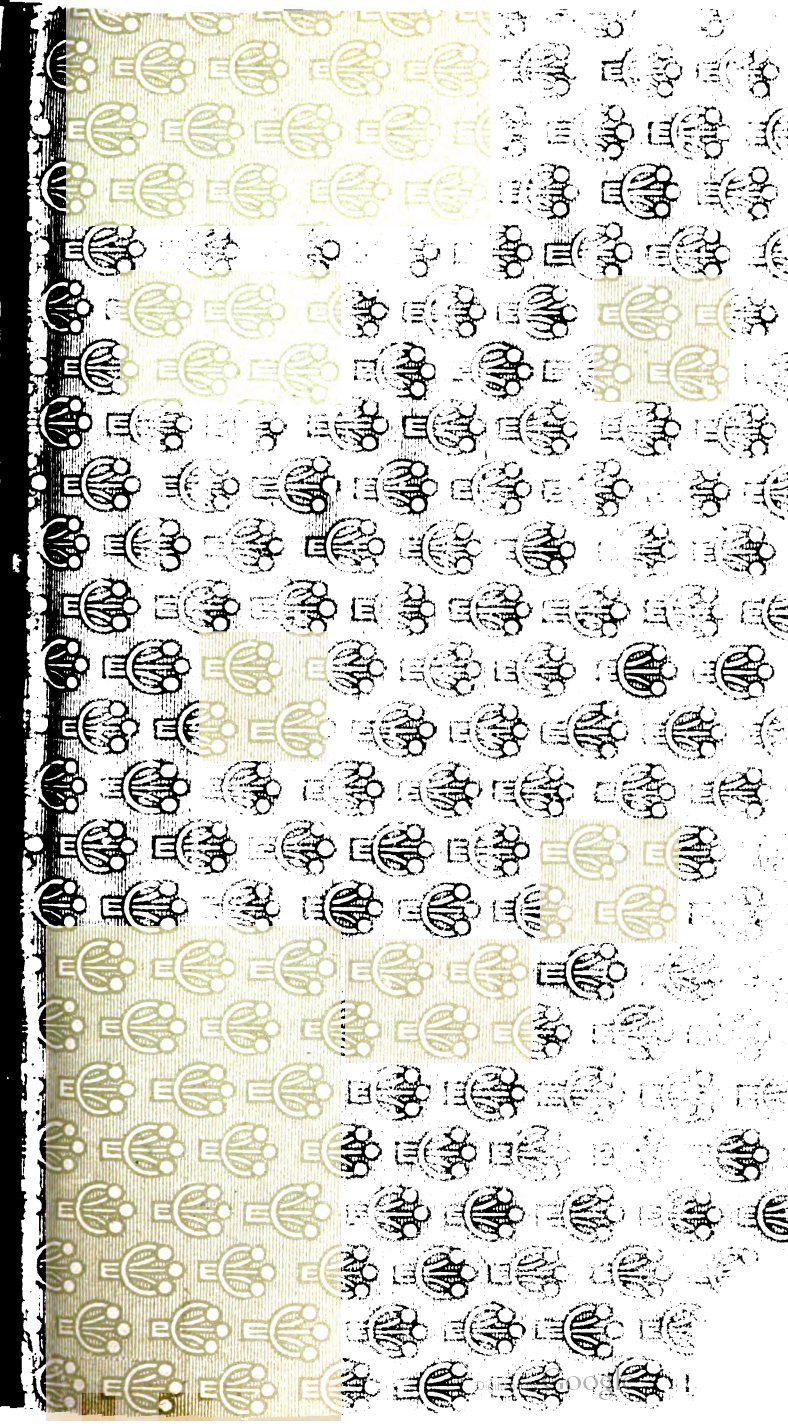
HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
FREDERICK ATHEARN LANE

OF NEW YORK

Class of 1849

K L I O.

ELSŐ ESZTENDŐ.

1832.

MÁSODIK KIADÁS.

LENGYELORSZÁG

HÖRRE MENSZETT FÖLDABROSZSZÁVAL.

As árra 2 rft. 24 xr. ezüstben.

4c.86

K L I O.

HISTORIAI 'SEBKÖNYV.

I. ESZTENDŐ.

1832.

LENGYELORSZÁG

KÖRE METSZETT FÖLDABROSZSZÁVAL.

MÁSODIK KIADÁS.

Sine ira et studio quorum causas procul habeo.

*Praecipuum munus annalium reor, ne virtutes
sileantur, utque pravis dictis factisque ex posteritate
et infamia metus sit.*

Tacitus. Annal. I. 1. — III. 65.

*Non modo casus eventusque rerum, qui plerumque
fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur.*

Tacitus Hist. I. 4.

KELTŐ

Historiai 'Sebkönyv

kiadta,

SZILÁGYI FERENCZ

Professzor.

I Esztendő

1832.

Miskolc Kiadás.

KOLO'SVÁRTT

1834.

Károlyi Károly

Gc.86

H1108.36.5(1)

Lane

1108/1911.

NAGY MÉLTÓSÁGU
KIS RHÉDEI
G. RHÉDEI ÁDÁM ÚR
Ő EXCELLENCZIÁJÁNAK,
A' CS. K. FELSÉG ARANY KÓLCOSOS HIVÉNEM,
STÁTUS TITKOS TANÁCSOSSÁNAK,
DOROKA VÁRMEGYE
FŐ-ISPÁNJÁNAK,
AZ ERDÉLYI
ÉVÁNG. REFORMÁTUM FŐ CONSISTORIUM
ELŐLÜLŐJÉNEK,
'S A' KOLO'SVÁRI
ÉVÁNG. REFORMÁTUM KOLLÉGIUM
INSPECTOR FŐ-CURÁTORÁNAK

méjj tisztelettel

ajánlva.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1911

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1911

*Nagy Méltóságu Gróf,
Státus Titkos Tanácsos, Fő Ispán,
és Inspector Fő-Curator Úr!
Kegyelmes Uram!*

Az emberiség tökéletesedését gyarapító eszközök között nincs hathatósabb, kiterjedtebb a' nyomtató intézetnél, mely villám szárnyakon repíti az igazságot, míveltséget, világosodást. Ezért a' nyomtató műhelyeket állító, oskolákat pártfogó nagy emberek nem csak hazájoknak voltak fiai, de mint az emberiség jóltévői, a' jövődőkör ritka polgárai, századokra kiható munkálódásokért a' tisztelet és háládatosság legméltóbb tárgyai. Elenyésatek ugyan a' Nedelitz, Visolyi, Új Szigeti typographiák, de alapítójik, Magyar Leonidas

Zrinyi Miklós, országbíró Báthori István, és Nádasdi Tamás fényes nevek él ma is, dicső emlékezetek nemzetünk protestans egyháza lételével szorosan öszvefügg, magos példájok az égből földre szállott böldegíteni törekedés, a' honnyi érzés, indulat tükrének marad. A' Szent-könyv N. Váradon kezdett, itt Kolo'svártt végzett kiadása, egy inséges, villongó, erdős kis hazánkat rongáló időben, több fejedelmi előmozdítóji között, a' rövid ideig, de szívet meggyerő jósággal országolt RHEDEI FERENCZ pártfogását is hirdeti, fenntartja!

Kollégyomunk typographiáját oct. 12-k.
1672-b. és ápr. 16-k. 1673-b. fejedelem
I. APAFI MIHÁLY ajándékozta: majd
Doboka Vármegyei fő-ispán G. Bánffi
G y ö r g y oskolánk ritka joltévője, 's
1728-b. a' historia és régi literatura pro-
fessori székének fundálója, az egész Éu-
ropában akkor első rangu, sőt Á'siában
is nem ismeretlen betüöntő és metsző
Tóthfalusi Kis Miklós nyomtató
eszközei és műszerei megvásárlásával új
lábra állította. De azóta egy hoszszu szá-
zad folyt-le , 's a' javítást sürgető idő-
kor, megavúlt nyomtató műhelyünk úji-
tását is , valamint kömetsző intézettel ösz-

vefoglalását kívánta. Mind a' kettő megtörtént, 's azt sok részben *Exczenlenciád* segedelmező kegyessége eszközölte. Ezen jótettét *Exczellenenciád*nak csak megemlitem, 's azzal az *Exczellenenciád* pártfogó indulatját, és apolgató kezeit több versben tapasztalt oskolánk háládatosságát kifejeznem, elég: a' nemes cselekedet becsét, érdemét, dicséret, annál inkább szabadon érző ember keblétől idcgen hízelkedés nem emelné.

Exczellenenciád

alázatos szolgája

SZILÁGYI FERENCZ.

ELŐJÁRO BESZÉD

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK KIADÁSHOZ.

Fontos és temérdek következésű változásokkal gazdag a mostani idő folyamatja. Mint a' mesés hajdankor tündéres elbeszélései és csudás regéji figyelmünket szüntelen újabb meg újabb tárgyakkal ingerlik, éppen így foglalják-el ma egész valónkat a' politikai világ théátromán egymást repülő sebességgel felcserélő óriási jelenések, 's a' bámúlásban alig engedve pihenést, gyakran éppen ellenkező érzésekre ragadnak. Kevés hólnapok sőt csak napok is nagyobb fordítást tesznek most néha egész népek sorsán és állásán, mint ez előtt talám egy század egyesült munkássága. Ennyi mozgással és feszült várakozással tele jelenkorunkban nincs szük-

ség felett, az emberiség tanító mesterének, a' historiának, a' tapasztalás ellenemondhatlan nyelvén megszóllalni, 's az idő nagy árchivumából hitelesen kiszedett, figyelmet ébresztő történetekkel, a' végsőre hajló indulatokat oktatni, inteni; azokban mint egy tűkörben mutatni a' virtus és vétek, az emberi nagyság és alásülyedt törpeség példájit, szemléltetni a' mindent teremő lélek erejét, 's még is sokszor ön-méltóságáról elfelejtkezését, majd éles ellenkezésben bámúltatni mennyet és poklot egyaránt ölelni tudó hatalmát.

Ilyen szándékkal kezdett KLIOMAT a' tisztelt olvasó közönség, kivált erdős kis hazánkban, szembetűnő, 's tölem háládatoson hirdetett részvétellel fogadta, mint az első kiadásra előfizetők 600-an felyül álló száma bizonyítá. Ezen pártfogó bizodalom az elkezdett fáradtságos pályán serkentő, lelkesítő volt, 's nem pirúlok-meg állításomért, hogy buzgó indúlatom, el nem lankadó törekedésem volt, erőmhöz képpes megfelelni annak,

a' mit a' művelt olvasók ítélete egy ehhez hasonló munkától kíván. A' választott tárgyak többnyire szoros öszveköttetésben állanak a' legújabb idő nagyobb és érdeklőbb történeteivel, valamint emberiségre kiható kérdéseivel; ezért talám, kis könyvem, minden foglalkozásai mellett, legalább foglalatjáért, nem leszsz érdemetlen az olvasó közönség apolगतó indulatjára: 's mint nemzeti literatúránkban tudomra először próbált historiai 'sebkönyv, kímélléshez tart számot. Igyekeztem a' lehetőségig hiteles kútfökből meritni, 's a' historia fő-törvényjét, az igazságot mindég szemem előtt tartottam. Az egyes czikkelyek előtt felhozott írók mutatják, hogy czélomra különösebben micsoda könyveket használhattam; a' jegyzések pedig nagyobb részint a' fontosabb egyes történetek kútfejeire útasítanak, vagy világosításul szolgálnak.

Ha kis munkám a' törvényes szabadság és rend szeretetére, a' nemzeti közlélek serkentésére, a' haza és fejedelem iránt tartozó

kötelességek hív 's buzgó teljesítésének előmozdítására befolyhatna, ha az igazságot, nemesebb érzéseket kicsi körében is terjeszthetné, ha erővel teljes azép honnyi nyelvünk szeretetét valami részben ajánlhatná, 's ezen az úton a' hasznos ismeretek világát nyitná, úgy tökéletes jutalmát érezném kedves hazánk oltárán bemutatott munkálódásomnak.

SZILÁGYI FERENCZ.

a' Kolo'svári evangélico-reformátum
kollégyomban historia, görög,
deák literátura, és ékesenszollás
k. r. professora.

FOGLALAT.

Lap.

- I.) Europa közönséges történetei által-
nézése az 1814-béli Párisi békessé-
gtől és Bécsi congressustól fogva az
1830-béli juliusi revolutzioig 1.
- II.) Lengyelország háromszori felosztá-
sása és végromlása 127.
- III.) Németalföld, vagy Hollandia és Bel-
gium főbb viszontagságai 291.
- IV.) Erdélynek Magyarországtól elsza-
kadása 337.
- V.) Az Angol és Francia képviseleti
országolás 353.
- VI.) Saint-Simonismus 379.
-

A' II-d. cikkelyben tartozik Lengyelország köre metszett földabroszsa. Ezt az általam adott útastás szerént rajzolta és metszette a' czimlap-
pal együtt, jeles 's a' szép művészégekben kité-
sző ajándékkal bíró ifju Kováts Jo'sef Nagy Bányá-
ról Szathmár vármegyében, ki soha lithographiát
nem látva addig mig oskolánk a' magáét fel nem

állította, metszésbéli talentomának legelőször is ilyen szép, csinos, és tiszta próbáját adta, úgy hogy a' mint áll most, ismeretem szerént, nállunk a' művészségek ezen ága, nem tudom, *egész Erdélyben* hajtotta volna é valaki jobban ezt a' mappát végre? Ez mutatja különböző színekkel a' Lengyel föld mostani felosztatását és állását, több osztályjai is 1793-ból, 1795-ből, 1807-ből apró pontokkal fel vagynak téve. A' historiai czikkelyben előforduló minden helyek pontos feltételére ügyeltem. A' könyvhöz egyébaránt ezen kissebb formát tartottam illőnek. Azt hiszem egy mappának is érdemét inkább belső becse adja-meg, mint kiterjedése; nem a' bajoson felemelhető foliánt mindég a' tömött munka, nem is az a' nagy ember kit singel lehet mérni.

KLIO I-ső esztendejének második kiadása a' sajtót elhagyta május végén 1834-b.

Sz. F.

I.

ÉUROPA KÖZÖNSÉGES TÖRTÉNETEI ÁLTALNÉZÉSE,

AZ 1814-bÉLI PÁRI'SI BÉKESSÉGTŐL
ÉS BÉCSI CONGRESSUSTÓL FOGVA
AZ 1830-bÉLI JULIUSI RÉVOLUTZIOIG.

Tempus — ipsa etiam pax saevum.

Klüber, Übersicht der diplomatischen Verhandlungen des Wiener Congresses. Zwey Abth. Frankfurt am Main. 1816. 8.

De Pradt, du congrès de Vienne. 2 Voll. Paris. 1816. 8.

Der Wiener Congress. Geschichtlich dargestellt von **G. Flassan**. Aus dem Französischen übersetzt von **A. L. Herrmann**. 2 Bde. Leipzig 1830. 8. Nevezetes munka, bár nem minden részre-hajlás nélkül: az író személyesen jelen volt a' Bécsi congressuson a' Francia követséggel, mint külső miniszterium historiographussa.

Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit, seit dem Anfange der französischen Revolution. Von **Friedrich Saalfeld**, Professor in Göttingen. IV Bde. jeder Bd. in zwey Abth. Leipzig 1815 — 1823. 8.

Die Staatensysteme Europas und Amerikas seit dem Jahre 1783, geschichtlich-politisch dargestellt von **K. H. L. Pölit**. III Theile. Leipzig. 1826. — 8.

Ide tartozó diplomáciai gyűjtemény:

Archives diplomatiques pour l'histoire du tems et des états. VI Voll. Stuttgart 1822 — 1826. 8. A' VII-ik darabtól fogva ezen czim alatt is folytatódik: Neueste Staatsacten und Urkunden in monatlichen Heften.

Sok nevezetes példáját mutatja a' historia az emberi múlandóságnak, — de nagyobb, tanusággal teljesebbet nem sokat, mint Nápoleon meg-bukását. A' Franczia révolu-tzio, ez a' 18-d. század végét czímerező, or-szágokat meg-rázó, thronusokat öszve-rontó te-mérdek-nép-mozgás — egy Corszikai ifju pattan-tyus hadnagyot, Bonapárte. Nápoleon-t — ki-emel a' közép sorsból, ki csak hamar me-rész és vitéz tettei által Éropa figyelmét ma-gára kezdi vonni, 's midőn katonai dicsőségé-nek a' föld ezen egy részét elég tágasnak nem tartotta, éppen oly bátor mint meg-lepő pró-ba-tételével — az Egyiptomi táborozással, — Áf-rikát és Ásiát is el-tölti nevével. Míg oda jár, az alatt hazáját a' reszpublikai ország-lással e-gyütt járó belső villongások részekre szaggat-ják; kívülről, csak nem egész Éropa hatal-mas és győzedelmesen elő-nyomuló szövetke-

zése, vég-veszéllyel fenyegeti. Ilyen környülálások közt az ifju hős, a' tengert el-borított ellenséges hajók közt utat találva magának, midőn senki sem vélte, otthonn terem, a' belső zivatart, mint Neptunus az Aeolus által fel-költött szeleket, le-csilapítja, 's a' kormányt — már első consul, feje és ura Franciaország sorsának, — erős kézzel meg-ragadja. Ezt alig végzi, katonai erő teremtéséről gondolkozik, 's minnekelőtte sergének még csak össze-gyűlését is képzelhették volna, már azzal villám-sebesen, mint midőn Hannibal Róma meg-alázására sietett, az Alpeseken keresztül az ellenség táborra elibe zúdul, azt, a' Marengoi csata-mezőn június 14-k. 1800-b. szélyel-veri, egy csapással Olosz-ország urává leszsz, és kevés idő alatt hazája minden külső ellenségével, még a' kevély Angliával is, hasznos és dicsőséges békére lépik. Így a' tíz esztendeig dühösködött, sok ellenséges indulatokat fel-zaklatott háborút 1802-b. le-csendesíti, 's a' mindent el-seprő revolutzio árja elibe állva, annak erős karjával gátot vét.

Itt vólt, a' már ezerek felett álló és lelkével messze körben munkálódó nagy ember éltének el-választó pontja, 's mint hajdan, a' mese szerint, Hercules előtt a' gyönyörűség-re és virtusra vezető kétfelé menő ösvény, úgy vala előtte is a' külső fény és magosra emelkedés, mint a' népek boldogítása és a' valódi

dicsőség pályája meg-nyílván. Egy roszaz génius az elsöre ragadá ötét, 's népének elnyomója, az idegen nemzetek sanyargatója, és a' csirázásba indult szabadság le-tapodója lett azon férjfiu, ki a' természettől maga idején felyül emelkedő nagy lélekkel, minden felségest és dicsőt egyaránt fel-fogó láng-elmével, semmi akadályra nem ügyelő erős akarattal fel-ruházva, századjának, sőt az emberiségnek jóltévője és atya lehetett volna, ha el-érve a' valódinagyságot, — a' boldogság és jól-létel mentől ágasabb körbe árasztását, — mint Washington, le-szálljon magos polczáról polgár-társai közzé elegyedni. De a' hatalom fényjétől megvakitva, a' szerencse példátlan kedvezésétől elszédítve, önn nagy-vóltát, nem a' valódi közjót tette közép-pontjává minden törekedésének, az önként hódoló tisztelet és szeretet érzései nem elégíték-ki hevesebb indulatoktól mozgott keblét, inkább tündökölni és bámúltatni kívánt, 's ez egyetlen egy, minden eszközt egyaránt használó célra sietés lelkesité pihe-nést nem kereső munkásságát. — Minekutánna 1804-b. a' császári koronát fejére tette, 's majd Olosz-ország thronussátis elfoglálá, cél-arányoson és sebesen válták-fel egymást azon intézetei, a' mikkel belőlről a' határtalan országloí hatalomra jutást, kívülről egy közönséges monárchiának fel-állítását — melynek Franciaország középpontja legyen, — munkába vet-

te. Mint Francia-országot el-nyomni, úgy magát Éropa dictátorává tenni — e' két, elérhetőnek látszó nagy idéa valósitása vólt tárgya minden gondolatjának. Ebből fejlődtek-ki azon szüntelen tartó háboruk, melyek az ő idejében Éropát egyik végétől fogva a' másikig lángba boriták, mikor bámúlással és irtózással kelle szemlélni egy művelt nemzet arra kárhoztatását, hogy az, a' békés foglalatosságok gyakorlását 's önn boldogságát és nyugalmat, a' bárdolatlan népek vándorló életével cserélje-fel. (1.)

Azonban ritka szerencse követé az új császár lépéseit. A' révolutzio árja, mely a' nemzetben minden különbséget és választó közfalat le-rontott, a' tökéletes egyformaság behozásával, a' despotismus önkényje előtt is szélesebb utat nyitott. Sergét, hős lelke bájló erejével, vitézségre és csuda tettekre buzditva, magával ragadá a' győzedelem és dicsőség pályá-

(1.) Milyen temérdek számból álló embert emésztettek-meg Napoleon hadakozásai, mutatta azon le-írása a' nemzet állapotjának, melyet 1814-b. a' királyi országlo-szék jul. 12-k. a' követek kamarája elibe terjesztett. E' szerént, csak 1813-b. és 1814-b. tehát a' Francia nagy ármádát el-pusztított Orosz táborozás után — 1,300,000 katonát állított-ki a' Francia birodalom. Meg-vala ezen elő-adásban jegyezve, hogy az emberek már annyira hozzá szoktak a' minden familiai köteleket el-szaggató erőszakos katona-szedéshez, hogy Bretagne tartományjában olyan atyák is találkoztak, kik, fiaikat el-vívén a' ki-rendelt helyre, templomba mentek, és érettek előre halotti imádságokat tartottak!

ján, 's feloldozhatlanul thronussához kapcsolá. Minden hódola birodalma hatalmának, melyet személyes nagysága a' köz-vélekedésben még magosabbra emelt. A' költsönös érdekszé által egyesített népeket és fejedelmeket egymástól el-szakasztotta, egyenként meg-lepve, mindeniken erőt vett, 's egy győzedelmé-
 így, mindég újabbra vezette. Míg ellenségei még-rémülve csak magok meg-tartásáról gondolkodtak, az alatt, ez az új világ Julius Caesarja, az intézetei előtt álló akadályokat le-verte, 's jussal és törvénnyel nem gondolva sietett emberi erőt meg-haladó célja felé. Familiáját fel-emelni és arra fényt sugározni, nagyra-vágyó törekedéseinek természetes követke-zése volt. Ezért a' le-röntött, erővel, vagy ravaszsággal el-rablott thronusokra testvéreit v. atyjafijait ülteté, 's azon embereit, kiket önkényje és hatalma elő-mozdítására ki-választott és nagyra emelt, a' meghódolt országokban számokra el-foglalt jószágokkal és jövedelmekkel gazdagítá. Ezen az úton birodalmának — ide értve a' koronájától egy vagy más tekintetben függő státusokat és népeket, — temérdek és szinte egész Európát el-nyelő ki-terjedést adott, 's a' szabad és független státusokat is szövetség és kötések útján magához-lánczolva, akaratját követni kényszeríté. Minden próba-tétel Napoleon súlyoson nyomó és ár-víz módjára nevelkedő hatalma meg-gátlására

azt nagyobbra terjeszté, 's a' rablánczokat lerázni törekedése a' népeknek, azokat még szorosabbra húzta.

Csak a' tengerek uralkodója, 's ez időben, szinte lehet mondani, egyedül birtokossa Anglia nem hajlott-meg Éropa rettentője előlt, csak ez nem fáradott-el a' szabadság mellett vívni, és érette roppant áldozatokat tenni. Eppen azért vólt fő czélja a' Francia császárnak, ezen mérges vetélkedő társa meg-alázása, 's mivel a' tengeren keresztül hozzá nem férhetett, éltető erejének, a' kereskedésnek ketté-metszésével akarta porba ejteni. Ide nézett merész és temérdek intézete, az úgy nevezett *sadrasi rendszer*, v. *continentale systema*, melyel Angliát a' száraz földről egészen ki-rekesztetni, 's annak ezzel minden kereskedési össze-köttetését meg-szüntetni törekedett. Ezen alap-idéákon állott a' két nemzetnek 1803-b. újra kezdődött oriási tusakodása, melynek társát a' historia addig soha nem látta, és a' minek más ki-menetele nem lehetett, hanem vagy az Anglia 's azzal együtt egész Éropa tökéletes el-nyomattatása, vagy magának azon, természetet és józan-okosságot ki-gúnyoló rendszernek, mint alkotójának meg-bukása. A' végzések, ez utolsót hamarább el-hozták, mint képzelni lehetett.

Az 1812-*a.* esztendő elején leg-magosabb és leg-fényesebb pontján álla Nápoleon ország-

lása. Egy tekintet Éropa akkori politikai állására, ennek bizonyítására szolgál. A' *Francia birodalom* Rhenuson és Alpeseiken túl terjedő határai északra Dániáig fel-mentek, 's egész Hollándiát, északi Német-ország nagy darabjával magokban foglalták, délre, Olosz-országban Nápolyig le-nyultak, 's körökben esett Piemont, Génua, Párma, Toscána, és az Egyházi státusok nyugoti része Romával együtt. A' Pyrénéusi fél-szigetben, *Portugallia* már megmentve a' Francia járomtól, az Anglusok hatalmában volt: az uralkodó ház ellenben 1807 végén, a' Francia erőszak elől, Braziliába tette-által lakását. A' királyné I. Mária észbéli gyengesége miatt, fijának, regens herczeg Jánosnak kezében vala a' kormány. *Spanyolországban* Jó'sef a' Nápoleon testvére országot 1808-tól fogva, bár tusakodva a' le-tapodott jussai oltalmára és el-hurczolt királyjáért hősi bátorsággal fel-költ nemzettel. *Olossország* is a' Francia birodalomhoz foglalt tartományokon kívül, a' Francia császárt ismer-te urának. Lombárdia, Velencze, Modéna, 's az Egyházi státusok keleti nagyobb része formálta az úgy nevezett *Oloss-királyságot*, melynek koronája Nápoleon fején volt. *Nápolyország* — minekutánna 1805 végén az itt ország-ló Bourboni ház a' Francziák által el-üzetett, és Szicziába vonta magát — elébb Bonapàrte Jó'sefnek adatott, ennek pedig 1808-b. a' Spa-

nyol thronusra hivattatásával Múrat Jóachimé Nápleon sógoráé lett, ki Német-országban Berg nagy-hercege volt. Csak *Szicilia* és *Szardínia* szigetekben maradtak-meg az Ánglusok oltalma alatt, az elébbi uralkodó házak. A' *Svájc*ot, melyre a' Francia révoluczió rongáló bé-folyása ki-áradott volt, hosszas belső vilongások után, Bonapárte consul korában erős kézzel lecsendesíté, a' fébr. 19-k. 1803-b. költ *köszbenjárás*i *acta* által, mely a' Svájcz külső és belső politikai állását el-rendelte, annak igazgatása formáját meg-határozta, és a' cántonok számát 19-re nevelte. Ezzel nyerte Bonapárte a' *Svájcz köszbenjárója* czímjét, de egyszerűsmind Tell unokáját Francia-ország 'soldossai-vá tette. A' *Német császári birodalom* 1806-b. tökéletesen el-bomolván, ennek különböző fejedelmei, részint királyi rangra emelve, a' *Rhenusi szövetségben* egyesültek, de mint Nápleon vasalussai. *Prusszia*, a' Tilsiti békeséggel 1807-b. végzett szerencsétlen háború után le-tiporva, másod rangu hatalmassággá aláztatott. Német birtokaiból, az el-kergetett Hessen-Casseli választó-fejedelem és Braunschweigi herczeg tartományjival együtt a' Vesztfáliai királyság formálódott Bonapárte Hieronymus számára: a' Lengyel földből el-rabolt provinciái nagyobb része ellenben, mint Varsói herczegség, az új Szaxoniai királynak adatott; 's így a' le-tapodott Lengyel nemzet ne-

vének fel-elevenítését a' historia mint Nápo-
 leon érdemét említi. *Ausztria* még 1804-b.
 örökös császárságra emeltetvén, két rendben
 1805-b. és 1809-b. a' Franczia hatalommal
 Éropa szabadságáért viadalra szállott vólt,
 de rossz ki-menetellel, mert szép országai el-
 vesztével és nagy áldozatokkal kellett mindég
 a' békét meg-vásárolni, 's tenger-melleyéki bir-
 tokaitól is el-esett 1809-b. melyekből formá-
 lódtak az Illyriai tartományok. Az utolsó bé-
 kesség familiai kötéllel kapcsolá a' Francziá-
 hoz, minekutánna Nápoleon első hitvessétől
 el-válván, Mária Luizát el-vette. *Dánia*, fővá-
 rossának 1807-b. az Anglusok által történt ép-
 pen oly rút mint igazságtalan meg-támadtatása 's
 össze-lövdöztetése következéséül, Nápoleon
 frigyessé lett, valamint *Svéczia* is, bár kénytelen,
 mely el-kergetvén IV. Gusztávot, — kinek Ná-
 poleon ellen viseltető oktan gyűlölsége miatt
 az Oroszszal folyt háborúban Finnland 1809-b.
 el-veszett vólt, — XIII. Károlyt annak nagy báty-
 ját hívta a' thronusra, és 1810-b. Bernadotte
 Franczia marsallt (2.) Károly János név alatt

(2.) Mad. *Staal* azt erősíti a' Franczia révolu-
 tzióról irt munkájában (*Considerat. tom. III. p. 32.*)
 hogy Bernadotte választása nem vólt kedve sze-
 rént Nápoleonnak. „Bernadotte“ ú. m. „eszesebb
 lévén mint sem ötet csak vak engedelmességre for-
 mált katonának lehetett volna nézni, kissébb na-
 gyobb mértékben mindég gyanus vólt Nápoleon
 előtt, ki nem szerette ugyan azon emberben a' kard
 és vélekedés együtt-létét.“

korona-örökösnek választá. Az *Orosz birodalom*, bár ennek seregei is érezték Nápoleon győzedelmes fegyverét, maga erejében állott, 'a' a' Tilsiti békesség és 1808-béli Erfurti congressus oltá, barátság és szövetség kötelével Nápoleonhoz kapcsolva. A' mi végre a' *Török Portát* illeti, ez sem kerülheté-ki a' Franciaia révolutzio árjába sodortatását, és thronussának kétszer lett véres meg-rázattatása után, — melyek közül egyiknek a' derék 's vad népét Éurópai míveltséghez szoktatni akaró III. Szelim áldozatjává lett, — 1808-b. II. Mahmud Szultánt ismeré urának. Franciaia sugallás következéséül az Oroszszal háborúba elegyedvén, azt 1812-b. május 28-k. a' Bukuresti békeséggel végzé, melyhen Moldovának Pruthig eső részét, Beszszarábiával együtt el-vesztette.

E' szerint a' Tajótól fogva a' Niemenig, a' Franciaia császár akaratja törvény vólt, és hatalmának szinte minden hódola (3.) De midön azon kötelet, melyel az Orosz birodalom is magához kapcsolá, tágulni látta, 1812-b. egy roppant és 20 különböző népekből össze-szerkeztetett sereggel, — melyhez hasonlót a' világ Xerxes és Átilla idejétől fogva nem látott — az északi colossus meg-alázására sie-

(3.) Nápoleon a' Bergi nagy-herczegséget Bonaparte Lajos fijának azon intéssel adta, „hogy első kötelessége lenne a' császár iránt, második, Franciaia-országhoz, es a' harmadik, jövőendő alattvalójihoz.“

tett, és győzedelmesen elő-nyomulva a' nagy birodalom belsejébe, annak második fő-városába bé-száll. Mikor itt messze terjedő intézeteinek óhajtott végéhez magát oly közel állani képzelné, kevély álmából fel-rázza Moszkau lángba borulása, 's a' szerencse változandóságára emlékezteti. Majd a' bé-következő hideg része az esztendőnek visszatérésre kényszeríti a' 150 mértföldre terjedő ellenséges tartományokon keresztül. A' tél példátlan sanyarusága, és más viszontagságok, azon serget, mely juniushban szinte fél millioból álló számmal, és magát kevély triumfussal kecsegtetve ment vólt a' Niemenen-által, 25,000-re le-olvasztották, midőn december végén minden inséggel küszködve, 's egészen el-szigorodva, oda visszatért: 's maga Éropa hatalmas diktátora is, a' háta megett nyű'gő ellenséges csoportoktól háborittatva, egy nyomorult szánon alig tudott megmenekedni. Hitel felett gyorsan rendbe-szedte ugyan magát a' rettenthetlen vitéz, és újonnan elő-állított hadi-sergével az utánna siető ellenséget még két versben vissza-nyomja; de majd a' népekben és fejedelmekben nagy erővel fel-költ szabadság lelke diadalmat vett rajta, 's Lipsziánál, az el-határozó három napi nagy ütközetben, october 16. k. és 19. k. 1813-b. hatalma és nagysága örökösön porba hull. Bár hősi bátorsággal, 's néha csillámló szerencsével oltalmazta ma-

gát birodalma földjén is, hová utánna nyomult a' ritka egyesség által még inkább mint szá-
mával félelmesebb szövetségés sereg, de ta-
pasztálnia kellett azt, hogy a' mely kedveltjé-
től a' szerencse el-fordúl, azt nem szokta töb-
bé ölénben ringatni. A' fegyver zörgése és pa-
takként ömlő vér közepette próbált helyre-ál-
litása a' békességnek, Nápoleon megfeszített
kivánságai, és engedésre nem hajlása miatt,
sükeretlen völt, a' mi az egyesült fejedelmeket
erejek szorosabb öszve-kapcsolására inditá. En-
nek következéséül, a' négy fő hadakozó hatal-
masság, Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia
és Pruszszia húsz esztendeig tartó új egye-
zésre léptek, *négyes szövetség* neve alatt Chau-
montban márcz. 1-sőjén 1814-b. azon köte-
lezéssel, hogy mindenik fél 150,000 embert
állit és tart lábon teljes számmal a' háború
folytatására, Anglia ezen kívül 5 millio font
sterling (50 millio rft.) segéd-pénzt fizet; az
ellenséggel egyik rész is külön alkudozásba
nem bocsátkozik, és sem békességre, sem fegy-
ver-szűnésre, sem más kötésre köz megegyezés
nélkül nem lépnek, valamint a' fegyvert addig
le nem teszik, míg a' hadakozásnak az egymás
között meg-határozott módon végét nem érik.
Szerencse és fényes ki-menetel koszorúzá a'
szövetségések kezét fogó egyes iparkodását.
Francia-ország fő-várossa márcz. 31-k. 1814-b.
kezekre kerül, 's Nápoleon koronája el-esik.

Északnak hatalmas ura Sándor, maga és szövetségesei nevében, még az nap közönségesse teszi „hogy Bonapárte Nápoleonnal valamint familiája egy tagjával is többé nem alkudoznak, Francia-országot ellenben régi egész ki-terjedésében meg-tartják, mint a' melynek Europa bódogságára nézve nagynak és hatalmasnak kell lenni.“ Azon senatus, mely addig hízelkedve éig magasztalta a' nagy császár minden tetteit, és önkényjének vakon engedelmeskedő eszköze volt, elébb ideig-való országgló-széket nevezvén-ki hajdani fő miniszterének herczeg Talleyrandnak előlülése alatt, majd ki-mondja urának a' thronusról ki-tétetését is. E' szerint Nápoleon, kinek határt nem ismerő nagyra-vágyása előtt Europa elég tágas nem volt, minekutánna népét, mely súlyos kezének nyomását tovább nem szenvedheté, magától el-idegenitette, azóktól pedig, kiket magosra emelt volt, részint elhagyatott, részint el is árultatott, a' sors csudálatos fordulása által kéntelen volt a' thronusról le-szállani, 's egy kis szigetbe költözni, melyet a' szerencse ezen játéka tett inkább ismeretessé. A' szövetséges hatalmasságokkal ápr. 11-k. 1814-b. Fontainebleauban kötött alkuban le-mondott Nápoleon maga és maradéki nevében, a' Francia és Olosz koronákról, 's kapta, teljes fejedelmi jussal Elba szigetét, Francia-országtól fizetendő 2 millio frank esztendei jövede-

lemmel, feleségének pedig és fijának adattak örökös jussal Oloszországban Párma, Piacenza és Guastalla herczegségek, valamint anyja és testvérei is meg-határozott szép jövedelmekről tétettek bizonyossá. Ennek következtetésül, Nápoleon április 20-k. el-indulván, május 4-k. szállott-ki Elba szigete fő-várossába Porto Ferrajoba.

Nápoleonnak a' thronusról le-szállásával arra, az el-kergetett, 's ez időben Angliában tartózkodó királyi familia vissza-ült, XVIII. Lajosnak, a' szerencsétlen XVI. Lajos testvéreinek személlében. Előre küldve testvér-öccsét az Ártéziai grófot Károlyt, ki ápr. 12-k. mint az ország fő-helytartója a' kormányt által-vette, meg-érkezett maga a' király is ápril. 24-k. a' Francia földre, és május 3-k. tartotta Párisba bé-menetelét. Két nagy kötelesség várakozott rá, midőn ősei országló-székét elfoglalta, egyik, Francia-országot a' kül-földdel meg-békéltetni, a' másik, népének oly igazgatást adni, milyent az idő lelke, 's a' nemzetnek a' revolutzio által sok tekintetben meg-változott állapotja és helyheztetése kívánt. Ez utolsóra nézve, még a' fő-városba érkezése előtt május 2-k. St. Ouenbe ki-adott hirdetésében ígéretet tett, hogy népének constitutziót fog adni, annak helyébe, mely a' senatus által elibe volt terjesztve, mivel azt hijjános voltaért el nem fogadhatta.

A' békesség, melynek Éúropa hoszsza rázkódásait bé-végezni, 's a' népek szenvedéseit el-enyésztetni kellett, meg-készült Páris-ban május 30-k. 1814-b. 's tulajdonképpen négy külön, de teljesen egyformán hangzó kötésből állott, melyet Franciaország nevében herczeg Talleyrand — kire bízta XVIII. Lajos a' külső dolgok kormányját — írt-alá Ausztriával, az Orosz birodalommal, Nagy Britanniával és Pruszsziával: 's melyhez mind a' négy hatalmasság részéről különböző pótlékczikelyek járultak. Annak elején ki-jelenték a' szövetséges hatalmasságok, „hogy minekutánna Franciaország vissza-tért királyja atyai országlása alá, le-mondanak mind azon feltételekről és kezességről, a' miket annak elébbi kormányshékétől kívántak volna.“ Főbb pontjai ezen 33 cikkelyből álló békességnak voltak:

a.) Franciaország teljes birtokában marad az 1792-b. januar. 1-~~es~~ napján birt ki-terjedésének, 's így a' révolutzió alatt el-foglalt Avignonnak, Venaissin és Mümpelgard grófságoknak, a' mellett nagyobbodást kap Szávója egy részével, némely Belga és Rajna balparti kerületekkel, valamint Landau várával,

b.) A' Rajnán, azon ponttól fogva, hól rajta a' hajók járni kezdenek egészen a' tengerig 's vissza, tökéletesen szabad: a' hajókázás.

c.) Hollándia, az Orániai herczeg fejedel-

mi uralkodása alatt, nagyobbodást kap: a' Német státusok függetlenek maradnak, 's szövetségi kötés által lesznek öszve-kapcsolva, valamint a' Svájcz és Olosz-ország is, az Ausztriához vissza-eső tartományokon kívül, megtartják függetlenségeket.

d.) Málta szigete, a' hozzá tartozandókkal Anglia birtokában marad.

e.) Franciaország vissza-kapja minden coloniáját, Tabago, St. Lucie, és Isle de France szigeteken kívül, melyeket Angliának enged, valamint Sz. Domingo szigetének Spanyol-országot illető részét is vissza-adja. Kelet-Indiai birtokaiban semmi erősséget nem épített, és ott csak annyi katonát tart, mint a' policzia és belső rend fenn-tartása kívánja.

f.) A' Francia-országtól el-szakasztott tengeri helyekben és kikötőkben találtató hadi hajók és minden hadi készülétek — ide nem értve Hollandiát — két harmad részben Francia tulajdonok maradnak.

g.) A' szövetséges hatalmasságok, valamint Francia-ország, költsönösön le-mondanak mind azon summákról, melyeket akár különböző contractusok erejénél fogva, akár szállításokért, és előre adott pénzekért kívánhatnának egymástól.

h.) Két hónap múlva mind ezen hadakozásba elegyedett fejedelmek teljes hatalmu biztosokat küldjenek Bécsbe, hogy ott egy közön-

séges congressuson ezen kötés el-intézését tökéletesen végrehajtó módok meg-állittassanak.

Az egyes hatalmasságok részére ezen fő alkuhoz járuló pótlékcikkelyek között, az Angliát érdeklő érdemeinkább említést, melyben kötelezte magát a' Francia országlószék a' Szerecsen rab-vásár meg-szüntetésére, úgy hogy a' Néger rabszolgáknak a' Francia coloniákba szállítását az idegeneknek haladék nélkül, a' maga alattvalójinak pedig öt esztendő alatt meg-tiltja. De az új idő politikájának atomosságra hajló lelke szerént az említett békességnek voltak titkos cikkelyei is, melyeknek egy része későbbben csak-ugyan közönségesse lett. Ezekben meg-állittatott, hogy a' szövetséges hatalmasságok szabad tetszéssel határozhassanak a' vissza-foglalt vagy ki-eresztett tartományok felől, továbbá Génua a' Szárdiniai királysághoz csatoltassék, valamint Franciaország, a' Svájc politikai el-rendelését a' szövetséges hatalmasságok oltalma alatt, meg-ismerje. A' Párisi békességet az említett öt hatalmasságokon kívül alá-írták még Svéczia, Portugallia, s későbbben július 20-*k.* Spanyolország is.

Kevés napokkal a' békesség alá-írása után június 4-*k.* tette közönségesse XVIII. Lajos a' népének ígért constitutzionális chártát. Ez, minden Francziát ki-vétel nélkül, a' törvény előtt, akármely hivatalra juthatásban, és az adó-fize-

tésre köteleztetésben egyformának ismert, a személyes szabadságot bátorságba helyheztette, a vallásbéli szabad gyakorlás jussát megállította, de a mellett a Romai-catholika hitet státus vallásává tette, mindennek megengedte vélekedése nyilván ki-mondhatását, és ki-nyomatását, a törvényben meg-határozandó feltételek szerint: továbbá, a végre-hajtó hatalmat egészen a királynak adta, ki a törvényhozás jussát meg-osztotta a ki-nevezésétől függő örökös pairek, és a megyéktől választató követek kamarájával, úgy mindazonáltal hogy egyedül csak a királynak lehessen valamely törvényt javallani; a fenn-álló törvényszékeket 's a bírák hivataljokból el nem mozdíthatását, valamint a *juryt* v. esküttek intézetét 's a vádló perek folyamatjának nyilvánosságát meg-erősítette, 's végre a királyt és következőit kötelezte, hogy a koronázáskor ezen chártára meg-
csküdjenek.

Ámbár ezek szerint sok jó és czélarányos volt is ezen új constitutzióban, mely kifejtve, lelkiismeretesen teljesítve, 's az idő lelkétől kívánt törvényekkel ki-pótolva, bizonyoson a Francia nemzet jóllétét eszközölhetne volna, — mégis köz meg-elégedést nem talált, leg-inkább azon okból, mivel az, csak királyi kegyelemből jött, a nemzet minden meg-kérdezése vagy közben-jövetele nélkül, a mit annak ki-hírdetése módja is bizonyított, mikor

nyilván ki volt mondva, „hogy Franciaországban minden hatalom a király személyében egyesül, ki az Istentől kapott, és elejiről rá szállott ezen hatalmának szabadon gyakorlásánál fogva, adta és engedte alattvalójinak a constitutziót;“ a mi tehát azt tette, hogy midőn a király a nemzet polgári állapotját és igazgatása formáját tetszése szerint meghatározhatja és elrendelheti, ezen fontos jus gyakorlásában magának a nemzetnek nincs része, s így azon idők emlékezete újjult meg ez által, mikor a fejedelem mint az ország és nép egyedül való ura, minden hatalmat megszorítás nélkül bírt. De valamint ez, a nemzet szabad érzését bántotta, éppen úgy nyugtalanító volt jövőre nézve az is, hogy XVIII. Lajos nem csak ezen chártát, de országglása más actáit is uralkodása 19-ik esztendejéről dátálta, mintha a révolutziót meg nem ismerve, annak minden miveit és kövekezéseit törvényteleneknek tartaná. Így esett az, hogy az újabb idő lelkébe magát bé-találni nem akaró, talám nem is tudó királyi familia és a nemzet között a költsönös bizodalom gyökeret nem verhetett, s a kettőt el-választó, csak hamar szembe-tünő szakadás naponként nevededett, a zúgolódás és meg-elégetlenség mind inkább terjedett; a mihez járult az is, hogy a nagy számmal és meg-feszített kívánságokkal haza-tért ki-vándorlottak, kik a révolutzio árjában el-vesz-

tett jószágaikat és jussaikat nem felejtették, és a' királyi familiától pártfogolva, majd minden fő hivatalokba bé-ültek, az igazgatás egész menetelére ki-tetsző bé-folyást kezdetek gyakorolni, 's a' révolutzio előtti állapotra vissza-térés gyanuját és félélmét a' nemzetben ki-aludni nem engedték.

A' békesség szerencsésen lett helyre-állása után, a' szövetséges fejedelmek oda hagyák Páris't. I. Ferencz Ausztriai császár egyenesen visszatért státusszaiba, kit junius 16-*k*. Bécsben a' leg-nagyobb örömmel fogadtak óhajtvá váró alattvalóji: I. Sándor Orosz császár, és III. Fridrik Wilhelm Pruszszi király ellenben, győzedelmes vezéreiktől és sok fő emberektől, azok között Ausztriai külső miniszter herczeg Metternichtől is kísértetve, általmentek Anglia fővárossába regens herczeg György látogatására, ki mintegy három esztendőől fogva vitte a' kormányt, az erre, észbéli gyengeség miatt alkalmatlanná lett édes atyja III. György király helyett. Czélja az említett lépésnek vólt a' szövetséges fejedelmeket egyesítő barátság kötelének meg-erősítése a' személyes találkozás és ismeretség által; egy, az idő zivataraiból ki-emelkedő szép jelenés, — a' politikának egybe-olvadása az emberiség érzéseivel. A' szövetséges monárchák junius 7-*kétől* fogva 22-*kig* múltak Angliában, hól Európának meg-szabadítójit, különösen az öreg Blü-

chert és gróf Platowot a' Kozákok hettmanját a' leg-nagyobb el-ragadtatással fogadták. (4.)

A' szövetséges fejedelmeknek Londonban. mulatások alatt meg-határozott a' congressusnak két hólnappal tovább, ú. m. october 1-ső napjára halasztása, mely idő alatt azonban, különböző, az Európa helyre-állítása nagy munkáját előre-készítő kötések estek. Így a' Chaumonti nagy szövetség ki-egészítésére Londonban június 29-k. Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia, és Pruszsia újabb alkura léptek, mely szerént, addig míg a' rend Európában tökéletesen vissza-áll, mindeniknek a' három szárazsi nagy hatalmasság közzül 75,000 embert kellett hadi lábon tartani, Angliának pedig a' rá-eső részt vagy sódjában fogadott idegen seregben állítani-ki, vagy azt pénzel pótolni-ki. Anglia és Spanyol-ország között is készült, egy titkos kötés július 5-k. Madridban, a' minek csak a' Szerecsen rab-vásárt-illető czikkelye lett közönségessé: mely szerént a' Spanyol udvar ígérte, hogy annak el-törléséről gondoskodni fog, valamint Anglia is kötelezte magát, alattvalóinak meg nem engedni a' fel-költ. Amerikai Spanyol tartományokba fegyver és

(4.) Midőn jun. 10-k. a' régens herczeg társágában a' szövetséges fejedelmek lovas-játék nézésére mentek, a' nép örvendező kiáltással tisztelte a' felségeket, — különösön pedig ezer felől hangzott a' *Blücher* és *Platow* neve, mind addig, míg a' régens herczeg fel nem szóllalt, hogy a' két fő-vezér nincs jelen.

hadi-szerek szállítását. Flassan (5.) állítja, 's talán nem alap nélkül, mint czélját ezen titkos alkunak, meg-akadályoztatni a' híres családi kötés újjítását a' Bourboni házak közt. (6.) Különösen említést érdemel pedig Hollandia és Belgiom állapotjának el-intézése. A' Hollandiai reszpublika is a' Franciaia révolutzio árjába belé-sodorva, 1806-b. mint királyság Nápoleon testvérének Lajosnak adatott, 1810-b. pedig a' Franciaia birodalomhoz csatoltatott, míg nem a' Lipsziai ütközet következtésül a' Hollandusok is le-ráztván a' jármot, vissza-hívták utolsó helytartójoknak Angliában tartózkodó fiját, Orániai herczeg W i l h e l m et, mint „Németalföld uralkodó fejedelmét,“ ki is 1813-b. decemb. 2-k. Ámsterdamban a' kormányt kezéhez vette. A' Párisi békesség egyik cikkéllye szerént Hollandiának az Orániai ház uralkodása alatt nagyobbodást kelletvén kapni, a' szövetséges hatalmasságok Londonban mulatások alatt meg-határozták Belgiom Hollandiával egyesítését, úgy hogy a' két ország tökéletesen egy státust formáljon, 's ezen össze-kötés több fel-tételei is — melyek közt egyik főbb volt a' teljes vallásbéli szabadság meg-ál-

(5.) Der Wiener Congress. 1-t. Band. S. 220.

(6.) A' családi kötés Francia és Spanyol-országok közt, alá-iratott Mádridban aug. 15-k. 1761-b. Czélja volt a' Francia és Spanyol-országokban, mint Nápolyban 's Parmában országló négy Bouburboni házaknak szoros össze-kapcsolása.

litása — akkor el-íntéztettek, a' Hágában lévő Ánglus követ Lord Clancarty által, egy nyólcz pontokból álló protocollum formájában az O-rániai herczeg és Németalföld fejedelme elibe terjesztődtek, ki azokat el-fogadta, és jul. 21-k. alá-írta. Ennek következéséül a' herczeg jul. 30-k. Brüsszelben ment és Belgiom igazgatását auguszt. 1-sőjén ki-adott hirdetésében által-vette. Kevés napokkal ezután ú. m. auguszt. 13-k. Londonban Ánglia és a' Németalföldi fejedelem között készült egyezés szerént, az első az el-foglalt Hollándiai coloniákat vissza-adta, ki-vévén Áfrikában a' *Cápot* vagy a' Jó-reménység-foki gyarmatot, 's déli Ámérikában *Demerary*, *Berbice*, és *Essequibo* telepítéseket — melyekért Ánglia 2 millió font sterlinget (20 millió rft) fizetett a' Belgiom határ-szélei erősségéül szolgáló várak építésére. Átaljában úgy nézte Ánglia, a' nagyobb kiterjedésben vissza-állított Németalföldi státust mint véd-bástyáját Franczia-ország felől, 's az Európa új politikai rendjének egyik nevezetes talp-követ. De csak hamar különböző surlódások fejlődtek-ki a' Belgák és Hollándusok között, a' következés mutatta, milyen nehéz, két olyan népet, mely nyelvére, vallására, polgári alkotmányjára, élet-módjára és foglalatosságára nézve egymástól egészen különbözik, testvéri módon össze-kapcsolni, 's itt is ki-tetszett, a' természet mennyivel erősebb az emberi hatalomnál, és a' politika számításánál.

Az Európai dolgok új rendjének, nevezetes záloga volt a' Franczia erőszak által elkergetett fejedelmeknek magok thronussaikra visszatérések is. Ugyan azon hónapban, melyben Franczia-ország ösi királyját, Éropa a' közönséges békességet viszont látta, ment haza státussaiba VII. Ferdinánd Spanyol király, VII. Pius Római pápa, és Victor Emmanuel Szárdiniai király. — Midőn Nápoleon 1808-b. a' Spanyol thronust éppen oly alattomos mint erőszakos úton el-rablá testvére Jó'sef számára, fel-költ a' hősi nemzet fogságba hurczolt királyja 's függetlensége mellett, és a' le-tapodott Európának egy szép, semmi viszontagság alatt el nem csüggedő példájában a' haza-szeretetnek mutatá, hogy a' szabad-érzésű, 's e' kincseket becsülő népek hatalmasabbak a' 'soldos sergeknél. Csak hamar közönséges lett a' fél-szigetben az Ánglusoktól segített támadás, 's azt Nápoleon minden erejével is meg-fojtani nem tudta. De a' Spanyolok az idegen járom le-rázása mellett a' hazai szabadság helyre-állításáról is gondolkoztak, 's minekutánna a' nemzet képviselői az úgy nevezett *közönséges és rendkívüli Cortészek* 1811-b. sept. 24-k. Cádizba össze-gyültek, biztosságot neveztek-ki egy új constitutzió dolgozására, mely meg-készülvén, a' VII. Ferdinánd nevében országgló régensség, azt 1812-b. márcz. 19-k. ki-hirdetteté. Ez, valamint a' királyi ha-

talmat szerfelett meg-szorította, éppen úgy nem lévén a' nemzet politikai míveltségéhez alkalmaztatva, csak hamar, kivált a' szabadabb idé-ákra nem hajló papság, és a' maga jussait fél-tő főbb nemesség részéről ellentmondásra ta-lált, annyival inkább, mert annak következé-séről az inquisitio el-töröltetett, a' klastromok száma meg-apasztatott, 's a' papok tekintete csökkenést szenvedett. Győzött az alatt a' nem-zeti ügy, 's majd a' Nápoleon, hatalma hanyat-lása felé kéntelen volt vissza-eresztetni VII. Fer-dinándot, ki márcz. 22-k. 1814-b. ért a' Spa-nyol földre, de késve a' fővárossába menetel-lel, elébb Saragossába, onnan pedig ápr. 10-k. Valenciába vette útját. Ezen késedelem oka nem sokáig maradt titokban, egy hatalmas felekezet, czélba vette a' cortészi constitutzio fel-fordítását, és a' király ezen útjában a' nép, 's kivált a' fegyveres erő maga részére húzá-sán munkálódott. Így mindent előre el-készít-vén, VII. Ferdinánd Valenciában május 4-k. egy hoszszu nyilatkoztatást bocsátott-ki, mely ál-tal a' Cortészeknek, a' királyi hatalom meg-szo-ritására czélzó minden tetteit az új constitu-zioval együtt megsemmisité, és május 14-k. érkezett fővárossába, az elszédített nép közön-séges öröm-kiáltása közt. A' constitutzio el-tör-lése után hirtelen válták-fel egymást a' kemény és csak nem példátlan reactiona hajló ország-lási rendszabások. A' leg-nemesebb és leg-de-

rekabb hazafijak, nem tekintve a' király és nemzet meg-szabadítása körül tett érdemeiket, tömlőczre hányattak, gályákra küldettek, számkivettettek: a' papság régi befolyását visszanyerte, az el-törölt klastromok helyre-állottak, a' nyomtatás szabadsága a' leg-keskenyebb határok közzé szoríttatott, valamint az inquisition is egy jul. 21-k. költ kir. végzés újra fel-állította, azon okból — 's mit mond a' historia erre? — „mert Spanyol-ország az inquisitionnak köszöni, hogy a' 16-d. században azon sok tévelygések bé nem mocskolták, melyek más nemzeteknél annyi szerencsétlenséget okoztak, sőt éppen azon idő-szakaszban a' tudományokat dicséretes előmenetellel üzte, és akkor állított-elő sok nagy, ki-tetsző tudománnyal és kegyességgel tündöklő férjfiakat,“ szóval, VII. Ferdinánd, mintha egyenesen II. Filepről szállott volna rá a' határtalan királyi hatalom, az idő lelkére nem tekintő önkényt gyakorla, hogy a' nemzetben minden szabad érzést megfojtson, minden világos ideát ki-zárjon, 's a' vallásos és politikai előre haladást egyaránt meg-akassza. Így mutatá Spanyol-ország rövid idő alatt egymással merőben ellenkező jelenések képét, egyfelől, hősi fel-emelkedést, világosságra törekedést, a' nehézségekkel megvívó, és a' szabadságért mindent fel-áldozó honny-szeretetet; más részről alaton ámulást, gyáva el-aljasodást, setétségnek és vakhitnek hódó-

lást, valamint porig meg-hajló rabszolgai lelket!

Nápoleon uralkodása sullyát érezni kellett a' Római Pápának is, ki a' Francziák császárjától gyakorlásban vett, mindent le-tapodó országglási rendszernek áldozatjává lett, és a' Romában el-követett hallatlan erőszakosságok után, az Ausztriával folyt háború alatt 1809-b. világi hatalmát el-vesztette, státussai pedig a' Francia birodalomhoz kapcsolattak. Büntetlen azomban az erőszakos tett nem maradt, mert VII. Pius, a' közép-időt szunnyadásából hatalmason fel-rázta, 's egy bár meg-avult, de a' nép sokkal számosabb míveletlen részére beható fegyverrel élve, jun. 11-k. 1809-b. költ, más nap minden szoros vigyázat ellenére kihirdetett breve által, Nápoleont *egyházi átok alá rekeszté*. Ezért, el-hurczoltatván különösen Savonában igen sanyaruan tartatott, 's oly szorult állapotban volt, hogy néha még alamissnából kellett élni, de sem fenyegetések, sem ígéretek el nem tántoríthatták az állhatatos öreget. Csak Nápoleon meg-bukása után mehetett vissza státussaiába VII. Pius, és máj. 24-k. 1814-b. érkezett Romába. A' Pápával minden régi vissza-tért a' Római birtokokba, 's az egyházi országglás előre nem haladó természetéből könnyen ki-magyarázhatni, hogy a' gyűlöletes Francia kormánynak, még czélarányos intézetei is össze-rontattak. Az inquisitio újra,

bé-hozatott, a' bé-zárt klastromok ki-nyitak a' henyeségnek, minden titkos társaság, különösen a' szabad kőművesi rend szorosan meg-tiltatott, 's a' mi leg-inkább meg-lepte a' világot, egy august. 7-k. 1814-b. ki-adott bulla, az 1773-b. august. 16-k. XIV. Kelemen Pápa által — a' leg-buzgóbb catholikus és a' Római szék iránt tartozó engedelmisségben éppen nem hibázó udvarok sürgető kívánságára — el-töröltt szerzetét a' *Je'suitáknak*, sírjából fel-költötte: 's a' hajdani állapot vissza-hozásában még azon apróságra is le-szállott ezen országlószék, hogy a' Római utszáknak a' Francziák idejében bé-hozott világosítását átaljában meg-tiltá, „reméllvén a' Szent atya, hogy a' házak előtt találta-tó szentek képei tiszteletére gyujtott lámpások által is fognak az utszák világot kapni.“ Az Egyházi státusok nagy része ez időben Ausztriai és Nápolyi sergektől volt el-foglalva.

Nápoleon thronusról le-szállása vissza-adta a' Szárdiniai királynak is 1802-b. Francia-országhoz csatolt száraz-földi birtokait, ú. m. Piemontot és Szávoja egy részét. Victor Emmanuel május 20-k. 1814-b. tért vissza Szárdiniából, fő-várossába Turinba, 's csak hamar ő is munkába vette, a' Francziák által bé-hozott rend meg-szüntetésével, a' régi állapot vissza-hozását.

Olosz-ország többi részében is, még a' Bécsi congressus kinyílása előtt helyre-állott a' ré-

gi rend, bár némely változással. *Lombárdia* és *Mántua* május 20-k. 1814-b. az Ausztriai császár nevében el-foglaltattak, júliusban pedig a' *Velencei tartományok* is egyesítették azon birodalommal. A' *Modénai herczegség*, és *Toscánai nagy-herczegség* vissza-kapták törvényes fejedelmeket a' fels. Ausztriai házból; az első, Eszte-Ausztriai IV. Ferenczet, ki jul. 16-k. érkezett fő-várossába, az utolsó, III. Ferdinándot, ki sept. 17-k. tartá Florencziába bē-menetelét. A' *Pármai* és *Piacenzai* herczegséget ellenben — noha ennek tulajdonossa, Spanyol herczegaszszony Mária Luiza, fiával Károly Lajossal együtt, életben vólt, és ősi birtokáról le nem mondott — a' Fontainebleau-i kötés, [Náoleon feleségének Mária Luizának és fijának adta örökös jussal. A' mi *Nápolyt* illeti, ennek ingadozó thronussán Múrat Joáchim, Náoleon bukásával is egy darabig meg-maradott, a' mit változó, és hívséget számba nem vevő politikájával eszközölt; mert a' Lipsziai ütközet után sőgora ügyét el-árulá, 's thronussa bírhatásáért Ausztriával január. 11-k. 1814-b. Nápolyban a' Francziák ellen szövetségre lépett; 's egyszer'smind bár határozatlan és gyanus magaviselettel, részt vett Ausztriának felső Olosz-országi táborozásába. De a' következés meg-mutatta, hogy a' kétszin és egyenesség útjáról el-távozó karakter nem támasz és oltalom a' nehéz környü-lál-

lások közt. *Szicília* birtokába az Anglusoktól védelmezett Bourboni ház megmaradott ugyan minden zivatarok közt, de a szövetségesekből csak hamar parancsolók váltak, kik befolyásokat, mindenre annál könnyebben kiterjeszthették, mert a király IV. Ferdinánd, inkább gyönyörködött a vadászathoz, mint az országlásban.

Az Európai dolgok nagy változása kiterjedt a *Svédcsára* is, hól a Francia befolyás meg-szűnése után, bár a régi jussait és elsőségét zaklató árisztokráziának kártékony fellevenülésével, 's mind inkább nevedő belső villongások közt is, meg-készült sept. 8-k. 1814-b. a 19 cantont egyesítő új *szövetségi acta*: 's majd három új canton, *Wallis*, *Geneva*, és *Neufchatel* szaporítá a reszpublika tagjait.

Míg ilyen móddal a Francia hatalom megbukása nyugoti és déli Európának nagy részint maga régi formáját vissza-adta, 's az alattvalóiktól el-választott fejedelmek haza-térve, v. az idő lelkének ellenére a határtalan országlás helyre-állításán munkálódtak, vagy ott is a hól a népek jussaira tekintet völt, azok csak királyi kegyelemből folytak, az alatt északi Európában egy ezzel merőben ellenkező jelenést lehetett látni. Itt, két ország, mely több századoktól fogva bódog egybe-köttetésben állott, a történetek ereje által el-szaka-

dott, 's az egyik, más státussal csatolódott-
 össze, de a' nemzet jussainak és függetlenségé-
 nének tökéletes bátorságba tételével, 's nem
 a' fejedelem tetszéséből jövő, de egy a' nép-
 től határozott szinte reszpublikai szabad con-
 stitutzioval, mely záloga legyen a' szabadság
 és országglás áldást hozó kezet-fogásának.

A' *Dániai és Norvégiai* 1370-től fogva egy-
 bekötött *királyságokat* szakasztá-el így, ez az
 egész Európát megrázó háború. Midőn a' Fran-
 czia és Orosz birodalmok közt 1812-b. az
 oriai tusakodás el-kezdődött, Svéczia a' Finn-
 land el-vesztésével vállott kára pótlásáért, meg-
 válván a' Franczia császártól, elébb az Orosz
 udvarral, majd Angliával is egyezésre lépett,
 's a' Norvégia birtoka felől lett bizonyossá té-
 teléért, részt vett a' Náoleon ellen folyt
 hadban. A' Lipsziai ütközet után, melynek
 szerencsés ki-menetelére a' Svécziái korona-
 herczeg vitézsége sokat tett, ez, sergével
 északra fordulván, Holsteinba bé-nyomult, és
 egy rövid táborozás után, a' Francziákkal szö-
 vetséges Dánia királyját békességre kénseri-
 ti. Meg-készült ez, mind Svécziával, mind An-
 gliával Kielben január. 14-~~é~~: 1814-b. 's abban
 Dánia, Norvégiát Svécziának, Helgoland szig-
 etét pedig az Anglusnak által-engedte — 's
 ezekért kapta Svécziái Pomerániát. Alig ért
 ezen békesség híre Norvégiába, leg-ottan kö-
 zönséges lett a' bosszszankodás, hogy egy sza-

bad, vitéz, 's régi dicsőségével méltán kevély nemzet sorsáról, annak minden meg-kérdezése nélkül, így határozni lehessen: — 's ezen indulatot nevelte, a' Svéczia és Norvégia lakosait egymástól elválasztó régi nemzeti vetélkedés és gyűlölség. A' szabadság, és független népek sorába lépés ideája sebesen elterjedett az egész országba, 's a' buzgóságot emelte herczeg Chrisztján-Fridriknek a' király öcscsének jelenléte, ki mint helytartó, a' köz-tiszteletet és szeretetet teljes mértékben bírta. A' herczeg engedvén a' magát nyilván kimutatott közvélekedésnek, minekutánna egy az országban tett útja közben arról meg-győződni elég módja volt, hól öregek, gyermekek, férfiak, aszszonyok mindenütt azon felkiáltással tódultak elibe, „a' régi Norvégia szabadságáért győzni, vagy meghalni!“ fébr. 19-k. 1814-b. egy hirdetésben Norvégia függetlenségét ki-mondja. Majd a' nemzet képviselőjének Eidsvoldba ápril. 10-kére összehívott gyűlése, az úgy nevezett *Storthing*, az ország szabad alapokon álló constitutzioját, máj. 17-k. ki-hirdeti, 's egyszer'smind a' helytartót királynak meg-választja, ki az ajánlott koronát el-fogadja, 's máj. 19-k. mint *Norvégia királyja*, a' constitutziora meg-esküszik.

De míg ezen történetek hírére, Svéczia készült fegyverrel téríteni engedelmességre Norvégiát, másfelől, a' szövetséges Orosz, Ausz-

triai, Anglus, és Pruszsus udvarok a' Dánus királlyal egyetértőleg próbálták Christianiába küldött biztossaik által, alkudozás útján hajtani végre Norvégiának Svécziával össze-köttetését, a' miben azonban czélt nem értek, 's a' dolgot fegyvernek kellett el-határozni. A' Svécziai sereg a' korona-örökös vezérlése alatt julius végén nyomult-bé Norvégiába. Egy rövid és igen kevés vérben kerülő táborozás, különösen pedig a' Svécusok szelíd és okos bánása, csak hamar más fordulást adott a' dolgoknak. Aug. 14-k. mind két részről Moszban fegyverszűnés kötöttvén, abban herczeg Chrisztján-Fridrik kötelezte magát a' Storthing összevívására, és a' koronáról le-mondásra, valamint a' Svécziai koronaörökös is ígérte, a' nemzettől Eidsvoldban határozott constitutio meg-ismerését, a' szükséges változtatásokkal. Ennek következtül, a' Christianiában octob. 7-k. össze-gyűlt rendkívüli Storthingnak a' herczeg által-adatván a' Norvégiai koronáról le-mondását, Dániába által-evezett. A' Storthing octob. 13-k. egy biztosságot nevezte-ki, mely a' Svécziai követekkel egyetértőleg a' két ország egybeköttését el-intézte, majd octob. 20-k. voksok nagy többségével ki-mondotta a' két ország összevátolását; valamint novemb. 4-k. az új constitutio módosítását megállítván, XIII. Károlyt, Norvégia törvényes, örökös királyjának ismerte. A' Svécziai koronaörökös novemb.

9-k. tartá Christianiába bemenetelét, hól az ország rendei hódolását fogadván, csak hamar visvszatért Stockholmba. Így esett a' Scán-dináviai félszigetet formáló két független országnak egy király alatt egyesülése. Résztételével és bámúlással tekintte Éropa azon eddig kevésbé ismert derék és szabad érzésű népre, mely függetlenségre érdemes voltának oly szép példáját adta: de másfelől tisztelettel emlékezik a' historia a' Svécziai koronaörökösről is, ki egy hős nemzet magához kapcsolásában, annak önkéntes meggyőződését és szeretettel hódolását elébb becsülte a' fegyver és hatalom erőszakjánál, 's a' nép jussai megfojtásával nem vágyott határtalan országlásra, mert szebbnek tartotta egy szabad mint elnyomott ország fejének lenni. (7.)

A' Bécsi congressus kinyitása mint említett, october 1-ső napjára volt határozva. Nem látott Éropa ennél fényesebb gyűlést, sem a' mely szélesebben kiterjedve munkálódott, és fontosabb érdekekkel foglalatoskodott volna. A' leg-nagyob koronás főek, leg-nevezetesebb státus-emberek, dicsőséggel tündöklő hadivezérek jelentek-meg Ausztria fő-

(7.) A' Norvégiai constitutio igen szabad alapon áll, Európában egy sem szorítja-meg inkább a' király hatalmát: a' nemességet is el-törölte. A' törvény-hozást a' nép *Storthingh*-ban egyesült képviselői gyakorolják. *L. Pölitz Staatsyst. Europ. und Amer.* 3-ter Th. S. 231.

várossában, nemzetek és országok sorsáról végezni. Az Orosz császár és Pruszsiai király sept. 25-*k*. érkeztek-meg, hól azonkívül személyesen jelen voltak VI. Friderik Dánia, Maximilián-József Bavária, I. Friderik Württemberg, királyjai: Károly Báden nagy hercege, L. Wilhelm Haszsia választó-fjedelme, Friderik-Wilhem Braunschweg, Károly-August Szax-Weimár, Ernaszt Szax-Coburg hercegei, déli és északi Németország több más jeles hercegeivel. A' congressus munkálódásába részt vett, és megbízott főbb diplomáciai személyek voltak, — Ausztriától, herczeg Metternich, és B. Wessenberg; az Orosz birodalomtól, senator herczeg Rasumoffsky, Bécsi követ G. Stackelberg, és külső miniszter G. Nesselrode; Angliától, Lord Castlereagh, külső státustitoknak, kit fébr. elején 1815-*k*. herczeg Wellington váltá-fel, Clancarty, Cathcart és Stewart Lordok; Franciaországtól, herczeg Talleyrand, külső miniszter, herczeg Dalberg, G. Noailles; Pruszsziától, herczeg Hardenberg státus-cancellarius és külső miniszter, 's B. Humboldt Bécsi követ; Spanyolországtól, Don Labrador státustanácsos; Portugalliától, G. Palmella, Saldanha, és Lobo da Silveria; Svécziától, G. Löwenhielm Petersburgi követ; a' Pápától, cardinális Consalvi; Szárdiniától, Marquis St. Marsan; Nápolytól, her-

czeg Campochiaro; Szicziától, Ruffo; a' Svájctól, Reinhard és Montenach landamannok; Németalföld fejedelmétől, B. Spaen, és B. Gagern; Dániától, B. Rosenkrantz külső miniszter, G. Bernstorff Christián és Joáchim testvérek; Baváriától, herczeg Wrede; Würtembergtől, G. Winzingerode; Hannoverától, G. Münster. Váltak ezen kívül más Olosz státusoktól, azok között Genuától és a' Máltai vitézi rendtől is küldve biztosok, valamint a' Németországi nagyobb és kisebb fejedelmek, herczegek, és a' szabad városok részéről is számos küldöttek jelentek-meg.

Nagy és nehéz munka vólt, mely ezen congressusra várakozott. Egy, huszonöt esztendőttől fogva egész Európára kiterjedő revolutzio árja, a' föld ezen részének állását és helyheztesését átaljában megváltoztatta, annak régi politikai rendszerét egészen felforgatta, független státusokat és országokat elsodort, századoktól fogva álló polgári alkotmányokat és intézeteket leróntott, új idéák magvait hintette-el, 's a' nemzetek keblében, addig nem ismert kívánságokat sarkentett-fel. Nem egy még fennálló, 's csak némely részében meggyengült épületet megújítani, de az idő zivatarai által tökéletesen összeomlott rendjét az Európai dolgoknak kellett újra alkotni. Nagy és megfeszített óhajással várták azért

mindenek ezen gyűlés el-kezdődését, 's ha ki-
menetele, a' róla közönségesen formált remény-
nek meg nem felelt, annak főbb okát abban
kell keresni, hogy egész Európára kiható mun-
kálkodása, tevérdék és bajoson meggyőzhető
nehézséggekl volt egybekapcsolva. Nem le-
het azonban tagadni, ezerr fejedelmi gyűlés
határozásait sok tekintetben világos, és az idő
lelkének befolyását megértő principiumok ve-
zették: milyenek voltak, a' státusok költsönös
függetlensége, azoknak jól elrendelt és mér-
sékelt szabadsággal öszveköttöt belső állapot-
ja és igazgatása, a' nemzetek kifejlődését és
jóllétét előmozdító békességnek fenntartása,
a' rabszolgaság eltörlésével az emberi jussok
megismérése, 's végre a' lelkiismeret és val-
lásos meggyőződés szabadon követhetése: —
melyeket a' congressus egy részint nyilván ki-
mondott, és teljesedésbe is vett. De valljuk-
meg azt is, — a' historiai egyenesség kívánja —
valamint az Europai státusok politikai rend-
szerének helyreállítása, a' *legitimitáson*, a' ré-
gi országló-házak törvényességének megisme-
résén volt alapítva, éppen úgy a' congressus
a' fejedelmek hatalmának megerősítésén és le-
hető kiterjesztésén elég ozélarányoson mun-
kálódott: de a' népek jussait bátorságba tevő
szabad politikai intézetek béhozását, nem tet-
te olyan mértékben, mint az elsőt, maga gon-
dossága tárgyává.

Bár a' négy fő szövetségesek küldöttjei, már september közepétől fogva, kezdenek tanácskozni a' congressust illető tárgyak előre készítéséről, az, még is a' meghatározott időpontban, ú. m. octob. 1-ső napján nem nyitott-meg. Minekutánna abban megállapodtak, hogy azon nyolcz udvaroknak, kik a' Pári'si békességet aláírták, *Ausztriának, az Oross birodalomnak, Angliának, Francziaországnak, Prussziának, Spanyolországnak, Portugalliának, és Svécziának* követei, egy fő biztosságot formáljanak a' nagyobb és fontosabb tárgyak igazítására, ezek nevében october 8-k. jelent-meg egy nyilatkoztatás, mely jelenté, „hogy lesznek ugyan előre biztos közlések minden hatalmasságok követei közt, de ezeknek közönséges gyűlése addig nem fog tartódni, míg a' fennforgó nagy kérdések, az elhatározásra eléggé el nem készítettnek, s azért a' congressus forma szerénti kinyitása novemb. 1-ső napjára elhalasztatik.“ Ennek következtül, egy, az utól irt napon kiadott új nyilatkoztatás, a' congressus valósággal lett elkezdődését hirdeté, azon hozzátétellel, hogy valamint a' Pári'si békességet aláírt nyolcz udvarok követi magok meghatalmazó leveleiket egymással közölni fogják, éppen úgy felszöllittattak mind azok, kik a' congressusra meghitelezve vagynak, erről szöllő leveleiket, egy azok megvi'sgálására és helybehagyására

ra rendelt három tagból álló biztossághoz bédadni. Azonban a' congressus megnyitása után is, egyszer sem történt minden követeknek egy közönséges gyűlésben egyesülések, sőt a' nyolczak fő biztossága nov. 13-k. herczeg Metternich javallására meghatározá az ilyen gyűlések tartásának továbbra maradását, mivel a' különös alkudozások állása szerint azok célra vezetők nem lennének: ellenben, egy még octob. 30-k. tett végzés nyomán, a' nagyobb tárgyak előkészítésére több biztosságok nevezettek-ki. A' gyűlések egyébaránt kétfélék voltak, az úgy nevezett *Europai*, és különösen a' *Német dolgokat tárgyzók*. Az elsőben tanácskoztak, részint az öt nagy udvarok, Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia, Franciaország, és Pruszsia követei csak magokra, részint a' nyolczak biztosságába egyesülve, hová olykor meghívták más hatalmaságok biztossait is. A' Német dolgok gyűlését elébb csak Ausztria, Pruszsia, Bavária, Hannovera és Württemberg formálták, később minden Németországi fejedelmek követei megszóllittattak azokban megjelenni. Az *Europai* dolgokat tárgyzó tanácskozásokban köz meg egyezéssel az előlülés herczeg Metternichnek adatott. Ilyen volt a' congressus külső formája.

A' mi már a' congressus munkálódását illeti, bár a' Párisi békességet megelőzőtt vagy követett különböző kötések, meghatározták

a' főbb alapokat, melyekre kellett az Európai dolgok új rendjének épülni, milyenek voltak, Franciaországnak visszatétele a' régi határai közzé, az Ausztriai és Pruszsiai monarchiák helyreállítása, Belgium és Hollandia öszvekapcsolása, de azért sok fontos és nehéz kérdések maradtak igazítatlan. Fő helyen állott ezek között, Németország jövődő állapotjának, és politikai új elrendelésének megállítása, valamint a' Varsói herczegség és Szaxonia sorsának elhatározása: nem kicsi gondot adott a' belső zivataroktól szaggatott Svájc, és háborgó Oloszország lecsendesítése, annyi-
val inkább, mert a' Párma elvétele annak elébbi birtokossától, Múratnak a Nápolyi thronuson megtartása, ellentmondás nélkül nem maradhatott, kivált a' Bourboni udvarok részéről, de az sem tehetett jó bényomást, hogy a' Genuai reszpublika Szárdiniához csatoltasék éppen azon monarchák által, kik a' státusok függetlensége helyreállítását nyilván hirdették. Ide tehetjük még azon akadályokat, melyek az úgy nevezett *territorialis kérdésből*, vagy a' státusok birtoka kiterjedésének és határainak elintézéséből származtak, a' minek sullya, különösen nyomta az oly számos külső és belső változásokon általment Németországot. Ném kicsi bajjal volt, végre, öszveköttve egy közönséges mérték meghatározása is, a' helyreállítást váró státusok kára ki-

pótlásának elintézésére. Bár nem minden alap nélkül vették-fel ezen célra, de többnyire csak egy oldalt néző szempontból alkalmaztatták, a' lelkek számát, az országok kiterjedését, és a' jövedelem mennyiségét, mert a' miveltség, honnyszeretet, különösen pedig egy nemzet ragaszkodása törvényes szabadságát 's jussait fenntartó és híven oltalmazó ország-lószékéhez, meszszebb kiható és bizonyosabb erőt ad, mint a' csupa népességen, quadrát mértföldek sokaságán, és pénzen épülő hatalom. Ne hallgassuk-el, a' Bécsi congressus végzései nem sok bizonyyságát adják ezen nagy igazság általlátásának.

Németországnak, mint Éropa középponti tartományjának, új politikai elrendelését illető lépésekről fogunk elsőben szólni. Már octob. 12-k. jelenté G. Münster, Hannovera követe, urának az Angliai regens herczegnek nevében, azon ország királyságra emeltetését, a' mit legottan minden udvarok megismertek. Két nappal azután, octob. 14-k. elkezdődtek a' tanácskozások Német-ország jövődő állapotja felől, Ausztria, Pruszsia, Bavária, Hannovera és Württemberg közt. A' Német státusok függetlenségét, és szövetségi kötél által egyesülését, már a' Pári'si békekesség meghatározta, melynek aláírása előtt Ausztria nyilván kijelenté, hogy nem akar teljességgel az új szövetségnek feje lenni, annál kevésbé ve-

szi-fel újra az üres fény mellett, semmi hatalmat és tekintetet nem adó Romai császári koronát: bár ezért, csak hamar a' congressus megnyitása után, hozzá több kisebb Német fejedelmek is folyamodtak. Másfelől Ausztria és Pruszsia, Németország új polgári alkotmánya helyre-állítása felől egy javallatot készitének, 's azt Bavária, Hannovera és Württemberg követivel fontolás alá vették, de mind Baváriának, mind különösen Württembergnek hajlani nem akaró ellentmondása miatt, abba meg nem egyezhettek: mely két hatalmasságot leginkább az bántotta, hogy a' constitutzio feltett előrajza a' szövetség gyűlésének adta a' külső dolgok igazgatását, a' háború és békeesség jussát, valamint meghatároztatni kívánta azon szabadságokat is, melyeket tartozzék mindenik tagja a' szövetségnek maga alattvalójának engedni. Ámbár novemb. 16-*káig* tizenhárom ülésben próbálták az ellenkező vélekedések egyeztetését, de sükeretlenül, az írt napon megszűntek ezen tanácskozások, melyekbe a' kisebb Német fejedelmek, hathatós sürgetések ellenére is, részt nem vehettek. Két hónapnál tovább maradott függőben ezen fontos tárgy; az országlói jus és hatalom megszorításának feltétele, több aprólékos haszonlesés közbejövételével, gátlák a' jóltévő munkát, az egész Europa sorsával oly szorosan összefüggő Németország állandó és erős karba helyeztetését.

Németország új rendbehozásánál nehezebb, és szövevényesebb volt a Varsói herczegség és Szaxonia állapotjának szorosan összefüggő elintézése. Az utól említett királyság, a Lipsziai ütközet után, Orosz kormányzás alá ment, királyja pedig, mint Nápoleon hív szövetségesse, familiájával együtt Berlinbe vitetett. Ez a kérdés volt azon fenyegető köszal, melyen a congressus egész munkálódása szinte hajótörést szenvedett, 's a mi Éropa megbékéltetőit egymással, kicsi híján, véres háborúba keveré. Nápoleon hatalmas karja emelé-ki omladékaiból a feldarabolt Lengyel-ország egy részét, midőn a Tilsiti békességben 1807-b. a Pruszsus Lengyel tartományokat Varsói herczegséggé alkotta, mely 1809-b. az Ausztriával kötött békességben nevedekést kapott Galicziának nagy részével. Midőn Nápoleon 1812-b. az Orosz birodalom ellen indult, a Lengyel nemzet Varsóba gyűlt képviselői kimondották *Lengyelország helyreállítását*, de azon táborozás szerencsétlen kimenetele, nem csak ezen szép idea végrehajtását meggátolta, de a Varsói herczegséget is egészen az Oroszok kezébe adta. Sándor császár, ki az említett háborúban szenvedett temérdek veszteséért, valamint az Éropa szabadsága kivívására tett nagy áldozatokért, kárpótláshoz just formált, ezért, a különben is fegyverrel elfoglalt Varsói herczegséget ma-

gának egészen meg akarta tartani. Ez így lévén, Pruszsziának is vissza nem adott hajdani Lengyel birtokaiban vallott kárát meg kellett téríteni, nem csak azért, mert azon birodalom helyreállítását egész Éropa érdekszéje kívánta, de a' Nápoleon ellen öszveszövetkezett négy fő hatalmasságok között 1813-b. tett kötések is világosan meghatározták annak visszatételét az 1806 előtti állapotra; a' mellett, Pruszszia az Angliával Reichenbachban jun. 14-k. 1813-b. kötött egyezésben kötelezte magát, hogy Hildesheimmal együtt 300,000 lelket magában foglaló tartományt enged-által Hannoverának. Ezen veszései pótlására kívánta a' Pruszsziái udvar, vólt Lengyel birtokának egy kicsi része mellett az egész Szaxoniai királyságot, 's ez iránt Sándor császárral még Pári's elfoglalása előtt megegyezett, valamint Angliával is sept. 28-k. 1814-b. ilyen értelmű kötésre lépett. Ezért nem lehet, a' békeség megkészülése után is, Fridrik-Augusztinak maga országába visszatérni. A' dolog ezen állásában, herczeg Hardenberg mind Ausztriától, mind Angliától forma szerint kérte octob. 9-k. és 10-k. költ írsaiban Szaxonia általadását. Lord Castlereagh octob. 11-k. kemény, és a' Szaxoniai királyról indulatoson szólló levelében arra egyezését adta, valamint herczeg Metternich is, Ausztria részéről octob. 22-k. bizonyos feltételek mel-

lett, nem ellenzette egész Szaxoniának Prusziához csatoltatását, 's annak előlegesen Pruszsus sergek által elfoglalását is jóvá hagyta, bár másfelől kifejezte a' császár kívánságát azon ország egy részének királyja számára megtartása felől. Ezeknek következtésül Drezdában Orosz fő kormányzó herczeg Repnin egy nyilatkozatást bocsátott-ki novemb. 8-k. Szaxoniának Pruszsziái kormány alá adásáról, hogy ez által „a' két ország öszvekapcsoltatása előre készítettessék,“ a' mi ellen azonban még nov. 4-k. hathatóson protestált Fridrik-Auguszt. A' fogoly király ezen ellentmondásánál sokkal fontosabb volt Francziaország felszóllalása annak szorongatott ügyében, valamint az Ánglus nemzet részéről bizonyított pártfogás. Herczeg Talleyrand egy még nov. 2-k. a' congressuson elterjesztett nevezetes, és nagy figyelmet gerjesztő emlékirásában ígyekezett megmutatni, mennyire káros mind törvényes, mind politikai tekintetben, Szaxoniának ilyen erőszakos móddal más státushoz foglalása, a' miért a' szövetséges hatalmasságok könnyen veszedelmes surlódásba és öszvebonyolodásba is jöhetnek. Másfelől Londonban a' parlament ülései nov. 8-k. elkezdődvén, csak hamar itt is megszólalt Szaxonia királyja mellett a' miniszterekkel ellenkező rész, és oly hathatóson kimutatta magát a' közvélekedés — a' minek Ángliában az országlószékre nagy az ereje — hogy

a' regens herczeg újabb útasítást küldve Lord Castlereaghnak, kötelességévé tette többé nem sürgetni egész Szaxoniának Pruszsziához adat-tatását: 's így Pruszszia ez által egy erős tá-maszszától esett-el. De Franciaország nem várt belé-elegyedése a' Szaxoniai kérdésbe, mind az Orosz császárt, mind a' Pruszsus királyt nagy mértékben felindította, és Sándor boszszankodását annyira nem titkolhatta, hogy herczeg Talleyrandnak, egy ezen tárgy felett tartott beszéllgetés alkalmatosságával szemibe mondta; „Több háládatosságot vár-tam volna Francia-oroszagtól.“ (8.) A' Francia udvar ellentmondása, Anglia megváltozott ma-gaviselete, Ausztria gondolkozásán is fordítást tett, és herczeg Metternich decemb. 10-k. Har-denberghhez intézett írásában, udvarának octob. 22-k. adott feltételes jóváhagyását visszahúz-ván, nyilván kimondotta, hogy Ausztria már teljeséggel egyezését nem adja egész Szaxo-niának Pruszsziához csatolása iránt, mint a' mi a' Német státusok szövetségi öszvekötteté-se végrehajtásának felyül nem múlható aka-dályára szolgálna. Az ebből következett ide-gensége a' szövetséges udvaroknak december-ben annyira hágott, az alkudozásokat annyira öszvebonyolitotta, hogy Sándor császár, test-vérét Constantin nagyherczeget Varsóba kül-

(8.) *Flassan* szerint, Sándor császár ezért kü-lönösön Talleyrandra is neheztelt. *Wien. Congr. I. Bd. S. 141.*

dé a' Lengyeleket bizonyossá tenni hazájok függetlenségéről, valamint annak oltalmozására felszóllítani, a' mire a' nagyherczeg dec. 11-k. kiadott nyilatkoztatásában a' Lengyel nemzetet meg is hívta. Az alatt, míg az Ausztriai császár fényes bökezüséget mutatva, különböző időtöltésekkel, carousselekkel, vadászatokkal, eleven ábrázolatokkal (tableaux vivans) pompás bálokkal mulattatá nagy vendégeit, a' politikai láthatár felett kitöréssel fenyegető komor fellegek kezdettek öszvevonulni, 's a' békesség szerzés munkája megakadt. (9.) Az indulatok ilyen felhevülésében az ellenkezőket egymáshoz közelebb nem vivő, néha éles vitatások után, éppen az esztendő utolsó napján dec. 31-k. 1814-b. terjesztte G. Nesselrode Ausztria, Anglia és Pruszsia követei elibe 14 pontokat, mint alapját a' békés megegyezésnek, 's bár ezen javallat egész Szaxoniát a' Pruszsus birtokába adta, a' Szaxoniai király vesztését pedig a' Rajna környékén kívánta pótoltatni, de másfelől hajlandónak mutatta magát az Orosz udvar, a' Varsoi herczegségből mind Pruszsziának, mind Ausztriának valamit vissza-adni, úgy hogy annak többi része az Orosz birodalommal egyessitessék, ellenben Thorn és Krakkó, függet-

(9.) Erre czélzott Ausztriai hadi-marsall hg. de Ligne elméskedése: „a' congressus tánczol, de nem halad-elő.“ *Flass. Wien. Congr. I. Bd. S. 166.*

len szabad városokká legyenek. Ambár egy előre ezen engedésre mutató ajánlás nem igen nagy bényomást tett, kivált midőn herczeg Hardenberg egy gyűlésében az öt nagy hatalmasság biztossainak olyan heves kifejezéssel talált élni, hogy Pruszszia, Szaxoniához formált jussát fogja oltalmazni tudni, és ezen surlódások következésül Lord Castlereagh javallására január. 3-k. 1815-b. Ausztria, Anglia 's Franciaország között, egy, nyilván az Orosz és Pruszsus ellen intézett védő szövetség készült, 's így teljeseése nem lett, (10.) — csakugyan végsőre nem ment a' dolog, de mind inkább elterjedett azon meggyőződés, hogy mint Varsónak úgy Szaxoniának is felosztása hárinthatná el legjőbban az akadályokat. A' monárchák békességes gondolkozása segíté az egymáshoz közeledést, 's így helybehagyást nyert herczeg Metternichnek egy előterjesztése január. 12-k. 1815-b. 'hogy a' Pruszsziát illető kárpótlást, részint Lengyelországban, részint északi Németországban és Szaxoniában (az utolsóból 782,000 lakosokat szakasztván-el) részint a' Rajna környékén kellene kimutatni. Lord Castlereagh ugyan azon napon ajánlá, mint elmúlhatlan eszközt Lengyelor-

(10.) Flassan szerint, ezen kötés annyira titokba tartódott, hogy Sándor császárt arról csak a' száz napi országlás alatt értesítette Napoleon. I. Bd. S. 164.

szág megbékéltetésére, hogy az azt formáló különböző tartományok, nemzetiségeket kímélő és fenntartó országlást nyerjenek, 's mind a' három udvar, ennek egyező értelemmel elfogadását kinyilatkoztatta. Végre, az utolsó fontos lépés is megtörtént, 's herczeg Hardenberg fébr. 8-k. királyja nevében jelenté, hogy Pruszszia ráállva azon áldozatra, melynek oly nagy becset tulajdonítanak, nem ellenzi többé a' Szaxoniai király visszatételét státussainak egy részébe. Ezek következtül fébr. 11-k. az öt nagy hatalmasságok követei aláírták azon pontokat, melyek a' Varsói herczegség és Szaxonia sorsának vég elhatározását tárgyzó alkudozás alapjául szolgáljanak. Csak a' Szaxoniai király egyezése volt már hátra, kit azért a' Friedrichsfeldei kastélyból Berlin mellett, hol eddig tartatott, szabadságba helyheztetve, meghívtak a' congressus szomszédságába jöni. Fridrik-Auguszt fébr. 22-k. indult el, és márcz. 4-k. érkezett Po'sonba.

Alig kezdé valamennyire oszolni a' politikai egen nyugtalanító formában öszvetolyult zivatar, midőn egy megdöbbszentő véletlen történet, a' congressus munkálódása közibe vilám módra lecsapott, a' még el nem rendelt dolgokat nehezebb szövvénybe hozással, Európát megint lángba borítással fenyegette, 's a' szövetséges fejedelmeket kényszeríté újra

fegyvert fogni a' közszabadság és csendesség ügyében. Ez a' történet, N á p o l e o n Elbából lett eltávozása, és Francziaországban megjelenése. Méjj titokban vólt takarva a' merész plánum. Fébr. 26-ka estvéjén 1815-b. indult-el az ex-császár egy briggen, Bertrand, Drouot, Cambrone generálisoktól, 's kicsi, még 1000 emberből sem álló sergétől kísértetve. Márczius 1-sőjén szállott-ki Cannes városocskánál a' Franczia földre. Nevének bájló ereje, a' katonaság hozzá ragaszkodása — a' minek kitesző bizonyosságát adták némely részére állott főbb tisztek, mint oberster Labedoyére és marsall Ney — valamint a' királyi igazgatásnak csak a' régire tekintő hátrafelé törekedése, mely a' chárta lelkének 's a' nemzet megváltozott gondolkodásának hól titokban, hól nyilván ellene dolgozott, követőji számát hamar nagyra nevelték, 's vakmerőnek látszó próbatétele szerencsés kimenetelét, minden nagy összeveszküvés vagy előre lett elintézés nélkül, könnyen megfoghatóvá teszik. Mert bár országglása sulyoson-nyomta is a' népet, de egybehasonlítva azt, a' kivándorlottakat és régi nemeseket kényesztetve pártfogó királyi kormányal, mindenek óhajtvá várak visszzatérését azon hatalomnak, mely nem szenvedte a' képzelt születési elsőségre épített jussok bitanglását, 's az igazgatás minden ágába rendet és czélarányos egyformaságot tudott bévinni.

Párisba márcz. 5-k. érkezett-meg a' híre Nápoleon kiszállásának. XVIII. Lajos, legottan márcz. 6-k. költ végzésében ötet mint pártost és árulót hadi törvényszék elibe állíttatni parancsolta, a' miniszterek hathatós rendelkezéseket és erős hangon írt hirdetéseket adtak ki, 's a' pairek és követek kamarája is egybe-hivatott, kiknek gyűlésében márcz. 16-k. a' király a' hercegekkel együtt a' constitutzionális chártára tett esküvését önként megújítá, de valamint a' kemény eszközök sükeretlenek voltak, éppen úgy minden bényomás nélkül maradt a' csak formából történt királyi hit ismételése is, mert annak semmit nem jelentéséről a' nemzet eléggé meg volt győződve. Az elleneállhatlan erővel hömpölygő árvíz kevés napok alatt elsodorta a' Bourbonok thronusát, a' lilomok eltűntek, és a' császári sas hatalmas szárnyait újra kiterjeszté Franciaország felett. Nápoleon márcz. 10-k. már Lyonban volt, hól mint császár fellépve, a' királyi országlás actájit megsemmisíti, és márcz. 20-k. estve Párisba érkezik. XVIII. Lajos, az azt megelőzőtt napon odahagyta a' fővárost, és Gentben keresett menedéket.

Bécsben márcz. 5-k. estve, a' monárchák jelenlétével fényes társaság volt az Ausztriai császárnénál, hól egy eleven ábrázolat képzelte I. Maximilián özvejevételét Burgundiai Máriával, midőn hirtelen, egy süket zú-

gás — mint jele valamely nagy esetnek — az előadás pompás vóltát megzavarja. Csak hamar közönségessé leszsz a' meglepő tudósítás, hogy Nápoleon Elbát odahagyta: 's kevés napok alatt megérkezik a' híre Francziaországban nagy előmenetellel lett megjelenésének. Ez a' történet az egész congressusra méjj, 's tagadni nem lehet, rémüléssel elegy bényomást tett: de egyszer'smind a' még könnyen ingerelhető indulatok lecsendesítésével, a' vélekedések csudálatos öszvehangzását szülte nem csak a' fejedelmekben, de a' népekben is. Az a' lelkesedés, hazafi buzgóság, mely 1813-b. az elszánás és ön feláldozás nem igen látott példáját mutatta, Éropa különböző nemzeteit, egy testé csatolta vólt öszve, most újra felsekcent, 's mint egy electricai szikra sebesen elterjedett: míg másfelől a' veszedelem állapotjában tántorithatlan Éropai senatus ritka egyességgel, midőn hathatóson tette a' szükséges készületeket a' státusoknak a' közelségtől fenyegetett szabadsága és függetlensége védelmére, nem szünt-meg a' békesség elkezdett munkájának végrehajtásán is tanácskozni, és azt szerencsésen tökéletességre vinni.

Az első lépés vólt ezen célra, egy márcz. 13-*k.* a' Pári'si békességet aláírt nyolcz udvarok nevében kiadott igen nevezetes nyilatkozatás „Bonaparte Nápoleonnak minden polgári és társasági öszveköttetésből kirekesztésé-

ről, 'a mint a' világ békessége megzavarójának és ellenségének a' közönséges büntető törvények alá eséséről“ mikor egyszer'smind állhatatos magok elszánását jelenték a' hatalmasságok, a' Pári'si békességet minden lehető módon és egész erejekkel fenntartani, valamint a' Franczia királynak és Franczia nemzetnek, vagy más akármely fenyegetett országlásnak minden szükséges segedelmet ígérték.

Kevés napokra ezen nyilatkoztatás után márcz. 25-k. Bécsben, Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia, és Pruszsia a' Chaumontban és Londonban tett kötések alapján új szövetségre léptek, 's abba meghívtak minden Európai hatalmasságot, különösön Francziaországot — „Európa békessége és függetlensége fenntartására Bonaparte Nápoleonnak 's követőjének lehető próbatételei ellen, azon kötelezéssel, hogy mindenik fél, állandóul és teljes számmal 150000 embert tartson hadi lábon.“ De midőn ápril. 25-k. ezen kötés jóváhagyásai kicseréltettek, — mivel az alatt Bonapártét egész Francziaország újra urának ismerte, és Angliában a' miniszterekkel ellenkező rész hevesen kikölt egy oly egyezés ellen, mely a' Bourbonok visszatételére látszék csak czélozni, 's így a' nemzetek függetlenségét veszedelmeztethetné — Lord Castlereagh országlószéke nevében a' más három hatalmaság követeinek azt nyilatkoztató-ki, „hogy An-

glia az említett szövetséget nem olyan értelemben tartja kötelezőnek, mintha szándéka lenne, Franciaországot egy meghatározott különös igazgatásra kényszeríteni. „Azonban, mivel másfelől Nápoleon minden módon igyekezett a közvélekedést maga részére megnyerni a békességet fenntartani akaró szándékának, 's a nagy birodalom ideájáról lemondásának több versben nyilván kijelentésével, valamint próbálta az ellene tett márcz. 13-*ki* határozást megczáfoltatni, — a congressus egy ezen célra nevezett biztosság tudósítása következtül, máj. 12-*k.* megújított nyilatkoztatásában, melyet a nyolcz fő hatalmasságon kívül, Szicília, Szárdinia, Németalföld, Bajoria, Szaxonia, Hannovera, és Württemberg követői is aláírták, megerősítette a márcz. 13-*ki* végzést, azon hozzátétellel, „hogy Európa békességes állása a Párisi kötésen épül, ez a kötés pedig Bonaparte uralkodásával össze nem férhet.“ A közbékesség fenntartására intézett nagy szövetségbe lassanként minden Európai keresztyén státusok beléállottak, a Németországi nagyobb 's kisebb fejedelmekkel és szabad városokkal együtt, — egyedül a távol eső Svéczia nem vett abban semmi részt. Anglia azonkívül, hogy egy ápril. 30-*k.* készült alku szerént a három nagy hatalmasságnak eszten-dőre 5 millió font sterlinget (50 millió rftot) ígért szokott bőkezűséggel, a szövetségben

részt vett státusok közzül is majd mindeniknek ajánlott segédpénzeket, valamint különböző kötések estek a' sergek útjának, tartásának, 's ezt illető szállításoknak elintézése felől is. — Többre ment egy millionát, az öszve-szövetkezett Éúropa által Bonapárte ellent kiállítandó katonaság száma. Ilyen móddal éppen ellenkezője lett annak, a' mit Nápoleon várt a' politikai világ nézőhelyén újra megjelenésétől. Midőn a' Francia földre kiszállott, magába bizakodva kiálta-fel — „a' congressus el van bomolva:“ holott éppen az egyesíté szorosabban Éúropa fejedelmei gyűlését. Ingadozhatott volna ugyan a' had szerencséje, de az uralkodók és népek ilyen kezefogó egyetértése mellett, a' végkimenetelről kételkedni nem lehetett.

A' congressusnak Bonapárte ellent tett hathatós rendszabásai annál sürgetőbbek voltak, mert Nápolyi király Joáchim, — ki változó és kétszin politikájának már több bizonyosságát adta, és sógorával is Elbába titkos egyetértésébe állott — az ellenségeskedéseket Oloszországban elkezdette. Tagadni másfelől azt nem lehet, Joáchim állása nagyon kényes, a' thronuson megmaradhatása a' legitimitas szerint, minden kötések mellett is, bizonytalan, 's csak nem lehetetlen volt. Nápoleonnak a' Francia földön megjelenése után, Múrat elébb színeskedett ugyan Ausztia iránt, majd levetette

az álorczát, 's két részre osztott sergével, az Egyházi státusokon és Toscánán keresztül gyorsan előnyomulva, márcz. 30-*k.* 1815-*b.* Cesenánál megtámadta az Ausztriai előcsapatokat, mely napon egy Riminiből költ hirdetésében az Oloszokat hazájok függetlensége oltalmára felszóllította: míg másfelől ápril. 8-*k.* követei Bécsben azt nyilatkoztaták-ki, hogy a' király ön megtartásáért és státussai bátorságáért kéntelen ármádáját szélesebben a' Poig kiterjeszteni. Ausztria, minekutánna ápril. 7-*k.* Olosz státussait a' *Lombárd-Veneczei* két kormányshékből álló *királysággá* formálta, ápril. 10-*k.* Müratnak hadizenéssel felelt. A' Nápolyi király, bár az ellenséges mozgások elkezdése után, némely városokat, mint Cesenát, Bolognát, Modenát el is foglalt, de a' Pon Ochiobellonál ápr. 8-*k.* és 9-*k.* próbált általmenetelben meggátoltatva az ott lévő hídsánczoktól visszazaverettetett. Ettől fogva szüntelen tartó káros csatázások közt kellett visszavonulnia Riminin és Anconán keresztül: 's a' Bianchitól vezérlett előre haladó Ausztriai sereggel, hogy országától el ne legyen vágva, Tolentinonál próbált megmérközni. Egy véres, két napig tartó ütközet máj. 2-*k.* és 3-*k.* tökéletes megverettetésével végződött. Nagy sietséggel húzta-vissza magát Mürat országa határai fedezésére, és a' Romából Nugent alatt előnyomuló Ausztriai csapat feltartóztatására,

de a' Garigliano mellett máj. 16-k. újabban meggyőztetett, míg Bianchi Capua felé haladt előre. Már egy Anglus flotta is jelent volt meg a' főváros alatt, melynek a' Nápolyi hadi hajókat kikellett adni, midőn Múrat, minnekutánna Bianchival alkuba nem ereszkedhetett, máj. 20-k. titkon a' fővárosba érkezvén, onnan, éjjel hajóra ülve kevés napok alatt déli Franciaországba evezett: míg felesége és gyermekei Triestbe vitettek. Az előljáró Ausztriai sereg már máj. 21-k. elfoglalta Nápolyt, egy az előtt való nap Casa-Lanziban IV. Ferdinánd nevében kötött, 's közönséges bocsánatot hirdető fegyverszünés következésül, és máj. 22-k. Bianchi is megérkezett a' fővárosba Szicíliai herczeg Leopoldal a' kisebb fijával IV. Ferdinándnak, ki e' szerint visszzakapá országát 's abba visszatérve, jun. 17-k. tartotta Nápolyba bemenetelét. Az Ausztriai segítséget megkellett IV. Ferdinándnak fizetni, ki bizonyos kötésnél fogva a' hadi költség megfordítására kötelezte magát, addig 20,000-ből álló Ausztriai sereg tartá elfoglalva egy részét az országnak, 's abból csak 1817 közepén távozott-el.

Viszzatérve a' congressus békés tanácskozásaira, minekutánna a' Szaxoniát és Varsói herczegséget illető kérdés előleges elintézése megtörtént, és a' Szaxoniai király maga is Pósonba érkezett, márcz. 8-k. nálla megjelent

a' congressusnak egy biztossága, Metternich, Wellington, és Talleyrand herczegek személyében; tudtára adni a' congressus határozását Szaxonia felosztása iránt, arra jóváhagyását megnyerni, és további alkudozásokkal azt végrehajtani. De a' Szaxoniai király valamint az egyezését sürgető biztosoknak személyesen ellent mondott, éppen úgy márcz. 11-k. minisztere G. Einsiedel egy hivatalos írásban kinyilatkoztatá, hogy a' király az országára nézve tett rendszabásokat meg nem ismerheti, mert jóváhagyása nélkül nem lehetett volna jussai felől végezni, annál kevésbé országát úgy tekinteni mint fegyverrel elfoglalt tartományt. Ezen felelettel visszatérvén a' biztosok Bécsbe, arra az öt nagy udvarok követei márcz. 12-k. azt határozták, hogy mivel a' Szaxoniát illető végzés nem jöhet többé változás alá, a' király csak az erre minden feltétel nélkül adott egyezése után kaphatja vissza megmaradott státussait. Éppen azért a' Pruszsiai király legottan foglalja-el örökösön Szaxoniának azon kerületeit, melyeket a' megállított pontok birtokába adnak, valamint a' többi része is a' királyságnak egy előre még Pruszsus kormány alatt álljon. Ezen nyilatkoztatás eldönté Szaxonia sorsát. Fridrik-Auguszt ápril. 6-k. bár feltételeesen állott csak rá az elibe terjesztett pontokra, de a' szövetségesek megújított állhatatos határozá-

sa nyomán végre máj. 3-*k.* még is a kívánt alapok szerint kellett elkezdeni az alkudozásoknak, melyeknek következése lett máj. 18-*k.* Bécsben, egyfelől Szaxonia, másfelől Ausztria, az Orosz birodalom és Pruszszia között aláírt békesség, melyben a Szaxoniai király országának kiterjedésére nézve nagyobb, népességére nézve kisebb felerészét mintegy 800,000 lakosokkal általengedte Pruszsziának, — mely azt Szaxoniai herczegség neve alatt státussal egyesíté — valamint a Varsói herczegségről is lemondott: és visszatérve óhajtván váró népe közzé, jun. 7-*k.* érkezett Drezdába. Így szakadt kétfelé, a protestantismus és Német műveltség classicus földje, Szaxonia; sorsáról az erő és hatalom tett határozást, népének minden megkérdése nélkül, a miért a Bécsi congressust a kénytelenség mentheti, — a historia nem fogja dicsérni.

Szaxoniával csak nem egy időben határozódott-el a Varsói herczegség dolga is Bécsben máj. 3-*k.* Ausztria, az Orosz birodalom és Pruszszia között készült három különböző kötések által. Ezek szerint Pruszszia azon herczegségnek egy darabját visszakapta Thorn, Posen, Bromberg, és Gnesen városokkal, s mintegy 810,000 lakosokkal, melyből formálta a Poseni nagyherczegséget; Ausztria visszakapta a Galicziából 1809-*b.* elszakasztott Tarnopoli kerületet; Krakó várossa, és vi-

déke mintegy 61,000 lakosokkal a' három udvar oltalma alatt örökös neutralitással szabad státussá lett: a' többi része a' herczegségnek három milliot felyülhaladó lakosokkal, örökösön az Orosz birodalommal egyesítettet, mint *Lengyel királyság*, melynek czimjét az Orosz császár felvette: 's egyszer'smind a' három hatalmasságok a' magok Lengyel alattvalójakat, nemzeti képviselés, valamint nemzeti rendtartásokon alapított országlás felől tették bizonyossá. Sándor császár még azon esztendőben novemb. 27-*k.* adott is új országának egy constitutziót, a' mely teljesítve, elég záloga lett volna a' nép jussainak.

Ámbár ilyen móddal a' congressust foglalatoskodtató legnehezebb kérdés eligazítása vagy legalább kettévágása után, a' Pruszsziai monárchianak helyreállítását gátló nagyobb akadályok elhárítottak, csakugyan Pruszszia kárpótlása teljesen nem vólt kiszolgáltatva, a' Reichenbachi kötés szerént Hannoverának 300,000 lakosokkal általengedett tartományokért, és későbi egyezés szerént a' Szax-Weimári herczegnek kiszakasztatni kellett 50,000 lakosokért, valamint a' Nápoleontól Baváriának adott Anspach és Baireuth provinciáiért. Pruszszia ezen veszteségeinek megtérítése, részint északi Németországon, részint a' Rajna környékén történt, a' Haszsziai nagy herczegtől általengedett Wesztfáliai herczegséggel, a'

Bergi nagy herczegséggel, több mediatizált herczegek birtokaival, a' Nassau-Orániai ház Németországi tartományjaival, valamint a' Rajna jobb és bal partján kapott nagy darab földel, Achen, Jülich, Cölln, Bonn, Trier városokkal: honnan csakugyan kellett még bizonyos megyéket kiszakasztani az Oldenburgi és Szax-Coburgi herczegek, és a' Haszsziai landgróf számára. Ezen birtokai Pruszsziának elszakasztva a' monarchiá nagyobb felerészétől, három provinciát formálnak, ú. m. *Westfáliát*, *Cleve-Berget*, és az *Alsórajnai nagyherczegséget*. Nem különben a' Kieli békességben Svécziától Dániának engedett részét Pomerániának, a' Dánus király egy jun. 4-k. készült kötésben, Pruszszia hatalmába bocsátotta, a' miért kapta Dánia a' státusszaival össze-függő Lauenburgi herczegséget, két millió 600,000 tallér pótlással. A' Pruszsus király egy Bécsben máj. 22-k. 1815-b. költ nyilatkoztatásában, birodalmának nép képviselőtárs alapított constitutziót ígért, de ez a' királyi szó még eddig teljesítetlen maradt: azonban mint ennek előre készítését úgy lehet nézni, hogy az 1823-b. jun. 5-k. költ királyi végzés által, az egyes tartományokban rendek gyűlése állittatott-fel.

Több akadályra talált azon kárpótlás, melyhez Bavária just formált. Az Ausztriával 1813-b. octob. 8-k. Riedben kötött egyezés sze-

rént Baváriának a' Napoleon ellen való háborúban részvételéért, az akkori egész állapotjában megtartása volt ígérve, valamint az is, hogy a' né talám Ausztriának általengedni kellető tartományokért, teljes és országával egybefüggő kárpótlást kap. Egy, Párisban jun. 3-k. 1814-b. készült titkos kötésben Bavária kötelezte ugyan magát a' Tyrolis, Salzburg, és felső Ausztriai kerületek visszabocsátására, 's bár Tyrolis Würzburgal és Aschaffenburgal ki is cserélődött, de a' Salzburgért és felső Ausztriai részekért kívántató pótlást, a' mire egyfelől a' Baden birtokában lévő Rajnai Palatinatus volt kinézve, nem lehetett úgy elintézni, hogy az a' régi Baváriával egybefüggő legyen. Egy ez iránt ápril. 23-k. a' főbb udvarok és Bavária részéről kötött, és különböző kicseréléseket rendelő alku, az illető státusoknak, különösen Badennek ellentmondása miatt, teljesedésben nem mehetett, 's így ezen tárgy a' congressus elbomlásával függőben maradt. Csak későbbben ú. m. 1816-b. igazítottatott el ez a' nehézség, egy Bavária és Ausztria között ápril. 14-k. készült kötésben, mikor Baváriának kára a' Rajna bal partján pótoltatott ki: hól a' Haszsziai nagyherczeg is kapott némely kerületeket Mainz várossával együtt: de a' mely, mint Német szövetségi erősség Ausztria és Prusszia katonai hatalma alá adatott. A' *Sax-Weimari*, két *Meck-*

lenburgi és Oldenburgi hercegek, nagyhercegi rangra emeltettek.

Másfelől Németalföld új politikai alkotása a Bécsi congressuson szorosabban meghatározott. Minekutánna Belgium Hollandiával 1814-b. egyesítették, a Németalföldi fejedelem márcz. 16-k. 1815-b. felvette a királyi nevet, és legottan minden Európai udvarok megismerték ezen új királyságot. Megerősíté ezt, az Orániai ház örökös jussával együtt, egy máj. 31-k. egyfelől a Németalföldi király, másfelől Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia és Pruszsia között készült alku, mely Luxemburgot mint nagy hercegséget a Prusziának engedett Német birtokokért pótlásul adta, 's egyszerűsmind a királyt, mint Luxemburgi nagy herceget, a Német szövetség tagjává tette.

A Svájc külső és belső állása felől márcz. 20-k. 1815-b. adott-ki a congressus egy nyilatkoztatást, mely a 19 cántonoknak akkori egész állapotjokban fenntartását megismerte, azokkal egyesíté mint három új cántont, Wallist, Genévát, és Neufchatelt, 's azt is kijelenté, hogy a hatalmasságok a reszpublikának örökös neutralitassáért jót állanak, ha az ezen nyilatkoztatásban foglalt határozásokra rá áll, 's közönséges bocsánatot hirdet. A Svájc máj. 27-k. forma szerint elfogadta a congressus ezen végzését. De a Francia revolutzio alatt

a' Graubündteni cántontól elszakasztott Veltin, Bormio és Chiavenna megyék, a' Lombárd-Velenczei királysághoz adattak. A' múlt esztendőben sept. 8-k. készült *szövetségi acta* forma szerénti elfogadása, 's annak az egyes cántonok részéről hittel megerősítése, a' Zürichi diétán történt-meg aug. 7-k. 1815-b.

A' mi Oloszországot illeti, minekutánna ennek elűzött fejedelmei már a' Bécsi congressus előtt státussaikba visszatértek, 's azokba ezen congressus által is megerősítettek, Lombárdia és Velence az Ausztriai monarchiával egyesítettek, csak Genua, Párma és Nápoly okoztak nehézséget. A' Pári'si békességnek Genua felől tett előleges határozását a' congressus is novemb. 13-k. 1814-b. megerősítette, és annak mint herczegségnek a' Szárdiniai királysághoz csatoltatását rendelé: a' mi meg is történt, és a' Szárdiniai király 1815 elején azon tartományt, noha nem minden elmentmondás nélkül, birtokába vette. Párma és Piacenza pedig, — bár a' Bonapartéval 1814-b. Fontaineblauban kötött alku, az ő Francia földön megjelenése után, erejét elvesztette, — Ausztriai herczegaszszony Mária Luizánál hagyatott, de fíja örökös jussának emlegetése nélkül. Ezen herczegségek tulajdonosának ellenben Spanyol herczegaszszony Mária Luizának meg kellett elégedni a' Luccai herczegséggel, és ehéz ragasztott 500,000 frank esz-

tendei jövedelemmel, mely summának fizetését az Ausztriai császár, és Toscánai nagyherceg vállalták magokra. Nápoly végre, minekutánna Múrat az Ausztriával folyt háború következtésül országától elesett, a' congreszus által IV. Ferdinándnak visszaadatott: Málta szigete ellenben az Anglus birtokába maradt, 's a' Johanniták vitézi rendje bár eleget sürgette, semmi kárpótlást nem nyert.

Csak Németország új politikai rendbehozásának végrehajtásáról kell még szóllanunk. Az ezen tárgy felett félbeszakadt alkudozások újra kezdése nem elébb, hanem Nápoleonnak Francziaországban megjelenése után történt. Ha elsőben, a' másod rangu Német uralkodók azt meg nem nyerhették, hogy a' tanácskozásokban részek lehessen, mikor csak Ausztria, Pruszsia, Bavária, Hannovera, Württemberg akartak magokra az egész sorsáról végezni, most ezen kérdés ismét elővételekor, a' kisebb fejedelmekkel és szabad városokkal egyetértőleg folytak a' tanácskozások, kik ezen célra egymással szorosan egyesültek. Már febr. 2-k. 1815-b. újra sürgették ezen 34 számból álló kisebb státusok, a' közönséges tanácskozások tartását illető kéréseket, a' mire ekkor nem csak különösen Pruszsia, de Ausztria is hajlandóknak mutatták magokat; 's majd ennek következtésül, Nápoleonnak Elbából eltávoztása után márcz. 25-k. forma szerint

meghívták a' kisebb státusokat is, mind a' Németország elrendelését tárgyzó értekezésekben, mind pedig a' Bonapárte ellen megújított Chaumonti nagy szövetségben részt venni. A' környüállások sürgető volta kívánta ezen fontos tárgy hamar eligazítását, 's így több előleges tanácskozások után, máj. 23-k. egy Ausztriától és Pruszsziától közösen készített planum vétetett fontolás alá, a' melyről folyt alkudozásokban majd minden Német státusok követői megjelentek, 's végre minekutánna ezen tárgynak tizenegy üléseket szenteltek, több vitatások és némely tagok részéről történt ellentmondások után, jun. 8-k. a' *Német szövetségi acta* megkészült és minden követektől aláíratott, kivéven Würtemberget és Badent, kik ahhoz csak későbbben állottak hozzá, t. i. Würtemberg sept. 1-sőjén 1815-b. Baden pedig novemb. 5-k. 1816-b. a' Német szövetségi diéta megnyitásakor.

Harmincznyolcz, országok kiterjedésére és hatalmokra nézve erősen különböző, azokban független státusok formálták a' *Német szövetséget*: melybe a' Hessen-Homburgi landgróf mint 39-dik tag 1817-b. vétetett-fel. Azok között négyen olyanok találtattak, kiknek Németországhoz nem tartozó birtokaik is voltak, ú. m. Ausztria, Pruszsia, valamint Dánia, mely Holsteínért 's Lauenburgért, és Németalföld, mely Luxemburgért lett tagja a' szö-

retségnek: továbbá, négy királyok, *Bavária*, *Szaxonia*, *Hannovera*, *Württemberg* — hat nagyherceg, *Baden*, *Hessen-Darmstadt*, *Szax-Weimár*; a két *Mecklenburg*, és *Oldenburg*, egy választó fejedelem; *Hessen-Cassel* — tizenkilencz kisebb hercegek és fejedelmek, négy szabad városok, ú. m. *Hamburg*, *Bréma*, *Lübeck*, és *Frankfurt* a Német szövetség gyűlésének helye. A' szövetség célja, Németország külső és belső bátorságának, 's az egyes státusok függetlenségének és sérthetlenségének fenntartása. Annak minden tagjai egyforma jussal és kötelezéssel bírnak, egymásnak hirtokaiért jót állanak, 's ígérlik hogy egymás között hadakozni nem fognak. A' szövetség mindenmű dolgait annak közönséges gyűlése igazítja, mely az egyes státusok követeiből formálódik, helye Ménusi Frankfurt, 's benne az előülés Ausztriát illeti. A' szövetségi acta a' különböző keresztyén felekezeteknek egyforma polgári és politikai jussokat adott, 's meghatározta, hogy mindenik státusban rendek gyűlésén alapított constitutio legyen, valamint az úgy nevezett *mediatizált* hercegeknek is bizonyos elsőséget és szabadságot engedett. (11.)

(11.) *Mediatizált* hercegeknek nevezettettek, kik 1806 előtt bizonyos felsőségi jussokat gyakoroltak birtokaikban, mely jussaik 1806-b. megszorítást szenvedtek. L. Fass. Wien. Congr. II. Bd. S. 136.

Az Európai státusok sorsának elrendelésén kívül, a' congressus figyelmének tárgya volt, a' folyóvizeken hajókázás szabadságának elintézése is, a' mi, kétségen kívül, a' belső kereskedelem virágzásának egyik nevezetes talpköve. A' Párisi békesség a' Rajnán hajókázást szabadnak határozván, ez más Németországi folyóvizekre is kiterjesztetett, 's egy ezen célra nevezett biztosság meghallgatása után márcz. 24-k. 1815-b. az ezen szabad hajókázást illető közönséges és különös rendszabásokat megállították. Nem kevésbé köszönetet érdemel a' congressus az emberiség nevében azon lépésekért, melyeket tett a' Szerecsen rabvásár eltörlésére, a' mit különösen Anglia sürgetett. Ámbár mind Franciaországnak, mind főképpen Spanyolorzágnak és Portugalliának coloniáikat érdeklő érdekszszéből történt ellentmondásokért, egyszerre nem lehetett megszüntetni ezen gyalázatos kereskedést, csakugyan Lord Castlereagh addig munkálódott, míg febr. 8-k. 1815-b. a' nyolcz hatalmasság nevében egy nyilatkoztatás jelent meg, mely szerint mindenik udvar egyezését adta a' Szerecsen rabvásár mentől hamarább lehető eltörlésére, úgy mindazonáltal, hogy azon időpont mikor annak tökéletesen meg kelljen szünni, az egyes hatalmasságok közt, további különös egyezések által határozottassék-meg. A' Bécsi congressus elbomlása után is folytatta Anglia ez irány-

ri hathatós alkudozását mind Spanyolországgal, mind Portugalliával, 's végre ki is vitte, hogy ezen udvarok is bizonyos esztendők múlva, teljesen megtiltsák alattvalójiknak az említett kereskedésbe elegyedést.

Minekutánna ezek szerint a' Bécsi congressus maga munkálódását elvégezte, annak minden végzéseit 121 pontok alatt egy *közönséges actába* foglalva, jun. 9-k. 1815-b. aláírták *Ausztria, Francziagorszag, Nagy Británnia, Portugallia, Prusszia, az Orosz birodalom, és Svéczia* követei. Egyedül *Spanyolország*, — bár részt is vett a' főbb hatalmasságok tanácskozásaikban — nem írta azt alá, leginkább a' Pármai herczegségre nézve tett határozásért, valamint a' Pápa is protestáltatott cardinalis Consalvi által az Avignon vissza nem adásaért, 's a' Német egyházi státusok helyre nem állításáért, valamint a' Máltai vitézi rend, az úgy nevezett Johanniták próbája is, mint láttuk sikertelen volt, mert ezen sziget Angliának maradt. Spanyolország azonban, egy Pári'sban jun. 10-k. 1817-b. Ausztriával és a' több nagy udvarokkal készült alkuja után, mely meghatározta Pármának és Piacenzának, Ausztriai herczegaszszony Mária Luiza halála után, a' Spanyol házra visszatérését, úgy hogy akkor Lucca Toscana birtokába menjen — forma szerint hozzá állott a' Bécsi congressus közönséges actájához, és jun. 15-k. 1817-b. azt alá is írta.

Ilyen következtésekkel bomlott el a Bécsi congressus. Midőn azon fő-célját hogy Németországot Franciaország hatalmának súlyától mentté tegye, Ausztriának és Franciaországnak Európára nézve annyira káros szomszédságát elválaszsa, mindent régi birtokába visszaállítson, 's a népek jussait is bátorságba helyheztesse — nem a köz meglepéssel és hijjánoson érte-el, másfelől, nem lehet tagadni, az Orosz birodalom óriási nagysága ellen semmi védlő intézeteket nem tett, 's a Pruszsiai monarchia helyreállítása is nem éppen olyan alapokon történt, a mi ezen colossus fenyegető nevedése ellen elegendő kezességül szolgáljon.

Míg ilyen móddal, a Bécsben egyesült fejedelmek Európa megbékéltetését és egészen újból alkotását elvégezték, 's egyszerűsind hatalmason készültek a hadhoz, Bonapárte sem mulatta-el másfelől thronussa oltalmára minden eszközöket elővenni. Minekutánna a közönséges hajlandóság maga részére hódításaért, új constitutziót terjesztett június 1-sőjén a hajdankort majmolva, az úgy nevezett *májusi gyűlésre* öszvehivott nép elibe, mely azt el is fogadta, 's annak következtésül, a törvényhozó kamarák üléseit jun. 7-k. kinyitotta — öt nap mulva a Belga széleken álló 170,000-ből menő sergéhez indult, 's azzal Belgiomba bényomult Wellington és Blücher

ellen. A' csatapiaczon megjelenésével elkezdődött a' véres viadal. Jun. 16-k. Ligny mellett a' Pruszsusokat keményen megtámadván, Blüchert hátrálásra kényszeríti, mely nap a' Braunschweigi herczeg is elesett. De az alatt Wellington is egybegyűjté sergét Waterloo mellett, hól jun. 18-k. délben Napoleon egész erejével rárohan. Már estve felé hajlani kezdett 'a' szerencse a' Franczia részre, midőn Blücher segéd csapatjával megérkezik, 's minnekutánna az Ánglusok a' Franczia gárda nagy elszánással ismétlett támadását vitézül visszaverték — a' szövetséges sergek munkálódását tökéletes győzelem koszorúzza. A' Francziák szélyel verve, nagy rendeletlenséggel hátrálnak és szaladnak vissza, 's maga Bonapárte is bajjal menekedve meg, jun. 20-k. estve érkezett szerencsétlensége hírével Párisba. A' főváros nagy mozgásba jött, a' kamarák kívánságára jun. 22-k. Bonapárte lemondott, de fíja számára, a' koronáról, 's egy még az nap kinevezett országló biztosság sürgetése következéséül majd elútazott Rochefortba. Ezen időköz márcz. 20-tól jun. 29-kéig 1815-b. a' száz napi uralkodás.

A' Waterlooi győzelem után, az egyesült Ánglus és Pruszsus armádák sebesen nyomultak-elő Francziaország fővárossa felé, 's azt jul. 6-k. másodszor foglalták-el. XVIII. Lajos is visszatért jul. 8-k. Párisba, 's két

nap mulva az Ausztriai és Orosz császárok, 's a' Pruszsus király is megérkeztek oda. Bonapárte sorsa is eldőlt az alatt. Megérkezvén Rochefortba, minekutánna a' kikötő előtt ólálkodó Ánglus hajóktól el nem illanthatott, jul. 15.-k. a' Bellerophon lineahajóra ment, és magát az Ánglusoknak megadta. Plymouthban a' kiszállásra engedelmet nem nyerhetett, hanem egy, a' négy szövetséges udvarok közt Pari'sban aug. 2.-k. tett kötés szerént, mint hadi fogoly Ánglia felügyelete alatt Sz. Héléna szigetébe vitetett. Octob. 18.-k. szállott-ki, erre a' tengerből magánosan kiálló köszírtra, mint megrázó példája az emberi dolgok változandóságának. Öt és fél esztendeig élt ezen szigetben Bonapárte, boszszantva és kinoztatva az embertelen kormányzó Hudson Lowetól, és máj. 5.-k. 1821.-b. végezte nevezetes életét. Óriási nagysága, a' historiában fejét magosan emeli-feli, nyugotot és keletet össze-kapcsoló munkás lelke a' föld csak nem mindenik részére kihatott, temérdek formában előttünk álló képe borzadással elegy bámúlásra ragad, és egész valónkat megrázza. Ön maga által lett ő minden, ön erejével hágott századját felyülmuló polczra, 's talám, egy a' végzésektől magosra állított halandónak se vólt, a' népek sorsára, az emberiségre az övéhez hasonló széles körben terjedő befolyása. Minden tekintetben nagy és ritka, mint

hadvezér, országgló, törvényhozó, 's Európát szorosán általölelő merész politikai rendszernek alkotója : nagysága azonban olyan mint a' pusztító és a' természet minden elementumit felzavaró, földet reszkettető orkán, rémitőleg felséges, de nem bóldogító, nem áldást hozó. Sokat jelentő méjj értemü igazság az, a' mit számkivetése köszálán, végre ő maga is megismert, „hogy a' liberalis idéák buktatták-meg.“ Hatalmát nemzete jussai omladékira építé, a' révolutzio árját megakasztó keze a' szabadságot is földre verte: minden időkor csudálni fogja azért, de tisztelni szeretni, bajoson! — Felemelkedésének és esetének csudálatos viszontagsága a' mesés idő regéjit képzelteni; 's Prometheus sorsára emlékeztető vége, bár a' közvélekedést iránta engesztelte, de mégis lángbetűkkel leszsz mindég a' historiába tanuságul béírva.

Nápoleonnak a' politikai világ nézőhelyéről leszállása után, tett Múrat Nápoly ellen próbát, de gyászos kimenetellel. Déli Franciaországból Corszikába evezett, onnan sept. 28-k. 1815-b. néhány század magával hajóra ült országába visszaterő szándékkal, mint állítják, a' Nápolyi országglószer által felbérlett színes barátainak alattomos sugallása és csalfa tudósításai nyomán, minha megjelenésével legottan számos követőkre tarthatna számot. Gaëta felé vette útját, de egy szélvész Calab-

ria partja felé hajtotta Pizzához, hól oct. 7-k. kiszállott. Itt kegyetlenül megkínoztatva a nép kezébe esett, 's egy a' végre rendelt hadi törvényszék által, mint Francia generális, halálra ítéltetvén, octob. 13-k. agyon lövetett. Múrat hadra termett jó katona volt, vitézségét a' csatapiaczon sógora is dicsérte, de ez a' tulajdon, erkölcsi nagyság hijjával volt benne; esete azért nem nagy részvételt gerjesztett.

A' Francia király Párisba visszatérésevel a' lázzadó armáda szélyel oszlattatott, 's más kemény végzések is tétettek a' csendesség és rend fenntartására, több pártosok kitiltására, és hadi ítélőszék elibe állítására, kik közzül oberster Labedoyére és marsall Ney halált is szenvedtek. Majd elkezdődtek a' békesség helyreállítását tárgyzó értekezések is. De a' szövetségeseeknek az elmúltra tekintve pótlást kellett a' tett költségért kívánni, jövődre pedig bátorságot adó kezesség-ről gondoskodni. Nagylelkűségnek többé helye, mint az első békességben nem lehetett, 's éppen azért hosszasabb ideig nyultak az alkudozások. Minekutánna herczeg Talleyrand sept. 21-k. kilépett a' minisztériumból, és herczeg Richelieunek adta-által a' külső dolgok kormányját, még pedig Flassan szerint, Sándor császár nyilvános kívánságára, ki ezen esetben XVIII. Lajost bizonyossá tette 100 millio frank elengedéséről a' hadi váltságból;

nov. 20-k. 1815-b. íratott alá a' második Pári'si békesség a' négy nagy udvarral. A' szövetséges monarchák már az előtt octob. közepén odahagyták vólt Pári'st. Ezen fő alku szerint,

a.) Francziaország elvesztette határainak az első békességben kapott nagyobbodását, a' mellett négy erősséget, és azok közt Landaut: de Avignont megtartotta. b.) Hüningen várának a' Rajna mellett le kellett rontatni. c.) Az ország keleti és északi határain, legfeljebb öt esztendeig, 150,000 emberből álló szövetséges armáda fő vezér Wellington alatt, Francia kölcségen 18' erősséget tart elfoglalva, de ezen elfoglalás három esztendő múlva is megszünhetik. d.) Hadi váltságul fizet Franciaország 700 millio frankot. Már ezen békesség előtt a' Francziáktól különböző időkben elragadott és Pári'sba gyűjtött remekei a' szép művészségeknek az illető tulajdonosoknak visszaadattak. Ugyan azon nap újíták-meg Ausztria, az Orosz birodalom, Anglia, és Pruszsia, a' Chaumonti és Bécsi nagy kötésekét Bonapárténak és familiájának a' Francia thronusról örökösön kirekesztésére, 's a' népek csendességének fenntartásáért, a' revolutzios principiumok terjedése esetében: valamint Franciaországgal együtt a' Svájcz örökös neutralitassát aláírták. Kevés napokkal a' második Pári'si békesség előtt 1815-b. nov. 5-k. határozta-el egy Ausztria, Anglia, és az

jelenté annak lelkével és vezető principiumival teljesen egyetértését. Másfelől a Római Pápát és a Török császárt egyházi állások tekintetéből nem hívták-meg a szövettségbe.

A közönséges békesség tehát helyreáll, Európa sok esztendei háborúság és zivatar után most legelsőben kóstolá azt. De másfelől majd mindenik státusban maradt nyoma a kemény megrázatásnak, az idő mindent felforgató árjának, 's különösen Francziaországban az ellenkező indulatok nehezen csilapodtak, hól a mellett a nemzet kevélységét nagy mértékben bántotta a Bourbonok fegyverrel lett visszavitele, a kormányshék szerencsétlen reactiona hajlása a szakadás lelkét még erősebben felzaklatta, 's így természetesen, a békesség gyümölcsei csak lassan érhettek. Mindjárt a második esztendejében Európa közönséges lecsendesedésének 1817-b. inneplé a protestantismus, létele 3-d. század-ját, a vallásos meggyőződés és lelkiismeret szabadon követhetése nagy diadalmát. Ez az innep, melyben a rokon két Magyar haza is kegyesen országoló királyja engedelméből részt vett, a bódogító türedelem és emberi szeretet közönséges elterjedésének szép bizonytsága vólt, midőn azt most három olyan fővárosban is megülték, hól ezelőtt egy század-dal nem ismerték a protestantismust, a Du-

na, Széquána, és Néva partjain, Bécsben, Párisban, és Petersburgban. Emelte e nagy inepet, hogy az, kezdete volt több helyeken, a századoktól fogva elszakadt két testvér protestáns egyház újra egyesülésének.

A' monárchák szép törekedésének Európa közönséges megnyugtatójának, és az új rendmegalapításának, még csak egy hijja volt, a' Francziaországgal teljes megbékéllés az elfoglaló armáda visszahúzásával. Mínekutánna herczeg Richelieu alkudozásai által már 1817 tavasszán, azon sereg, egy ötöd részzel megkisébbedett, Francziaország a' következő esztendőben a' hátralévótól is megszabadult. Ez a' határozás az Ácheni congressuson történt octob. 9-*k.* 1818-*b.* hól az Ausztriai és Orosz császárok, 's a' Pruszsus király magok minisztereikkel jelen voltak: Francziaországnak pedig herczeg Richelieu, Angliának Lord Castlereagh és herczeg Wellington voltak személyesei. Az idegen seregeknek a' Franczia földről eltávozásából természetesen következett Francziaországnak a' fő igazgató hatalmasságok szövetségébe lépése, 's azokkal egyesülése Európa csendességének és békességének fenntartására. A' congressus tanácskozása kiemeteletét egy mind az öt udvarok követeitől nov. 15-*k.* aláírt protocollum és nyilatkozatás adták tudtára a' világnak, melyekben az említett udvarok kijelenték, „hogy egyesülé-

seknek a' közönséges békesség fenntartásán kívül semmi egyéb czélja nincs, 's azért mind egymáshoz, mind más státusokhoz való állásokban, a' népek közönséges jussa rendszabásainak szoros megtartásától legkevesebbé sem távoznak-el, mert ez legbizonyosabb záloga mind az egyes hatalmasságok függetlenségének, mind a' státusok közönséges öszveköttetése bátorságba tételének."

Egy tekintetet vetve a' dolgoknak hatalmas történetek által alkotott új rendjére, noha az Europai státusok helyreállított öszveköttetése, mindenik tagnak még a' legkisebbiknek is, nyilván kimondott függetlenségén volt alapítva, azt mégis, a' nagyobb hatalmasságoknak a' népek és státusok sorsára elhatározó befolyásu árisztokráziája czímerezé, egy a' diplomácziaiban addig nem látott jelenés. Bár természetesen fejlődött-ki a' történetek folyamatjából, hogy azon fejedelmeket illesse a' közönséges dolgok kormányja, kiknek roppant erőlködése és hatalma nem csak vissza-szerezte a' gyengébbek szabadságát, de ennek állandó védelmet is ígér, bár, egy ilyen Amphiktyoni gyűlés a' békesség fenntartására sok esetekben jóltévíő behatással lehet, 's ez, a' politikai műveltség szélesebb körben lett terjedésének bizonyossága, csakugyan, a' kép másik oldalát is tekintő előtt, út nyílik sok ellenkező fontos elmélkedésekre. Fő helyen áll

ezek közt, hogy a' nagy szövetségben három határtalan és két constitutzionális monarchát látunk egyesülve, kiknek nem csak állások, de sokszor' interesszéjek is egymástól nagyon különböző. Midőn a' határtalan országlók felvett politikai maximájokat szabadon követhetik, 's cselekedeteiknek, lelkiismeretek sugallásán kívül, más sinormértéke nem igen van, a' mellett a' monarchák személyes akarata és hajlandósága, uralkodási rendszereknek bizonyos állandóságot adhat, a' constitutzionális fejedelmeket nem csak a' nemzet közvélekedése sokféleképpen határozza, de az ilyen státusokban, a' felélő, 's a' mellett gyakran változó miniszterek gondolkozása is vezeti és módosítja az országlás menetelét, mely éppen azért kevésbé lehet tartóson egyforma. Az ellenkező és öszve nem férő elementumoknak nem lehet sokáig egy célra munkálódni, 's ezt, az Európai szövetséges nagy fejedelmek példája is nyilván mutatja. Nem sok idő tölt, 's ezek már a' legnagyobb politikai kérdésekben, a' legfontosabb interesszéekben szembe-tűnőleg eltávoztak egymástól. Tegyük ide azt, hogy az Ácheni congressust nyomba követő, egész Európát nyugtalanító történetek egymást sebesen felváltása szinte azon meggyőződésre vitte a' népeket, hogy sok szépen és szabadon hangzó nyilatkoztatása a' fejedelmi gyűléseknek csak pappirosan vólt, sok adott

szó teljesítetlen is maradt: 's majd szembe-
tűnővé lett a' fejedelmek akaratja, a' népek
szabadságra és politikai kifejlődésre töreked-
sét meggátolni, a' csendességet és a' békessé-
get fenn-tartani ugyan, de csak a' státusok fe-
jeire nézve, ellenben a' népek érdekszóját
az országlók tetszésének alája rendelni, 's egy
oly maximát hozni-bé a' népek jussába, mely
önkéntes magyarázatra utat nyitva, a' státu-
sok oly nyilván hirdetett függetlenségével ösz-
ve nem férhet, t. i. a' nemzetek belső dolgai-
ba, szükség esetében, fegyveres kézzel is
belé-elegyedhetést. 'S mintha a' történetek fo-
lyamatja gúnyolódni kívánt volna a' szövetsé-
gesekkel, az Ácheni congressus után, még
pihenést is alig engedve, a' dolgokat új vesze-
delmes bonyolodásba hozá, mely a' nagy hatal-
masságoknak csak magok jussait tekintő tit-
kos intézeteiket felfedezte. Németországon
egy fanatikus ifju *Sand*, az Orosz szolgálatban
lévő *Kotzebue Augusztot*, kit észak hatalmas ura
kémjének, 's nemzete árulójának vélt, Mann-
heimban márcz. 23-k. 1819-b. meggyilkolja.
Mind ez a' borzasztó történet, mind több nyug-
talanító, démagogusi mesterkedéseknek ne-
vezett p'gésck és mozgások, — bár nagy ré-
szint ifju éretlenség szüleményjei voltak, —
a' főbb Német országlósékek figyelmét fel-
keltik, 's egy Carlsbadban tartott előleges ta-
nácskozás után, sept. 20-k. 1819-b. a' Német

szövetség gyűlése Frankfurtban, — melynek addig lételéről is alig lehetett valamit hallani, — a' revolutzionos és démokráciai lélek ellen kemény hangon írt nyilatkoztatással és rendszabásokkal lépett fel. Ezek, részint a' monarchiai principium fenntartására czéloztak, hogy azt egy statusban is, a' karok és rendek által birt jussok meg ne sérthessék, részint a' tanító intézetekre és fő oskolákra azorosan felügyelést, valamint a' nyomtatás szabadságának keskenyebb határok közzé zárását, 's az ezzel lehető visszaélés meggátlását, tárgyzták. Ennek következtésül Bécsben, egy 1819-b. nov. 25-től fogva 1820-b. máj. 15-ig tartott miniszteri congressuson, a' Német státusok szorosabb öszveköttetését tárgyazó intézetek megállittattak, mely tanácskozások vég-actája, mint közönséges törvényje a' szövetségnek, jun. 8-án 1820-b. kihirdettetett.

Még nem is gyengülhetett az említett hatóságos rendelkezések benyomása, midőn 1820 elején, nyugoti Európának szélén, Spanyolországban, a' revolutzio lángja fellobban, 's csak hamar nagy sebességgel terjedve, egész Európát mozgásba és rémülésbe hozza. VII. Ferdinánd, ki a' határtalan királyi hatalommal, minden régi és az idő lelkével öszve nem férhető visszaéléseket is helyreállított, kemény uralkodásával csak hamar egész országában közönségessé tette a' békételenséget. Ennek

következése többször próbált, de mindég véresen elnyomott zendülés volt. Hogy egy önkényes kormányral a' finántzia rendes igazgatása meg nem állhat, annyival inkább a' papság és nemesség jussainak visszaadása, jószágaiknak az adótól mentté tévése, a' Jé'suiták újra béhozása 1815-b. a' közönséges jövedelmét apasztotta, természetes: a' mikből, az országglószéknek sok szükséggel és rövidséggel küszködése, önként következett. A' gazdag Amerikai coloniák elszakadása, 's az innen jövő kincsek kimaradása nevelte az inséges zürzavart, 's midőn még is a' király azon pártos tartományok engedelmességre térítésén munkálódnék, 's ellenek serget akarna küldeni, Leon szigetén Cadiz mellett, a' tengeren túl hurczoltatni szánt katonák, éppen január. 1-sőjén, Riego és Quiroga vezérek alatt feltámadtak, és a' cortészi constitutziót kikiáltják. Ennek híre az egész országot mozgásba hozza, a' lázzadás mind közönségesebb leszsz, 's végre midőn a' zendülés elnyomására küldött fegyveres csapatok is lassanként a' szabadságot kívánókhoz hajlottak, VII. Ferdinánd márcz. 7-k. 1820-b. „mivel a' nép akarátja nyilván kimutatta magát,“ azon constitutziót helyreállítja, és arra, a' Cortészek egybehívásáig kinevezett országlási biztosság előtt, a' hitet le is teszi: majd a' Cortészekről béhozott több szabad rendszabásokat és törvényeket újra

feleleveníti, az inquisitiót eltörli, nyomtatás szabadságát béhozza, a' feudalismusból következő nemesi jussokat és elsőégeket megszünteti, 's későbbben a' jul. 9-k. 1820-b. összevont Cortészek akaratja szerint, a' Jé'suitákat is kitiltja az országból. (13.)

Ha ez a' történet csak magára is már nyugtalanító volt, kivált hogy a' fegyveres sereg kezdette és mozdította-elő az engedetlenséget, majd nevelte az országlószékek aggodását, a' revolutzionak más tartományokra is sebesen kihatása. Legelsőben Nápoly, — hól IV. Ferdinánd 1816-b. dec. 12-k. két országát az egyesült két Szicziai királysággá formálván, I. Ferdinánd nevet vett-fel, — utánnozá a' Spanyolok példáját, a' mibe nem kiosi befolyása volt a' Carbonari név alatt ismertes, és Oloszország más részeiben is szélesen kiterjedett titkos társaságnak, bár egyébaránt a' financia rossz igazgatásából itt is a' nép terhes nyomása folyt. Julius 2-k. 1820-b. Nólában kezdődött a' mozgás, majd Avellinon keresztül, a' fővárosban is kiütötte magát, 's generális Pépé Wilhelm segítségével, ki a' felkölt sereg fővezére lett, teljes erőre kapott. Midőn a' király látta, hogy a' lázzadás nagyobbra tolyuló árjának ellene nem állhat,

(13.) A' nép uralkodását hirdető, 's a' királyi hatalmot megszorító cortészi constitutzio főbb vonásait lehet olvasni *Pölitiz III. Th. S. 254.*

jul. 6-*k.* ígéretet tett egy constitutzio adásáról, de a' pártosok azzal meg nem elégedvén a' Spanyol constitutzionnak 24 órák alatt kihirdetését sürgették. Ilyen környüállások közt, a' király az országglást letévén, azt fijának Ferencznek, mint helytartójának által-adta, ki jul. 7-*k.* a' király nevében és meghatalmazására költ végzésében, a' Spanyol constitutziot, a' nemzeti képviselőktől czélarányosoknak íteltető módosításokkal, az ország alaptörvényjének kihirdette. Ezt követte egy ideigvaló országglási biztosság kinevezése, mely előtt jul. 13-*k.* a' király és két fiai előre is azon constitutziora a' hitet formaszerént letették, 's majd a' nemzeti parlament is octob. 1-*sőjére* öszvehivatott, mely a' Spanyol constitutzioiban szükségeseknek talált változtatásokat, és annak Nápolyhoz alkalmaztatását a' következő 1821-*d.* esztendő elején elvégezte, 's több a' régi állapot megszüntetését tárgyazó törvényeket hozott.

Csak hamar következett a' harmadik csapás, és Portugallia — hól 1816-*b.* márcz. 20-*k.* VI. J á n o s következett édes anyja I. Mária helyébe — még 1820-*b.* augusztus végén, Spanyolország és Nápoly nyomdokiba lépett. Ha valahol azonban, itt a' támadás menthető volt. Elszakasztva uralkodó házától, egy idegennek, Lord Beresfordnak, mint a' Portugalliai seregek generalissimussának nyomása alatt, le-

alázva egy colonia állapotjára, kereskedésben és jóllétében napról napra csökkenve, — ez volt e' sanyargatott ország képe. August. 24-k. 1820-b. Oportóban ütött-ki az oberster Sepulvedától mozgatott revolutzio, azon kihirdetett czélból, hogy a' nemzet képviselői a' Cortészek — kik 1697-től fogva egybegyűlve soha sem voltak — az országnak constitutziót adjanak, 's egyszer'smind időközi országglást rendeljenek, mely VI. János nevében folytassa az igazgatást. Ennek következtül, még az nap megtörtént egy ideigleni kormányzók kinevezése. A' Lissaboni régensség elővett ugyan minden eszközöket a' lázadás megfojtására, de sükeretlenül, az újításra törekedés a' fővárosban is erőre kapott, és ott sept. 15-k. — a' mely napon szokták az országnak a' Francziáktól 1808-b. megszabadulását innepelni — a' katonasággal egyesült nép a' constitutziót kiálította, a' régensség helyett új országgló biztosságot nevezett püspök F r e y r e. előlülése alatt, mely az Oportoi ideigleni kormányzékot a' közügy-előmozdítására meghíván, azzal octob. 1-sőjén egyesült. Majd a' Cortészek január. 21-kére 1821-b. öszvehivattak, minek utánna megállittatott, hogy a' képviselők választásában, a' Spanyol constitutzióban meghatározott módok szolgáljanak alapul. A' Cortészek egy öt személyből álló régensséget neveztek ki, az inquisitiót eltörölték, nyomtatás szabad-

ságát kimondották, 's az új constitutzio kidolgozására biztosságot rendeltek, A' révolutzio lángja majd Braziliába is általcsapott, 1821-6. januáriusban és februáriusban több pontokon zendülés ütötte-ki magát: Para és Bahia provinciák a' Portugalliai constitutzio mellett nyilatkoztaták-ki magokat, 's a' király kénytelen volt febr. 28.-k. költ végzésében a' még nem lévő constitutziót elfogadni, és előre Braziliára nézve is jóváhagyni. Ezen mozgások következtésül azonban VI. János — minekutánna nagyobbik fiját Pétert Braziliában maga helyett regensnek hagyta — ápril. 26.-k. 1821-6. visszaindult familiájával együtt Európába, és jul. 4.-k. szállott-ki Lissabonban, hól még az nap, az új constitutzionak már megállított alapjaira és előrajzára a' Cortészek gyűlésében a' hitet letette, csak hamar minisztereit kinevezte, 's a' regenség kezéből a' kormányt átalvette. A' constitutzio kidolgozása azonban sok időt vett-el, 's nem elébb mint sept. 23.-k. 1822-6. végezték azt el a' Cortészek, 's a' király, aláírásával és esküvésével octob. 1.-sajén megerősíté. Ezen constitutzio, mely demokráziára hajlóbb volt mint a' Spanyol, a' királynak még kevesebb hatalmot hagyott, és a' törvényhozást, szinte egészen az egy kamarában egyesült Cortészek kezébe adta, annyira, hogy ha ezek az egyszer királyi jóváhagyást nem nyert javallatot, a' felhozott okok ellenére is, másod-

szor elfogadják, akkor a' király tartozzék azt legottan megerősíteni, különben a' nélkül is törvénnyé lenne.

A' revolutzios idéák ily sebesen terjedését, 's azokból következő országos felfordulásokat Europa békéltetőjének elnézni nem lehetett, 's a' gyorsan nevedő rossz meggátolására hathatos eszközökre vólt szükség. Valjon másfelől a' képzelt rosszsznak kiirtására felvett mód, a' fegyver és hatalom, czélarányos vólt é? valjon a' betegségnél nem vólt é még ártalmasabb az orvosság? erről kételkedni legalább szabad. Ki akarná a' kötelességekről elfelejkezett katonáktól indított revolutziót menteni? vagy, ki tarthatná a' bajonéttok által végrehajtott réformálását egy nép belső állapotjának, a' státus czéljával és hasznával megegyezőnek? De másfelől, — ne hallgassuk-el → egy országban sincs felfordulás, melynek uralkodása a' nép jussait, a' törvényes rendet és szabadságot fenntartja, 's a' közjót lelkiismeretesen munkálja, mert a' népek könnyü elmével, csak újításra törekedésből, a' jólétekre annyira szükséges csendességet nem kotzkáztatják, 's azért, hól a' nép erőszakos eszközökhöz kéntelen a' maga sorsán jobbításért nyulni, ott, a' kormány, maga elrendelését bajoson érti.

A' nagy fejedelmeknek azonban, kik Áchenben Europa békessége fenntartására cél-

só szövetségeket megerősítették, a' Spanyolországban, Nápolyban, és Portugalliában egymást felváltó katona révolutziokat nem lehetett nem kárhozatni. Előre sokat jelentő volt ezen tekintetben két nagy monárchának, a' dolgok új rendje ellen tett kemény maga ki nyilatkoztatása. Midőn 1820-6. septemb. elején, az Ausztriai császár Magyaroszágra lement a' Pest mellé rendelt gyakorló-tábor szemlélésére, Budán Pest vármegyének. fényes küldöttségét fogadván, az ősi Magyar constitutio fenntartásának ígérete mellett, az új próbatételeknek 's képzelt constitutziók keresésének eszelősségét nyilván kimondotta. (14.) Keményebben beszéllett Sándor császár, midőn ugyancsak sept. 15-k. Varsóban a' Lengyel diétát kinyitotta, „a' rabszolgai majmolás szűkségét felköltő rosszsz lelke ellen, mely rettenetes hatalmát újra megalapítani törekszik, Europa egy részében már uralkodik is, 's ott egymásra halmozza a' gonoszságokat és státusok felforgatásait,“ 's hogy országlási rendszerén e' szerencsétlen történetek semmit sem változtatnak, semmi engedésre nem veszik, hathatósan erősíté. Ilyen móddal, a' fenyegető

(14.) Az Ausztriai császár szavai a' Pest vármegyei küldöttséghez: „Totus mundus stultisat, et relictis antiquis suis constitutionibus imaginarias quaerit. Vos constitutionem a majoribus acceptam, illaenam habetis; amatis illam, et Ego amo illam, et conservabo, et ad haeredes transmittam.“ *L. Pölitz III. Th. S. 294.*

veszély elhárításaért, újabbi tanácskozás ve-
gett összevgyültek Troppauban 1820 octobere
közepén, az Ausztriai és az Orosz császár,
's majd későbbén a' Pruszsus király is, ma-
gok minisztereikkel együtt: Franciaország
és Anglia részéről pedig, a' Bécsben lévő kö-
vetek jelentek-meg, G. Caraman, és Lord Stew-
art. Fő tárgya a' congressusnak a' Nápolyi ré-
volutzio vólt. Ausztria, mind Olosz státussai
szomszédságaért, mind pedig egy Nápolyal
1815-b. jun. 12-k. Bécsben kötött titkos kötés-
nél fogva — mely 1820-b. a' Nápolyi revolutziós
országglószék által lett közönségessé — ezen
lázzadásnak, ha különben nem lehetne, fegy-
veres erővel is lecsendesítését sürgette. A' ne-
vezett kötés egyik cikkelye ezt tartotta: „Mi-
vel az alkuvó hatalmasságok köteleessége, or-
szágaikat és alattvalójikat a' gondatlan újítás
veszélyeitől megóvni, azt határozták, hogy
a' két Szicizilii király helyreállitván maga stá-
tussaiban a' régi országglás formáját, köteles
legyen, soha sem engedni olyan változtatást,
mely ellenkeznék a' monárchák régi rendsza-
básaival, vagy az Ausztriai császártól, Olosz
provincziáji belső igazgatásában felvett princi-
piumokkal.“ De már itt ezen tárgyan szem-
betünő lett a' szövetséges fejedelmek össze
nem férhető gondolkozások, és egészen kü-
lönböző nézések, valamint a' nemzetek jus-
sait illető legfontosabb kérdésekben egymás-

sal egyenes ellenkezések. Midőn az Orosz és Pruszsus udvarok előre jóváhagyták mind azon intézeteket, melyeket Ausztria Nápoly lecsendesítésére elővenni szükségesnek ítélné, ha azokkal a státusok birtokának állásán legkisebb változás sem történik, Francziaország azt kívánta volna inkább, hogy a Nápolyi új constitutzio a monarchiai rendszer lelkével megegyezőleg módosíttassék, a mire közbenjárását ajánlotta is, Anglia ellenben a fennforgó rendszabásokban egyáltalában semmi részt nem vett.

Az első lépés, a mit a három monarchák czéljuk kivitelére tettek, egy nov. 20-k. 1820-b. költ levél volt, melyben a Nápolyi királyt meghívták a Laybachba jövetelre, résztvenni az Oloszország lecsendesítését illető tanácskozásokban. Egyszer'smind, egy a három udvar nevében dec. 8-k. kibocsátott diplomáciai kerülő írás, előadván azt, hogy a monarchák a Spanyol, Nápolyi, és Portugalliai, más státusokat veszedelemmel fenyegető revolutziokat micsoda szempontból nézik, kijelenté meghatározott szándékjokat, a nyilvános támadás által fundált igazgatásokat meg nem ismerni. Ezen kerülő írásra felelt Lord Castlereagh január. 19-k. 1821-b. egy az Europai udvarokhoz bocsátott hivatalos jegyzésében, melyben az Anglus országloshéknak a monarcháktól munkába vett rendszabásokkal

ellenkező gondolkozását fejezé-kí, „mert a principiumok, melyekből azok folynak, nemcsak Anglia alaptörvényjeivel merőben ellenkeznek, de másfelől a népek jussai közzé is bé nem iktathatók, mivel más státusok dolgaiba gyakori és nagy következtetésü beléelegetedést állitnának-meg.“

A Nápolyi király, minekutánna a Spanyol constitutzio fenntartását nyilván és formaszerént ígérte, a nemzeti parlament megegyezése után, december közepén utazott-el fővárosából, és január. 8-k. 1821-b. érkezett Laybachba, hól csak hamar tudtára esett a szövetséges monárcháknak a Nápolyi revolutzio megszüntetését tárgyazó változhatlan akaratjok. Ezt valamint I. Ferdinánd január. 28-k. írt levelében tudtára adta távolléte alatt regensé nevezett fijának, úgy másfelől herczeg Gallot, ki mint külső miniszter Ferdinándot elkísérte vólt, de a Laybachba menetelre engelmet nem kapott, január. 30-k. Görzből oda meghívták a congressus határozását meghallgatni, 's arról a regens herczeget értesíteni. Ezen kívül, a Nápolyban lévő Ausztriai, Orosz, és Pruszsus követek, útasitást vettek magok udvaraiktól, megjelenteni a regens herczegnek, hogy az Ausztriai sereg parancsolatot kapott, Nápolyt akár barát, akár ellenség képében elfoglalni, 's viszzszaverettetése esetében, azt az Orosz ármáda nyomba fog-

ja követni. A' Nápolyi parlament mind a' mellett is hadi készüléteket rendelt, a' királyt fogoly állapotban lenni nyilatkoztatta, és intézeteket tett az ellentállásra. Fébr. elején 1821-b. indúlt-meg az Ausztriai hadisereg, B. Frimont vezérleése alatt, és márcz. elején a' Nápolyi határokra benyomulva, egy rövid táborozás után, mely megmutatta, hogy a' Nápolyiak jobban tudnak beszélni mint fegyvert forgatni, a' fővárosba márcz. 24-k. bészállott, 's az új constitutziót felforgatta, a' miből következett mindennek a' régi állapotra visszatérése. I. Ferdinánd máj. 15-k. érkezett-vissza fővárossába. De az Ausztriaiak Szicziáliába is általmenve, országát hat esztendeig tartották elfoglalva: 's idegen fegyveres erő őrzötte Ferdinándot még akkor is thronussán, midőn 1825-b. január. 4-k. meghalván, azt fijának I. Ferencznek hagyta.

Még a' Laybachi congressus el sem bomlott, midőn márcziusban 1821-b. két új révolutzio hire lepte-meg a' monárchákat a' Piemonti, és a' Görög nemzet felkelése a' Török Porta ellen. Az Ausztriai seregnek Nápoly felé előnyomulása után, márcz. 10-k. az Alessandriai várbéli őrző sereg feltámadott, és a' Spanyol constitutziót kikiáltotta. A' Szárdiniai király Victor Emmánuel ennek hallására a' pártosok kívánságának engedni nem akarván, lemondott az országlásról, „hogy szövetsége-

sei aránt ne legyen árulóvá“ 'a míg testvére Károly-Felix, kit a korona illetett, megérkeznék, a' Carignani herceget Károly-Albertet regensnek nevezte, ki még azon nap estvéjén a' Spanyol constitutziót, a' szükségseknek találató módosításokkal kihirdette. De kevés ideig tartott a' liberalis szédülés, Károly-Felix márcz. 16-k. hathatós nyilatkozatást tett a' próbált újítás ellen, a' regens letette a' kormányt, 's ápril. elején G. Bubna alatt Piemontba bényomult Ausztriai sereg minden mozgást megszüntetve, a' vólt rendet helyreállítá. Victor Emmanuel mind a' mellett is az országlás terheivel többé nem akarván bajlódni, Károly-Felix ápril. 19-k. 1821-b. a' Szárdiniaí koronát formaszereént felvette. A' csendesség fenntartására Piemont különböző váraiba is Ausztriai sergek szállottak.

Fontosabb következésű vólt ezeknél a' Görög nemzet felkelése a' Török rabszolgaság jármának lerázására, mely az idő minden viszontagságaival, a' sors minden csapásaival szerencsésen megvívott. Az utolsó időkben részint a' virágzó kereskedés által előmozdított vagyonosság, részint a' megjőbbitott vagy újra fundált oskolák befolyása, 's a' külföldön utazás segítette a' tudományos mivelődés terjedését a' Görögök közt, és őket önerejek érzésére 's derültebb életre lelkesité. A' Bécsi congressus alatt 1814-b. Orosz státusmi-

niszter G. Capodistrias János, Ignác Görög
 érsekkel egyetértve alkotott *Hetairia* a' füg-
 getlenségre vágyást ébresztette, mely egyesü-
 lés elébb csak a' világosodást és vallásosságot
 akará a' nemzetben terjeszteni, de majd poli-
 tikai arányt vett magának. Márczius elején
 1821-b. a' Piemonti révolutzioval csak nem egy
 időben kezdődött az egészre kiható mivel-
 tel számított mozgás a' Havasalföldi két her-
 czegségben, Moldovában és Oláhországban,
 melynek feje herczeg Ypsilanti Sándor volt,
 majd kiterjedett Moréára és az Árchipelágu-
 son több szigetekre, melyek, közt Hydra,
 Spezzia, és Ipsara különösön részt-vettek a'
 szabadság előmozdításában. De a' Havasalföl-
 di zendülés, csak hamar árulás és erőszak ál-
 tal elnyomatott, minekutánna az Oroszoktól
 remélt segedelem nem csak kimaradott, de
 Sándor császár ezen támadást Laybachból nyil-
 ván kárhoztatá, és Ypsilantit szolgálatjából el-
 eresztette ki Erdély szélén Ausztriai fogság-
 ba esvén elébb Munkátson, majd Theresien-
 stadtban lakolt nemzete függetlensége ügyé-
 ben mutatott buzgóságaért. Másfelől ellenben
 Moréából és a' szigetekből Görögország több
 részeibe is általcsapott a' lelkesedés tüze, ki-
 vált a' Pátriarchának éppen husvét napján tör-
 tént gyalázatos megölettetéséért, 's az elke-
 serédett nemzet, több esztendőkön keresztül
 minden áldozatra kész elszánással, a' régi

Hellas dicsőségét megújító vitézséggel csatázott honyja szabad létéért.

A' Laybachi congressust az alatt, egy máj. 12-k. 1821-b. az Ausztriai, Orosz, és Prusszus udvarok nevében kiadott nyilatkoztatás végezte-bé, melyben a' szövetségesek a' Nápolyi és Piemonti támadást kárhoztatva, kijelentették, hogy politikájok sinormértéke ezután is a' törvényes országgló hatalom fenntartása és védelme fog lenni. Egyszer'smind meghatároztak Laybachban azt, hogy a' következő 1822-b. a' terjedő rosszsz meggátlására, további tanácskozás végett újra öszvegyüljenek Florencziába: de későbbben Veronát választották ezen congressus helyyévé.

A' fejedelmek Veronába öszvegyülése előtt kevéssel az Anglia részéről ott megjelenni akaró külső státustitoknak Lord Castlereagh aug. 12-k. 1822-b. önkéntes halállal végezvén életét — ezen történet mind Angliának, mind Európának sorsára nagy befolyással vólt, az által hogy Canning, egy nyiltabb és szabadabb lelkű státuseMBER lépett a' külső dolgok kormányjára, ki a' külföldhöz állásban Anglia kalmár és szűklelkű politikájának — melyhez a' meg-előzője oly hiven ragaszkodott vólt, — nemesebb, az emberiségre is néző arányt adott, 's azzal hazájának az idegen országgló-székek előtt tekintetet és méltóságot szerzett, valamint a' népek bizodalját is megnyerte:

de egyszer'smind Angliának a' szárazai hatalmasságoktól mind inkább eltávozó cselekvése módját szembetűnőbbé tette.

A' Bécsi congressus után fényesebb gyűlés nem volt mint a' Veronai. Személyesen jelen voltak ott, az Ausztriaí, az Orosz császárok, és a' Pruszsus király, magok külső 's több más minisztereikkel, továbbá a' Nápolyi és Szárdinai királyok, a' Toscánai nagyherceg, Modénai herceg, a' Pármai és Luccai hercegnék. Anglia részéről nem Canning, hanem herceg Wellington jelent-meg, 's a' Konstánczinápolyi Ánglus követ Lord Strangford, kit, inkább a' Görög kérdésért hívtak-meg; Franciaország képét pedig viselték külső miniszter herceg Montmorency, Chateaubriand Londoni követ, gróf de La-Ferronnays Petersburgi követ, gróf Caraman Bécsi követ. Ezeken kívül más diplomáciai személyek és státusemberek is voltak ott: de a' főbb tanácskozásokat az öt nagy udvarok követei folytatták. Bécsben a' miniszterek részéről tartott előleges értekezések után, a' nagy monarchák octob. közepén 1822-b. érkeztek-meg Veronába. Legfontosabb tárgya a' congressusnak Spanyolország volt. Minekutánna ezen státus bolso állapotja Franciaországra nézve mind inkább nyugtalanító kezdett lenni, a' polgári háború és villongások nagyobbra terjedése által, — noha másfelől tagadni nem lehet, hogy

ezeket a' Franciaországban ez időben kormányon ülő felekezete az ultráknak titkon segítette és élesztette, — a' Francia kormányshoz hathatóson sürgette a' szomszédjában harapozó tűz eloltását, 's azért a' rossz kútfejének, a' demokratiai constituzionak eltörlését, vagy legalább módosítását vette célba. Az Ausztriai, Orosz, és Pruszsus udvarok hasonló vélekedésben voltak, 's Franciaország kívánságát nem csak gyámolították, de a' szükség esetében segítségekről is bizonyossá tették. Anglia ellenben, nem csak semmi részt nem vett a' Spanyol constitutio megfojtását tárgyzó rendszabásokban, de nyilván kimondotta mennyire nem hagyja-helybe a' belé-avatkozást egy független státus dolgaiba. Canning szavai a' herczeg Wellingtonnak ez iránt adott útmutatásában: „Ő Nagy Britániai Felségének országlószéke meg van győződve az ilyen beléegyesítés célra nem vezetéséről és veszedelméről, mint a' mely alapjára nézve éppen olyan hibás, mint bajosan végrehajtható, 's ha a' szükség vagy alkalmatosság kívánná, a' herczeg meg van hatalmazva, nyilván és határozólag kijelenteni, hogy Ő Felsége ezen belé-avatkozás esetében, akármi következék belőle, abban legkisebb részt is nem vesz.”

A' Görögországi revolutzio nem kevésbé tárgya volt a' Veronai congressus figyelmének. Nem csak hogy az ideigvaló Görög országló-

széktől Veronába küldött követeket a' monarchák el nem fogadták, de egyszer'smind a' Görög támadást a' Spanyol és több ilyen mozgásokkal egy sorba téve, arról kárhóztató ítéleteket tisztán kimondották. Másfelől a' Török Portának, az Orosz birodalommal öszvebonylodott helyheztetésére nézve, Lord Strangford által tudtára adatták, hogy magát az 1812-béli Bukuresti békességhez tartani, és azt minden részeiben teljesíteni tartozik. A' mi Oloszország lecsendesítését illeti — bár a' congressus nem tartotta még tanácsosnak Nápolyból kihozni az Ausztriai sergeket, de azoknak számát csakugyan 25,000-ra leszállította; Piemontra nézve ellenben meghatározta, hogy azt 1823 szeptembere végéig az Ausztriai katona-erő egészen odahagyja.

A' congressuson folyt tanácskozások és értekezések kimenetelét egy dec. 14-k. 1822-b. az Ausztriai, Orosz, és Pruszsus miniszterektől aláírt diplomáciai kerülő-írás adta a' világnak tudtára, azon hozzátéellel, hogy a' nagy hatalmasságok hidegen nem nézhetvén a' Spanyolországban egymásra tolyult, és a' több státusokat fenyegető veszedelmeket, követjeiket onnan visszahívták. Ezen határozás értelméhez képpst 1823 elején a' három monarchák nevében, ezeknek Madridban lévő követei a' Cortészi constitutzio ellen hathatós ki nyilatkoztatásokat tévén, midőn a' Spanyol or-

száglószék azokat részint sértőleg vissza-
 útasította, az említett követek diplomáciai
 egybeköttetéseket a Spanyol udvarral félbe-
 szakasztották, és onnan elúztak, 's kevés
 idő múlva a Francia követ gróf La-Garde is
 utánok ment, ki országlószékének külön nyi-
 ltkoztatásával támogatta a több udvaroknak
 Spanyolország lecsendesítését tárgyazó javal-
 latjokat, 's a Cortészi constitutzionak a mo-
 nárchiai rendszerrel és principiumokkal egye-
 ző módosítását akarja eszközölni, de sükeret-
 lenül. — XVIII. Lajos január. 28-k. 1823-b a
 kamarák ülését kinyitván tudtára adta a nem-
 zetnek, „hogy 100,000 Francziák, familiájának
 egy herczegétől vezéreltetve, Szent Lajos Is-
 tenének segítségül hívása mellett, készek meg-
 indulni Spanyolország thronussát megtartani;
 ezen szép királyságot a végromlástól mentté
 tenni, 's Európával újra megbékéltetni.“ Sok
 világosságot adott ezen tárgyban egy kifeje-
 zése Francia főminiszter gróf Villele-nek, a
 követek kamarájának titkos ülésében febr. 8-k.
 1823-b. midőn a Spanyol háborút illető vita-
 tások alkalmatosságával ezt mondotta: „A há-
 ború el nem kerülhető, minekutánna a Spa-
 nyolok megbántották a Veronában összeegyült
 fejedelmeket. Mivel ezek, a sértést könnyen
 el nem tűrik, nincs más választás, *hanem vagy*
a Spanyol revolutzio ellen a Pyrenéusoknál
viadalra szállani, vagy Franciaország északi

határain, azt oltalmazni. (15.) Ez tisztán mutatta, hogy a' nagy hatalmasságok a' Francia országlószéket erőltették a' háborúra.

Fegyvernek kellett tehát Spanyolországban a' dolgok új rendjét, 's az abból származó nyugtalanító állapotot megszüntetni. Az Angoulemi herczeg XVIII. Lajos unokaöccse, és a' Spanyolország ellen rendelt sereg fővezére ápril. 7-*k.* 1823-*b.* a' Bidassoa vizén általmenetellel kezdé-el a' táborozást, egy manifestum előrebecsátása után, melyben a' háború céljának mondá, „a' Spanyol király megszabadítását, az oltár és thronus helyreállítását.“ A' Francziák kevés ellentállásra találtak a' háborgó, belső villongásokkal küszködő, és részekre szaggatott szerencsétlen országban, 's csak hamar lehetett látni egy titkos kéz befolyását, mely valamint zavarba kívánta hozni az igazgatás folyamatját, éppen úgy gátolta a' szükséges oltalom intézeteket, a' mihez árulás is járult, a' constitutzionális fővezérek alattomos egyetértése a' Francziákkal, kik közt egyedül a' Cataloniában hazafi lélekkel harczoló Mina érdemel kivételt. Nagy előmenetellel haladtak a' Francziák a' Spanyol földön, 's máj. 24-*k.* már Madridban voltak, hol időközi kormányt állítván-fel, sebesen nyomúl-

(15.) Lásd Buchholz Gesch. der Europ. Staaten seit dem Frieden von Wien. Berlin 1825. 12-*ter* B. S. 11. 12.

tak Sevilla felé, hová a' Cortészek, a' Francziák
 beütésének hírére, a' király és az országlószerk
 helyét általtették. Ide is közeledvén azon-
 ban a' Francziák, a' Cortészek jun. közepén
 Cadizba hurczolják VII. Ferdinándot, kit, e-
 zen erőszaknak engedni nem akarásáért, elébb
 az uralkodásra alkalmatlannak nyilatkoztattak,
 ('s talám ez vólta a' Cortészek okosabb végzé-
 se) a' Cadizba érkezése után pedig visszaad-
 ták néki a' királyi hatalom nevét. Majd midőn
 a Francziák szárazon és vizen hathatós ké-
 születeket tennének Cadiznak ostromlására,
 a' Cortészek meggyőződven a' további ellent-
 állás sükeretlen vólta felől, september 28-k. a'
 királynak visszaadják a' határtalan országlói
 hatalmat, 's elbomlásokat kimondják. E' sze-
 rént VII. Ferdinánd kiszabadulván Cadizból,
 october 1-sőjén Puerto de Santa-Mariába, a'
 Francia fő hadi szállásra érkezett, 's legelső
 cselekedete vól egy még az nap kiadott vég-
 zésében, a' constitutzionális országlásnak márcz.
 7-kétől 1820-b. octob. 1-ső napjáig 1823-b. ter-
 jedő minden tetteit megsemmisíteni, „mivel
 ezen időköz alatt a' király szabadságától meg-
 fosztva, kénytelen vól azon országlás törvény-
 jeit, parancsolatit, és rendszabásait megerősít-
 ni.“ Így visszaállott Spanyolországban is a'
 régi rend, a' király Madridba visszatérése u-
 tán a' Cortészek pártján lévők ellen kemény
 rendelkezések adattak ki, kik közzül sokan töm-

lőczre vagy vesztőhelyre hurczoltattak, mint Riego, a' nemzetben még a' legkisebb szabad mozgás is megfojtatott, — szóval mindennek meg kellett szűnni, a' mi a' constitutzióra vagy nép jussaira emlékeztető lett volna. De mind ezen rendszabások Spanyolországban a' csendességet helyre nem állították, bár egy része a' Franczia seregnek még öt esztendeig maradt az országban, örizni VII. Ferdinánd hatalmát. Más úton, mint a' szomszéd Spanyolországban, 's legalább nyilvános külső belélegyedés nélkül összeomlott a' Portugalliai Cortészek munkája is. Azon időtájban, midőn a' Francziák Madridban voltak, máj. 27-k. 1823-b. VI. János kisebbik fija, Don Miguel — ez az új idő Neroja — a' maga részére húzott fegyveres erő segítségével a' constitutziós országlást felforgatta, 's a' királyt maga hatalmába viszsztatette. — Az 1823-d. esztendő a' Római anyaszentegyháznak is új fejet adott. VII. Pius Pápa 82 esztendős korában, aug. 20-k. bévégezte sok viszontagságokról nevezetes éltét. A' conclave sept. 28-k. cardinalis della Gengát választá pápának, ki XII. Leo nevet vett fel, 's a' kit 1829-b. márcz. 31-k. Castiglioni, VIII. Pius váltott-fel.

Így tehát 1824-nek elején, a' révolutziók által megzavart csendessége Európának helyre volt állítva, a' királyok, a' népek jussai leverésével, a' határtalan hatalom gyakorlásába

viszszaléptek, szóval békesség vala, de fojtó és nyomáson álló békesség! — Ez az 1824-d. esztendő, — mely három uralkodót látott a' sírba szállani, ú. m. XVIII. Lajos Francia királyt sept. 16-k. kit öccse X Károly váltott fel a' thronuson, III. Ferdinánd Toscanai nagy herceget jun. 18-k. kinek helyét fija II. Leopold foglalta-el, és Mária-Luiza Luccai hercegnét márcz. 13-k. ki helyett fija Károly-Lajos következett — arról is emlékezetes hogy Németországon a' szövetség-gyűlése által 1819-b. hozott rendszabások, melyek a' monarchiai principium és rendszer fenntartását, valamint a' tanuló intézetekre való szemesebb felügyeletet és a' nyomtatás szabadságának megszorítását illették, az Ausztriai követ javallására aug. 16-k. megújítattva, tovább is magok erejekbe hagyattak. — A' következő 1825-d. esztendőben octob. 13-k. Maximilián-Jósef Bavaria királyja halálával, fija I. Lajos ült a' thronusra, valamint Szax-Gothai herceg IV. Fridrikben febr. 11-k. ezen uralkodó ház kihalván, a' Gothai hercegséget a' Szaxoniai kisebb hercegek egymás közt felosztották.

Éropa közönséges történetei nagy mezején, a' Veronai congressus után, három fő pont van, melyekből temérdek következtetések fejlődtek, melyek azért a' vizsgálódó figyelmet inkább magokra vonják, — a' Görög szabadságért és függetlenségért folyt viadal, Angliá-

nak, Canning idejétől ólta, szembetűnő változásra hajló külső politikája és belső igazgatása, valamint Franciaországnak éppen ellenkező utat követő országlási rendszere, ami a nép szabadságának elnyomására cél szerént vala elintézve, de 1830-b. a' dolgoknak egy véletlen fordúlása által, éppen a' despotismus megbuktatója lett.

A' mi a' Görög kérdést illeti, ez egyedül maradt fejtetlen a' más révolutziók fegyveres kézzel lett megszüntetése után, 's még egy véres háborúra is adott alkalmatosságot az Oroszok és Törökök között. Bár mennyire ellene volt a' főbb monarcháknak a' Görögök felkelése, ennek idegen beléavatkozás által lecsilapítását leginkább a' nemzet géográfiai fekvése akadályoztatta, a' mihez járult a' nagyobb hatalmasságoknak egymástól félése. Az önmagára hagyott Görög nemzet azonban nem szünt meg több esztendőkön keresztül hős lélekkel harczolni polgári léte visszanyeréséért; bár a' had változó szerencséje, 's a' keresztyén fedelmek hideg és részt nem vevő indulatja, néha közel is vitte a' végromláshoz. Elhallgatva egyebeket, a' historiában mindég fényes példái maradnak a' vitézségnek, 's elcsüggedést nem ismérő ön feláldozásnak, Samos szigetének a' Törökök kiszállításától megmentése 1824 szeptemberében, valamint Missolonghi várának egy egész esztendeig ritka elszá-

nással és hős lélekkel oltalmazása, melynek csak omladékait foglalta-el ápril. 22-*k.* 1826-*b.* maga vad csoportjával a' Görögök kiűtésére küldött Ibrahim basa, az Egyiptomi helytartó fia; 's ezen tettek eleven emlékezetbe hozták a' régi Hellas Thermopylénél és Salamisnál szerzett dicsőségét. Másfelől a' Görögországot illető kérdés a' történetek csudálatos fordulása által, újabb bizonyága lett az Európai nagy szövetség ellenkező, 's éppen azért össze nem illő részekből alkottatásának. — Ha a' nyugoti és déli Europa lecsendesítésében a' három határtalan és két constitutzionális fejedelmek gondolkozásának egymástól nevezetes különbözése tetszett-ki, majd a' Görögök sorsát tárgyzó alkudozásokban az egyik határtalan monárcha az Orosz császár kezét fogott Angliával és Franciaországgal a' letiport nemzet megmentésére, a' nélkül, hogy abban Ausztria és Pruszsia legkevesebb részt vettek volna. — Ezen nagy változást Sándor császárnak 1825-*b.* decemb. 1-*sőjén* Taganroghban történt véletlen halála okozta. Azon monárcha, ki szinte 25 esztendőből fogva a' hatalmas Orosz thronuson ülve, nem csak birodalma sorsára és helyheztetésére, de egész Europa állapotjára a' legnagyobb befolyással volt, ki elébb, mint a' szabadabb idéák és világosodás pártfogója, köztiszteletet és becsülést érdemelt, ki a' jóbbágyság megszüntetésével az emberiség jus-

sai aránt méjjen érzésének szép bizonyosságát adta, ki végre, Lengyelország helyre állításával, melyet szabad constitutzióval ajándékozameg, egy nagy nemzetet kötelezett hálára — ez a sok tekintetben nevezetes uralkodó, élete vége felé egészen megváltozott, és csudálatos mysticismusra hajolva, a szabadabb érzéseket és gondolatokat nyomni és üldözni kezdte. Közönségessé lett róla az a vélekedés, hogy megunván az országlási terheket, Diocletianus példáját utánozva, magános élettél kívánná a thronust felcserélni. Midőn 1825-nek vége felé feleségével együtt birodalma déli részébe egy utat tett, azt, sokan emlitett szándékának valóítására magyarázták. De a halál megelőzte, s azon monárchát, ki gondoktól üres életet óhajtott, meg nem háboritható nyugalomba tette-által. Mentől kevesebbet tudott Éropa Sándor betegségéről, halálának híre annál meglepőbb volt, a mihez járult majd a thronusra következés aránt támadott bizonytalanság, mely tizennégy napig tartá függőben az indulatokat. A korona Constantin nagyherczeget az idős testvért illette, s mihelyt Sándor halálának híre Petersburgba ért, legottan Miklós nagyherczeg, a senatusba menvén, Constantint császárnak kiáltotta, neki hivsége esküdött, s példáját majd az egész birodalom követte. De Constantin még 1822-b. január. 26-k. költ titkos

actában lemondott volt az uralkodáshoz formálható jussáról, 's ezen szándékában bátyja halála után, a' senatus sürgetése ellenére is, megmaradott. Így a' kisebb testvér I. Miklós lépett-fel az Orosz thronusra, ki azt, dec. 24-k. 1825-b. kibocsátott hirdetésében adta a' nemzetnek tudtára, 's csak hamar egy véres és nagy kiterjedésű támadás elnyomására kellett országglási első gondját fordítani, mely a' despotismus classicus földjén, még nem látott példája volt a' constitutzióra célzó mozgásoknak.

Alig lépett-le Sándor császár a' világ theátrumáról, midőn Canning remélve hogy szabadabb kezű következője némely tekintetben más politikát fog követni, a' Waterlooi hőst Wellingtont Petersburgba küldé az új császár idvezlésére. Fő célja ezen követségnek, Görögország állapotjának elintézése volt: bár Angliában eleinte kevés pártfogásra talált a' Görögök ügye, az ők kereskedésre, és a' közép tengeren marina formálására kedvező fekvésekért. Egy az Anglus és Orosz kabinétok részéről apr. 4-k. 1826-b. aláírt protocollum nyilván kimondta e' két hatalmasság beléelegyedését Görögország lecsendesítésében, 's egyszer'smind a' közbenjárás alapjait is meghatározta. Ennek nyomán, minekutánna Canning Franciaországot harmadik szövétkező társnak megnyerte — készült Londonban jul. 6-k. 1827-b. egy hármas kötés Anglia, az Orosz biro-

dalom és Franciaország közt, mely megállította a' Görögök ügyébe elegyedés módját, czélbavette, oly sok esztendőől fogva tartó vérontás után, a' két ellenséges fél megbékéltetését; 's bár a' Görögöket Török felsőség alatt hagyta, de nékik tökéletes szabad kereskedést adott, 's rájuk bizta belső igazgatásoknak tetszések szerint elrendelését. Ez volt Canning legnehezebb és legfontosabb politikai mive, ki azonban annak gyümölcseivel korán történt halála miatt nem élhetett. Bár sok kérdést határozatlanul hagyott ezen egyezés, annak szerzője bizonyoson további alküdözás által kifejtette és végrehajtotta volna nagy munkáját — így is, az utat megkészítette, hogy Görögország és a' nemzet, századokon keresztül bémohosult omladékaikból kiemelkedjenek. Minden jó csak idővel mehet tökéletességre, csak úgy is leszsz állandó, 's a' historia bizonyítása szerint, egy nagy politikai idea sok akadályok közt, halitéletekkel 's minden oldalról rátolyuló nehézségekkel küzdés és megvívás után kaphat életre. Canning helyett csak hamar Wellington lépett a' kormányra, kinek haszonleső és szűkebb határok közt mozgó politikája a' Görög kérdésben is nem sokára elötűnt, bár az idő lelkének hatalmas árja őtet akarátja ellen sokszor magával ragadta.

A' három nagy hatalmasság részéről, a' Görögök dolgába elintézett belé avatkozás,

hamar igen fontos következéseket húzott maga után. A' Török Porta nem csak makacsul ellentmondott a' békélltető udvarok minden közbenjárásának, de a' vérontás megállítására erővel is teljesedésben vétetni rendelt fegyver szünést megszegvén, ebből folyt a' Navarini tengeri ütközet octob. 20-k. 1827-b. éppen a' Salamisi emlékezetes viadal napján, — melyben a' Codringtontól vezérlett egyesült Anglus, Franczia és Orosz flották, a' Török tengeri erő nagyobb részét sémivé-tették. Ennél többre is ment a' dolog, mert ez az ütközet, a' három udvarnak a' Török Portával különben is szövevényes politikai állását még jobban összevonyolította, 's diplomáciai összevontatásokat is kettészakasztá, minekutánna a' három szövetséges hatalmasság követei, süketlenül próbált alkudozások után, decemb. elején 1827-b. Konstánczinápolyt odahagyták. Egy a' Török porta által dec. 20-k. kiadott sértő és boszszantó hirdetés, a' következő esztendőben az Orosz udvart fegyverre szóllította. April. 26-k. 1828-b. jelent-meg az Orosz hadizénés, és máj. 7-k. a' Pruthon általmenetellel kezdődött a' táborozás, mely az Oroszok részéről Európában 's Ásiában egyaránt szerencsésen folyt, és a' Balkán hőse G. Diebitsch által 1829-b. sept. 14-k. Drinápolyban kötött békevel győzedelmes véget ért. Ezen békeségben, mely az Orosz udvar nagy mérsékltségét bizonyítja, a' Török Porta, néhány Ásiai várak elvesztése mellett, megismerte a' fekete tengeren a' kereskedelem szabadságát, és a' szövetséges hatalmasságok által Görögországra nézve tett határozásokat jóváhagyta. Az említett háború nem csak pihenést engedett a'

Görögöknek belső dolgaik rendbeszedésére, de függetlenségek előmozdítására is nagy befolyással volt. Már. 1828-b. — minekutánna G. Capodistrias János a' nemzettől megválasztva, mint előlülő a' kormányt átalvete, — kiszállottak august. végén a' Francziák Morea félszigetbe, 's onnan a' pusztító, még az előfákat is gyökerestől kitepő Arabsokat vérszomjazó vezérekkel Ibrahimmal együtt kiűzték; majd az 1829-b. Londonban márcz. 22-k. aláírt protocellum kiszabta Görögországnak az Artai és Voloi tengeröblökig terjedő határait, 's közelebbről elintézte a' Török Portának felsőségét a' Görög nemzeten, valamint a' fizetendő adó mennyiségét is megállította: mely rendszabásokat, a' Drinápolyi békeség tartása szerint, a' Töröknek el kellett fogadni. Majd jobban is megfontolván a' békélltető hatalmasságok ezen nagy kérdést, febr. 3-k. 1830-b. költ protocollumban kimondották Görögország teljes függetlenségét, noha keskenyebbre húzott határok közt, 's ezt a' Török udvarral is megismertették. Másfelől bár Szax-Coburgi herczeg Leopold az új Görög státus ajánlott fedelmi méltóságát elfogadta, de erről csak hamar lemondott, minekutánna meggyőződött, hogy a' megszorított határok a' nemzet intereszsjével és kívánságával merőben ellenkeznek. Így hát a' Görögök sorsának vég eldölése továbbra haladott, de a' fő dolog megtörtént, a' Görög nemzet feltámadott a' despotismus sullya alatt béomlott sirjából, Görögország a' független státusok sorában újra polgári lételt nyert: 's majd ha szabadságának hasznaival élhet, ha műveltségre és csinosodásra tehet szert, új hajnal fog innen a' rab-

szolgásgba és tunya álomba merült keleti szép tartományokra derülni, 's így az emberiség nemesedésére megint egy sokat ígérő pálya nyílt-meg! (16.)

Éuropa figyelmet érdemlő közönséges történetei sorában, fő helyet foglal-el Angliának, Canning idejétől fogva, szembetünőleg szabadabb arányt és intézetet vevő külső politikája, és belső igazgatási rendszere is. Ha a' szabadságnak — mely mint a' világosság elene-állhatlan erővel mentől tágasabb körbe lövelli és árasztja sugárait — már a' neve csak magában is szerfelett kecsegtető, annál inkább magához vonzó és fontos következtetéseket szülő annak példája egy olyan országban, mely az egész földre kiterjedő kereskedése és számos coloniáji által, a' régi és az új világot öszvekapcsolja. Angliát ugyan közönségesen, 's nem is alap nélkül, a' szabadság classicus földjének tartották, de ez a' szabadság egy kitetsző jussokat bíró árisztokrátiával, a' különböző vallásos meggyőződéseket nyomó hierarchiával, valamint az idegeneket kizáró és tiltó kereskedési rendszabásokkal éles contrastban, 's még is csudálatos öszveköttetésben állott. IV. György király uralkodása, — ki január. 29-k. 1820-b. meghalálozott édes atyja III. György helyébe lépett, — nevezetes, Angliának mind külső helyheztetésében, mind

(16.) Görögország sorsát a' három nagy udvar felszözlittatva a' nemzettől, az 1832-d. esztendőben máj. 7-k. Londonban alá-írt kötésben határozta-el, mely szerint Baváriai herczeg Otto, Görögország királyjának kineveztetett, 's a' Török Porta is megegyezett az új státus határainak az *Artai* és *Voloi* tengeröblökig kiterjesztésében.

belső igazgatásában történt sok fontos és jóltéví változásokról, melyeknek szerzője, vagy hathatós előmozdítója nagy részint Canning volt, azon ritka státuseMBER, ki választott mondásának tartván „*polgári és vallásos szabadság az egész földön*“ magos polczra emelkedését és fő helyen állását egyeztetni tudta a' szabadság szeretetével 's pártfogásával, és 1827-b. ápril. 10-k. gróf Liverpool helyett, mint a' kincstár első Lordja és cancellarius-a fő miniszter lett, de e' nagy pólczon kevés ideig lehet a' közjóra munkás. Anglia szabad polgári alkotmányjának a' rá-ragadott salakoktól ez időben kezdődő megtisztulásának, — azon-kivül hogy az 1824-diki parlamenti ülésben a' Szerecsen rabvásár tengeri tolvajsággá bélyegezteték, a' következő esztendőben pedig a' büntető törvények jobb rendbeszedését, és az emberiség lelkével inkább megegyezővé tételét lelkesen munkába vették — két nagyobb bizonyossága van; az egyik a' kereskedelem szabadabbá tétele, a' másik a' Rom. katolikusok nyomattatásának elhárítása. A' mi az elsőt illeti, — Anglia kereskedése a' Cromwelltől 1651-b. decemb. 1-sőjén adott híres hajókázási actán, 's ebből folyó kiszorító és tiltó rendszabásokon állott, melyek azt az idegenek lehető kizárásával, 's így monopoliummá formálásával akarták virágzásba hozni és magos polczra emelni, azon balvélekedés szerint, hogy egy státusnak a' pénz lehető behúzásáért mentől kevesebbet vásárolni, és mentől többet kell eladni, ezért az idegeneket terhelni a' kereskedésben, hogy a' pénzt ki ne vigyék, 's a' külső termésekre és portékákra, azoknak bévitele meggátolása-

ért nagy vámot rakni. Minő csudálatos ellentmondás, a kereskedést — melynek, mint minden jönnek, a szabadság éltetőszere — a legszorosabb tilalom és bilincsbe verés által akarni életre hozni és gyarapítani! A parlament 1822-béli ülésétől kezdve, lassanként eltörölthettek ezen tiltó és fojtó rendszabások, melyek sem az idő lelkével, sem Angliának jóllétével össze nem férhettek, s így ezen az úton a kereskedésnek nagyobb, és a műveltség előmenetéhez mérsékelt szabadság, és tágasabb körben mozgás eszközöltetett, a minek a polgári társaság tökéletesedésére milyen nagy befolyása van, könnyű által-látni. Nem kevésbé fontos volt a Rom. katolikusokat több mint másfél századtól fogva terhelő és sujtoló törvényeknek, s így a despotismus legutálatosabb nemének, a vallásos nyomásnak megszüntetése. Azonkívül, hogy Angliában a constitutzióba belésczött uralkodó vallás van, ez pedig uralkodó és türelmet nem igen ismerő papsággal van majd mindég egybekötve, más, a 17-d. századba felmenő és az atyák álnokságát fijaikban büntető historiai okok is csinálták Angliában a Rom. katolikusokat minden politikai jus gyakorlásától elzáró tilalmat. Ha valamiben, úgy ezen dologban kimutató magát az idő hatalmas lelke; mert ezen büntető törvényeknek visszavétele 1829-b. éppen azon fő miniszter Wellington által történt, ki két esztendővel azelőtt nem akart Canning alatt a kabinétban maradni, mert ennek a Rom. katolikusok ügyét pártfogó emberi, és a természet törvényjét tisztelő gondolkozását maga meggyőződésével ellenkezőnek állítá!

De Angliának nem csak belső állapotjában történtek ily meszsze kiható és sokat jelentő javítások, külső politikája is, a' szabadabb, derült lelkű Canning kormánya alatt, nemesebbé lett, melynek rúgója nem a' haszonlesés vagy csalás, de inkább az emberiségre tekintés, és a' népek jussai pártfogása volt. — Canning a' Görög kérdésbe elegyedéssel már bizonyosságát adta az előítéleteken felyül emelkedésének, valamint egy szép idéa valósitásaért a' nehézségekkel is megvívni tudó lelki erejének. Ebben a' tekintetben szépen czimerezi Canning politikai munkásságát az Európai és Amerikai szabad constitutziók fenntartása. Első nagy lépés volt erre a' Spanyol Amerikai coloniák, különösen Mexico, Colombia, és Buenos-Ayres függetlenségének megismerése, minekutánna azt fegyverrel magoknak megszerezték. — Minden diplomátziai akadályok elhárítása után, melyek inkább a' legitimitas gyökéértelméből folytak, 1825-b. jan. 1-ső napján, Canning az Európai nagy hatalmasságok Londonba lévő képviselőjének kinyilatkoztatta, „hogya Anglia ezen státusokkal függetlenségek alapján kereskedési alkura lépik;“ 's majd azokkal a' kereskedés költsönös szabadságára alapított és teljes vallásbéli türedelmet engedő kötésekert is tett. Követte ezt, még azon észtendőben, Braziliának a' független státusok sorába tétele, hol VI. János fíja Péter, ki ott maradott volt mint regens, 1822-b. a' nép kívánságára a' császári nevet felvette. Csak hamar az Amerikai reszpublikák megismerése után elküldé Canning VI. János meghatalmazásával Stuart Károlyt mint követet Braziliába, 's ennek gyümölcse volt az 1825-b. august. 29-k. Rio-Janeiroban kötött, és VI. Já-

nostól nov. 15-*k.* megerősített alkú, mely az atyát a' fiuval, az anyaországot nyakára nőtt coloniájával 's Európával is megbékélteté, és az új világban egy szabad monarchiát fundált.

Kevéssel ezen nagy történet után meghal VI. János márcz. 10-*k.* 1826-*b.* minekutánna elébb leányát Izabellát regensnek kinevezte. A' Portugalliai thronusra ekkor a' Brazíliai császár következett, mint IV. Péter — ki, a' két ország újra öszveesatolódásából következő rosszak eltávoztatásáért a' Portugalliai koronáról lemond, 's azt nagyobb leányának H. Máriának engedte, egyszer'smind Portugalliát egy a' régi Cortészek jussait megújító szabad constituzioval is megajándékozza, melynek teljesedésben vétele volt ősi thronussáról lemondásának egyik feltétele. De Spanyolország ezen constituzio kihirdetése után félvén a' szomszédban támadó világosság által-sugárzásától, alattomos úton Portugalliában lázzadást gerjeszt, a' kivándorló pártosokat befogadja, 's pénzrel és fegyverrel nyilván segítve, vissza-küldi a' Portugalliai földre, a' szabadság elnyomására. A' regens herczegaszszony ilyen szorult állapotban, régi kötések erejénél fogva, Angliához folyamodik segítségért 1826 végén, 's ezt Canning oly gyorsan megadja, hogy midőn dec. 12-*k.* erre a' parlament egyezését kérte, már akkor a' segítő sereg egy része hajókra volt szállítva. Az Anglusok oda érkezése a' constitutzionális országlásnak szabad kezet adott a' lázzasztók elnyomására, Spanyolországot pedig minden további próbátételtől eltartóztatta. Így Canning, nem csak Amerikában teremtetett új világot, de Európában is, Anglia hatalmának csak mutatóásával,

a' szabad országlás és a' népek jussai védangyala volt. De — ne hallgassuk-el, — Canning 1827-b. aug. 8-k. véletlenül és közbánatot gerjesztve meghal: 's majd Wellington lépik a' fő miniszteri pólczra. Az Anglus sergek eltávoznak Portugalliából, 's Don Miguel, ki 1824-b. atyja ellen forralt öszve-esküvéseért, honnjából kéntelenítettén eltávozni Bécsbe ment, és 1825-b. Erdélyt, 's Magyarország egy részét bé-útazta, majd atyja halála után vissza-tért, és bátyjától már regensnek nevezve, 1828-b. jun. 30-k. gyalázatos hitszegéssel, 's a' királyi név gúnyolására fellép az elrablott thronusra, nem uralkodni, hanem Á'siai vad szultáni despotismussal alattvalóit kínozni, tömlöczökre hányatni, gályákra küldözni, messze partokra hurczoltatni, vagy csoportonként vesztőhelyre vitetni. — Angliában IV. György király 1830-b. jun. 26-k. végezte életét. Következője lett a' testvére IV. Wilhelm.

Ha a' historia örömmel kíséri az Anglus kormányshéknak az idő lelkét megértő belső javításait, 's megtisztált politikára emelkedését, Franciaországban ezzel éppen ellenkező jelenést lát, a' helyreállított királyi kormányshéknak a' kegyelemből adott constitutzió felforgatására czélzó nyilvános és alattomos lépéseit, 's egy a' nemzetet nem csak bosszantó, de azt sok vérrel szerzett jussaitól is megfosztani akaró reactionak munkába vételét, mely despotismusra intézve, utóljára még is a' szabadság anyja lett. Bár a' XVIII. Lajos idejében már sokat mesterkedtek a' révolutzió előtti állapotot visszaóhajtó roylisták, kivált a' hevesebbek köztők, az úgy nevezett ultrák, kik nem kicsi befolyással voltak a' Spa-

nyol constitutzio ellen indított háborúra is, csakugyan ezen fejedelem mérsékelt gondolkozása, a' végsőre hajló indulatoknak és a' zivatarnak kitörését gátolta. Más ábrázatja lett a' dolgoknak X. Károly a' Jé'suiták nagy barátja alatt, ki 1824-b. szeptemberben lépett a' thronusra, mikor az ultrák több előmenettel sürgették az országlószéket, 's azt magokkal is ragadták haszonleső intézeteik kivitelére. X. Károly ugyan, midőn 1825-b. máj. 29-k. Rheims várossába megkoronáztatott, a' hitet letette a' constitutziora, azonban ország-lása egész folyamata és rendszere annak felforgatására törekedett. A' papság napról napra nevedő befolyást kapott, a' tanítás szabadsága mind inkább megszorított, 's majd a' Jé'suiták is kezdék magokat az országba befészkelni. Fő eszköze a' constitutzio czélba vett felforgatásának, 's az erre lassan lassan vezető lépéseknek előmozdítója volt gróf Vil-
léle, ki még XVIII. Lajos alatt fináncz-miniszter, 's majd a' kabinet előlülője lett — egy ember, kiről a' historia becsülettel emlékeznék, ha talentomát a' jó ügynek és hazája szabadságának szentelte volna, a' helyett hogy inkább a' határtalan királyi hatalom 'soldossa legyen. Minekutánna a' követek kamarája tagjainak válsztatását többféle próbatételek után oda módosították, hogy arra az elmúlt idő előítéleteivel tele árisztokráziának elhatározó befolyása lett, majd a' Spanyol háború szerencsés kimenetele a' royálisták erejét szembetűnőleg nevelte, az országlószék elérte azt, hogy egy az 1824-d. esztendő elején egészen újra választott kamarában a' sokkal számosabb ultrák felyűl-
multák a' szabadság és constitutzio barátit: és

akkor egymásután következtek, a' régi állapot-ra visszamenést siettető lépések és törvényjavallatok. Az 1825-*diki* ülést ezen tekintetben három törvény czímerezte, egyik, mely nem kicsi terhére a' fináncziának, a' jószágokat elvesztett kivándorlottak kára kipótlását tárgyalta, egy 30 millio jövedelmet adó ezer millio tőkének fundálásával, a' mit a' státus-adósság 5 procentes kamatjának 3 procentre leszállításával eszközöltek; a' másik, az apácza-klastromok száma nevelésére nézett; a' harmadik végre a' válassal csúfolódás meggátolására a' szentségtörés különböző büntetését illette: — — — —

— — — — —
— — — — —
— — — — —
Az 1826-*diki* és 1827-*diki* ülésben próbált helyreállítása az első szülőtlenség jussának, és a' nyomtatás szabadságának embertelen büntető törvényekkel tökéletes megfojtása, bár a' követek jóváhagyását megnyerte, a' pairek által visszavetettetett. Éppen azért 1827 novembere elején a' nép jussait védő pairek kamarája egyszerre 76 olyan taggal szaporított, kik a' határtalan királyi országláshoz ragaszkodásokról ismertették magokat, 's ugyan akkor a' követek kamarája is eloszlattatván, új választás rendeltetett. De a' közvélekedés felelősen multa a' királyi hatalom erőlködését, az újonnan választott követek nagyobb részint a' liberalis felekezethez tartoztak, kik előtt a' minisztérium meg nem állhatván, gróf Villéle és társai 1828 elején elbocsáttattak. Ekkor látszott ugyan a' reménységében megcsalatkozott királyi országlás a' nemzetnek engedni, 's az új minisztérium mérsékelt royálistákból szerkeztetődött-össze, de a' mely a'

kamarák két ülése alatt majd semmit sem csinált, talám nem is csinálhatott, a' mivel a' nemzet várákozásának megfelelt volna. Így is nyugtalanul várván a' királyi kormányshék kedveltt, és csak ideig félre tett plánuminak kivitelét, aug. 8-k. 1829-b. herczeg Polignac előlölése alatt, egy vastag ultrákból alkotott minisztérium kezébe menyen az igazgatás. Ezek ugyan 1830-b. márcz. elején öszvehivják a' kamarákat — de majd tapasztalták a' követek nem kedvező indulatját, kik magokat csak hamar kinyilatkoztatták a' nemzet hajlandóságát nem bíró miniszterek ellen. Ezért X. Károly bosszszankodása kimondása mellett, a' kamarák ülését elébb elhalasztja, majd a' követek kamaráját eloszlatja, és új választást parancsol, mely minden elkövetett mesterkedések mellett is, nagyobb részint miniszterekkel ellenkező gondolkozásu tagokat vitt a' kamarába. Még az a' mód sem használt, hogy a' nemzeti büszkeségnek hízelkedéséből az Algiri rabló státus meghódolására a' király sereget küldött Afrika partjaira, mely ott kiszállván jul. 5-k. 1830-b. a' fővárost Algirt ostrommal megvette; a' minisztérium semmivel sem nyert kedvet a' nép előtt. E' szerént látván azt, hogy az új kamara előtt is meg nem állhat, határozó lépésre kellett magát elszánni. Így jött-el július' 25-dike 1830-b. ez a' nagy, és Europa évkönyveiben örökké emlékezetes nap! — Egy ezen a' napon mind a' hét minisztertől aláírt tudósítás a' királyhoz, a' nyomtatás szabadságából folyó zabolátlanság 's visszaélések, 's az új választások alkalmatosságával elkövetett mesterkedések ellen intézve, a' törvényes renden kívül eső rendszabásokhoz nyulást javallá. En-

nek nyomán, ugyan azon napról dátált három királyi rendeletek közül az egyik a' nyomtatás szabadságát eltörlötte, a' másik a' választás módját megváltoztatta, a' harmadik, a' követeknek még öszve sem gyűlt kamaráját eloszlatta, 's így a' nemzetnek nem csak a' constitutzióban gyökerező, de azután hozott törvényekkel megerősített legszentebb jussait egy pennavonással semmivé tette. Ezen vakmerő, 's számítás nélkül történt lépések következése tudva van. A' véletlenül lecsapó villám jul. 26-k. meglepte, és 'sibbasztó tompulásba ejtette a' fővárost. De midőn másnap a' királyi sereg Marmont vezérlése alatt a' törvénytelen parancsokat teljesedésbe venni szándékoznék, a' nép felkölt jussai oltalmára, Lefayette megjelent, 's általa a' X. Károlytól eltörlött Pári'si nemzeti gárda ismét életre kapott. Nagy elkeseredéssel folyt három nap, jul. 27-k. 28-k. és 29-k a' viadal az ostromi állapotban tett főváros legnépesebb részeiben, patakként ömlött a' drága hazafi vér, 's a' győzelem végre a' népé lett. Előtűnt völt a' verekedések alatt a' háromszínű, kék veres fejér kokárda, ez az első revolutzio színe, 's a' lelkesedésnek hihetetlen emelkedést adott. Villám sebesen elterjedett a' meggyőződés, hogy a' Bourbonok idős ágának országlása, és a' nemzet szabadsága együtt nem állhatnak, 's a' Pári'sban jelenlévő követek és pairek egybegyűlvén az Orleansi herceget Lajos-Filep-et jul. 30-k. mint az ország fő helytartóját kormányra szállítják. A' herceg engedett a' közönséges kívánságnak, 's a' kamarák ülését aug. 3-k. kinyitván, azoktól négy nap mulva aug. 7-k. a' constitutzio azon czikkelyei-

nek, melyek inkább a királyi hatalomnak, mint a nemzet szabadságának kedveztek, módosítása után, mint Francziák királyja a thronusra hivatattik, melyet aug. 9-k. a megüjtött chartára a kamarák színe előtt tett esküvés után el is foglal: X. Károly ellenben és familiája az országból kivándorolván, Angliában keresett menedéket. Méjj bényomást tett, le nem írható részvételt gerjesztett mindenfelé e véletlenül meglepő és keményen megrázó földingáshoz hasonló nagy történet, ez a felkelése egy egész népnek törvényeit önkényes kézzel elszagगतó országlószéke ellen, mely a közönséges rendetlenség és felfordulás közepette példátlan rendet, egyetértést, személyt és vagyont tisztelő indulatot bizonyíta, valaminth e rövid révolutzio temérdek és egész Európára kiható következéseket fejtett-ki. A népek szokatlan mozgásba jöttek, a szabadság szent törekedése a fejtelenség siralmas rongálásával kezét fogott, thronusokat megrázó, nemzetek jóllétét hátráltató, hazafi-vértárasztó támadások boriták lángba a politikai láthatárt, a státusok egymáshoz állásában bizonytalanság, a békességben is ellenséges helyeztetés, fegyverben öltözködés háború nélkül, kitöréssel fenyegető, azonban szélyel vonuló zivatar, a mely még is derült eget nem hagyott maga után, — e csudálatos, nyugtalanul csendes állapot Európának képe a juliusi napok ólta! Mikor csilapodik-meg a politikai világ felduzzadt tengerének szélveszes zajgása, mikor szünik-meg a végsőknek e pihenést nem engedő özsvesurlódása? — ez, a jövő titka. Óhajtni kell azonban, hogy midőn két ellenséges, egyaránt hatalmas elementum, a né-

pek szabadságra vágyása, 's az uralkodók há-
tártalan hatalma, készül egymással pusztító,
rontó viadalra szállani, a' könnyen terjedő tűz-
nek vegye elejét az országlószékeknek az idő
lelkét megértő bölcsessége, 's a' népek törvé-
nyen túl nem lépő magok mérséklése, hogy
a' köz békesség áldása ne szűnjön-meg boldo-
gítani Európát: olyan békesség azonban, mely
ne a' sír csendességéhez hasonlítson, de a' nem-
zetek kifejlődését gyarapítsa, és az emberisé-
get a' tökéletesedéshez közelebb vigye, mely
végre a' törvényes rendet és szabadságot meg-
erősítvén, az ezeket híven apolगतó országló-
székekhez ragaszkodást és tiszteletet rendit-
hetlen alapra tegye!!

II.

LENGYELORSZÁG

HÁROMSZORI FELOSZTATÁSA

ÉS

VÉGROMLÁSA.

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni.

Lucanus Pharsal. I. 128.

*Vi opprimi in bona causa est melius,
quam malae cedere.*

Cicero de Legg. III. 34.

- Reise durch Polen, Ruzsland, Schweden und Dänemark.** Mit historischen Nachrichten und politischen Bemerkungen — von *Wilhelm Coxe*. Aus dem Englischen von *J. Pezzl*. III. Bde. Zürich 1785 — 1792. — 4. A' szerző 1778-b. utazott Lengyelországban. Az első darabban jó historiai általnézése van a' Lengyel igazgatás formájának.
- Polens Staatsveränderungen und letzte Verfassung** von *Franz Jos. Jekel*. IV. Bde. Wien. 1803—1806. 8.
- Resumé de l'histoire de Pologne**, par *Léon Thiersé*. Seconde édition. Paris. 1824. 12. Ezen kis könyvben többet kap az olvasó, mint remélte.
- Vom Entstehen und Untergang der Polnischen Constitution** von 3-ten May 1791. II. Theile. s. I. 1793. 8. Ennek folytatása
- Versuch einer Geschichte der letzten Polnischen Revolution** vom Jahr 1794. — II. Theile. s. I. 1796. 8.
- Polens Untergang.** Von *Frisdr. v. Raumer* 2-te. Aufl. Leipzig. 1832. 12.

~~~~~

Egy nagy, mindeneket megrázó szomorú dráma végződött-bé a' Visztula partjain, a' remény és csalattatás közt folyó életet elevenen ábrázoló 1831-d. esztendő szeptemberében. Mikor a' természet éppen hanyatlásra kezd sietni, *Varsó* elesett, 's e' fővárosnak a' jó érzések keblében még visszahangzó zuhanása maga után vont a' romlás örvényjébe az életre és halálra viaskodó Lengyel nemzetet. Sok változásnak, sok csudálatos viszontagságnak vólt már tanúja időkorunk, több nevezetes és tágas körbe kiható történetet ért, de talám egyet sem látott, mely olyan közönséges figyelmet, oly széles kiáradó részvételt okozott volna, mint Lengyelország közelebbi tusakodása a' lételért és szabadságért! Egy kis ország, — mely alig teszi egy szegletét az Európát és Ásiát temérdek elnyúlásban öszvekapcsoló Orosz birodalomnak, 's melynek népessége csak tizenkettőd részét sem

formálja a' meszsze kiterjedésben parancsoló nemzetnek — minden áldozatra kész hős maga elszánással, felkél lerázni a' rabszolgaság bilincseit, belé-rohan a' nem egyforma viadalba az északi colossus ellen, megmérkőzik annak egy ily kis pontot legottan eltapodással fenyegető hatalmával, el nem fárad a' sors minden csapásai alatt, de fényes példában mutatja, hogy van az embernek még az életnél is főbb java; és csuda tettekre lelkesítő bátorsága, honnyszeretete a' roppant birodalmot megrázza, a' háromszor nagyobb és győzedelmekhez szokott seregnek félelem nélkül útjába áll, azt sokáig feltartóztatja, 's utóljára is nem vitézségnek hódol-meg, nem a' nagyobb erő előtt esik-el, de inkább belső villongásoknak, 's az ezeket élesztő árulásnak lesz az áldozatjává!

Egy gyengének a' hatalmassal, egy törpének az oriással ily bátor és csüggedést nem ismerő szembeszállása már magában nagy érdeklődéssel bír, és természetes megindulást okoz minden érző kebelben; de erősebbé teszi a' Lengyelek sorsából osztozást, szerencsétlenségek meggondolása, mert talán egy nemzet sem ment-áttal több erőszakosságon, és igazságtalan sujtoltatáson. Tegyük ide, nálunk Magyaroknál régi honnyi vissza-émlékezések nevelték a' sympáthiát a' Lengyelek iránt. Kevélyen gondolhat mindég a' Magyar

Nagy Lajos idejére, ki alatt 1370-~~181~~ 1382-ig a' Lengyellel rokon öszveköttesben állott, mikor kétszer látta maga földjén a' Lengyel rendeket öszvegyülni. Majd Ulászló alatt 1440-b. kevés időre újra egy fő alatt egyesült a' két nemzet, 's együtt ontá véré a' Várnai csatamezőn 1444-b. Az erdős kis hazánktól 1576-b. Lengyelországnak adott derék király Báthori István emlékezete méltó tiszteletben áll. Hálára kötelező III. János Lengyel király — a' híres Sobiesky — neve, ki vitéz karjával 1683-b. Bécset a' Török rabigától megmentvén, a' Magyar koronát az Ausztriai háznak megtartotta. Végre, egy kicsi, még is figyelemre méltó környülállás, a' két nemzet tánczának öszvefoglalása, — a' Lengyel táncz után többnyire a' Magyarnak következése, — nem jelent é valamit ezen tekintetben? nem bizonyosága é a' két nemzet testvéri indúlatban öszveolvadásának? Természetes azért, legalább kárhoztatást nem érdemel, ha a' hív Magyar kebel is érzi, ha ebben is sajog, midőn a' rokon Lengyel szíveket véres sebek szaggatják.

Ki nem törölhető betűkkel van a' historia évkönyveiben feljegyezve *Lengyelország bég-romlása*, megreszkettető intésül a' népeknek, tanúságul a' fejedelmeknek! Úgy lehet ezt tekinteni, mint egy nagy képet, melyen a' szabadság és hatalom visszaélésének egya-

ránt gyászos, veszélyt hozó következései, szivre 's lélekre béható vonásokkal vannak lefestve, annál megilletőbben, mert midőn e' nagy nemzet felserkent hosszas ideig tartó szunnyadásából, és felrázta mintegy magát a' halál álmából, új élethez kezdeni, megavult polgári állapotján javítani, — e' szép és magosra emelkedő czéljában az erőszak által meggátoltatva, visszataszítva, függetlenségét elveszté, és kitöröltetett a' szabad népek sorából. — Szükség e' nagy eset megértéséért, Lengyelország régi politikai 's vallásos helyheztetését, valamint belső állapotját vizsgálódó figyelemre venni: mert ott fogjuk nagyrészt feltalálni a' bukását eszközlő okokat.

Ha egy tekintet vetünk Éropa géográfiai helyheztetésére, annak Á'siával határos keleti részében, az Oderától az Urali bércekig, a' Báltikum partjaitól a' fekete tengerig, egy nagy és szélesen kiterjedő térséget látunk elnyulni, 's midőn nyugoton roppant hegy-lánczok különböző osztályokat formálva a' népek között, ezeket elválasztják, és mindenkinek maga körét mintegy kiszabják, keleten az egymásból folyó, semmi határok között nem szorúlt végetlen síkság a' természettől arra látszik alkotva lenni, hogy ott egy nagy nép hatalmának, 's az ellenkezőket is

öszvekapcsoló, a' saját különbségeket is öszveolvasztó önkényes akaratjának tágas mezeje legyen.

A' kilenczedik század vége felé e' nagy téren, két, azon egy tör'sökből ágazó nép kezdett kiterjedni, t. i. a' *Lengyelek* és *Oroszok*: az elsők Európához, az utolsók Á'siához közelebb. Ezen fekvése a' két nemzetnek, mindenik sorsára elhatározó befolyással birt. Az Oroszok ez által jókor megismerkedtek a' Görög birodalommal, és ettől költsönöztek, vallást, szokásokat, igazgatás-förmát; midőn a' Lengyelek a' Római anyaszentegyházzal léptek öszveköttetésbe, 's ennek vallásos és polgári mivelődése lett honnyivá nállok. Így, a' keresztyénség, ez az öszvekapcsolás kötele, e' két nemzetet egymástól meszsze taszító eszköz lett, 's a' vallásos különbség nem csak magos választó köfallá emelkedett közöttök, de politikai kifejlődéseknek is egészen ellenkező arányt adott. A' történetek folyamata majd nagyobbá tette a' szakadást, csaknem halálos gyűlölség csúszott-bé a' két rokon nép közzé, és nyelvekben alig maradt valami nyoma a' meséssé vált közös eredetnek. A' Görög vallással a' napkeleti birodalom despotismussa is gyökeret vert az Oroszok közt, 's az uralkodók határtalan hatalmának kiförmálódása nem engedte a' nemzeti szabadságot csirázásba indulni. A' Lengyelek ellenben a' Római

hitre térés által nyugoti Európával atyafiasodtak, hól a' nemességnek a' fejedelmekkel küzdése, a' szabadabb érzéseket, a' függetlenségre vágyást élesztette, valamint a' setétségnek és világosságnak egymással jókori surlódása, az ellenkezőknek ezen öszvecsapása, kifejlődésekre befolyás nélkül nem maradhatott. Az Oroszok belső életének megállapodás, a' Lengyelekének mozgás a' czímervonása; az elsőből lelket megölő buta tompulás, az utolsóból minden eröket kifejtő, értelmet élesítő, bár néha határon túl is csapó elevenség származott. A' Lengyelek historiája nekünk a' szabadságot, zabolátlanság képében mutatja, többnyire minden fellázzadott 'sibongó indulatok társaságában; az Oroszok állapota tüköre a' rabszolgasággá aljasodott minden magosabb ingert megfojtó néma engedelmességnek. Melyik nemesebb, emberhez illőbb?

Lengyelország történetei sok érdeklődéssel bírnak, néha meleggel és mozgással tele drámát képzeltetnek. Gyakran Spártába vagy Rómába tesznek-által bennünket, 's mintha élünk a' hajdankorban folyna, egy a' köz-dolgok felett tanácskozó szabad nép közepette találjuk magunkat, látjuk a' zajos és szélveszes beszélőszéket, jelen vagyunk a' hevesen kitörő vitatásokon, 's visszaborzadva szemléljük a' törvény és igazság szent helyét véres csatamezővé válni. Valóban, Lengyelor-

szág állapotja bajosan megfogható jelenés az olyan előtt, ki a' mái polgári társaság lassu és kimért folyamatjához szokott. Egy a' királyi nevet megtartó reszpublika, minden korlátot átalhágó, 's éppen azért fejtelenségre vezető szabadsággal; hól virtus gyanánt tisztelik azt, a' mi egyébűtt vétek bélyegét hordozza. A' társasági élet itt oly alapokon állott, melyek annak ideájával merőben ellenkeznek. Nem a' békesség, nem a' rend, nem a' közbátorság voltak annak alkotó részei, de törvényteleniséget megszentelő törvényes helyezettetés, rendszabásokhoz kötött rendeletlenség, constitutzioba belé-szött polgári had, az egész népnek egy csoportban felkelése, és szövetségbe állása, 's még is az egyes ember akaratjának az egészet fenn-akasztó hatalma és ereje — ez az egymással öszve nem férhető, azonban csudálatoson egy czélra dolgozó szerkeztetése Lengyelország polgári alkotmányjának, így fel nem található elegyedése az ellenkezőknek, végsőknek.

Lengyelország legrégibb historiája nem csak homályos, de mesével és költeménnyel teljes. Fundálójának Lech herceget emlegetik, a' Kr. után 550 táján, majd Piaast nevű közsorsu lakost hoznak-fel Kruszwice kis városból a' Goplo tava mellett, kit 842-b. hívtak a' hercegi székre. Ennek maradéki öt századon felyül birták a' fő hatalmat Lengyel-

országban, 's róla következőleg minden thronusra jutott Lengyel honnyfiak Piastoknak nevezettek. — Bizonyosabb és valódi története Lengyelországnak azonban I. Mjeszko v. Miczizláv herczegen kezdődik, ki 964-b kezdett uralkodni, és országába a keresztyén vallást bevitte. Ennek fia I. Bolezláv Chrobry vagy rettenthetlen névvel, 999-től 1025-ig, népének a keresztyén hitre térítését tökéletességre hajtotta, 's egyszer'smind a királyi czímet is felvette. A Piast házbéli királyok alatt az igazgatás formáját és thronusra következőt bizonytalannak, a nemzet jussait határozatlanoknak látjuk, 's az uralkodók személyességétől függött kisebb vagy nagyobb tekintetek és hatalmok. III. Bolezláv kárteknő példája, ki 1138-b. négy fia között osztályt csinált, sok belső villongásokra adott alkalmatosságot, az országot egyé lelni, a nemzetet egy köz-lélekben egyesülni sokáig nem engedte. Legnevezetesebb király. 's utolsó ezen familia férjfi ágában volt III. v. Nagy Kázmír 1333-tól 1370-ig, nem csak azáltal, hogy Veres Oroszországot, vagy Volhyniát, Ukrániát, és Podoliát országához csatolta, 's így annak kiterjedését és hatalmát nevelte, de még inkább bölcs igazgatásával, mint a ki elsőben ada írott törvényeket Lengyelországnak, a törvénykezés rendes folyamatját behozta, több városokat újból épített, másokat

erősségekké formált, a' polgárságot kezdette felemelni, és a' föld-népével együtt kivenni a' nemesség nyomása és önkényes bánása alól, mely emberi indulatjáért, 's a' letapodottak védelméért, az előítélettel teljesek ötet *parasztok királyjának* csufolták, a' historia dicsérettel említi, a' jóérzésűek ma is tisztelik. Átaljában Lengyelország külső csinosodása és művelődése ezen király alatt indult-meg. Dlugosz (1.) a' Lengyel historia atyja, azzal fejezi-ki ezen érdemét Kazimirnak, „hogy Lengyelországot, melyet sároson, fából épülve kapott, kőből építve és pompáson hagyta maga után.“ III. Kazimir maga következőjének ismertette vólt a' Lengyelekkel még 1339-b. leány-testvérének férjét I. Károly Magyar királyt, de a' ki előtte meghólt, 's örökségi jussa a' Lengyel koronához, fijára Nagy Lajosra szállott. Ez, még Kazimir éltében 1355-b. jun. 24-*k.* költ oklevelében a' nemzetnek, vagy inkább nemességnek bizonyos szabadságokat és jussokat engedett, melyekben azt mentté tévé az adófizetéstől, 's az országon kívül maga költségén katonáskodástól. Ez vólt az alapja a' híressé lett Lengyel szabadságnak, 's valóban ezen időtől fogva kezdett

---

(1.) Dlugosz Krakkói kánonok, szül. 1415-b. tehát Nagy Kazimir halála után 45 esztendővel. Munkája — histor. Polonicae L. XIII. — 1480-ig terjed, 's méltán nagy tekintetben van. *L. Coxe Reise durch Polen* — I. Bd. 1. — 112.

a' nemesség itt mind többre nevedő, 's végre a' királyi tekintetnek egészen nyakára ülő hatalomra és befolyásra tenni szert.

Lajos halála után 1382-b. kisebbik leányát Hedviget hívták a' thronusra, a' két ország együtt maradását nem akaró Lengyelek; 1384-b. octob. 17-k. Krakkóban megkoronázták, 's majd 1386-b. férjének 's egyszer'smind királynak választották Jagellot Lithva vagy Lithvánia nagyherczegét, ki megkereszteltetvén Ulászló nevet vett-fel, és a' keresztyén vallást maga örökös tartományjába bévitte, mely ekkor Lengyelországgal egy fő alatt egyesült. Itt kezdődik a' Jagello ház uralkodása 1572-ig, 's így 186 esztendőn keresztül. Bár ezen idő alatt a' királyi méltóság állandóul az említett familiánál maradt, 's ennyiben a' thronust örökösnek lehetne mondani, csakugyan mindenik király halálával, a' nemesség gyakorolta választási jussát, mikor egyszer'smind maga számára újabb 's meg újabb szabadságokat csikort-ki. Ezen az úton, a' királyok jussai mind több több megszorítást szenvedtek, 's hatalmok végre, árnyékká apadtak-le. Csakugyan ezen házból I. Sigmundnak, Erdélyi fejedelemszaszony Izabella Zápolya Jánosné atyjának, 1506-tól 1548-ig terjedő országglása volt a' Lengyelek szabadságának és jóllétének szebb epochája, mikor nállok rendbeszedett igazgatást lehetett lát-

ni, mikor a tudományok és művészségek egy értelmes király pártfogása alatt virágoztak. De ennek fiában II. Sigmund Augustban — ki alatt 1569-b. Lithvánia egy tartománnyá egyesült Lengyelországgal — kihalván a Jagello ház 1572-b. az igazgatás formáján, az ország egész állapotján nevezetes változás történt, a mi nem maradt elhatározó befolyás nélkül a nemzet sorsára és helyheztetésére. Ekkor t. i. a koronához formálható minden örökös jus eltöröltetett, és a thronusra léphetés egyenesen a nemzet szabadon választásától függővé lett, oly móddal, hogy soha a király életében annak következőjét kinevezni ne lehessen, minden egyes nemes ember szózatolhasson a király választásra, valamint ha a király a törvényeket és nemzet szabadságát megsértené, alattvalóji a neki tartozó engedelmesség alól legottan fel legyenek oldozva. Egyszer'smind a nemzetnek Nagy Lajostól és következőjétől adott minden jussait megerősítve, azokat a szabad Választással együtt egy oklevélbe foglalták, mely a Lengyel országos törvények között *pacta conventa* név alatt ismeretes, és a mire a királynak a thronusra fellépéskor, az ország színe előtt meg kellett esküdni. Valahányszor a királyi szék megürült, első gondja volt a nemzet képviselő nemességnek azon feltételeket állítani-meg, melyeket fejedelme elibe akart szab-

ni. A' *pacta conventák* tehát, minden ország-
lás kezdetével újabb fontolás alá vétettek, 's
könnyű gondolni, hogy azok mindég csupán
a' nemesség jussai szélesebben kiterjesztésére
intézve, a' királyi hatalmat azon mértékben
keskenyebb határok közzé szoríták 's gyengi-
tették. Híjában keresünk azoknak sorában, a'
nemzet valódi javára, a' státus boldogítására,
az igazgatás czélarányos rendbeszedésére tar-
tozó pontokat, a' Lengyelek csak szabadok
lenni, de törvényt ismerni nem akartak: 's
királyjai közt nem találkozott egy Nerva is,
ki, Tacitus megjegyzése szerint „az ősze
nem férhető fejedelmi uralkodást és szabad-
ságot egyesíteni tudta volna.“ (2.) Így változott
Lengyelország monarchiából nemesi reszpub-
likává, bár a' király neve megmaradt. Sok
rosszra tágas mező nyílt ez által, és itt kez-
dődik a' Lengyel nemzet valódi szerencsétlen-
sége. A' szabad választás alkalmatosságot adott
a' megvesztegetésre, a' thronus forma-szerént
kótyavetyülésére, és így annak eladására, a'
mi, minden tiszta-keblű hazafi előtt, legszen-
tebb, legfőbb, 's elidegenítést nem szenvedő,
megfojtott minden honnyszeretetet, 's kár-
tékony haszonlesést és nyereségen kapást tett
helyébe. Valamikor a' thronus megüresedett,
mind annyiszor a' státus fennállására szüksé-

(2.) Res olim dissociabiles — principatum ac
libertatem. Tacit. Agric. 3.

ges fő hatalom félbeszakadt, a' miből sok felfordulás és zivatar következett. A' Lengyelek kevélyek voltak, hogy midőn a' fejedelmi hatalom más országokban nevedett, nállok mind keskenyebb határok közzé szorúlt; szabadságról álmodoztak midőn annak felibe tették az önkényt, 's az egyes nemesek függetlenségével a' hazát rabszolgaságba ejtették.

Könnyű látni, e' rendetlen szabadságból mennyi szakadások, részekre hajlások, egymást élesztő belső villongások fejlődtek-ki, a' mi, természetesen kecsegtette, hívta az idegeneket a' Lengyelország dolgaiba elegyedésre. Tétézte a' veszélyt a' polgárok nyomattatása, kik lassanként elvesztették minden szabadságokat, minden jussaikat, melyeket a' Jagello ház alatt, 's még az előtt is birtak, 's így a' harmadik rend, az országgyűlésen megjelenhetéstől egészen eltiltatott. (3.) Ettől fogva rendithetlen principium lett a' Lengyel országos törvények sorában, *csak nemes ember lehet hazafi*, 's hogy éppen ez volt a' valódi szabadság, a' státus jóllétre és virágzásra emelkedhetésének egyik fő megfojtója, — nem kíván magyarázatot. A' föld-népéről még csak szó sem lehetett Lengyelországban; a' paraszt-

---

(3.) A' régibb időkben a' Lengyel városok és polgárok országos jussait, az utolsónak diétán megjelenhetéseket, fő hivatalokra léphetéseket, Dlugosz és Cromer után bizonyítja *Cote I. Bd. S. 94.*

nak sem személye, sem birtoka nem vólt, 's néhány száz-ezer ember a' vak történettől és balvélekedéstől nemessé alkotva, több millio jobbágysait a' föld porába szegezve tartá, kizárva minden emberi jussokból, mintha ezeknek a' természet csak rabotás szolgálatra adott volna lételt, őket csak embertársaik önkényje eszközeivé formálta volna.

A' mi az igazgatás formáját illeti, a' Lengyel reszpublikának három alkotó része vólt, a' *király*, *senatorok*, és *nemesek rendje*. A' *király* Lengyelországban sok külső fénnel, kevés valódi hatalommal birt, inkább csak a' reszpublika koronás előlölőjének lehetne nevezni. Legrégibb királyi lakhely *Krakkó* vólt a' Visztula mellett, honnan a' 17-d. század elejével III. 'Sigmund Varsóba tette-által a' királyi lakást, de Krakkó azután is megmaradt koronázási és temetkező helynek. A' Lengyel törvények különösségei közzé tartozott az is, hogy a' meghólt királyt addig eltemetni nem lehetett, mig az új választás meg nem esett: akkor az ideig eltett hólt-testet nagy pompával Krakkóba vitték, 's ott csak két nappal a' koronázás előtt ment-végbe a' temetés, melyen az új királynak jelen kellett lenni. A' *senatorok* egyháziak és világiak vóltak. Az egyháziak vagy a' püspökök állottak elől rangjokban. A' senatus feje vólt a' *Gnez di érsek*, egyszer'smind ország primássa, es valamikor

a' thronus megüresedett, az új választásig a' királyság helytartója, valamint koronázási jussal is bíró. A' világi senatorok közzé tartoztak a' *palatinusok* v. *vajdák*, az egyes tartományok polgári és katonai igazgatóji, a' *várnagyok*, v. királyi várak gondviselőji, 's háborúban a' felkölt nemesi sereg alvezérei, a' *Szadmogitsiai starost*, vagy koronajószág birtokossa (4.), 's végre a' tíz *korona fő-tisztek* vagy státusminiszterek mind Lengyelország, mind a' Lithvániai nagyhercegség részéről, ú. m. két *nagy marsall* v. fő királyi udvarmester, és két *al-marsall*, két *fő cancellarius*, és két *al-cancellarius*, kiknél állott a' királyi nagy és kis pecsét, és két *nagy kincstárnok*. A' senatorok viseltek tehát minden nagyobb egyházi és világi hivatalokat a' reszpublikában, 's mint a' thronust körül-vevő ország fő tanácsossinak ügyelni kellett a' végrehajtó hatalom gyakorlására, a' nemzet jussai épen maradására, 's éppen azért jóváhagyások nélkül a' király semmi tárgyat nem terjeszthetett az országgyűlése elibe. Kinevezések a' király által történt ugyan, de hivatalokat holtok napjáig birták, 's abból őket elmozdítani csak a' diétának volt jussa.

(4.) A' Lengyel korona nagy kiterjedésű, örökösön el nem idegeníthető jószágokat, *starostiákat* birt, melyeket a' király bizonyos ideig használásul az érdemesebbeknek adott. Ezek voltak a' *starostok*, a' korona birtokok pedig *panis bene meritorum* nevet viseltek.

A' *nemesi rend* formálta egyedül a' nemzetet. Ennek képét a' rendes országgyűlésen 1467-től fogva a' *kövétek* viselték, kiket az egyes tartományok nemesi gyűlései választottak, hól minden nemes, ha a' 18 esztendőt elérte, szózatolhata. A' csupa születés elég volt a' nemesi elsőségre, és minden jussokba részesedésre, 's még a' legszegényebb nemes is számot tarthatott a' koronához. Személylek szent és sérthetlen volt, őket az 1422-b. 1433-b. II. Ulászló alatt költ, 1550-b. II. 'Sigmond August alatt megerősített sarkalatos szabadság szerént „*neminem captivabimus nisi jure victum*” csak a' törvényben megállított módok szerént lehetett elfogatni, jószágokat szabadon minden tereh és adófizetés nélkül birták, minden egyházi, katonai, és polgári hivatalokat csak ők viselhettek, és mindeniknek szabad volt annyi katonát tartani, a' mennyit akart; egyébaránt kötelességekben állott az országgyűlése felszóllítása következéséül felkelni és fegyvert fogni a' haza védelmére. De kereskedést, vagy kézi-mesterséget üzni nemesnek szabad nem volt, különben nemességét elvesztette.— Szégyellte a' Lengyel nemes ember, éppen úgy mint a' Magyar kereskedni, a' nemzeti erőt ébresztő, jóllételt előmozdító szorgalom, munkásság helyett gögös henyeségben kereste nemesi elsőségét, 's idegenektől csalattatni engedte magát. Ezen előítélet segítette Len-

gyelországban a 'Sidóság eláradását, kik ott szinte minden kereskedést magok monopoliumává formáltak.

Az említett három rendből alkotott országgyűlésének kezében volt minden hatalom: csak annak lehetett törvényt hozni, adót rendelni, katonaszedést határozni, a' nemességet felültetni, háborút indítani, békességre lépni, vagy akármi más kötést tenni. Országgyűlést rendesen minden két esztendőben kellett tartani, de, a' környülállások úgy kívánásából rendkívül is öszvehívták: — *comitia pacificationis v. togata, ordinaria et extraordinaria*. A' rendes országgyűlésének ideje hat hétre volt kiszabva, helye a' 16-d. század közepétől fogva Varsó, úgy mindazonáltal, hogy a' harmadik diéta mindég Lithvániában Grodnoban gyűjön-öszve. Minekutánna a' követek magoknak országgyűlési marsallt vagy előlülöt választottak, egyesültek a' senatorokkal, 's a' három első hétben az előleges kérdések és a' törvényjavallatok felett, a' két rend együtt táncskozott. A' senatorok és követek egyesült házának előlülője volt a' király, külső fénytől és nagy pompától körül-véve, mintha ezzel akarták volna hatalma keveset jelentését kipótolni. Királyi öltözetben, és méltóságának minden külső czímjeitől tündököelve foglalta el a' thronust; midőn beszélni fel-állott, maga elibe szállította a' korona tíz fő-tisztjeit,

a' négy marsall legottan pálczájával a' földre ütött mintegy csendességet parancsolni, 's az első közöttök fenn-szóval jelenté, „a' király szóllani fog“ — ki, úgy kezdett beszédéhez. Vélekedését ugyan a' király mindenről szabadon kimondhatta, de csak egy voksa vólt mint a' legutolsó követnek, 's hijában mondott-e len az országgyűlés akaratjának; ennek végzése az ő és a' reszpublika nevében, mint törvény kihirdettetett. A' senatorok és követek három hétig együtt ülése és tanácskozása után, a' két ház v. rend külön vált, és a' követek — mint a' kiket egyedül illetett a' valódi törvényhozó hatalom — marsalljok előlése alatt csak magokra vették fontolás alá a' fenn-forgó javallatokat, 's határoztak azokról, mely idő alatt a' király a' senatorokkal és erre kirendelt 18 követekkel az ország fő törvényszéke üléseit tartotta. A' hatodik hétben újra egyesültek a' senatorok és követek, a' megvitatott 's né talám elfogadott törvényjavallatok megerősítésére és aláírására.

Úgy látszik a' 17-d. század közepéig vokások többsége szerint történtek a' határozások az országgyűlésen, de attól fogva minden követek teljes és tökéletes egyetértése nélkül végezni nem lehetett. Ez a' Lengyel constitutióban gyászoson nevezetessé lett *liberum veto*. Az 1652-d. esztendőben t. i. II. János Kázimir uralkodása alatt, némely fontos és

hamar igazítást kívánó tárgyakról értekező Varsói országgyűlésen történt, hogy azt Si-cinski Upitai követ Lithvániából felkiáltásával félbenszakasztá, 's folytatása ellen hathatóson protestált, mivel a' constitutziót több végzé-seivel megsértette. Meglepte az ország köve-teit a' nem várt ellentmondás, heves vitatás támadott felette, 's végre azok, kik akár ba-lul értett és végsőre hajló szabadság szeretet-ből kaptak a' szokatlanon, akár aljas haszon-lesésből a' tanácskozás félbenszakasztását ó-hajtották, mint a' korona fő-tisztjei, kiket csak az országgyűlés vonhatott számadásra, a' ro-konjai a' főben járó vétekért kereset alatt lé-vő nemeseknek, kiket csak itt lehetett meg-itélni, 's mind azon rossz hazafijak, kik a' státus sürgető szükségeire adózás alól ezen az úton akartak ki-búni — céljokat érték, 's nagy felháborodás közt a' diéta elhomlott. Ez időtől fogva a' legutolsó követ ellenkezése a' híressé lett *nye pozwałam* „nem engedem“ ki-mondásával, valamint szántszándékos kimara-dása a' diétáról, ennek munkálódását teljesen meggátolhatta, sőt azt félben is szakaszthatta; és Lengyelország maga törvényjei sorába fel-vette, 's majd legdrágábbnak, legsarkalatosabb-nak nézte azon jus gyakorlását, (5.) melyből

---

(5.) A' Sobieski halála után készült közönsé-
ges szövetkezési actában, a' liberum veto, *unicum
et specialissimum jus cardinale* névvel említődött. L.
Coxe I. Bd. S. 75. 10*

természetesen következett a valódi szabadság megfojtása, a társasági rend felfordulása, és fejetlenség előállása. De az innen fejlődött roszszak sorában nem az volt a legnagyobb, hogy ez által minden józan és rendes tanácskozás lehetetlenné vált, nem is az, hogy a törvényhozás szent helyét sokszor hazafi vér mocskolta, midőn a többség vélekedésével ellenkezők felkonczoltattak; ezeknél siralmasabb, az ország vég-romlását siettető veszélyek eredtek a liberum vetoból, — a külföld kártékony befolyásának, 's a Lengyelek minden dolgaiba belé-avatkozásának könnyű móddal megalapítása, az ön-haszonkeresésnek a nemesebb honnyi érzések felibe emelkedése, és a státus előmentének 's tökéletesedésének egyátaljában meg-akadása. — Ez időtől fogva Lengyelországban józan igazgatást keresni képtelenség lenne, a státus czélja elő-mozdítására rendelt kormány, itt éppen maga gátolta azt, nem az egyesek dolgoztak az egész javára, de visszás megfordítással az egésznek kellett a magánosok akaratja és önkényje előtt meghajlani. Példabeszéddé vált Európában a Lengyel diéták fejetlen és minden rendet kigúnyoló folyamatja, a min nem lehet csudálkozni, midőn olvassuk, hogy 1652-től 1764-ig, így tehát 112 esztendő alatt, 48 országgyűlés szakadt erőszakoson félbe; és az, a mely 1683-b. tartatott, csak egy kis névetséges kör-

nyüállásnak köszönhetett tanácskozása végrehajtását, t. i. hogy egy Francziaországtól megvásárlott követ szántszándékkal megrészegeve, a' gyűlés idejét elaludta. (6.)

Ha már e' szerint a' közönséges, és a' haza rendes dolgait tárgyzó országgyűlések tartása szinte lehetetlenné vált, képzelhetjük, mennyivel nagyobbnak kellett lenni a' rendetlenségnek, a' felzúduló indulatok kiadásának, és sokszor polgári hadra változó versengésnek, az úgy nevezett választó diétákon, — *comitia electionis* v. *paludata* — hová a' thronus bétöltésére az egész nemesség egy csoportban felgyűlt, 's a' legkisebb nemesnek is szózatoló jussa volt. Megelőzték ezeket az úgy nevezett öszvehívó diéták — *comitia convocationis*. — Fő czéljuk volt ezeknek a' király elibe tenni kellett feltételeknek, tehát az úgy nevezett pacta conventáknak, megállítása, 's a' választó gyűlések napjának meghatározása. Ezen időköz az új király választásig, az *interregnum* — mely alatt a' legszilajabb zabolátlanság, 's a' részrehajlás lelkenek vad ki csapongása uralkodott az egész országban. A' választó országgyűléseket Varsótól egy mért földnyire a' Wolai tóren szabad ég alatt tartották, mint egykor a' Rákosmezei gyűléseket

---

(6.) *Li Jekel: Staatsveränderungen von Polen* I. 34 — 36. és *Raumer Histor. Taschenbuch*, 3-ter Jahrg. Polens Untergang. S. 402.

a' Magyar földön, mikor honyjunk egére a' szabadság napja maga tiszta fényjében derülhetett. Pompás és valóban felemelő jelenés volt látni ezen gyűlést, melyen a' hajdankor reszpublikai szabadsága az újabb idő fényes bajnoki rendtartásával kezét fogott. Lóháton és fegyveresen jelent-meg itt a' nemesség; a' gazdagabbak tündöklő öltözetben, számos kísérőjük és apródjaik társaságában; a' kisebb nemesek több külön csoportra oszolva az egyes megyék és vajdaságok szerént, melyeknek feltartott zászlóji lobogtak, azonkívül a' külső követek, a' koronára vágyók küldöttjei, és nagy számmal felgyűlt nézők diszesíték a' Lengyel honny fíjainak öszvesereglését. Nevelte a' pompát, midőn a' választás megkezdődésével a' primás... és a' püspökök, s ezeknek példájára az egész gyűlekezet a' Mindenható előtt térdreborúla, segedelemért fohászkodni. Majd a' primás lóháton bé-járta a' gyűlés helyét a' voksokat bé-szedni, a' mi megeasván, ki-kiáltotta a' megválasztott király nevét. E' szabad választás jussa, így magában, a' józanokosság kormányja alatt képzelve, dicső, és bajoson lenne valami felségesebb, mint annak gyakorlása. De miknek kellett ezt megelőzni? Majd mindég fellázzadt indulatok dühös öszvecsapása közt ment-végben a' választás, és a' legnagyobb erőszakossággal lehetett csak a' gyűlésből az egyetértést kifacsarni. Gyakran ide-

gen fegyverek zörgése hallgattatá-e! az ellenkezőket, és az utolsóbb időkben szinte szokássá vált, hogy külföldi katonaság vegye körül a' Wolai térhelyet. Valóban sokszor ezen választó gyűlések borzasztó zivatarra annyira hágott, hogy ott a' szabadságot és függetlenséget megfojtó és letapodó külső katona-erő jelenlétét áldásnak és jótéteménynek kellett nézni. —

A' liberum veto törvényes jussá válásának természetes következtetése volt az úgy nevezett *confoederatiok*, vagy a' *nemesség által formált öszve-össövetkezések*, a' mennyiben ezek a' törvények és közakarat védelmének színe alatt, de éppen ellenkező célokra használtatva, sokkal gyakrabban előfordultak. Különben a' régi Lengyel nemesi jussok és kötelességek sorába tartozott, hogy valamikor a' haza veszedelembe forgott, az egész nemzet mintegy szövetségbe álljon, erejét egyesítse a' fenyegető rossz elhárítására, sőt a' király akaratjának is ellent-állhasson, mihelyt az a' szabadság megsértésére törekednék. A' liberum veto bé-jövedele után sűrűbbek lettek az ilyen nemü öszveszövetkezések, de az egyes ritka esetben talám használó eszköz a' visszaélés által ártalmassá lett, mint az erős orvosság mértéken túl, a' politikai világban is méreggá válik. Ha akár a' választás, akár más országos kérdés felett a' diéta meg

nem egyezhetett, az ebből származott több szakadások közzül az egyik magát a' nemzet törvényes jussai tolmácscsának nyilatkoztató, és szövetséget formála. Erről, a' magokat összevetsatolt nemések által alá-írt acta tétetett közönségessé, 's elfogadás végett minden megyékbe szélyel küldődött. Ha helybehagyást talált, 's ennek példájára több megyékben is össze-állott szövetségeket egy célban lehetett egyesíteni, ez vólt az úgy nevezett *rokoss*, vagy *közönséges összevetsövetkezés*. A' szövetségesek magoknak marsallt neveztek, rendes gyűléseket tartottak, 's így kicsinben a' nemzetet kívánták ábrázolni, azonban tanácskozásokra nem vólt szükséges a' tökéletes egyetértés, de a' vokok többsége határozott. Másfelől, mivel a' különböző értelemben lévők is gyakorolták ezen just, 's így éppen ellenkező célokra is formálódtak ilyen szövethetkezések, a' dolog természetesen erőszakra ment, és rokon vértől füstölgő polgári háború állott elő, annál gyászosabb, mert annak törvényes rendbeszedést lehetett adni. A' győzedelmes szövetségesek akaratjokat a' nemzetre tólták, a' megbukott fél ellenben a' hadi törvény sullya alá esett. Egy ilyen, a' státus célját felforgató állapot, minden kormány és társasági rend összevontásán épülhetett, 's az ország hibák alkotásának segedelmét hazafi vér árasztásban kellett keresni. A' Lengyelek csudála-

tos balul értésből csak az uralkodástól féltek, a' minden határt általhágó önkénnytől nem tartottak, azonban a' despotismust kerülve, még borzasztóbb fejetlenségbe estek. Példájok mutatja, a' szabadsággal élés milyen közel áll az azzal vissza-éléshez, milyen szomszédos itt alatt, a' leg-felségesebb igazság a' leg-gyávább tévedéssel, az erő a' gyengeséggel, az árnyék a' világossággal. (7.)

Azonban Lengyelország polgári állapota oly sok veszélyt szülő homályos felének van ellenébe téve egy világos és szép fényben álló oldal is, a' miről a' historia nem kevésbé bizonyít. A' Lengyeleknél a' szabadság nyugtalan ösztöne, lelkesítő szeretete, nagyért felségeseért munkás belső erőre mutat, melynek kicsapongása is menthető, legalább tűrhető. Ezzel a' függetlenségre, szabadságra vágyással szorosan öszve vólt nállok kapcsolva a' vitézség, hős lélek, és minden akadállyal megvívó honnyszeretet. Bár országokat nem is lehet jól rendbeszedett státusnak nevezni, de hazájokhoz forrón ragaszkodások egy megkülönböztetett és részvételt érdemlő néppé alkotta őket, melynek egyes tagjai étellel és mozgással bíró valóságok, nem mint sok nagy birodalomban semmi akaratot nem ismerő lé-

---

(7.) Lengyelország kicsi históriájában *Thies-*
setől — *Resume de l'hist. de Pologne*. — igen jól
van elő-adva és felbonczolva a' Lengyel constitu-
tio. p. 136 — 148.

ha árnyékok, csak a népességre nézve jelentő, egyébaránt üres számok. E' részben még a' szép nem is nállok különös dicséretre méltó. A' Lengyel aszszony, bár sokszor érzésében és indulatjában mértéket nem tart, de hazáját szereti, ez keblének egyik fő vágyása, 's honnyjáért buzogni, cselekedettel áldozni, van lelke, azíve, akaratja.

Ezen sokféle, mindenütt szembetűnő elegyedése az ellenkezőknek a' Lengyeleknél, a' magosra emelkedő nagynak, dicsőnek, felségesnek kezét-fogása a' törpeséggel, csekélységgel, 's rabszolgai aljas indulatokkal, valamint a' jónak és rosszsznak, a' mindent megbiró, akármely zivatarral szembe-menő erőnek öszvetalálkozása, a' legottan öszveroskadó, magába vonult önszeretettel és haszonleséssel, — sokszor mindent által-ölelő reményre buzdító, merészen és büszkén kecsegtető, sokszor földre verő, a' fenyegető veszély szélére vezető, 's mindjárt mindjárt inségbe taszító volt. Jövendőbe bélátó lélekkel, a' végzésektől Lengyelországra mért sorsot előre sajditva, mondotta-meg II. János Kázimir egy diétán 1661-b. jul. 4-k. nemzetének a' rendetlen szabadságból következő végromlását, midőn így szóllott: „Belső villongásaink és egyenetlenségeink miatt, megtámadástól és a' reszpublika feldaraboltatásától félhetünk. A' Muszka (adja Isten, hogy hamis proféta legyek)

Lithvániát, Brandenburg Nagy Lengyelországot és Pruszsziát, Ausztria Krakkót, és a' vele határos tájékok veszi-el."

Míg a' fennebb, mondottak szerint Lengyelország polgári állapota a' nemzet meghasonlására és gyengülésére mind tágasabb utat nyitott, a' 17-d. század végén 1697-b. Szaxoniai II. Augustnak thronusra jutása, egy új, veszélyt hozó, rosszszat árasztott-el. Ez a' gyönyörűségekbe merült, pompát pazérlásig kedvellő, és kicsapongó fejedelem, csábító példájával a' Lengyelek között a' fényűzést, puháságot elterjesztette, és az erkölcsöket megvesztegette. Nagyobbra nőtt a' romlás, fia III. August alatt, ki 1733-b. Orosz segítség által ült a' királyi székbe. Úgy lehet ennek idejét nézni, mint atyja kártékony uralkodása folytatását. Az ország ugyan békeségben, a' nemzet alkalmasint háborúság nélkül volt, de éppen e' tetsző és tartós csendességben az elhintett rosszszak magvai inkább ki-kelehettek, 's majd még bujább csirázásba indulhattak; honnan lankasztó, és minden erőt megfojtó álomkorság lepte-meg a' nemzetet, melynek képe nyugvó fejetlenség. Európának a' társasági pallérozott életben és csinosodásban tett előmentéből, Lengyelország csak a' fényűzést és hiu tékozlast tanulta-meg. A' vagyonját más országokban prédáló nemesség, a' honnyi virtusok levetkezésében, külföldi szokások maj-

molásában, hazai nyelve megvetésében, és elpuhult fűinságban keresett érdemet, világosodásnak műveltségnek nevezte ön-hazájában és nemzete között idegennek lenni. Ez a külső fénnyel vakító korcsos aljasodás annál károsabb volt, mert itt a nemesség formálta egyedül a nemzetet, 's ennek haza-szeretete, erkölcsé épen és tisztán maradása, minden egyéb veszélyek között is erős támasz lett volna: de a lelkesebb honnyi érzések gyengülése, 's idegen fattyu csinosodással lett felcserélődése, az ország lételének, fenn-állásának gyökerét metszé-el. A Szaxoniai házbéli királyok idejében, ilyen móddal, a Lengyel földön elhatalmozott romlás özön-árját tetézte majd a vallásos üldözés lelkének teljes erőre kapása, 's mintha a szerencsétlen országot nem elég inség sújtotta volna, e pokolbéli fajzat felemelte fejét, az embert embertársa ellen fenekedni, 's az Isten nevében gyűlölni tanította, ingerelte.

Ez alkalmatosságot ad a Lengyel nemzet vallásos helyheztetésének vizsgálására által-menni, mert innen származott okok, szint-úgy mint polgári alkotmányjának csudálatos szerkeztetése, befolytak a szakadás nevelésére, 's a hazafiaknak egy honnyi érzésben összeolvadó egyetértéscsöket, az egész tetemes kárára, gátolták. E nép végsőre hajló indulatjának itt is szembetűnő példája van előt-

tünk, a' legtágasabb körben megismert és gyakorolt vallásos türedelem végre sanyargató, minden polgári jussokból kirekesztő nyomássá válik, 's ott, hól a' lelkiismeret teljes szabadsága korán országos törvény vólt, majd a' különböző vélekedést meg nem szenvedő, a' polgártársat, rokont, testvért üldöző és kínzó fanatismust látunk előállani.

A' Lengyelek mértéken túl csapó szabadság szeretete, azt könnyen megfoghatóvá teszi hogy ők a' különböző vallásos meggyőződést el tudták tűrni. Keresztyének, 'Sidók, Mohammedánusok egymás mellett sokáig békeességben laktak ezen országban, 's a' törvénynél erősebb szokás oltalma alatt semmi háborítatások nem vólt. Midőn a' 'Sidókhoz kedvesséssel viseltető, 's őket szép szabadságokkal megajándékozó III. v. Nagy Kázimir a' 14-d. század közepén Veres Oroszországot maga státussaihoz kapcsolta, hatalmát itt azzal tette erős alapra, hogy a' nagy részint Görög hitet tartó lakosokat vallások szabad gyakorlásában meghagyta, 's ezen jussok bántódás nélkül maradását ígérte. Lithvániába továbbá a' 14-d. század végével Mohammed vallásán lévő és katonai szolgálat-tételre kötelezett Tár coloniák telepítették, midőn másfelől a' Lithvánusok a' keresztyén hit bévételével ősi pogány vallásoknak nem minden szertartását vetkezték-le.

Könnyű volt egy ilyen országba a réformációnak bécuszní és elterjedni, s a 16-d. század közepén túl, különösen II. Sigmond August oltalma és pártfogása alatt, ott ezen vallásos újítás nagy és sebes lépésekkel haladt elő, annyira, hogy a két protestans felekezett mellett, egy harmadik is formálódott, t. i. a sociniánusoké v. unitáriusoké. Így a nemzet nagy része elszakadt a régi anyaszentegyházról, a nélkül azonban, hogy az új hitre térők üldöztetést vagy politikai jussaik gyakorlásában legkisebb rövidséget szenvedtek volna: sőt a Jagello ház kihalása után, 1573-b. összehívott országgyűlésen a vallásbéli szabad gyakorlás törvényes megismérést nyert, s a nemzet képviselői, kik ekkor magokat átaljában a vallásos meggyőződésre nézve ellenkező értelemben lévőeknek nevezték — *dissidentes de religione* — esküvéssel ígérték a békesség fenntartását, valamint a hitbéli különbözőésből folyható minden gyűlölség vagy üldözés eltávoztatását, és megállították, hogy a vallásban meg nem egyezés a polgári jussokban különbséget nem formálhat. Hibás tehát azoknak vélekedése, kik a Lengyel historiában gyászosan emlékezetes *dissidensi* neven átaljában és mindég csak azokat értik, kik a Romai katholika hitvallást elhagyták. Igaz hogy későbben ez a jelentése lett a szónak, de eleinte koránt sem egy külön szakadást,

hanem a' nem egy értelemben lévő egészet tette. (8.)

Azt lehetne gondolni, hogy a' különböző vallásos vélekedések ilyen szabadsága a' Lengyelek közt az isméretek és ideák terjesztésével a' művelődést előmozdította. De mivel itt közönséges türeelmet nyertek a' többféle vallásbéli felekezetek, köztök surlódás, álomból felébresztő, életet fejtő munkásság nem lehetett, midőn másfelől a' gyűlölség szikrája mégis nem egészen aludt-ki. Nem is igen volt azért Lengyelországban a' réformátzio egyéb, csak vitatása némely bajoson érthető hitágazatoknak, a' mik felett lehet versengeni, a' nélkül hogy ez által az ember jobbá vagy okosabbá lenne. Nem volt meg itt

---

(8.) A' vallásos szabadságot illető 1573-diki országos végzés nevezetesebb szavai „Quoniam — in nostra Republica non parum est dissidium in causa Religionis Christianae, occurrendo ne ex hac causa inter homines damnosa quaedam seditio oriatur, uti in aliis regnis clare videmus, spondemus hoc nobis invicem, pro nobis et successoribus, in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore, et conscientiis nostris, quod qui sumus dissidentes de religione pacem inter nos conservare, et propter diversam fidem et mutationes in ecclesiis, sanguinem non effundere, neque multare pecunia, infamia, carceribus et exilio, et superioritati alicui aut officio ad ejusmodi processum nullo modo auxilium dare: quin imò, si quis sanguinem effundere voluerit ex ista causa, opponere nos omnes erimus obstricti, licet etiam id alioquin sub praetextu decreti, aut alicujus processus judiciarii facere voluerit. „Az első választott Lengyel király *Valéziai Henrik* elibetett *pacta conventa* czimű országos törvénybe bele

tehát az idéák azon hasznos forrása, mely a salakos részek leszállítása után, megtisztált ismérteket és igazságokat szokott adni. Így a réformátzio Lengyelországban a nép világoztatására kevesebbet folytatott-bé mint egyébütt, 's éppen ez okból igen veszedelmes ajándék is lett. Csudálatos környülállás! Ezen vallásos révolutzio, mely északi Európának új lételt, felemelkedést adott, annak egész politikai helyheztetésére és művelődésére elhatározó befolyással vólt, a mi nélkül Prusziai birodalom ma nem lenne, — Lengyelországnak éppen a vesztét készíté előre. Így szokott az erkölcsi világban is egyre nézve méreg lenni, a mi másnak életet szerez.

Több környülállások folytak-bé Lengyelországban a lelkiesméret szabadságnak megszorítására, a türedelem megfojtására, és a vallásbéli gyűlölség felébresztésére. Minden törvényen épülő egyformasága mellett a régi egyháznak, és ettől külön vált felekezeteknek, amaz nem szünt-meg bizonyos elsőséggel és hatalommal birni, a mi gazdag papságának tekintetén és befolyásán épült. Majd a Jé'suiták — kikkel Báthori István ajándékozá-meg

---

vólt iktatva a következő czikkely is melyre ezen királynak a koronázáskor meg kellett esküdni: „*Pacem inter dissidentes conservabo.* „Midön Henrik — a Medici Katharina fíja — e' hitet letenni vonakodnék, egyik Lengyel nemes ezt kiáltá néki: „*Nisi eam conditionem approbaveris, Rex Poloniae non eris.*“ *Coxe Reise duch Polen. etc. I-ter Band 13.*

Lengyelországot, mint szintén Erdélyt — itt is erős támaszszaí lettek a' papi uralkodásnak, 's nem is múlatták-el ezen szent atyák, minden-módot és eszközt használni a' vallásos szabadság csonkítására, valamint a' régi jó hittől elszakadókkaí éreztetni, hogy annak kebelén kívül e' földön boldogúlni, mennyben idvezülni nem lehet. Így a' Rom. katolika egyház lassanként, bár névvel nem is, de valóban uralkodóvá kezdé lenni, 's a' törvényes jussok számba nem vételével mind inkább nyomta az ellenkezőket. Báthori István halála után 1587-b. a' Lengyelek meg nem siratható szerencsétlenségekre, III. János Svécziai királynak, Lengyel hercegné Katharinától I. 'Sigmond leányától született fiját választották királynak, III. 'Sigmondot, — ki a' Jé'suiták nevéndéke, 's mint az anyja, a' Rom. katolika hitnek az üldözésig vakbuzgó követője vala. Ezen választással két olyan országnak kellett vólna képtelenül összevcsatoltatni, melyeket nem csak geográfiai fekvések, de különböző vallások még inkább elszakasztott egymástól. Midőn IH. 'Sigmond 1582^{b.} a' Svécziai thronusra is fellépett, csak hamar kimutatta mennyire kedve lenne, ezen eretnek országát visszazavinni a' régi igaz vallásra. Mesterkedéseivel azonban csak azt nyerte, hogy a' Svécziai koronától 1600-b. elesett: a' miből a' két ország között, bár közben-esett félbe-szakadással, egy ötven

esztendőnél tovább tartó, politikai és vallásos tekintetben egyaránt gyászos, sok ellenkező indulatokat felzaklató háború következett. Mentől szerencsétlenebbül folyt ezen had a' Lengyelekre nézve, — a' minthogy az azt 1660-b. ápril. 23-*k*. teljesen bévégző Olivai békességben, szép két provinciától, ú. m. Lieflandtól és Esthlandtól estek is el — annál tágasabb mezejek volt a' Jé'suitáknak éleszteni a' gyűlölséget egy olyan vallásos felekezett ellen, melyet mint a' sok romlás és vesztes fő-okát lehetett a' nép fülébe sugallani. Így lassanként, mind nagyobb szakadás csúszott-bé az ellenkező hiten lévők közzé, az egy honny gyermekei, a' testvér hazafjak mind inkább meg hasonlottak egymás közt, és az elébb általános vallásbéli különbözést jelentő dissidensi nevezettel a' Rom. katholika egyháztól eltávozókat kezdék bélyegezni. A' protestansok jussai törvénytelen meg szorítása lépcsőnként nevededett, majd — ehez hasonló példát más országban is lehet látni — elmellőzést, hátrátételt szenvedve, több több hivatalokból kimaradtak, és a' gyűlölség ellenek különböző módon tápláltatott, valamint másfelől könnyű képzelni, hogy a' méltatlan nyomattatás ingerlés, benne is kedvetlen érzést, ahog mérsékelt idegenséget és bosszuszus indulatot szült. Az említett rongáló és türedelmetlenséget élesztő háború alatt, a' Görög egy-

ház követőji ellen tört-ki legelsőben az üldözés lelke, de a' gonoszt nyomban követte a' büntetés. Ukrániában Kiewen alól, a' Dnieper mind a' két partján, egy hadra termett, tengeri rablást gyakorló nép lakott, az Oroszok, Lengyelek, és Tatárok öszveelegyedésből származott *Kozdokok*, a' 15-d. századtól fogva Lengyel oltalom alatt. Báthori István 1584-b. a' koborgó vad élettől elszoktatásért katonai rendbe szedte, jobb lábra állította őket, 's egyszer'smind szorosabban országához kapcsolta, azon világos ígéret és kötés mellett, hogy Görög hitvallásokban semmi háborittatást nem fognak szenvedni. Valóban ez célarányos intézet vőlt, mert a' szomszéd Tatárok és Törökök felől az országnak erős és hasznos véd-bástyául szolgáltak. Sokáig nem is vala semmi háborittatások, de 1648-b. még IV. Ulászló életében némely Lengyel fő-uraktól és nemesektől nyomattatva, többféle méltatlansággal lett illettetések miatt felzendültek, a' támadás majd nagyobb erőre kapott az által, hogy vallásos jussaikban is rövidséget, megszorítást, sőt üldöztetést szenvedtek, templomaikat kezdék bézárni, 's néhány e' célból elszédített és megnyert püspök példájára munkába vették a' Romai anyaszentegyházzal öszveköttetéseket, de a' minek a' kisebb pap-ság ellentállván, a' népet maga részére húzta. Sok vérontás és pusztítás után, a' Kozákok

1654-b. Orosz oltalom alá adták magokat, 's később is egy, kivált az ország széltartományjait felduló, és le nem írható inségbe ejtő háború után, nagyobb részint ott maradtak. Így a' Lengyel reszpublika, ezen oldalról vitéz és hív oltalmazóit, csupa türedelmetlenség által, legmérgesebb ellenségeivé tette. —

Az ilyen móddal bécsúszott, mind inkább nevedő vallásos üldözés csak hamar más igen tágas mezőt kapott dühös indulatjának gyakorlására. Cél szerént, 's el nem hibázható számitással intézve maga lépéseit, a' gyengébb részt nézte - ki elsőben áldozatjának, hogy az erősebbet annál könnyebben földre sujthassa. Az unitáriusok egy századon felyül törvényes oltalom alatt, békés állapotban, majd minden háborittatás nélkül éltek Lengyelországban, annak minden részeiben kiterjedtek, népes eklé'siákat fundáltak, melyek között legnevezetesebb volt *Rachov* a' Visztula mellett a' Sandomiri megyében. (9.) Itt 1602-től fogva szépen virágzó, jeles férjfiakkal diszes

---

(9.) Az unitáriusok Lengyelországi állapotját, eredeteket, terjedéseket, virágzásokat, majd nyomtatásokat és kiüldöztetéseket, az ezt illető országos végzésekkel együtt lehet olvasni a' következő könyvből: *Historia Reformationis Polonicae, in qua tum Reformationum, tum Antitrinitariorum origo et progressus in Polonia et finitimis provinciis narrantur. Authore Stanislao Lubieniecio Equite Polono. Freistadii 1685. 8. különösön pag. 239 — 252 és pag. 285 — 303. Rachov fundáltatásáról, és nevééről a' szerző ezt jegyzi-meg: „Joannes Sieninius — — Ca-*

oskolájok és nyomtató műhelyjek is volt, azonkívül esztendőnként 'sinat tartás végett ide gyültek, mely várost tehát, mintegy vallások középpontjának lehetett nézni. Jóllétek és csendeségek nagy csapással illettetett, nyomorúságok kezdődött az 1638-d. esztendőben éppen az említett Rachovban, a' mikor néhány unitárius tanulók, ifjui pajkosságból egy az ország-út mellett lévő keresztet kövekkel leütöttek. Az ilyen alkalmatosságot óhajtvá váró vakbuzgók a' Romai hiten lévők közzül, nagy lármát csináltak e' magában csekély dologból, szentségtörésről, vallás undokításáról panaszolkodtak, 's kivitték, hogy a' bűnöst és büntelent összevoglaló országos végzésnél fogva — melynek teljesítését a' fanatizmus még keményítette — a' Rachovi unitárius papok és professorok kiűzetettek, templomjuk iskolájok lerontatott, nyomtató műhelyjek szélyelhánytatott. Majd az 1655-d. esztendőben újra kezdődő Svécziái háború folyamatjában, mely a' Kozákok zendüléséből eredett Orosz haddal összeolvadt, mikor Erdélyi fejedelem II. Rákóczi György is oktalan nagyravágás-

---

stellanus Zarnoviensis, postmodum Palatinus Podoliae, professione Reformatus, anno 1569 oppidum hoc in Palatinatu Sendomiriensi, uno a Sidlovía lapide fundavit, a gentilitio uxoris — stemmate Rak, id est Cancer nuncupatum., pag. 239. — Ezen válaszos felekezet Lengyelországi helyheztetését jól leírja még Bayle, Dictionaire historique et critique Tome III-me ezen czikkely alatt Socin (Fauste.)

ból Lengyelországba béütött, mérgesebben fellobbant az üldözés indulatja az unitáriusok ellen, kiket a' Svécusokkal titkon egyetértés vádjával kívántak a' nép előtt gyűlölségbe hozni. Különböző boszszantások és egyes nyomattatások után, elébb az ország-gyűléséről rekesztették-ki őket, majd 1658-b. juliában egy végzést adtak-ki a' rendek, melyben halálos ítéletet mondtak-ki az ezen hitet vallók, terjesztők 's pártfogók ellen, hozzá-téve, hogy mind azok kik a' régi hitre visszatérni nem akarnának, jószágaikat három esztendő alatt eladni tartozzanak, és honyjokból örökösön számkivettessenek. (10.) A' következő 1659-diki diétán egy esztendőt elhúztak az országban maradhatásokra engedett idő-

---

(10.) Az erről szóló országgyűlési végzés: „*Quamvis sectam Arianam, vel ut eam nonnulli vocant, Anabaptisticam in Dominiis nostris existere et propagari lex semper abnuebat: quoniam tamen fatali quodam Reipublicae casu, nominata secta non a longis temporibus in Dominiis nostris tam Regni, quam Magni ducatus Litvaniae dilatari coepit, quae Filio Dei praeaeternitatem adimit: reassumentes, et in suo vigore relinquentes contra illos statutum Uladislai Jagellonis antecessoris nostri de Haereticis, consensu omnium ordinum constituimus; Quod si quis, ejusmodi inventus fuerit qui sectam Arianam in ditionibus nostris tam Regni quam Magni Ducatus Litvaniae et provinciis eis annexis ausit attemptet confiteri, propagare, aut praedicare, vel illam et assertores illius protegere et fovere, fueritque super hoc legitime convictus, talis quilibet superius nominato statuto subiacere debeat, et sine ulla dilatione per Capitaneos nostros et officia ipsorum*

ből, 's kiköltözések napját 1660-é. jul. 10-kére határozták. (11.) Akkor egy harmadik ismétlett végzés a' nem emberi rendelés teljesítését parancsolá, (12.) 's a' végrehajtás, még tetézte a' kegyetlenséget. Azok kik vallásos meggyőződéseket földi vagyonért feláldozni nem akarták — 's számosan találkoztak ilyen nemesen-érzők — részint az idő rövidsége miatt, részint:

---

capite plecti, sub privatione Capitaneatus. — — — Volentes tamen elementiam nostram exhibere, si quis talis inventus fuerit, qui hanc sectam suam abnegare nolit, ei annos tres ad divendenda bona sua concedimus, salva interim bonorum et domorum securitate, atque debitorum repetitione. Quo tempore nihilominus nulla exercitia sectae suae supra nominatae peragere tenetur, nec ad ulla munia publica immiscere sese potest, sub poenis superius expressis. Historia Reformat. Polon. pag. 293. 294. —

(11.) „Quoniam Comitibus anni proxime praeteriti 1658 secta Ariana seu Anabaptistica consensu ordinum a nobis ex ditionibus Regni eique annexis est proscripta, tresque anni istius sectae hominibus ad divendenda bona fuerunt assignati, nunc vigore praesentis Constitutionis Comitialis duos annos a tempore comitiorum proxime praeteritorum ad divenditionem illis concedimus, ita ut terminus exilii eorum praecise incidat in decimum diem Julii anno proxime instanti 1660. Quod tamen nocere nequaquam debet iis, qui ad sanctam Catholicam Romanam Ecclesiam conversi fuerint.“ Hist. Refor. Polon. pag. 294. —

(12.) Regratificantes Deo exercituum accepta beneficia anni praeteriti, quae nobis per tam insignes de hostibus victorias contulit, et volentes hanc Divinam beneficentiam hac nostra gratitudine ulterius placare, cum hostes praeaeternitatis filii ejus e dominiis nostris proscripsimus, sicuti id jam pro-

más alattomos mesterkedés által kényszerítettek csekély árron, vagy szinte ingyen vesztegetni-el örökségeket, és az alaton haszonlesés azoknak könnyű úton megszerzésére különböző módokat tudott kigondolni. A' kiüldözettek idegen országokban széledtek-el, legtöbben a' barátságos Erdélyben, különösen Kolo'svárt találtak menedéket, hazát; (13.) 's a' szerencsétleneket honnyjoktól annál kínzóbban elszakasztásra célzott azon embertelen végzés, hogy

---

xime praeteritis Comitibus constitutione anni 1658 cujus hic est titulus: *Secta Ariana seu Anabaptistica*, et constitutione anni 1659 fecimus: ita et nunc ne haec secta Ariana ullo qui excogitari queat modo, obtecta in ditioribus nostris Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae remaneat, sed potius ut ad executionem deducantur leges praedictae, ab omnibus officiis ac judiciis requirimus., Histor. Reform. Polon. pag. 294. 295. Milyen szépen van nyilvánosítva az Isten aránt tartozó háládatosság egy ilyen vallásos despotismus mívelésével! —

(13.) Pars agmine facto, supra trecentos et octoginta exilii sede Claudiopoli delecta, in Transylvaniam iter intendunt, sed auspiciis profecto infauſtis. Hos infelices, qui velut naufragio servata, omnia sua secum portabant, ad fines Hungariae, ubi in oppido quodam hospitabantur, miles impius inopinanter invadit, depraedatur, despoliat, exuit penitus. Claudiopolitani quidem fratres, etsi expilati jam ipsi et crebris exactionibus Transylvanorum, Scytharum, Turcarum omni prope auro et argento eviscerati, ne Ecclesiae quidem peculio intacto, succurrunt tamen magnifice, nudos vestitu, egentes commeatu, inopes viatico instruunt, vehicula itineri submitunt, humaniter in urbem suam eos deducunt, et non tectis tantum, sed moeniis etiam suis amanter excipiunt, omnibusque fraternae caritatis officiis humanissime prosequuntur.

a' ki velek legkissebb öszveköttetésben lenne, vagy őket akármi részben segitné, legottan és meg nem menthetőleg minden vagyonját elveszesse. (14.) A' több dissidensek, Görög hiten lévők, reformátusok, lutheránusok ellenzették ugyan elébb az unitáriusok kikergetését, majd ráhagyták magokat az abban megegyezésre vétetni, 's különben is tévedő értelemről idegenkedvén az unitáriusoktól, elnézték a' törvénytelen, igazságtalan, ellenek is könnyen fordítható, 's romlásokat előrekészítő példaadást: meg nem gondolván, milyen kártékony a' törvénytől eltávozni, a' mihez állandóul ragaszkodásban áll a' nemzet valódi ereje. Kön-

---

Histor. Reform. Polon. pag. 297. 298. A' keresztyéni türelemben és szeretetben valamint e' felhozott esetben úgy átaljában mindég, Kolo'svár magát jelesen megkülönböztette. Egyébaránt a' kiüldözött és Kolo'svárra telepedett Lengyel unitáriusok itt külön Eklé'siát formáltak, tulajdon papjok volt, az Isteni tiszteletet nemzeti nyelveken tartották, 's az imádkozás alkalmatosságával a' község letérdepelt. A' *Lengyel Eklé'sia háza* a' mint nevezték, belső Monostor utzában a' délre fekvő sorban volt, melynek az utszára eső részében ment-végbe az Isteni tisztelet, hátul pedig a' pap lakott. A' kikergetett Lengyelekkel két pap is jött ide Kolo'svárra, *Siedliczki Pál*, és *Demianowicz János*, kik ezen Lengyel Eklé'sia első papjai valának, mely a' mult század végéig tartott, mikor a' Lengyelek a' Magyarokkal öszveelegyedtek. Utolsó Lengyel pap itt Szaknovics I'sák volt 1764-től fogva 1792-ig.

(14.) Novis subinde Comitiorum sanctionibus, extremus rigor aditus crudelissimae legi, ac saevis deinceps decretorum exemplis exercitus est, qui nobis omnem amicorum usum aut opem, omnem e patria

nyű a' pokolbéli indulatot felzaklatni: de a' kitörve dühösködőt lecsendesíteni szinte nem lehet.

Így vett erőt a' visszazavonás lelke a' szerepcsétlen országban, a' vallásos meghasonlás, gyűlölség nőttön nőtt benne, és e' nem emberi érzés táplálására, mind több gyuladószer gyűlvén, egy szikra kellett az emésztő láng fellobbantására, mely végre csak a' státus omladékai között aludt-ki. Ez a' szikra Szaxoniai II. August idejében esett-le, ki a' Lengyel thronusért 1697-b. jun. 2-k. a' Bécs mellett lévő Badenben katholizált. (15.) Az említett király Svécziai XII. Károly ellen Liefland visszafoglalásáért Dániával 1699-b. novemb. 21-k. titkos kötésre lépett, 's abban majd Orosz czár I. Péter is részt vett. Így ütött-ki az északi nagy háború 1700-b. melyben a' méltatlanul megtámadott Svécziai király a' Dánu-

---

auxilii spem abstulit atque eripuit, dum in eos qui nobis succurrisse, aut miserias nostras sublevasse convicti fuerint, longe saeviora quam in nosmet ipsos exempla eduntur. Quippe nostrorum quispam deprehensus aut redux, si Romanensium sacris se adjungat ilico restituitur in integrum, et bona sua nullo negotio recipit. At si Catholicus aut Lutheranus complicitatis aut minimi nobiscum commercii convincatur, culpam hanc inevitabili bonorum confiscatione luit: nec remedio ulli locus est., Histor. Reform. Polon. pag. 282. 283. —

(15.) L. Denkwürdigkeiten aus der Reformationsgesichte der Residenzstadt Dresden. Meissen 1826 8. II. August fíja, azutánni Lengyel király III. August 1712-b. Bolognában katholizált titkon, a' mit az udvar öt esztendeig elhallgatott.

son és Oroszon egymás után csak hamar fényesen diadalmaskodva, II. August ellen fordul, és sergével Lengyelországba bényomulva, minekutánna vetélkedő társát a' thronusról letaszítja, — 1704-b. jul. 12-k. Lescinsky Stanislaust Poseni vajdát csupán azon launéból, hogy egyszeri látásra megkedvellette, Lengyel királynak megválasztatja, 's vele békességet és szövetséget köt. Az ilyen móddal egy protestans király által formált felekezet, bár az koránt sem csak dissidensekből állott, még is színes okot adott, a' másik részen lévőknek a' dissidenseket és Svécusok követőit egyforma szempontból tekinteni, 's mint haza ellenségeit úgy festeni-le. Így lettek politikai szakadások egymást vak dühösséggel üldöző vallásos felekké, így áradott-el, a' különben is még a' szívekben lappangó gyűlölség az országban, melynek sullyát, minekutánna XII. Károly hatalma a' Pultávai csata-mezőn 1709-b. a' porba esett, és II. August thronussára visszament, a' gyengébb dissidenseknek kellett érezni. Mind erősebben kezdé gyakorolni a' régi egyház maga hatalmát és nem törvényes elsőségét a' dissidensek nyomására, kiket az 1717-diki ország-gyűlésen, már nyilván ellenek hozott törvényekkel szorongattak, üldöztek, jussaikba háborgattak, templomjaikat több helyeken kezdették lerontani, és az 1724-b. Thorn várossában egy innepi procession kez-

dődött versengésből következett zendülésért a' Jé'suiták unszolására törvény és igazság kiszolgáltatása színe alatt a' protestans lakosokra kimondott véres ítélet borzasztó példáját adta a' minden emberi érzést megfojtó és letapodó vallásos fanatizmus gyarapodásának. (16.) Csak egy lépés kellett még a' dissidensek tö-

---

(16.) A' Thorni gyászos trágédia e' következő volt. Ezen városban, melynek protestans lakossai számosaban voltak mint a' catholicusok, jul. 16-k. 1724-b. ez utolsók tartották bucsujárással a' *scapulare* innepét: — így nevezték t. i. a' szerzetesek ruhájának szűz Mária tiszteletére szentelt részét, melyet fogadásból viselni igen idvességes dolognak tartatott. A' Jé'suiták egy tanítványa Lysiecki, ki a' processiókor, némely levett kalappal álló dissidenseket azért hogy az oltári szentség előtt térdet nem hajtottak, mocskos szókkal, sőt pofokkal illetett, mivel gorombaságát eltűrték, az innep végével czivakodását folytatta, míg nem a' nevekedő lármára a' városi katonák elfogták, 's a' várdára vitték. Ezen felindulván a' catholicus déákok, nagy lármával és kivoht kardokkal kollégyomokból kirohannak, több polgárokon méltatlanságot követnek-el, egy protestans tanulót magokkal behurczolnak oskolájokba, 's annak ablakából vadász kürtökkel győzedelmet harsogtatnak. Városi praesidens Rösner kérlette-ki ugyan az elfogott protestans ifjat, de a' pater Rector nem adta-ki, a' minnek következésül több öszve-sereglett tanuló-társai a' lármára egybe-tódult nép segítségével ötet kiszabadítják. A' Jé'suiták kövekkel hajgáltak-le a' népre, mely azt viszontagolta, majd lödöztek is le az ablakokból. Az ezzel még jobban felingerelt nép béröhan a' kollégyomba, ott mindent a' mit lehetett öszverontott, sok holmit az utszára kihányt, 's tüzet gerjesztvén, azokat megégette, míg nem a' praesidens rendelkezése fegyverbe öltözött polgárság, a' lázzadók szélyel verésével csendessé-

kélfetes elnyomására, és ez is megtörtént 1733-b. áprilisben, a' II. August halála után tartott úgy nevezett öszve hívó ország-gyűlésen, mely őket minden politikai jussaikból kivetkeztette, a' nemzeti képviselők közzül kitiltotta, minden hivataloktól, tisztségektől, starostiáktól v. koronajószágok birásától elzárta, 's önkényes elszenvedésnél egyebet né-

---

get csinál. Ezen nép-zendülés következésül a' rector Wolanski panaszszára, II. August a' várost a' Varsói királyi törvényszék elibe idézi, mely a' dolog megvi'sgálására biztosságot rendelt. Erősza-kos nyomozás, hamis esketések, törvénytelen per-folyamat után kimondott borzasztó ítélet nyomán, az említett esztendő decembere 7-k. elebb praesi-dens Rösnernek, 's utánnna öt polgárnak vétetett feje, kik közzül timár Härtel, midőn Rösner teste mellett vitetnek, így szóllott: hálá lótennek, ár-tatlan atyánk már kiállotta, jó kedvél kövessük ötöt: "végre más négy polgárt végeztek-ki, a' kik-nek jobb kezét elebb elvágták, mert a' Jé'suiták kollégyomába bérontáskor, a' szenteket káromol-ták, és szent képeket hánytak a' túsbe. Míneikután-na a' hóhér gyilkoló köteleességét ez utolsókon tel-jesítette, egyiket négybe vágta, 's egy darabot fel-tartva a' nézőknek fris hús gyanánt árulta, — má-siknak szívét tépte-ki ezen felkiáltással: „imé lu-theránus szív!“ A' megölettek nyólez özvegyet és 28 árvát hagytak magok után. A' Thorni hóhér — megérdemli e' becsületes ember az említést — nem vállalá az istentelen köteleességet, azért a' Plocki hóhért kellett elhozatni. A' Jé'suiták 22,000 forint-ra becsült károk megtérítését átaljában a' dissidens lakosokra rótták, mely summa lefizetéséig a' város minden vagyonya birói tiltás alatt maradott. A' pro-testansok nagyobb temploma „szüz Mária megen-gesztelésére“ a' gymnasiummal együtt elvétetett, 's a' catholicusoknak adatott; és csak a' városon kívül engedtetett-meg a' protestansoknak oskolát

kik szinte semmi sem hagyott. (17.) Így fejlődtek-ki tökéletesen itt, a' vallásbéli türeldelmetlenség gyászos következései, 's e' zivatar akkor kezdett a' Lengyel földön dühösködni, midőn Éropa több részeiben már lecsendesedett volt. Egy országban, melynek belső állapota különben is előmozdította az idegenek beléavatkozását, az ilyen vallásos villongások, szakadások kétszeresen veszélyt hozók voltak, 's hogy ezek nem kicsi mértékben folytak-bé a' Lengyel reszpublika pusztulására, annak szomorú bizonyágát fogjuk látni. —

---

nyitni. — Befejezte a' törvényes gyilkosságot az, hogy a' Jé'suiták tanítványjai, a' Plocki hóhér tiszteletére vadász-kürt mu'sikát csináltak, és úgy kísérték-ki a' városból. E' borzasztó eset külső jeledmek előtt is nagy benyomást tett, mind a' Német mind az Orosz császár I. Péter kemény szemrehányásokat tettek a' Lengyel királynak, sőt az utolsóval szinte háborúra is került a' dolog, 's a' mint írják, még a' Pápa is nyilván kijelentette a' Jé'suitáknak, mennyire nem hagyja azt helybe. — Midőn a' szerző e' rémitő gyász-történetet, az akkori időlelkének ismertetésére közre-bocsátja, távol van a' Romai szentegyházat érdekelni kívánó minden-indulattól, de egy ilyen példa int, arra munkálódni, hogy a' vallásos gyűlölség kiirtásával, a' közönséges szeretet, türedelem, nemesebb emberi érzések gyarapodjanak, 's a' köz-anya gyermekei, hitbéli különbözések mellett is, egymást testvéri indulattal öleljék. Ezen emberi szent érzést gyarapítani, katholicusnak, protestansnak egyaránt kötelessége. — Lásd Thorns Schreckenstage im Jahre 1724. — Von Fr. Dörne. Danzig. 1826. 8.

(17.) Neueste Geschichte der Dissidenten in Polen, in *Walchs* neuest. Religions-gesch. IV. Th. u. VII. Th.

Így sietett nagy lépésekkel a' Lengyel nemzet maga bukása és végromlása felé, 's bár a' mondottak szerént, belső állapotjában is elég szerző oka volt a' roszsznak, inségnek, nevelte a' szerencsétlenséget még az ország külső helyheztetése, mert annak szembetünőbb gyengülése és hanyatlásra rohanása éppen azon idő tájban kezdődött, midőn a' szomszéd Orosz birodalomban, egy rendkívül nagy ember I. Péter megfundálván háttartalan fejedelmi hatalmát, és teljes értelemben autokrátor, egyedül-országoló, az igazgatást rendbe-szedte, szárazai és tengeri erejének teremtmője, újból alkotója lett, 's egyszerűsmind munkába vette bárdolatlan és vad népet csinosabb erkölcsökre szoktatni, a' kereskedést szorgalmot felébresztetni, szóval, e' ma oriási birodalom nagyságának alapját megvetette, azt Európához közelebb hozta. Valamint Lengyelországban, a' fejedelmi tekintet alább szállásából, a' nemzet zabolátlan szabadságából, az erő oszlása és egy célra nem egyesülhetése következett, éppen úgy az Orosz birodalomban az uralkodók határok közzé nem zárt kemény akarátja, minden hatalmot, erőt egy pontba szorított: az első státusnak azért szélyelhomlása, és mind alább esése, az utolsónak tartós egésze tömöttödése, magosabbra emelkedése könnyen érthető. Így lett Lengyelország azon mezővé, hol majd az O-

rosz despotismus és súlyos önkény szabadon tágas körben kifejlődhetett. Az első lépés e' nagy célra volt III. Augustnak 1733-b. Orosz fegyveres erő által a' Lengyel thronusra ültetése; és II. Katharina idejétől fogva ezen törvényre igazságra nem tekintő, a' népek jussait össze-tapodó, minden szabadságot leverő felsőség szakadatlanul, példátlan erőszakkal gyakoroltatik, különböző, de mind egy drámára tartozó scénákban. —

II. Katharina Orosz császárnének — ennek az új idő Semiramissának — 1762-b. uralkodásra jutásával északi Éropa politikai állása megváltozott, 's itt a' dolgok egészen új rendje kezdődik, a' mit különösen az Orosz hatalom és befolyás teljesen lett ki-formálódása czímerez. II. Katharinának, ki meggyilkolt férje III. Péter holttestén lépett a' thronusra, erkölcsi karakterét a' historia bajosan emlegetheti, országlási rendszerének nemes és haszonleséstől mentt arányját nem dicsérheti, de másfelől nem tagadhatja meg tőle azon érdemet, hogy birodalma erejének tökéletes felszámításával, a' természet-től kimutatott határok között gyakorolta politikai befolyását. Mindenek felett Lengyelországra fordítá figyelmét, mint a' melynek belső állapotja, mint láttuk, az idegenek belé-

avatkozására tágas mezőt nyitott. Az itt uralkodó fejtelenség élesztése és fenntartása a' nemzet szabadsága és polgári alkotmányja védelmének színe alatt, nem csak legbizonyosabb, de egyszer'smind hálára kötelező mód is vala, ezen országot Orosz provinciává tenni. Első lépés e' nagy célra a' Lengyelországtól függő Curlandban történt, melynek a' Lengyelektől 1759-b. adott herczegét Szaxoniai Károlyt a' Lengyel király fiját, II. Katharina uralkodása kezdetével, Orosz fegyveresek elkergették, 's abba visszaültették régibb birtokosságát, az Orosz udvartól teremtetett Biron. Ernest herczeget. III. August 1763-b. octob. 5-k. történt halálával a' Lengyel thronus ürességbe jöven, ez óhajtott alkalmatosság vólt az Orosz császárnénak plánumai és kinézései valósitására. Nem is múlatta-el Katharina a' végzésektől néki adott időpontot használni: 's e' végre Lengyelországnak egyedül maga tetszése és akaratja szerint királyt adni, elkövetett szándéka vala. Sokat vagy talám mindent jelentő vólt e' részben, Francia követ B. Breteuilnek adott felelete, azon kérésre hogy az Orosz udvar Franciaországgal egyetértve intézze-el a' Lengyel király választását. „Egy tekintet a' földabroszra“ így szóllott, „megmutatja, valyon illet é mást rajtam kívül, királyt adni Lengyelországnak!“ Kellott é ennél több a' szerencsétlen országon uralkodás-

ra? kivált ha a' főbb Europai hatalmasságok — bajos megmondani nagyobb vakságból é vagy gyengeségből? — az Orosz erőszak ezen visszaélését elnézték. Annál bátrabban léphetett pedig Katharina a' maga elibe tett pályán, mert Pruszszia királyjával II. Fridrikkel nyolcz esztendeig tartó szövetségre lépett ápril. 11-k. 1764-b. melynek egy titkos czikkelye szerint Fridrik kötelezte magát a' Lengyel constitutzio fenntartására, a' mi tehát annyi vólt, mint azon ország belső állapotjával egybe-kötött fejetlenséget és rendetlen szabadságot megörökösitni. Hogy a' nagy királynak, ki a' hét esztendő háború után minden szövetségesek nélkül állott a' politikai világ théátromán, az Orosz udvarral tett kötésre szükségé vólt, meg lehet engedni, de hogy még is a' 18-d. század hőrossa ön-méltóságáról, talám interesszéjéről ennyire elfelejtkezett, 's azon feltételt mely egy szomszéd nemzet sanyargatására, és a' sulyoson nyomó Orosz bitanglás megerősítésére vólt intézve, elfogadta és aláírta, ezt néki érdemül és dicsőségül a' historia nem tulajdonítja. —

Katharina választása a' Lengyel thronus bé-töltésében egy hajdani kedvelltjére az ifju és deli termetű G. Poniatowsky Augusra esett, — — — — — Azt mondják, Poniatowsky már Petersburgi követ korá-

ban biztatást kapott császári szerelmessétől a Lengyel korona felől, és ilyen reménnyel tért vissza hazájába. Így ezen ismeretségből Európára kiható temérdek következtetések fejlődtek ki. III. August halála után csak hamar nyilvános lett Katharina szándéka, az új választást maga ön-kényje szerént intézni, a mi nagy és heves mozgásokra adott alkalmatosságot. Két nagy felekezetre voltak a Lengyelországi pátrióták ekkor oszolva, — egyik a státus régi állapotjának fenntartására, s abból minden külső belé-avatkozás kirekesztésére törekedett, másik idegen befolyást akar használni a szükséges javítások béhozására. Az első hibázott, mert a polgári társaság állapotját, ha bár az meg-avult és az időtől el is maradt, az elő-haladásban, melyre alkotva van, vissza-tartóztatni akará, de a másik sem mentt a tévelygéstől, midőn az idegen hatalom belé-elegyedésétől hasznos következtetéseket remélt; amaz ön-magok a Lengyelek által kívánta a helytelent és czélaránytalant eszközölni, emez, Oroszok által reméltte hasznos intézetek életre-hozását: az egyiknek czélja éppen oly hibás vala, mint kárhoztatást érdemlő a másik eszköze, s azért is, mind a két fél, bár ellenkező úton, egyaránt veszedelembe taszította hazáját. Az első vagy reszpublicai rész fejei voltak a Potocki-ak, a korona nagyvezére Branicki, s herczeg Rad-

zivilizált kinek tiszta értelme és jót-akarása magasabb műveltség híjjával vala, 's honnyszeretete sokszor ön-kényre és darabosságra hajlott. Az idegenekhez támaszkodó hazafi párt ellenben, vezérét és lelkesítőjét a' Czartoryski hercegi familiában találta, kikkel anyjáról Poniatowsky rokon volt. Az Orosz császárné akarata végrehajtását két követre bízta, egyikre, a' ravasz és szemesen előre-néző gróf Kaiserlingre, a' másikra, a' heves, kevélyen parancsoló herceg Repninre, méltó képviselőjére az Orosz erőszaknak, ki társának a' szabad Lengyelekkel kiméllve bánását idővesztegetésnek nézte, 's az Orosz hatalommal egybemérve akármely just semminek tartott. Ámbár a' hét esztendő háborútól fogva, a' Lengyel föld soha sem volt üres az Orosz katonáktól, most minden előre-bocsátott hirtétel nélkül, 40,000-ből álló seregét küldötte-bé oda Katharina, a' szabad választás oltalmának színe alatt. Híjjában volt a' függetlenség megsértését illető panasz, — Repnin ápril. 16-k. 1764-b. költ feleletében még érdemet keresett abban, hogy császárnéja katonái kész pénzekért fognak élni, és senkinek terhére nem lesznek, 's majd máj. 4-k. az erőszakot tetézte csufolódo megjegyzésével, hogy egy nagy és szabad nemzet mint a' Lengyel mimódon félhetne oly kevés számból álló Orosz seregtől!

Ilyen környülatlások között nyílt-meg máj. 7-k. 1764-b. Varsóban az úgy nevezett öszvehívó diéta, meghatározni a' király választás napját, 's egyéb szükségesekeket elintézni. De minő formája vólt ez időben egy szabad reszpublika fővárossának? A' részekre szakadott hazafjak nem csak fegyveres kísérijik, de idegen/sergek társaságában is jelentek-meg tanácskozni a' státus legfontosabb ügyében. Kaiserling és Repnin udvarán kivont fegyverrel és ágyukkal felkészült katonaság állott, majd minden szomszéd népek katonai formaruháját lehetett ekkor Varsóban látni, fegyveres csapatok járkáltak szélye a' város minden útszájín, azok vették-körül az országházát, azok közt juthattak oda a' nemzet képviselőji, sőt az Oroszok a' diéta gyűlésére is bé-rontottak, 's helyet foglaltak. Az öreg gróf Malachowski, ez a' bátor és lelkes hazafi, mint ideigleni marsall, a' vele egyformán érző generális Mokranowski ellent-mondására, az idegen erőszak megszűnéséig, nem akarta az ülést megnyitni, rettenthetlenül állának mind ketten az iszonyú lármával rájuk kivont fegyverek közt, hazafi kötelelességeket éltek veszedelmével is teljesíteni nem haboztak, 's oda-hagyták azon gyűlést, hól szabadon szólni nem lehetett. Az ilyen hazafi nevek érdemesek a' historiában becsülettel említésre. A' marsall eltávózása után is, Czartoryskiak unszolásából folytatták a'

80-ra le-apadott követek törvénytelen tanácskozásokat, 's azon esztendő sept. 7-kére hívták-össze a' választó diétát. Orosz sereg az előre mindenütt körül-vették, a' gyűlés, — melyen 80,000-ból álló nemességnek kellett volna megjelenni — alig ment 4000-re, egész megyék nem küldöttek követeket. Így esett, Orosz fegyverek között, gróf Poniatowskynak Stanislaus-August név alatt Lengyel királyá nevezése — Katharina kevély triumfusa! Gróf Poniatowskyban sok volt a' mi ötöt ajánlotta. Szép külső formával maga kedvelltetést tudott össze-kötni, nemesen érző keblében szíve csak jóért vert, 'világos elméje lelkes műveltséggel fogott kezét, 's teljes mértékben birta mind azon tulajdonokat, melyekkel egy férjfi magához hódíthatja a' szép nemet. De ezek királyi pólczon nem voltak elegendők; nem találunk benne lelki erőt, állhatatos akaratot, politikai méjj bé-látást, a' veszedelemben és sors csapásai között ön-áldozatra fel-emelkedő lélek nagyságát, az egymásra tódult zivatarok között helyt-álló semmiféle nem ingadozó karaktert. Dicsérettel említné ötöt a' historia ha soha thronuson nem ült volna; róla is elmondhatná Tacitus, a' mit Galba császár-ról írt, „magános embernél nagyobb-nak látszott magános korában, 's mindének megegyezésével országlásra alkalmasnak, ha soha sem

országolt volna;“ (18.) mint király olyan terhet vett a' vállaira, melyet nem birt, a' mi alatt nem csak maga leroskadott, de fő eszköze lett hazája és nemzete romlásának is. —

Egy ilyen móddal választott király azért helyre nem állithatá a' cséendességet Lengyelországban, hól mind több fejetlenség és zürzavar kezdé magát mutatni. A' nemzet nagyobb része méltó és természetes bosszankodásra gyúladt a' rajta végbevitt erőszakért, minden szabadon érző előtt útálat tárgya lett a' külső hatalomtól parancsolt uralkodó, helyen helyen fegyverhez nyulás, és az Oroszokkal öszve-csapás is történt, midőn másfelől a' pártioták Bécsbe és Berlinbe folyamodása süketlen volt. A' derék Mokranowski maga ment el II. Fridrikhez, de csak azon tanácsccsal tért vissza, „a' gyengébbéknek engedni kell.“ Majd a' Czartoryskiak és az ezek tetszését nem mindenben követni akaró király közt is hidegség és egyenetlenség támadott. A' dolgok ilyen állásában könnyű volt Lengyelországban az Orosz felsőséget megfundálni, a' mire a' *dissidensek* ügye alkalmatosságot és igen szép színt adott. Ezeknek pártfogása a' nemzet egy részét Oroszokhoz hajló felekezetté tette, a' mihez járult még a' vallásos tü-

---

(18.) „Major privato visus dum privatus fuit, et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.“ Tacitus Histor. I. 49.

redelem oltalmával érdemelt dicséret is. Erre volt intézve az Orosz és Prusszus udvaroknak 1766-b. octoberben a' Lengyel diétához beadott kívánságok, melyben a' dissidensekre nézve nem csak türeelmet, de azoknak minden régi jussaikba vissza-tételéseket sürgették. Világosan lehetett látni, hogy éppen nem az emberiség volt rúgója ezen lépésnek, önként következett azért a' Lengyelek rá nem állása arra, a' mit a' külső hatalmasságok akartak, a' mi által éppen út nyílt az ők belső dolgaikba elegyedhetésre. A' szoros reszpublikánusok tüzesen kezdenek mozogni, csak hamar nyilván és természetesen ellent-mondottak az idegen belé-avatkozásnak, mert az elnyomatott jussok ilyen forma védelme súlyos letapodásra volt intézve. A' párioták fejei Soltys a' Krakkói, Krasinsky a' Kaminieci püspökök, és Pulawsky fő nemes, ezek a' hajdankor lelkétől mozgatott és szabadságért mindent feláldozó reszpublikánusok, hajlani nem akaró meggyőződéssel ellenzették a' külső fejedelmeknek engedést, s kivitték, hogy a' két udvar kívánságát nov. 24-k. az országgyűlése vissza-vetette. Hogy ebből az, a' mi egy státus legfőbb metellye, vallásos fanatizmus fejlődött-ki, a' türedelmetlenség lelke még inkább erőre kapott, sajnálni lehet, de a' párioták is szinte kényszerítve voltak annak teljes mértékben felköltésére, midőn egyedül csak

benne találtak gyámolt. A' dolgok ilyen állásában, az indulatok mind nagyobbra feszülésével, a' dissidensek egymás közt szövetséget formáltak, 's majd a' királlyal megelegetlennek is, Orosz unszolasra hozzájok csatolták magokat, bár mennyire különböztek egymástól czéljokban. Repnin a' reszpublika régi szabadságának fenntartását ígérő, a' mellett a' király ellen intézett és mindenütt elterjesztett nyilatkoztatásával, az öszveszövetkezettek számát csak hamar nagyra nevelte. Így egyesítő álmok hitegetéseivel az egyébaránt egyenes ellenkezésben álló, öszve nem férhető feleket, 's munkába vette azoknak egy közönséges szövetségbe olvasztását, melynek 1767-b. juniusban Radomban kellett öszvegyülni. Oly nagy volt a' gyűlölség a' király ellen, oly előre nem néző az Oroszokba vetett bizodalom, hogy nyolcz nap alatt 60,000-en jelentették ezen közönséges szövetséghez állásokat, 's Radzivill, a' király legmérgeesebb ellensége, volt adnak marsalljává kinézve. Ezen környűállások közt Stanislaus-August, — ki udvarát pusztán, magát szinte mindentől elhagyva szemlélte, — nem tehetett egyebet, hanem vagy magát feláldozva, lemondani a' koronáról, vagy teljesen Orosz oltalomra támaszkodni, 's a' Katharinától parancsolt minden feltételeket elfogadni. Az elsőre lélek nagysága kívántatott, melyel a' Lengyel király nem

birt, — az állhatatlan eszű az utolsót választá; 's maga javát elébb becsülte hazája megtartásánál. Alig történt ez meg, midőn az Oroszok Radomot meglepve, 's a' főbb Lengyelek szállása elibe tiszteletbéli öröket rendelve, egészen más hangon kezdetek beszélni. Majd a' gyűlés háza elibe égő kanóczal ágyukat szegeztek, 's az egybeszövetkezett nemeséget kivont fegyverrel és más erőszakkal kényszeríték egy acta aláírására, melyben a' királynak új hívséget és engedelmességet kellett ígérni, azonkívül a' dissidenseknek minden elvett jussaikba vissza-állítását, 's a' nemzet régi szabadságának fenntartását Orosz jót-állás és védelem alatt köz-kivánság gyanánt kifejezni. Minekutánna Repnin ilyen hatalmaskodással egészen maga céljaira használta a' Radomi közönséges szövetséget, ennek kijelentett akaratját és sérelmeit egy rendkívüli országgyűlés elibe kellett terjeszteni, mely Varsóba ugyan azon 1767-d. esztendő octobere 5-kére hivatott-öszve. Bár a' követek választása, sok helyen az Oroszok kényszerítő befolyása alatt esett, és a' szabadabb érzésű választókkal szinte mint foglyokkal úgy bántak, bár Repnin kinyilatkoztatta, hogy a' dissidensek kivánságának meg kell adattatni, 's a' Lengyelek vagy e' részben engedelmeskedni, vagy az Oroszokat kihajtani kéntelenek, — még is találkoztak lelkes pátrióták, kik bát-

ran ellent-mondottak. Midőn ezeket semmi
 fenyegetéssel honnyjok iránt árulóvá tenni
 nem lehetett, 's a' meghajtásokra elővett minden
 eszközök sükeretlenek voltak, akkor az el-
 követett sok hatalmaskodást példátlan erőszak-
 kal tetézve, egy felháborító letapodása a' né-
 pek jussainak, megtörte ugyan az ellenkező-
 ket, de engedésre még is nem vette. Az octob.
 13-ról 14-kére menő éjszakán a' Krakói püs-
 pök Soltyk, a' Kiewi püspök Zaluski, a' Krak-
 kói vajda gróf Rzewusky, (olv. 'Séwuszky) és
 ennek fja Dolini starost, házokra rontott
 Orosz katonák által elhurczoltattak; — Kra-
 sínsky a' Kaminieci püspök, csak álruhába öl-
 tözködéssel menekedhetett-meg hasonló sors-
 tól. Az említett négy fő-rangu hazafit és se-
 natort Repnin Oroszország belsejébe küldöt-
 te, hól hazájok legszentebb ügyében szaba-
 don szóllásokért öt esztendei fogságot szen-
 vedtek. Ilyent még nem látott Europa; 'sib-
 basztó rémülés lepte-meg az országgyűlést,
 mely minekutánna a' senatorok és követek
 között egy 60 tagból álló biztosságot neve-
 zett az Orosz követtel egyezni, vagy inkább
 annak tetszését megérteni, eloszlott. A' biz-
 tosság kéntelen volt Repnin akarátját telje-
 síteni, és javallásait elfogadva rá-állani, hogy
 a' dissidensek minden régi jussaikba vissza-
 tételt nyerjenek, a' liberum veto megerősít-
 tessék, valamint a' státust illető fő dolgokban,

különösen a király választáskor a vélekedések tökéletes egyezése elmúlhatlan szükség legyen. Mi volt ez egyéb mint Lengyelországot Orosz provinciává lealázni? Az ilyen formán, — mint a baluk ítélők, röviden látók mondák, — megalapított régi szabadságért az Orosz udvar kezességet vállalt, 's mind ezeket az 1768 elején össze-hívott rendkívüli országgyűlés jóvá-hagyta. Így erőltetett Katharina egy nemzetet szabadságra és vallásos türedelemre, 's a külszint tekintők magasztalták a hatalmas császárné nagy lelkét, nemes indulatját, emberi érzését.

Az erőszak azonban hibáson tette számítását, mert nem jutott eszébe, hogy a kétségbeesés számítani nem tud. Bár elébb néma hallgatás követte a váratlan letiporó bánást, de csak hamar felkölt szunnyadásából a nemzet bosszszankodása, 's a közönséges útálat a dissidensek ellen fordult. Krasinsky püspök, ki Konstánczinápolyba ment a Török portát felingerelni az Orosz Udvar ellen, 's onnan biztatással tért vissza, színlett öltözetek segítségével beútaza Lengyelországot, részeket szerezni egy új szövetség formálására. Podoliában Bar városocskában nem messze a Török határszéltől kezdett az összeegyűlni 1768 februáriussában, 's noha elébb kicsi számmal volt, csak hamar nagyobbra nevedett, 's majd Potocky és Pulawsky azt, tökéle-

tességre hajtották. Ennek példájára több ilyen öszvecsatolódások is lettek, melyek egy közönséges szövetségbe egyesültek, az Orosz udvarhoz szító király letételére intézett, és világosan kimondott czéllal. Ezeknek, a' legdühösebb indulatokat felzaklató, és rongáló fanatizmus társaságában járó polgári had lett a' következése. Az Oroszok száma mind többre szaporodott, 's azon mértékben nevedett a' szerencsétlen országban eláradott sok nemű inség is. A' szövetséghez tartozó nemesség jószágait dúlta, égette a' vad ellenség, minden tájékat, hól csak kevés ideig mulatott, tökéletes pusztává tett, 's a' föld népét ezenként hurczolta magával birodalma belső részeibe. Majd számos öszvecsapások történtek, de a' szoros katonai rendet tartó, és fenytékre ügyelő Orosz sergek előtt a' Lengyelek merész lelkesedéssel páros, rendetlen vitézsége meg nem állhatott. A' több oldalról megtámadott szövetségeseik visszaverették, csak hamar Bar, majd Krakkó is Orosz kézre jutott, Krasinsky és Potocki Török földön kerestek menedéket. A' Dnieper alsó részénél tanyázó Záporogi Kozákoknak az Oroszoktól rendelt béütése nevelte az inséget, rémülést. Borzadva olvassuk ezen rablóknak a' setét századokat fejjül-múló kegyetlenségét, 's a' penna is megakad azoknak leírásában. Pusztitva és mindent lángba boritva jártak

ezek szerteszélyel, minden, nem Görög hitet tartó élő valóságot irgalom nélkül felkonczoltak, 's a' gyávabbakat kénszeríték nemes embert vagy kath. papot gyilkolással váltani-megéleteket. Lehetett látni, egy nemest, barátot, 'Sidót, és kutyát tölök egymás mellé akasztva ezen felyülírással: „mind egyforma:“ más-kor, hogy több százból álló foglyaikat nyakig béásva a' földbe, fejeket úgy kaszállták-le, vagy a' terhes asszonyok hasát felnyitották, és onnan a' csecsemőt kivéve, helyébe macska-kölyköt tettek. De—mind ezt legalább vad és bárdolatlan népek tették, hanem Oroszok mívelték azt, hogy fogságba esett Lengyel tiszteket megkancsukáztattak, vagy meglövéldöztették, csak azon okból, mert benne nem bíztak, 's bajlódni velek nem akartak. Egy Drewitz nevű obersterek, mint írják, Lengyel foglyait elébb kegyetlenül megcsonkította, azután csupa időtöltésből megölette, néha azoknak fejére mint czélra, úgy lövett. Ilyen eszközöket használt II. Katharina emberszerető politikája! (19.)

Az elkeseredés ezen az úton mind nagyobbra hágott, a' szövetségesek dühössége, a' hól lehetett, viszontagolta az Oroszok vad indulatját és embertelen bánását. A' feldúlt, mindenfelől rongált, ellenségtől, baráttól egyaránt sanyargatott ország inségét tetézte majd

---

(19.) *Raumer Polen's Untergang* S. 439 — 440.

az éhség és ebből következett dőghalál, melynek Podoliában, Volhyniában, Ukrániában rövid idő alatt, 250,000 ember lett áldozatja. Midőn a' külső erők ilyen magas pólczra hágása után is, a' nagyobb keresztyén fejedelmek — kiket az Orosz hatalom bitanglása közelről érdekelt volna, — meg nem magyarázható politikából, a' Lengyeleken segíteni nem akartak, a' Török udvar végre fegyvert fogott a' sanyargatott nemzet mellett. A' szövetségesek unaszolása, és Franczia sugallás következéséül, régen sürgette a' Porta az Oroszoknak Lengyelországból eltávozását, míg végre, sok puszta biztatások után, melyekkel az Orosz követségtől csalogattatott, 1768-b. octob. 30-k.

II. Katharinának háborút izent. Midőn e' szerint a' Török egyenesen Lengyelországnak az Orosz sergektől megtisztításáért fogott fegyvert, Katharina is a' had-izenést viszontagló nyilatkoztatásában nem átalotta Éropa színe előtt azt mondani — „hogy nem ön-hasznáért vagy dicsőséget vadászásért hadakozik a' Törökök ellen, hanem Lengyelország szabadságáért és birtokáért, *melynek maga ép és egész állapotjában megtartása, gondoskodásának állandó tárgya.*“ Csudálatos, példátlan jelenés! Két nagy birodalom egymással véres háborúba keveredik, egy harmadik szomszéd státus függetlenségéért, — egyik mint barát, másik mint ellenség segíti azt, egyaránt siralmas,

rongáló, és szaggató követkekezéssel. Lengyelország a' Török pártfogásért is nem sok köszönettel tartozott. Nagy-vezér Mehemednek gondolatjában volt, a' Török birodalom bátorságaért Lengyelországot egyik végétől fogva a' másikig elpusztítani, 's azért írta püspök Krasinsky Potockinak: „a' Törököt hívni az országba az Oroszok ki-kergetésére, annyi mint a' házat felgyújtani, az ártalmas bogaraktól megmenekedésért.“ (20.) A' hat eszten-deig véres tusakodással folyt hadakozás ismertette-meg az Orosz császárnéval, hogy mind a' csatamezőn, mind a' kabinétban mit vihet véghez. Ausztriának és Pruszsziának nézni kellett az Orosz hatalom nevedését, 's Fridrik a' mellett még fizette Katharinának a' kötésnél fogva tartozó segéd-pénzt. Ezen háború folyamatja alatt sem szünt-meg azonban Lengyelországban az ellenséges felekezetek egymással viaskodása. A' Bari szövetség minden céljára szolgáló eszközt használt, 's mint a' fő hatalom gondviselője, 's a' nemzet akaratjának teljesítője, majd a' thronust üresnek nyilatkoztatá, a' minek következésül, példátlan bátorsággal három Varsóba ment szövetséges-társ a' királyi palotában a' kérelmesek közzé elegyedvén, a' letételről szóló actát, mely egyszer'smind Stanislaus-Augustnak a' szövetség köz-tanácscsa elibe idéztetését

---

(20.) *Raumer* Pol. Unterg. 441.

tárgyazta, néki magának kezébe adják, 's azal eltűnnek. Ezzel nem elégedett-meg a' szövetség, de munkába vette a' királynak a' fővárosból elhurczoltatását és meggyilkoltatását: mely gonosz szándék kivitelére 1771-b. nov. 3-ka éjszakáján tettek próbát. A' dolog elintézője a' fenn említett Pulawsky vólt, három fő segéd-társa a' végrehajtásban, Lukawski, Strawenski, és Kosinski, több részessei az öszve-esküvésnek mintegy 37-en. Midőn az irtt nap éjjeli 10 óra tájban a' király nagy bátyjától herczeg Czartoryskitól haza térne, szekerét az öszve-esküdek megtámadták, arra rá-lövéldöztek, kísérőjit szélyel kergették, 's ötet magát egy kardal fejére vágva, magokkal elhurczolták. De az Orosz szaguldó ör-csapatoktól való félelem lassanként mind elszélesztette a' gyilkosokat, egyedül Kosinski maradt mellette, kit a' király szívreható beszédével, vétkes tettének elibe terjesztésével annyira megindított, hogy az térdre esvén előtte bocsánatot kért, egy kis malomba bátorságos helyre vitte, honnan Varsóba szerencsésen visszatért. Így szinte csuda mentémég a' király életét. (21.)

Míg a' dolgok Lengyelországban így folytak, az alatt az Oroszok a' Török háborúban győzedelmesen haladtak-elő, és a' Porta, a

---

(21.) E' gonosz tett környüállásoson le van írva Coxe Reise durch Polen etc. I-ter Band 20—30.

Lengyeleken segíthetés helyett ön-oltalmára szorult. Ez, valamint az Európai főbb hatalmasságoknak átaljában gondot szerzett, úgy különösen Ausztriának, mint a' Porta tö-szomszédjának, nem lehetett a' rá súlyosan nyomható Orosz erő nevedését aggodás nélkül tekinteni. Az 1770-d. esztendőben, fényes győzedelmek következéséül, az Oroszok elfoglalják Moldovát és Oláhországot, majd a' Török flottát július 16-k. Tsezménél felégetik, a' mi a' Portát kényszeríté Ausztria és Pruszszia közbenjárását kérni. II. Jó'sef császár, és II. Fridrik Pruszsziai király éppen Neustadtban Morvaországban voltak egy találkozáson, hól herczég Kaunicz, az Ausztriai státus-cancellarius kinyilatkoztatá, hogy udvara az Orosz sergeknek a' Dunán általszállását, 's a' két Havasalföldi fejedelemség megtartását teljességgel el nem nézheti — midőn a' Töröknek békesség eszközzésért a' két hatalmassághoz folyamodása oda megérkezett. Míg e' felett az alkudozások folytak, és az Orosz császárné megfeszített kívánságai miatt a' békesség munkája lassan haladhatott-elő, Ausztria a' Török portával nagy summa pénzért, (20 millio piaszterért) 's Oláhország egy része általengedéséért, Konstánczinápolyban jul. 6-k. 1771-b. az Orosz udvar ellen, 's terjedő hatalma meggátlására intézett titkos kötésre lépett, melyben szó volt Lengyelország függetlensége

fenntartásáról is. (22.) Úgy látszott ebből, mintha Ausztria dicséretes maga elszánással, czélarányos politikát akarna követni, az Orosz erőszak útjába állani, és a' Lengyelek kezdék hinni hazájok sujtoltatása megszűnését. De szép reményjek irtózatossá megalattatást szenvedett, mert csak hamar kifejlődött, hogy Kaunitz célja nem egyéb, hanem a' hatalmasságok szövevényes helyheztetését haszonra fordítani, és egy vagy más úton, úgy is mint szövetséges, úgy is mint közbenjáró, az Ausztriai birodalom nagyobbodását eszközölni. A' Török Portával kötött titkos alku, mely a' végrehajtás idejét és módját határozatlanul hagyta, egyik félnek sem használt, sőt inkább mind a' Törököket, mind a' Lengyeleket egyaránt megalta, midőn másfelől, Kaunitz alattomos úton dolgozó, diplomáciai mesteriséggel gazdag, haszonleső politikája szerint nem szünt-meg nyilván barátságot színlelni az Orosz udvar iránt, és ezt Ausztria jó indulatja felől mindég biztosítani. Az Orosz császárné azonban Anglia által tudósítva az Ausztriai-Török titkos kötés felől, bár mennyire érezte e' kétszin magaviseletet, abból származott kedvetlenségét még is meggyőzte azért különösön, mert akkor már az Ausztriai kabinéttal munkába vette vólt, egy, a' világot meglepő erőszakos

---

(22.) L. Denkwürdigkeiten meiner Zeit, von Christ. Wilh. von Dohm. I-ter Band. 469 — 472. —

tett elintézését és közösön végrehajtását. — Még 1770 közepe táján kezdettek, tisztviselőktől és földmérőktől kísért Ausztriai seregek menni-bé Lengyelországnak Magyarországgal határos részbe, hol 1412-b. Sigmond Magyar király zálogba vetette a' 16 Szepességi városokat, és mind több Lengyel birokot elczövekelték a' nélkül, hogy e' nem várt lépés felől, vagy annak okairól a' Lengyel országlósnak legkissebb tudósítást adtak volna. A' Lengyel király Katharinának panaszolt azon esztendő octoberében, de nem előbb hanem 1771-b. januariusban felelt Kaunitz: „hogy Ausztria a' békesség helyreállása és Lengyelország lecsendesedése után, kész a' Magyarország és a' reszpublika közt bizonytalan határookra nézve egyezni, addig szükségesnek látta némely olyan vidékek birtokába tenni magát, melyekhez alapos jussát tartja.“ Valóban az Ausztriai sereg, a' lakosoknak a' polgári hadban védelmezését színlelő nyilatkoztatással mind beljebb mentek Lengyelországban, mind több több foglalást tettek, midőn másfelől a' Bécsi kabinet is ezen időtájban már a' Lengyel szövetségesek aránt szembetünőleg ellenséges, üldöző indulatot kezdé bizonyítani, kiknek addig meg vólt engedve az Ausztriai státusokban tartózkodni, menedéket keresni, onnan fegyvert, hadi készületeket, eleséget vinni-ki. Ugyan ezen időtájban a' belső villon-

gások, és Török háború által Lengyelországban mind jobban terjedő pestis meggyátálása színes okot adott II. Fridriknek is, a' hozzá közelebb eső tartományokba serget küldeni-bé. Katonáji az Oroszokkal egy mértékben rablottak, sanyargatták a' lakosokat, a' parancsolt gabona 's egyéb eleség szállításokért hamis pénzel fizettek, 's mind két nemen lévő sok ifjakat hurczoltak-el magokkal, a' legényeket katonaságra kényszeríteni, a' léányokat pedig Pruszsziában férjhez adni, gazdag, néha szüléik értékét felyülműlő kiházasítással. Fridrik azonban nem csak mint király fegyverrel üldözte a' Lengyel szövetségeseket, úgy mint verselő is nem áttallotta őket egy munkájában gúnyolni, de a' mely versezet bizonyossága, hogy a' nagy királyra születésekor, Melpomene nyájason nem pillantott. (23.)

Az Ausztriai sergek Lengyel földre bemenetelének híre éppen akkor érkezett Petersburgba, mikor Henrik Pruszsus herczeg II. Fridrik testvére, ott vólt II. Katharina látogatására. Midőn a' császárné ezt Henrik her-

---

(23.) Fridrik ezen poétai munkájának címje: *La guerre des Confédérés* — hat énekben. A' király maga vallomása szerint a' szövetségesek leírásában költői szabadsággal élt. Midőn Francia tudós d' Alembert kérdezé tőle, igaz é, hogy a' mint írja, a' Krakói püspök könyvtár helyett csak egy a' Párisi véres lakadalmot ábrázoló képpel bír? Fridrik azt felelé „hogy azért ugyan jót nem állhat, de még is a' dolog lehetséges.“ *Dohn I. Bd. 480.*

czegnek tudtára adta, hozzá tévé: „Lengyelország olyan tartomány, hogy csak le-kell hajolni, valamit elvenni belőle. Ha Ausztria annak némely részeit magáévá akarja tenni, a szomszédoknak is lenne jussa hasonlót mivelni.“ Ez a könnyű szerrel kimondott gondolat megtetszett a herczegnek, ki azt legottan nagy tüzzel kezdé vitatni, s a császárnét igyekezett meggyőzni milyen szerencsés mód lenne, mind a hatalmaságok közt minden veszedelmes surlódást és új háborúba keveredést eltávoztatni, mind a Töröknek nagylelkű feltételek alatt békességet adni, birodalmának pedig szép nagyobbodást szerezni, az ahhoz közelebb eső Lengyel provinciák magáévá tételével, a mi hasonló foglalásokra Ausztriát és Pruszsziát is felszabaditná. Katharina előtt kedvet talált a Henrik idéája, s meghatalmazá ötöt, bátyjának azt tudtára adni. Fridrik csak hamar általlátta, hogy Lengyelország ilyen formán felosztatása, nem csak Pruszsziának hasznos, de az Ausztria és Orosz birodalom közt már szinte kitörő háborút is leginkább elfordíthatja. Nagy tüzzel folytatta a király az ezt illető alkudozásokat az Orosz udvarral, mindent elkövetett annak végrehajtására, valamint magára vállalta, rávenni Ausztriát is a célba vett plánumba megegyezésre. Herczeg Kaunitz tettette ugyan elébb magát mintha idegen lenne ezen

dologtól, emlegette Lengyelország ép és egész állapotban tartásának szükséges voltát, azonban érdekelte még is Ausztriának jussát a' Szepességi városokhoz, melyeket a' zálogsumma letétele mellett visszazavehetne, mert ezen diplomáciai fogással akarta az Orosz udvarból kicsalni az első nyilatkoztatást, a' dolognak olyan színv adni, mely szerint Ausztria láttassék mintegy kényszerítve lenni az igazságtalan lépésre, és azon erőszakosságba csak más által beléhúzáva; 's így Kaunitz udvaráról és magáról elhárítván a' gyűlöletes kezdetet, még talám remélte is, ilyen formán a' Mária Thérézia kétségeit, és habozását inkább meggyőzhetni, ki nagyon idegen volt a' célba vett intézettől, és azt nem örömmest hagyta-jóvá. (24.) Mihelyt 1772-b. januáriusban a' Bécsi Orosz követ herczeg Galli-

---

(24.) Herczeg Kaunitz-nak ezen kétszín cselekvése módját, 's Mária Théréziának a' célba vett osztály aránt bizonyított idegenségét Francia historicus Flassan, *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française* czimű classicus munkájában (Tom. VII. pag. 126.) a' császárné szavaival bizonyítja. Mária Thérézia t. i. maga mondotta 1775-b. Francia követ báró Breteuil-nek „hogy Lengyelország felosztása néki felette nagy bánatot okozott, és herczeg Kaunitz kényszerített egészen karaktere ellen cselekedni, sőt maga jó hírét is feláldozni, midőn hamisan néki tulajdonították azon plánumot, melynek, mig lehető volt, egész erejéből ellent állott, 's csak a' körülállások sürgetése kényszeríté abban végre megegyezni.“ — „A' dolog elrontásáért“ azt mondta továbbá ezen császárné, „a' maga osztálybéli részére nézve egészen

czin, császárnéja parancsolatjából ajánlást tett az Ausztriai státus-cancelláriusnak, hogy értene-egyét az Orosz birodalommal és Prusziával a Lengyelország némely részeihez formálható jussa iránt az udvaroknak, Kautitz legottan más hangon kezdett beszélni, félre-tett minden kétségeskedést, maga-vonogatást, ígérte a Törökkel megbékélhetést hathatóson előmozdítani, csak Lengyelország felosztása felett egyezzenek-még, sőt még értésére adta az Orosz követnek azt is, hogy nem lenne idegen a Török Portával éppen azt mivelní, a mit Lengyelországra nézve célba vettek, a minek azonban nagyobb ki-mélléssel, előre-nézéssel, szóval diplomátziai fáinsággal kellene történni. Midőn a reszpublikának feldarabolását célba-vevő törekedéséről a három udvaroknak a hír szárnyallani kezdett, nem átalották azok, Anglia, Franciaország, sőt maga Lengyelország előtt is azt egyenesen és merőben tagadni, szóval és

---

meszsze üzött kívánságot formált, mivel bizonyosnak hitte, hogy a Pruszsus király és az Orosz császárné azt el nem fogadják, 's így az egész dologból semmi sem lesz. De igen nagy bámulására és keserű fájdalmára, mind azt a mit kért megadták. *Dohm Denkwürdigk. I. Bd. 489. 490.* Ezen nyilatkoztatás valamint Mária Thérézia ép, egyenes és nemes gondolkozásának bizonyosága, úgy másfelől mutatja ezen fejedelem aszszonyának éppen azon minisztere által, kibe teljes bizodalmát helyhezteté, megcsalattatását — a mi az uralkodóknak gyakori sorsa. —

írásban az arról nem gondolkozást' erősíteni, holott másfelől titokban a' dolog vegre-hajtását mindenképpen sietteték. (25.) Ilyen móddal, 1772-b. fébr. 17-k. elébb az Orosz és Pruszsus udvarok léptek egyezésre, a' Lengyelországból elfoglalni kellett részek iránt, melyekbe azon'esztendő juniussába belé is üljenek; úgy mindazonáltal, hogy az Orosz császárné még az előtt, Danzig és Thorn szabadságáért kezességet vállalva, kikötötte ezen városoknak a' Pruszsus birtokából kimeradását, — majd ugyan ezen 1772-d. esztendőben az Orosz és Pruszsus udvarok közt az 1764-b. ápril. 11-k. kötött szövetség, melynek ideje kitölt, nyolcz esztendőre megújított, — valamint már fébr. 19-k. Mária Thérézia és a' fija, egy actát írtak-alá, mely a' három hatalmasságnak Lengyelországból jutó részek egyenlőségét, és az egymást költsönösön segítest illette: 's így több ideig tartó alkudozások után — a' min egy ilyen nagy fontosságu szokatlan dologban éppen nem lehet csudálkozni — végre a' három hatalmasság részéről, Petersburgban augst. 5-k. 1772-b. aláíratott az osztály-alku. Csak hamar következett az ezt illető nyilatkoztatás, és a' kinevezett részek elfoglalása. Ausztria és Pruszsia kívánták a' világ előtt jussokat az elvett részekhez bébizonyítani, a' mit Katharina, ne-

---

(25.) *Römper* Polens Unterg. 452. 453.

mesebb bánással, szükség felett galónak tartá.

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

A' Lengyel király és a' reszpublika hatalmason protestáltak a' munkába vett erőszak ellen, annak meggátlására felszóllítottak minden Européi udvarokat, kivált Franciaországot, mely 1764-b. márcz. 15-k. a' reszpublikának formaszereént hathatós oltalmot és segítséget ígért, ha szabadságában vagy birtokában sérelmet szenvedne (26.) — de sükeretlen volt minden próbájok. A' dolog végrehajtása még nevelte a' hatalom ezen visszaélése sullyát. A' három udvarok követei sürgették az osztály-alkunak az országgyűlés által megerősítését, hogy a' haza feldarabolását annak képviselőji törvényesítsék, kiknek azt védelmezni, jussait fenntartani szent kötelességek. Az 1773-b. ápril. 10-kére ezen czélból öszvehivott, idegen fegyverektől körülvett, csak 30 senatorokból, és 300 helyett alig száz követekből álló diéta, — vagy inkább árnyéka a' rendes gyűléseknek — nem látszott még is az engedésre hajlandónak. A' három udvarok nem kiméllték a' fenyegetést, a' marsall mellé Orosz tisztelő ör rendeltetett, majd az országgyűlésének nyolcz napi időt engedtek, 's to-

(26.) *Dohm* Denkwürdigk. I-ter Bd. 508.

vábbi vonagatás esetében, a' király letételét, Varsó felprédálását, sőt az egész ország felosztatását emlegették. Így is nehezen lehetett boldogúlni — a' senatorok csak nyólcz, a' követek egyetlen egy voks többségével (54-el 53 ellen) hagyták-helyben az osztály-alkut. (27.)

Ezen egyezés által — az új Europa nem látott még ezen erőszakhoz hasonlót — Lengyelország birtokának 's népességének szinte harmadát vesztette-el. Eddig legalább 13400 quadrát mértföldre terjedő felső színe 10,000-nél kevesebbre apadott, lakossainak száma 14 millioból 9 milliora szállott-le. Az Orosz császárné kapta a' Dűna, Druts, és Dnieper folyókon túl eső részét Lithvániának, 1970 quadrát mértföldeket 1,800,000 lakosokkal, a' mái Poloczki és Mohilewi helytartóságokat; Ausztria, Sziléziától kezdve a' Visztula jobb partján eső, 's a' Wielickai só-aknákkal gazdag tartományt fel Sandomirig, a' Belezi vajdaságot, 's a' Volhyniától és Podoliától nyugotra eső földet, a' mái Galicziai és Lodomériai királyságot, 1280 quadrát mértföldeket 2,600,000 lakosokkal: Pruszsia végre, Thorn és Danzig városokon kívül egész Lengyel Pruszsziát, és a' Netze vize melyékét, 630 quadrát mértföldeket, mintegy fél millio népességgel. Az

---

(27.) *Coxe Reise durch Polen. I. Bd. 35 — 37.* leírja az osztozó hatalmasságok által ezen alkalmatossággal elkövetett erőltető és kényszerítő lépéseket

Orosz rész volt kiterjedésére nézve legnagyobb, az Ausztriai legnépesebb és legjövedelmesebb, a' Pruszsiai pedig bár legkisebb, de különösen a' Visztulán hajókázást regulázható fekvéséért politikai tekintetben legtöbb fontossággal bírt. A' határok kijelelése egyenetlenségre 's újabb igazságtalanságokra adott alkalmatosságot. Ausztria az egyezésnél sokkal tovább terjeszkedett, majd ezen példát Pruszsia is követte, 's just formált a' Netze vize kiáradása által a' Lengyel partokon elöntött, ön-kényesen 12 mértföldre határozott darab földhöz, 's annak egy részét Brenkenhof generálissa által el is foglaltatta, (28.) — annyira hogy az Orosz császárnénak kellett, magát hathatóson közbevetéssel, az említett két hatalmasság mind meszszebb üzött kívánságainak elibe állani, 's legalább egy részint azokat meggátolni. (29.) Így is nem elébb, csak 1773-b. lehetett a' határokat egészen tisztában hozni. Az osztozó hatalmasságok költsönösön kezességet vállaltak a' Lengyelországból elfoglalt részekért, 's egy titkos kötésben kötelezték magokat, hogy ézen birtokokban megtartásokért minden körülállások közt segíteni fogják egymást. Másfelől a' reszpublika ellen formálható minden egyéb jussaikról lemond-

---

(28.) *Raumer Polens Unterg.* 463. 464.

(29.) *Raumer Polens Unterg.* 465. —

dottak, 's meghagyott tartományjai épen maradá-
sáért jót állottak; — — — — —

— — — — —
— — — — —
— — — — —

De az ilyen móddal békességben legnagyobb ellenségeskedést gyakorló három hatalmasság, Lengyelországnak legszebb provinciái elvételével koránt sem tett annyi kárt, mind a' constitutzio 's nemzeti szabadság fenntartásának színe alatt a' fejetlenség, 's abból következő minden rosszszak megörökösítésével. Az osztály-alkut jóváhagyó diéta, a' három udvar kívánsága szerént teljes hatalommal felruházott biztosokat nevezett-ki azon alku végrehajtására, valamint az ország constitutziojában szükségeseknek találtató javítások megállítására. A' biztosság munkálódása szinte két esztendeig ú. m. 1773 májussától 1775 áprilisse 13-áig tartott. A' felosztással az országtól elszakasztott részeket általengedő egyezés 1773 szeptemberében esett-meg, melyben a' reszpublikának, tulajdon elrablott birtokaiban a' három udvart védelmezésre kellett magát kötelezni. Azután az igazgatásban kívánt változtatások felett is elkezdődtek az alkudozások. A' három követ személyesen megjelent az országos biztosok gyűlésében, az Orosz követségi-titoknak olvastafel azon emlék-írást, a' melyben foglalt sar-

kalatos törvények megerősítését kívánták az udvarok. Heves és sokáig folyt vitatások után, ígéretekkel, eröltetéssel, 's több ilyen eszközökkel lehetett végre rávenni az országos biztosokat ápril. 13.-k. 1775-b. aláírni az igazgatás formájára tartozó pontokat. Ezen új constitutzio tartása szerént, — mely a' királyoknak, minden idegenek kirekesztésével csupán Lengyel honnyűjak között szabadon választatását, valamint a' liberum vetot is megerősítette, — az ország-gyűlése, a' király legkissebb befolyása nélkül, választott egy *állandó tanácsot* — conseil permanent — mely 36 minden két esztendőben változó tagokból ú. m. 18 senatorokból 's 18 követekből állott, és a' végrehajtó hatalom gyakorlására volt rendelve. Ez által a' nemesi rend ország-gyűlésén kívül is befolyást kapott az igazgatásba, a' király tekintetemég alább szállott, 's kivált a' fő-hivatalokra, senatori méltóságra ki-nevezhetés jussát meg-kellett osztani az állandó tanácscsal. (30.) Ellenben, már most annyiban hagyták a' nagy tüzzel és temérdek inséget árasztással pártfogolt ügyét a' dissidenseknek, kik úgy is megnyerték vallásukat szabadon gyakorolni, 's harang nélkül templomot építhetni. Mentől nagyobb rendetlenségbe

---

(30.) Az állandó tanács alkotásáról, elrendeléséről, és hatása köréről szóló egész actát közli Coxe Reise I. Bd. 42 — 58. —

lehetett az igazgatást hozni, mentől inkább árnyékká apadott-le a' király hatalma, annál könnyebb játéka vólt az Orosz udvarnak; 's valóban az új ország-lás-formájában czélarányos számítás vólt arra, hogy a' nemzet a' fejtelenségből ki ne vergődhessek, a' státus felemelkedése, erejének kifejlődése, gyarapodása meggátoltassék. A' Svájcz nagy historicussa Müller János mondása szerint, „az Isten ekkor a' nagyok erkölcsét akarta megmutatni.“ (31.)

Így ment-végbe Lengyelország első felosztása, — gyászos példája a' népek jussai letapodásának, mely Europa politikai rendszerét megbontani kezdette. Nevelte a' veszélyt, hogy az ezen osztályban részt vett udvarok hatalmának megmaradott egyarányuságáról beszélltek, 's így a' formához, kül-színhez ragaszkodtak, midőn a' valóságot öszverontva, megrázták azon alapot, a' min állott a' státusok birtokának szentsége, a' kötések hitele és költsönös bizodalom oda-lelt, minden elnyomásra, minden just kigúnyolásra tágas út nyitott. A' gyakran csak ön-hasznát tekintő kalmár politikájú Angliának, 's az elgyen-

---

(31.) „Gott wollte damals die Moralität der Grossen zeigen.“ — *Joh. von Müller* Vier und zwanzig Bücher allgemeiner Geschichten, besonders der Europäischen Menschheit. III-ter Band. Dritte Auflage. Stuttg. und Tübing. 1817. — S. 403. —

gült és roskadó Franciaországának méjj hallgatása, melyel, egy ilyen egész Európára kiható igazságtalanságot hidegen és minden részvétel nélkül elnéztek, borzasztó jele vőlt az időnek: bizonyága minden köz-lelkűség elenyészésének, minden magosabb erő, buzgóság kihalásának, 's a' nemesebb érzéseket megfojtó haszonlesés gyáva uralkodásának. Ez az önkényes bánás, melyet egy szabad és független nemzeten követtek-el, nagy befolyással bírt a' Francia révolutzióból kiáradott vesszéyekre, Europa rongáltatására; és több ilyen hatalmaskodásnak színt adott, mentségül szolgált. Egy nevezetes státus-ember, a' máj diplomaták Nestora, ki sántikáló politikával a' történetek mindent elragadó árjának közepette mozdulatlanul megállott, kinek pennája tovább-tartó, meszszebb terjedő hatalommal bírt mint Nápoleon kardja — herczeg Talleyrand 1815-b. februáriusban a' Bécsi congressuson a' Lengyel-státus felosztatását, az Európára következt minden országos felfordulások előpostájának mondotta. (32.) Herczeg Kaunitz tette az első erőszakos lépést e' sok rosszszat szült dologban, II. Katharina azt megkedvelte, majd II. Fridrik hathatóson előmozdította, 's végrehajtani segítette. E' szerint bár

---

(32.) *Hermes Die Gründe und Folgen des Untergangs von Polen* S. 43. és *Dohm Denkwürdigk.* I. Bd. 454. —

a' nemzetek jussának ilyen megrontását nem is Pruszsia nagy királyja kezdette — mint sokáig közönségesen hitték — de azért abban nagy készséggel, munkáson részt vett: valamint a' más két udvar is, a' historia személyt nem tekintő ítélőszéke előtt, nem ment az igazságtalan birtokra vágyás indulatjától. — Midőn Ausztria és Pruszsia meggyökerezett balítéletből és szűklelkű gondolkozásból egymást természetes ellenségnek nézték, a' helyett hogy az Orosz meszszeüzött erőszaknak lelkesen ellentálljanak, midőn Pruszsia a' dicsőséges hét esztendő háborúról mintegy elfelejtkezve, az Orosz szövetségtől megválást veszálythozónak hitte, ellenben az Orosz birodalom és Pruszsia szorosabb öszvecsatolódása Ausztriát ijesztelte, nyugtalanította — e' változó bizonytalan állása az udvaroknak, csalán okoskodó, ingadozó politikát szült, mely végre Lengyelország méltatlan feldarabolásában végződött. (33.)

(33.) Lengyelország első felosztatását környüállásoson, és teljes hitelességgel leírja Dohm, Denkwürdigk. I. Bd. 433 — 513. ilyen czim alatt: *Über die erste Theilung Polens, und Friedrichs Antheil an derselben.* — Dohm itt előszámlálja a' Lengyelország felosztatásáról értekező írókat, és azokat egyszerűsmind kritikai vizsgálata alá vészi. Fő helyen állanak közöttök, maga II. Fridrik — *Oeuvres posthumes* Berlin 1788. Tom. V. valamint Franciaia historicus Rulhière: *Histoire de l'anarchie de Pologne, et du démembrement de cette République.* IV. Voll. à Paris 1807. De a' legnevezetesebb világosítást ezen

Lengyelország felosztása sietteté az Orosz udvar és a Török Porta között folyó had végét. A békességet Katharina dictálta Bulgária Kucsuk-Kainárd'si falujában jul. 21-én. 1774-b., mely kis Tatárországot vagy a Krimi félszigetet a Töröktől függetlenné tette, 's így előre készíté annak Orosz hatalom alá esését. De az említett háború, Lengyelország feldarabolásán kívül is nagy következéseket szült, nevezetesen a főbb státusok politikájának egészen megváltozott aránya belőle fejlődött ki. II. Katharina megismerte a Török birodalom gyengeségét, 's azzal egybevetve ma-

---

osztály kezdetéről, kifejlődéséről, és végrehajtásáról a következő diplomáciai gyűjtemény adja, melyet volt Prusszus miniszter gróf Görz, ki 1779-től 1785-ig Petersburgi követ volt, bocsáta közre: *Mémoires et actes authentiques relatifs aux négociations, qui ont précédées le partage de la Pologne, tirés du portefeuille d'un ancien ministre du 18-me siècle. — 1810. — 8.* — Ez magában foglalja az osztozó hatalmasságok között folyt levelezést, a fennforgó tárgyban költ emlékirásokat, valamint az alkudozásban részt vett miniszterek hivatalos tudósításait. Dohm, kit én is követtem, leginkább ezen kűtföből merítette maga elbeszélést. — Azt hogy az osztály első idéája nem II. Fridriktől jött, mint sokan hitték és írták, magának a nagy királynak saját valomásával is bizonyítja, ki annál inkább hitelt érdemel, mivel fenn említett munkája előljáró beszédeben egyedül csak az igazságra törekedését határozón erősíti, midőn így szól: „*Je n'ai trompé jamais personne durant ma vie, encore moins tromperai-je la posterité.*“ „Életemben soha sem csaltam meg senkit, annál kevésbé fogom megcsalni a maradékok.“ Dohm I. 441. —

ga erejét, ez ébreszté-fel benne azon merész gondolatot, hogy a' Törököknek Európából kiűzésével a' Görög birodalmot omladékaiból felállítsa, 's annak thronussára házából egy herceget ültessen. Ezen kinézésből, két e' tájban született fiu unokáját a' régi Görög hajdankorra emlékeztető Sándor és Constantin névre keresztelteté, 's az utolsót különösen Görög dajka szoptatta, ki Görög ifjak társaságában is nevedék, és majd *napkelet csillagának* — *l' étoile de l' Orient* — neveztetett. E' meszsze terjedő, távoli nagyságban kecsegtető plánum II. Katharina kedvelt idéája maradt, — melyet Voltaire, *tocsin des rois*, a' *királyok láрма-harangja* czimű munkájában, 's a' császárnéhoz írt leveleiben minden módon élesztett — és ezen időtől fogva a' Török Portát kezdé az Orosz hatalom czélba venni. (34.) De erre, mindenek felett szükségesnek látszott Ausztriát megnyerni, mely udvart legközelebből érdekelte az Orosz birodalom ezen részről nagyobbodását gátolni. Így Katharina a' Török birodalom egyedül elfoglalására számot nem tarthatott, könnyebbnek látszott abban Ausztriával osztozni. Mária Thérédia éltében azonban, ezen fejedelem-aszszony egyenes és a' Török szomszédságát becsülő

(34.) II. Katharinának Görögország helyreállítását tárgyzó plánumát körülállásoson és igen jól leírja *Dohm* Denkwürdigk. II-ter Band. 3 — 53. —

gondolkozása miatt, kinézés arra nem lehetett; ellenben II. Jó'sef nagyravágyásával, fényes neven és híren kapásával az inkább meg-
 egyezett. A' két udvar egymáshoz közeledés-
 sét eszközlő első lépés csakugyan Mária Thér-
 ézia utolsó esztendejében történt, II. Jó'sef-
 nek II. Katharina látogatására tett útazása a-
 latt, a' minek színe a' császár ismerni és tud-
 ni vágyása volt. Mohilow várossában a' Dnieper
 mellett találkozott a' két császári koronás fő
 1780-b. májusban, 's onnan II. Jó'sef Moszkaut
 meglátogatván, Petersburgba ment júniusban,
 hól Katharinát viszont látta. Észak hatalmas
 aszszonyának 's a' Német császárnak két rend-
 béli öszvejövetele egy közelebbről meg nem
 határozott szóbeli egyezést szült a' két udvar
 között, hogy egyik a' másik szándékát elősegi-
 ti, 's a' környülállásokhoz képpest majd szo-
 rosabb és állandóbb kötésre lépnek. Így akar-
 ta ezt Kaunitz, ki nem kísérté volt el a' csá-
 szárt; mert II. Jó'sef hevesen nyílt szíve, egy
 formaszerénti alkuban, az Ausztriai kabinét
 valódi szándékának elárulása mellett, könnyen
 igen sokra kötelezhette volna magát. A' czél
 ezen az úton is el vót érve, a' két hatalmas-
 ság egymáshoz közelebb ment, valamint II.
 Katharinának Pruszsia királyjához ragaszkó-
 dása gyengült. Ez utolsónak szembetűnő bi-
 zonyosága vót az, hogy midőn, az Orosz bi-
 rodalom és Pruszsia között 1764-b. készült,

1772-b. pedig megújított szövetség ideje 1780-b. kitölt volna, és II. Fridrik annak tovább is fennállása iránt Petersburgban ajánlást tett, II. Katharina, ámbár minden jó indulatot, barátságot ígért a' királynak, de egy 's más szín és fogás alatt halogatta a' szövetség ismétlését, 's végre annak el nem fogadását kijelentette. (35.) A' Török birodalom ellen formált intézetnek nagy előmozdítója volt Potemkin II. Katharina híres kedveltje, elébb a' császári testőr-ző seregben strásmester, utóbb herczeg, fő hadi-marsall, és 1776-tól fogva az Orosz birodalomban a' császárné aszszonyi gyengéjinek ravaszul használása által, mindent tehető miniszter. Vakító külfényre törekedés, valódi még nemesebb nagyravágyást sem ismerő cél nélkül, hatalmának súlyoson éreztetése, mert azt büntetlenül tehető, mást letapodó, semmi elsősége, rangra, érdemre nem tekintő darabos gögösség, ki nem elégithető pénzre vágyás, a' státus kincséből milliók elszórása csak azért hogy pazérolva legyen, az emberek életének és státus erejének számbavétel nélkül feláldozása pillantatnyi launé szerént, ezek a' czímer vonásai azon miniszternek, kinek képe a' historiában az emberiség becséből folyható minden büszkeséget földre sujt, midőn látni

---

(35.) *Dohm* Denkwürdigk. I. Bd. Russlands Entfernung von Preuszen und Annäherung zu Oesterreich S. 404 — 430. különösen 423. —

kell hogy egy nagy birodalom *ilyen ember* önkényének bábja lehet, 's hatalmas monárchák lealazzák magokat a' minden érdem nélkül valónak kedvét keresni. (36.) Potemkin csak azért is pártfogolta az Orosz és Ausztriai udvarok kezet-fogását a' Török birodalom ellen, mert az osztálykör, büszke és haszonleső indulatjának még tágasabb körben kielégítését remélte.

Mária Thérézia azonban meghal novemb. 29-k. 1780-b. 's II. Fridrik ennek hallására jövendőbe bé-látó lélekkel írta maga minisztereinek — „Marie Therése n' est plus, voilà un nouvel ordre des choses qui commence.“

(36.) Így írja-le Potemkint Dohm Denkvürdigk. I. Bd. 406 — 411. és 585 — 590., Potemkin war durchaus kein *groszer* Mann, weil alle sittliche Würde ihm fehlte; er war auch nicht einmal ein *auszerordentlicher Mensch*, sondern ein sehr *gemeiner*, der nur in auszerordentlichen Umständen sich befunden, unter groszen Verhältnissen gewirkt hat., S. 589. — Potemkin rendkívüli tekintetét és határtalan hatalmát, melyel még a' Katharina személynén is uralkodott, semmi inkább nem bizonyítja mint egy közhírmelyről Dohm emlékezik, hogy ezen orczátlan kedvelt magát a' császárnét megverni merészelte. „Man hat behauptet: der Unverschämte sey so weit gegangen, selbst seine Gebieterin zu schlagen. Wenn gleich, wie wir glauben, dieses Letztere übertrieben ist, so beweist doch die Sage, wie viel er sich öffentlich mit Worten erlaubt haben müsse, da man das Ärgste im Geheim wenigstens möglich halten konnte.“ Dohm. I. 409. 410. — Ha idegen hatalmaság az Orosz udvarral öszveköttetésbe lépni, vagy ott valamit kivinni akart, inkább kellett a' Potemkin kedvét mint a' császárnét keresni. Ezért volt kénytelen mind II. Jósef császár mind II. Fridrik a' szérensétől magosra állított pulyához leereszkedni,

„Mária Thérézia nincs többé, imé a' dolgoknak új rendje kezdődik.“ (37.) II. Jósef karaktere, személyes gondolkozása, annál inkább az Orosz császárné kedvelt idéájával öszvetalálkozó hajlandósága, nagy mértékben igaznak mutatták azon mondást. Jósef már most szabadabban nyulhatott czélba vett külső és belső merész intézeteihez. Nyugtalan próbákra ösztönöző indulatjának, nagyravágyásának semmi úgy nem hizelkedett, mint birodalma határainak terjesztése, a' mi az Orosz udvar barátságát, szövetségét előtte kívánatossá tette. Mitől nem félhetett Éropa, midőn két olyan uralkodót mint II. Katharina és II. Jósef, szorosabb kötéllal öszvekapcsolva látott? Valóban több példákban kezdett kitetszeni a' két udvarnak más státusokat fenyegető egyetértése, és egy czélra munkálódása. II. Katharina 1783-b. az általa függetlenné tett Krími félszigetet Tauria név alatt birodalmához foglalta, honnan majd kedvelltjét Potemkint Tauriai névvel tisztelte-meg: II. Jósef jussokra és ré-

---

kik közzül az első ötöt Német herczegi rangra emelte 1776-b., a' Pruszsiai király pedig elébb arra ajánlá néki szolgálatját, hogy a' Curlandi herczegséget elnyerhesse, majd 1782-b. értésére adatta Görz által, hogy a' császárnéval egyetértőleg a' Lengyel thronusra léphetését is eszközölni fogja, de a' mit Potemkin nem fogadott-el. „Er achte, sagte er, die wankelmüthige Polnische Nation viel zu wenig, um je ihr König seyn zu wollen.“ Dohm I. Bd. 412. 413. és II. Bd. *Zusätze zum ersten Bande* XLV.

(37.) Dohm Denkwürdigk. I. Bd. 389. —

gibb kötésekre nem tekintő politikával Belgiomban a' *barrière-alkut* 1781-b. megszüntette, a' Scáldist 1784-b. megnyitotta, majd Belgiumnak Baváriával elcserélését munkába vette 1785-b., bár az utolsónak II. Fridrik gátot vetett, az általa szerzett *Német fejedelmi szövetséggel*; — *Deutscher Fürstenbund*. (38.) Ez vala a' király magos lelkének végső míve, ki 1786-b. aug. 17-k. mint teljes fényben rogyogó nap hunyt-el a' politikai világ egén, 's thronusát — de nem lelkét és karakterét, — unokaöccsének II. Fridrik-Wilhelmnek hagyta.

Az Orosz birodalom és Ausztria egyesülése tökéletességre ment II. Katharinának az újonnan hódolt Tauriába, Potemkin vakító 's rá csalfa fényt sugárzó intézetei közt, (39.)

(38.) Az ezt illető alkudozásokat körülállásoson és igen pontoson leírja Dohm, ki maga is azokban részt vett. *Denkwürdigk.* III 46. — 182. — 's egyszer'smind ezen nevezetes kötet egész kiterjedésében közli ugyan ott 185 — 219. —

(39.) Bár mely sok példát tud a' historia mutatni a' fejedelmeknek kedveltjeik és tanácsosaik által lett megcsalattatásáról, de azon vakító játéknak és hízeltkedéssel páros ámitásnak, melyel II. Katharinának Tauriai útja történt, párját találni bajos lenne. Azonkívül hogy Potemki roppant munkával a' Dnieperen hajókázást gátló és nagy vízeséseket formáló kőszálakat elhanyagolta, 's így a' cászárnét vivő hajóknak alkalmas, könnyű utat csináltatott, a' folyóvíz mind két partján eleven és vidám jömléteit, munkás életet, szorgalmot, megelegetést mutató képet teremtett II. Katharina szeméi elibe. Hol e' fejedelemszörny elment, mindenütt falukat, helységeket, tömött népességet, számos baromszor-

1787-b. tett útazása alatt: mert II. Jó'sef is oda sietett, és Chersonban találkozott a' császárnéval. Bár az itt a' két császári udvar között formáserént kötött szövetség feltételei tilokban is maradtak, a' következtetések annak célját és mívét csak hamar kimutatták. Minden készületek megváltak téve a' hadra, 's a' Török birodalomnak öszvecsatolt erővel megtámadására, midőn másfelől még is Potemkin diplomáciai

---

dákat, juhnyájakat látott, — azonban mind ez csalás, szemfényvesztés vala. Az egész környékből erőhatalommal öszvecsoportoztatott embereket éjjel tovább hajtották, kiknek nagy sietséggel kellett kunyhóikat másutt felállítani, midőn távolról játékszini decoratiók módjára, festett deszkák, vagy e' célra rakott darab kőfalak épületeket, városokat ábrázoltak, 's a' csordákkal és nyájakkal is éppen úgy volt a' dolog, melyeket öt hat versben hajtanak a' császárné elibe. A' Chersonba megérkezéskor is folytatódott a' játék, ott temérdek raktárokat tömve minden féle portékákkal lehetett látni, a' kereskedők nyűsögtek, 's a' kikötő és tenger számtalan hajókkal borítva, szóval olyan jelenés, mintha a' világ kereskedésének piaczcza lett volna Cherson. Mind ez pedig csak egy pillantatra, Potemkin szatrapai önkényje és léha fényt vadászó launéja által volt oda parancsolva, legkissebb jutalom vagy kártérítés nélkül. A' Francia íróként, „ az egész kép csak külszin volt; üres árnyék melyet a' despota Potemkin kápricziája, és aranyja egy pusztá közepén perczentésre állított-elő.“ „Tout ee tableau n' était qu' une apparence, qu' une vaine ombre évoquée un moment au milieu d' un désert par l' or et la caprice du despote Potemkin.“ *Rabbe Résumé de l' histoire de Russie. Seconde edition. Paris 1825.* 425. 426. L. még *Wachsmuth Historische Darstellungen aus der Geschichte der neuern Zeit. III-ter Theil. Leipzig 1832.* — S. 256. 257. —

al-úton mesterkedése a' Portát megtámadó rész-szé tette, mely aug. 16-k. 1787-b. II. Katharinának háborút izent. (40.) Ezen had csak hamar meszsze kiterjedett, 's Éúropa nagy részét lángba borította. A' következő 1788 elején az Orosz udvar segítésének színe alatt Ausztria is fegyvert fogott a' Török ellen, midőn III. Gustáv Svéczia királyja II. Katharinát támadta-meg. Ilyen környülállások között nem lehetett, hogy Lengyelországra is ki ne hasson a' szomszéd nagy birodalmok egymással véres háborúba keveredése, annál inkább mert az alatt a' Pruszsus kabinétnak eddig Oroszhoz szító politikája szembetűnő változást szenvedett, 's a' két státus között nem csak hidegség, de feszült állapot is kezdett lenni.

Lengyelország az Orosz birodalomtól teljesen függésben, 's ilyen lealatsonított állapotban maradt 1788-ig, egy közép helyheztetésben a' politikai élet és halál között. Az 1775-b. a' reszpublikára tölt új országlás formája, 's a' főbb királyi jussokat bitangló állandó tanács, a' nemzeti erő kifejlődésének megfojtására, 's az Orosz befolyás, vagy uralkodás megalapítására szolgált, melyet II. Katharina a' követjei által despotai módon gyakorolta-

---

(40.) L. Heerens Handbueh der Geschichte des Europäischen Staatensystems und seiner Colonien. Dritte Ausgabe. Göttingen 1819. S. 365—567.

tott. (41.) De a' szerencsétlenség tanúságul vólt a' Lengyeleknek, hazájok felosztatása kezdé ébresztetni őket, e' nagy és fájdalmas lecke tisztán szemek elibe terjeszté, milyen gyengeségre süllyedett-le az országok; 's közönségessé tevé a' meggyőződést, hogy csak az egész társasági életet magában foglaló jobbítástól várhatják a' nemzet újjászületését és politikai fontosságra emelkedését. Így a' Lengyelekre nézve a' sujtoltatás, élet és szerencsekútfejévé, a' nyomás, leverettetés serkentő, buzdító, intő lett. Valóban lelkes tüzzel, 's önméltóságok érzésével kezdének politikai függetlenségek visszaszerzésének nagy munkájához, az idővel előbb haladó mívelt nemzetek sorába lépéshez, 's annál belsőbb részvétellel kísérjük őket e' szép pályán, méntől ritkább az ilyen jeles példa a' historiában. De részvételünk kinzó, szaggató fájdalommal válik, mert

---

(41.) Az Oroszok letapodó bánásának, melyet a' Lengyeleken ez időben elkövettek, *Wachsmuth* egy nevezetes példáját beszéli: „Stanislaus August hatte vom Königthum nichts, als den Namen, die Macht war bei dem russischen Gesandten Repnin, dem Neffen des russischen Ministers der auswärtigen Angelegenheiten, des mächtigen Panin, und Grosze und Geringe hatten Demüthigungen, und Bedrückungen von Ausländern zu erdulden, der König die empfindlichsten. Man begann einst das Schauspiel mit dem Eintritte des Königs, ohne des Grafen Repnin Ankunft zu erwarten; erst im zweiten Aufzuge kam Repnin, zürnte, und befahl das Stück von vorn anzufangen. „Historische Darstellungen. III. 212. —

a' derék nemzet magos törekedését a' balsors még csirájában megfojtotta, 's a' fekete-lelkű árúlással kezet-fogó erőszakja a' szomszéd hatalmasságoknak, a' hős érzésüt, szabadságért, lételért próbált nemes viadal után, a' veszély feneketlen örvényjébe taszítá.

A' Török-Orosz háború folyamatja bátorságot adott a' hazafi felekezetnek — melynek fejei voltak gróf Potocki Ignác és Stanislaus (42.) — lelkesen munkába venni a' nemzet függetlensége és szabadsága helyreállítását, 's a' hazát minden külső hatalomtól és erőszaktól megmenteni: 's ezen gondolkozás majd a' Pruszsiai kabinét hathatós gyámolítása által mind több erőre kapott. Számos repülő írások buzditák a' Lengyeleket, a' hajdan kor dicsőségének 's fényjének emlegetésével, lerázni az idegen gyalázatos jármot, vagy meghalni a' szabadságért. Szent tüzre lobbantak a' hazafi indulatok és érzések; köz és nyilván kitörő lelkesedés bizonyítá a' nemzet kész, mindenre elszánt akaratját. Ilyen környüállások közt nyílt-meg 1788-b. octob. 6-k. a' rendes országgyűlése, mely más-nap, hogy a' liberum vetonak semmi ereje ne legyen, közönséges szövetezéssé, *confoederatio*vá formálta

---

(42.) A' c a' Lengyel nyelvben a' mássalhangzó előtt is *cz*-nek mondatik, azért *Potocki*, *Branicki* így olvast. *Potoczki*, *Braniczki*.

magát. (43.) Csak hamar az Orosz követ gróf Stackelberg ajánlást tett a' rendeknek a' Török Porta ellen az Orosz udvarral új védlő szövetségre lépni, a' mit erősen sürgetett a' gyenge és félénk király is az Orosz felekezettel együtt, melynek fejei voltak, Kossakowski a' Lieflandi püspök, Potocki Felix, és Brannicki a' korona nagyvezére: ellenben, a' hazafi rész hevesen ellenzé, valamint Lucchesini a' Pruszsus követ, királyja nevében octob. 12-k. kinyilatkoztatá, hogy annak elfogadását, udvara maga ellen intézett lépésnek nézné, 's egyszer'smind Lengyelországot az Orosz függéstől megmenekedésre törekedő minden próbátételében a' király segítségéről bizonyossá tette. Nagy voksok többségével visszavetette az országgyűlése az ajánlott Orosz szövetséget, majd octob. 21-k. a' 8000-ből álló Lengyel seregnek 60,000-re, vagy ha lehet 100,000-re szaporítását határozta, 's e' nagy célnak, a' státus erőssé tételének elősegítésére, Lengyelország évkönyveiben még nem látott egyetértéssel, a' nemesség, papság maga jószágait önkéntesen adó alá vetette. (44.) Az Orosz követ ugyan ellentmondott az ármáda szaporításának, mint az udvarával fennálló kötések meg-

---

(43.) *Saalfeld* Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit, seit dem Anfange der französischen Revolution. I-ten Bdes 2-te Abtheil. S. 282.

(44.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bd. 2-te Abth 283.

'sértésének, de az országgyűlése arra nem hajtott, sőt nov. 17-k. hatalmason kezdé sürgetni az Orosz sergeknek az országból eltávozását, 's két nap múlva a' Pruszsus követ királyja nevében újra ígérte Lengyelország függetlenségének hathatós védelmét. A' titkon II. Katarina részére hajló királynak értésére adták a' Lengyel képviselők, hogy a' nemzet bizonyoson magára fogja hagyni, majd dec. 14-k. az Orosz sergek ki nem takarodása esetében, az egész nép közönséges felköltésével fenyegetődztek, 's elvégzék az országgyűlésének mind addig együtt maradását, míg a' környülállások kívánják. A' bátor és kemény hangú beszédnek lett foganatja, az Oroszok kezdének az országból kimenni, Pruszsia és Anglia nem szüntek buzdítani a' diétát; úgy látszott, Lengyelország a' tunya álomból felserkenve, szép jövővel bízató új élethez kezdett. (45.)

A' következő 1789-d. esztendő elején fontos és elhatározó lépések történtek, az ország állapotjának czélarányos és időhöz mérsékelt javítására. A' diéta január. 18-k. Potocki Stanislaus javallására, az Orosz uralkodás eszközét az *állandó tanácsot* eltörlé, 's tudván, hogy a' státus erejének megalapítása nagyreszt a' financia jól állásától függ, ennek gyarapításáról is gondoskodott, midőn febr. 27-k. eddig a' nemesség által használt starostiákból,

---

(45.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bd. 2-te Abth. 284.

korona-jószágokból bėjővő summa felerészét az ország kincstárába folyni határozta, majd később a' papság jövedelmének egy részét is a' fegyveres erő szaporítására adta. Legnevezetesebb bizonyása pedig a' nemzet új életre serkenésének vőlt, diétai marsall Malachowski javallatja következéséül, egy országos biztosság kinevezése sept. 7-k. 'a' buzgó hazafi Krasinsky Kaminieci püspök előlölése alatt, a' constitutzióban tenni kellett javítások kidolgozására, mely már dec. 13-k. az ország új állapotjának előleges rajzát és főbb pontjait a' diéta elibe terjeszté, hól ezen munkálódása jóvá-hagyást nyert. E' nagy czélra vezető lépés vala, a' szabad választás eltörlésével, a' királyi méltóság örökös vőltának megállítása is, mikor a' diéta a' Szaxoniai választó-fejedelmet ajánlotta az ország megyéji gyűlésének, thronusra következő gyanánt.

Nem kicsi befolyása vőlt a' honnyi nemesebb érzéseknek a' Lengyel pátrioták szívében táplálására, 's a' hazát eddig sulyoson nyomott rosszszak elhárítására munkás buzgóságok élesztésére, azon pártfogó 's hathatós segítséggel biztató indúlatnak, melyet Pruszszia irántok szembetűnőleg bizonyított. A' mint a' Lengyelek kezdették az Orosz bilincseket lerázni, 's magokat erős állásba tenni, nevededett jó egyetértések a' Pruszsziai udvarral, mely márcz. 7-k. 1789-b. megkínál-

ta a' reszpublikát, függetlenségéért jót-állás ígérete mellett, új szövetség-kötéssel, majd dec. 6-*k.* ismétlé ezen ajánlását, azon nyilatkoztatással, hogy egész hatalmával védelmezni fogja Lengyelország szabadságát és független tekintetét. Bár az ellenkező rész mindent elkövetett a' Berlini udvar gondolkozásának a' nemzet előtt gyanussá tételére, elkezdődtek még is 1790 elején, a' Pruszsziát és Lengyelországot szorosabban öszvekapcsoló szövetséget illető alkudozások. Egy kedvetlen környülállás csakugyan adta-elő magát ezen alkalmatossággal, melyet a' II. Katharinához szitók igen jól czéljokra tudtak fordítani. A' szövetség mellett kereskedési alkura is próbált a' két ország egymással lépni, de mivel Pruszszia a' reszpublikától kívánt teljesen szabad kereskedésért, jövedelmének ebből következhető csökkenése miatt Thorn 's Danzig által engedését sürgette — mely két várost II. Katharina, ravaszul előre-nézésből és a' Pruszsziát kecsegtetésért, hagyatott-ki Lengyelország felosztásából — ebből oly nehézségek fejlődtek ki, a' mikért a' kereskedési alku félretételével, jónak látták csak a' szövetség-kötést hajtani-végre, mely márcz. 29-*k.* 1790-*b.* készült-meg. Ebben, a' két státus költsönösön jót-állott egymásnak birtokáért, és védelmet ígért minden lehető megtámadás ellen. Világosan kötelezte magát a' Pruszsziai Király, — „akár-

mely külső hatalmasság Lengyelország belső dolgaiba avatkozásának esetében, ha a' barátságos közbenjárás sükeretlen maradna, 's Lengyelország ellenségesen megtámadtatnék, fegyveres kézzel is segíteni a' reszpublikát.“ (46) Bajos lett volna ennél tisztább, szorosabb köteleztetésre lépni; még is — ki hitte volna? — kevés hólnapok alatt, Pruszsia hitszegő politikával nem átalotta tagadni magára vállalt tartozását, 's a' reszpublikát oltalmazás helyett, éppen annak romlását eszközölni.

Még ezen szövetség aláírása előtt, ú. m. fébr. 20-*k.* 1790-*b.* megholt II. Jó'sef császár, 's helyébe, testvére II. Leopold Toscánai nagyherczeg lépett. Az új császár békességes gondolkozása, az Ausztriai monarchiának II. Jó'sef intézetei miatt meglegedetlen állapota, különösön Belgiom nyilvánosságos feltámadása si-

---

(46.) L. *Thiessé* Résumé de l' histoire de Pologne 289. 290. Egyik pontja ezen kötésnek így hangzott: „Si quelque puissance étrangère que ce soit, voulait à titres d' actes et de stipulations précédentes quelconques, ou de leur interprétation, 's attribuer le droit de se mêler des affaires intérieures de la république de Pologne, ou de ses dépendances, en tel temps ou de quelque manière que ce soit, S. M. le roi de Prusse 's emploiera d' abord par ses bons offices les plus efficaces pour prévenir les hostilités par rapport à une pareille prétention; mais si ces bons offices n' avaient pas leur effet, et que des hostilités résultassent à cette occasion contre la Pologne, S. M. le roi de Prusse assistera alors la république, selon la teneur de l' article IV. du présent traité.“

ettették a' Török háború végét. A' Reichenbachban Sziléziában Ausztria és Pruszsia között, Anglia és Hollandia részvételével, tartott congressus, egy jul. 27-k. 1790-b. készült szerződéssel végződött, mely alapja lett a' háború előtti *status quo* szerint, az Ausztriai udvar és Török Porta megbékéllésének. Midőn a' Reichenbachi alkudozásokban emlegetve volt Danzignak Pruszsia részére által-engedése, magában a' kötésben pedig Lengyelország interesteszéjéről és védelméről még csak szó sem volt, az Orosz felekezett a' Lengyel diétán nem mulatta-el használni ezeket Pruszsia politikájának gyanussá tételére, a' bizodalmatlanság lelkének felköltésére, 's valóban kezdett is már ekkor azon udvar gondolkozásában ingadozni.

Azonban az országgyűlésének két esztendőre határozott törvényes ideje végéhez közelgetett, 's a' constitutzio még készen nem volt. Azon mesterkedések meggátlására, melyekre az új választások útát nyitottak volna, bölcs és czélarányos előrenézésből — bár heves ellentmondás után — meghatározta a' diéta nov. 16-k. 1790-b., hogy az akkori országos követek mellé hasonló számú új tagok választassanak, 's az így megkettőztetett számú országgyűlés, maga munkálódását még két esztendeig folytassa. Az új választásban, minden alattomos törekedések ellenére kimutatta ma-

gát a' közvélekedés ereje, majd minden megyék derék hazafi, szabadon érző követeket küldöttek, 's egyszer'smind jóvá-hagyták a' koronának a' Szaxoniai ház örökös birtokába adását is.

Az 1791-d. esztendő áprilisse 14-k. a' városok szabadságának helyreállítása készíté előre a' nemzet állapotjának újjá lételét. Ezen szabadságlevél által a' *királyi városok* just nyertek az országgyűlésére egy egy követet küldeni, nemeseknek a' polgárrá létel megengedtetett, polgárok nemesi jószág birására felszabadítottak, személyek sérthetlensége 's az önkényes elfogatástól megmentése, valamint nagyobb hivatalokra és rangokra is léphetések megállittatott. A' polgári rend emelésére sok fő nemesek, — azok közt marsall Malachowski — magokat a' Varsói polgárok közé bératták. (47.)

Az óhajtott constitutzio azonban még sohol sem vólt, egyéb akadályok közt, az Orosz császárnénak veszélyt hozó és súlyos bilincseket zörgető kegyelmét vadászó orosz hazafjak minden módon gátolták annak végrehajtását. A' környülállások sürgetők valának, a' nemzet nyugtalanul, felvont indulattal várta képviselőji munkáját. A' király, ki a'

(47.) A' városok szabadság levelének főbb pontjait l. *Saalfeld Allgem. Gesch. I-ten Bdes 2-te Abth.* 293. 294.

Pruszsiai udvarral öszvecsatolódás után szem-
betünőleg a' szabadon érzők részére hajlott,
's a' jobb gondolkozásnak bizodalmanak tár-
gya kezdett lenni, több felől megszóllittat-
va, maga készített egy constitutziót, mely a'
pátriotáktól közönséges helybehagyást nyert,
de kihirdetése módjáról, bár 60-on voltak a'
titokba belé-avatva, méjj hallgatás vala. Csak-
ugyan máj. 5-két 1791-b. határozták az új pol-
gári alkotmánynak a' diéta elibe terjesztésére,
de midőn az Orosz felekezet ezt még is meg-
sajdítá, 's kivitelét erőhatalommal is akadályoz-
tatni készülne, a' gonoszok mesterkedéseinek
megelőzésére, máj. 2-k. estve a' pátrioták ösz-
vegyültek herczeg Radzivill palotájában, hól
zajgó örömmozgások közt felolvastatott az
új constitutzio, jóváhagyást nyert, 's Krasins-
ky példájára mindnyájan felfogadták a' jólté-
vő munkát ellentmondással nem hátráltatni.
Más nap, — az örökké emlékezetes máj. 3-k. —
számos és feszült várakozásban lévő nép vet-
te-körül az ország-házát. A' királyt belépte-
kor örömkialtással köszönték — marsall Ma-
lachowski hathatós, a' nemzet régi dicsőségé-
re visszatekintő, lelkesen buzditó beszéddel
nyitá-meg az ülést. Nagy és méjj benyomást
tett a' gyűlésre, a' külső dolgokra rendelt biz-
tosságnak, az Orosz császárné bosszút forra-
ló gondolkozásáról, 's a' reszpublika munká-
ba vett új felosztatásáról szólló tudósítása.

A' király felszóllíttatva kinyilatkoztatá, hogy a' haza megmentésére az országlás formájának javítását szükségesnek látná, mely célra az új constitutzio plánumát meg is készítetvén, annak felolvasztatását kérné. Bár heves ellentmondás követte ezen kívánságot, de a' sokkal számosabb rész lármás felkiáltással sürgette a' felolvasztatást, a' mi legottan meg is történt. A' szabadság szent érzésével ömlő beszédekben, honnyi indulatra buzdúlva, lelkesedéssel tele javallották a' pátrioták a' constitutzio elfogadását, és Rzewuski Podoliai követ felállva, a' nemzet színe előtt megesküdött „a' gyűlést addig el nem hagyja, míg az új constitutzio helybehagyást nem nyer; ki a' hazát szereti, az kövesse példáját.“ Közönséges tetszést bizonyító kiáltásra fakadott a' gyűlés, 's midőn a' király szívreható beszédben a' hazáért érző indulatját kifejezte, 's a' követeket felszóllítá, hogy minden a' ki vele egyaránt érezne, nyilván és fenn-szóval jelentse ki vélekedését, akkor az egész gyűlésben, hangos mindent elfojtó öröm-lárma harsogott. Mihelyt pedig Malachowski felállván, a' közakaratnak még világosabban is kimutatásáért, azt kérte, hogy a' constitutzioval tartók hallgassanak, 's csak az ellenkezők szólaljanak fel, — legottan méjj, 's néhány hangtól alig félbeszakasztott hallgatás következett. Így a' közkívánság felől kételkedni

nem lehetett; 's midőn majd a' mindenfelől hangzó, *éljen az új constitutzio! éljen a' király!* kiáltások közt felállván Zabiello követ, a' királyt kérné, a' constitutziora a' hitet letenni, többszörözött ismétlett lármás örm-zajgás követte szavait. A' felbuzdult és thronushoz tóduló sokaság közepette esküdt a' király, 's hozzá-ada, „az Isten színe előtt tette-le hitét, és azt soha sem bánja-meg,“ valamint meghivta a' gyűlést, „hogy minden hazája javát kívánó szerető kísérné-el a' templomba, hól újítani akarja esküvését.“ A' thronusról leszállót püspökök, senatorok, 's követek — csak néhányat kivéve — kísérek a' templomba, tomboló örömmel kiáltozó nép csoportja közt, hól Stanislaus-August újra megesküdött, utánna a' marsall, 's így rendre a' senatorok, követek. Innepi háláadás és dicséret követte, elragadó buzgósággal, a' nemzet és király közt készült, 's az Örökkévaló színe előtt megpecsételt kötést. Majd estve ágyuk durrogása adta tudtára a' fényesen ki-világosított fővárosnak a' nagy munka végrehajtását, közönséges volt a' lelkesedés, különböző módon tört-ki, távol minden kicsapongástól, az öszvesereglett nép vidám és lármás öröme.

Igy hát Lengyelország, mely eddig a' részrehajlás lelkétől rongáltatva, sokszor belső fejletlenség és külső erőszak borzasztó néző-

helyévé vált, új élethez kezdett — 's e' nemes törekedését nem lehet a' legméjebb részvétel nélkül tekinteni. Hogy az új constitutzio a' nemzet erre meghatalmazott képviselőji által elfogadva, törvényes úton készült és kapott életre, majd az ország nyilván kifejezett közvélekedésétől gyámolítva megszentelést kapott, ezen kételkedni nem lehet. De annak foglalatja is figyelemre, 's különös dicséretre méltó. Nem üres és csak levegőben álló theoriából, de a' nemzet meglévő állapotjából indult ki azon constitutzio, az országnak, népnek természetére és tulajdonaira alapítva, 's mind kettőnek az időtől megpróbált polgári lételében és ősi rendtartásaiban gyökerezve. Benne a' helyes theoria, a' józanokosságra és közönséges emberi jussokra tekintés, a' nemzet historiájával, százados törvényeivel, 's addigi életével czélarányosan kezelt-fogott. Valóban, egyedül csak ez is az egy útja, akármely nemzet polgári állapotja és országlási formája javításának. A' theoria csak magára félszeg és üres álmodozásokra vezető; a' csupa meglévőhöz ragaszkodás, a' tökéletesedéstől jobbaléttől elmaradást, előíteleknek bálványozást, azül : egyesíteni kell a' kettőt, az időnek, e' bölcs tanácsadónak tapasztalásait, és a' helyt nem álló, de szüntelen előre törekedő, magosabbra emelkedő józanokosság kívánságait. Lengyelország ennek szép, mindég követésre méltó példáját adta.

A' mi már az új constitutizio főbb pontjait illeti, az a' Rom. kath. hitet uralkodónak tette ugyan, az attól elszakadást megtiltotta, ellenben más vallásos felekezeteknek is tökéletes szabadságot engedett. Továbbá a' nemeseknek minden jussai és tökéletes egyformaságok, valamint a' városok szabadság levele megerősítést nyertek, a' parasztok a' törvény oltalma alá vétettek, 's a' földes úr és közöttök eshető minden kötések, egyezések, vagy jussok engedése mind két félre nézve kötelező erejűeknek, önkényesen meg nem változtathatóknak ismertettek, továbbá a' Lengyelországba telepedni akaró idegeneknek teljes szabadság ígértetett. A' *törvény-hozó hatalommal* a' követek és senatorok házára oszló nemzeti képviselők bírnak. Országgyűlésének rendszeren minden két esztendőben kell tartatni, melyen a' liberum veto és minden confederatiók eltörlésével a' voksok többsége határoz. A' közönséges törvény-javallatok felett a' tanácskozás a' követek házában kezdődik, mely azokat elfogadhatja vagy visszavetheti. Az utolsó esetben, ha más diétán a' követek azon törvényt újra jóváhagyják, akkor a' senatorok annak többször ellent nem mondhatnak. Azon javallatok, melyeknek tárgya nem közönséges törvény-hozás, a' két ház összezámlált voksai többségével határozatnak-el. Minden 25 esztendőben egy rendkívüli ország-

gyűlésének a' constitutziót az abban tenni kellett javításokért által kell nézni. A' *végrehajtó hatalom* a' királyé, ki azt a' státustanács, és öt miniszterek által gyakorolja. A' thronus örökös, a' Szaxoniai választó-fejedelem házában. A' király személye szent és sérthetlen, felyül a' felelésen, *azonban nem szabadon uralkodó, hanem a' nemzet atyjának és fejének ismeri, 's nyilatkoztatja a' törvény és constitutzio;* minden hivatalokra, tisztségekre, senatori püspöki rangra kinevezés jussával bír, *de törvényben meghatározandó mód szerént.* Ha pedig az országgyűlésének egyesült két háza, két harmadrész többséggel, valamely miniszter elbocsáttatását határozná, tartozik a' király legottan annak helyébe mást nevezni. Az országgyűlési marsall a' státustanácsban jelen van, csak azért, hogy ha a' király a' törvényben meghatározott esetekben diétát tartani nem akarna, *azt, a' marsall legottan maga fejétől összevehívhasza.* A' végrehajtó hatalom törvényt nem hozhat, adót nem rendelhet, háborút nem kezdhet az országgyűlése jóváhagyása nélkül. A' *bírói hatalom* független mind a' törvényhozóktól, mind a' királytól. Minden hazafi köteles fegyvert fogni a' haza oltalmára és szabadságáért; a' katonaság alá van rendelve a' királynak, *de köteles a' nemzet és király hűségére, 's a' constitutzio védelmére megesküdni.* (48.)

(48.) Ezen constitutzio egész kiterjedésében közölve van Saalfeld Allgem Gesch. I-ten Bdes 2-te

Ilyen volt a' legnagyobb elragadtatással fogadott új constitutzio. Majd minden megyék gyűlésein tökéletes jóváhagyást, 's így az ország közvélekedése által még nagyobb erőt nyert. Valóban méltán, mert egészben véve, szembetűnő bizonyosságát adta az előrehaladásnak, a' hijjánosból jobbra tökéletesebbre átalmenetelnek; 's megérdemelt szerencsét óhajtott minden nemesen érző azon lelkes nemzetnek, mely a' legmagosabb célra, önszabad lételének 's függetlenségének megalapítására törvényes, igazságos, minden jussokat tisztelő úton jutott-el: bár a' külsőre tekintők gáncsoskodva, a' constitutzio fogyatkozásait emlegették is, névszerént a' más hitre általlépést tilalmazó uralkodó vallás kimondását hibáztatták, meg nem gondolva, hogy a' szabadság classicus földje Anglia, a' Rom. katholikuskoknak politikai bilincsekből kiszabadítására, szinte negyven esztendő múlva tudott nagy bajjal rámenni: pedig milyen természetes, gyermektől is felfogható igazság, hogy nem szabad, nem lehet, oktalanság is a' lelken uralkodni, azt nyomni, erőltetni.

De a' közönséges lelkesedés közepettesokaknak nem jutott eszébe, hogy az új constitutzio elkészítésével, a' nagy munka még

---

Abth. 483 — 495. valamint *Pölitz* Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789 bis auf die neueste Zeit. Zweite Aufl. III-ter Bd.

koránt sincs egészen bévégezve, hogy annak életre és folyamatba hozása, valamint megtartása a' belső fondorkodások ellen, a' külső erőszaktól védelmezése, a' legnehezebb — erről az örömbe merültek között kevesen gondolkoztak. Mindenek felett a' királyhoz ismeretes gyengesége, hajlékony és változó karaktere miatt bizni nem lehet, ki mind addig míg semmi akadály, mellyel vívni kelljen, előtte nem állott, a' haza szent ügyében buzgón érzett, szépen és tüzzel beszéllett, de cselekedni, a' veszedelemnek lelkesen ellentállani, a' zivatarral szembemenni, alkalmas nem vólt. Hát még a' kinek eszébe jutott, Lengyelország öldöklő angyala, II. Katharina — minő félelemre és aggódásra nem lehetett oka? Mert, hogy az Orosz császárné kevély gondolkozásával öszveférhessen, elnézni Lengyelország megifjodását, valamint az ott szabadon gyakorolt uralkodása és hatalma megszűnését eltűrni, ezt talám még a' könnyen hívők, a' röviden látók sem merték remélni.

Az országgyűlése azonban folytatta munkálódását, mindenek felett a' státusnak a' külföld előtt tekintetet szerezni, hatalmát emelni, föczélja vólt, 's ezért a' fegyveres erő szaporítására különös gondot fordított. A' nemesi és papi jószágokra hazafi buzgóságból tett rovatat és adó neveztetett, 's nagy résztint Zugolódás nélkül fizettetett, a' korona-jószág-

gok, starostiák eladása, az ország kincstárának, esztendőre, 30 millio Lengyel forint jövedelmet adott. Csak hamar kezdenék a' constitutzio gyümölcsei érni, különösen említést érdemlő, a' megyék gyűléseinek czélarányosabb elrendelése, 's az ezeken szózatolhatásnak birtokhoz kötése, a' mi az előtt csupa nemesi születéssel járó, 's így kártékony visszaélésekre utat nyitó jus volt; a' mint dicséret nélkül el nem mellőzhetők a' javítások a' törvény kiszolgáltatásán is. mely különben a' nemesi elsőségen épülő országlási formákban nem igazságon, hanem igazságtalanságon áll, 's a' haza számosabb gyermekei elnyomásán, rajtok erőszakos jus gyakorlásán épül.

A' Lengyeleknek felfordult állapotból 's szabóatlanságból, józan törvényes szabadságra törekedéseket, Europa is részvétellel 's közhelybehagyással kísérte. Fox, és a' Francia revolutziót hevesen megtámadó Burke Angliában, magasztalták a' hősi nemzet lelkes iparkodását, 's az utolsó, ezt, fejtelenségből rendre általmenésnek nevezte. (49.) Pruszsia sem kívánt hátra-maradni a' Lengyelországot szép jövővel biztatásban. II. Fridrik-Wilhelm máj. 17-k. 1791-b. szerencsételte az országgyűlését a' constitutzio bévégzéséért, 's a' nemzet által tett hatalmas lépést nyilván jóvá-hagyta és dicsérte, „*azon szíves részvétel*

(49.) Raumer Polens Untergang. 488.

nél fogva, melyel viseltetett mindég a' reszpublika java, 's az új constitutzio megalapítása iránt." Majd midőn a' reszpublika tanácsot kérdett a' Berlini udvartól az Orosz császárné neheztelő indulatjának lecsendesíthetése felől, Lucchesini jun. 21-k. meghatározólag kijelentette királyja nevében, hogy a' Lengyelországot fenyegető veszedelem esetében, Pruszszia lelkiismeretesen teljesíteni fogja magára vállalt köteleztetését, „*midőn szembetűnő bizonyosságát kívánja adni azon gondolkozáshoz ragaszkodásának, mely a' két ország összevokteltetését örökösön állandóvá tehetné.*" (50.) Nem különben az Ausztria és Pruszszia közt jul. 25-k. 1791-b. Bécsben készült, 's a' Franciaországi rongálva terjedő változások ellen intézett előleges kötésben, valamint a' híres Pilitzi congressuson aug. 27-k. 1791-b. és majd a' fébr. 7-k. 1792-b. Berlinben aláírt formászerénti védő szövetségben a' két udvar közt, egyik pontja volt az egyezésnek, a' Lengyelország függetlenségének, ép és egész állapotban tartásának, 's új polgári alkotmányjának megismerése, 's erre az Orosz udvarnak is

---

(50.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bdes. 2-te Abth. 306. 307. *Raumer* Polens Unterg. 487. 488. A' Pruszsus király egy levelében még idvezle is Stanislaus - Augustot. „Szerencsés vagyok“ ezt írta, „*hogy előmozdithattam Lengyelország szabadságát és függetlenségét; legkedvesebb gondom leszsz fenntartani és megerősíteni a' bennünket egyesítő köteleket.*“ *Je suis heureux d' avoir pu contri-*

rá-birása. (51.) Mind ezen kedvező jelek — ki kételkedhetett volna tiszta és világos fejedelmi szavakban? — nevelték a' buzgóságot, bizodalmot, az új országlás formájához ragaszkodást; 's helyet adtak azon reménynek, hogy a' nagyobb akadályok elhárítása után, majd a' kisebb fogatkozások is elenyésznek.

II. Katharina azonban az új constitutzio kihirdetése után is még sokáig hallgatott, bár boszszus indulatját nehezen titkolhatja; de hallgatása borzasztó volt, olly formán mint midőn az egész természetet megrázó, pusztitva kitörő nehéz időt, a' levegő szokatlan méjj csendessége előzi-meg. Nem is tehetett egyebet mind addig, míg a' Török háború a' kezét megkötötte, bár nem szünt-meg alattomos úton a' Lengyelországi dolgok új rendje ellen mesterkedni, 's valamint szerencsés volt, hogy több fő hivatalokba — bajos megmondani, a' király gyáva előre nem nézéséből é, vagy színes és csalfa indulatjából? — 'söldjába vett követőit csinálta-bé, úgy ezeket használta az országgyűlése sok czélarányos rendelkezéseinek, visszszás és félszeg végrehajtással, sükeretlenné tevésére.

---

buer au maintien de la liberté, et de l' indépendance de la Pologne; un de mes soins les plus agréables sera d' entretenir et d' affermir les liens qui nous unissent.“
Thiessé-Résumé de l' hist. de Pol. 293. 294.

(51.) Saalfeld Allgem. Gesch. I. Bd. 2-te Abth. 314. Raumer Polens Unterg. 488. —

De minekutánna, II. Katharina a' Török portával Jassyban, elébb aug. 11-k. 1791-b. az előleges egyezést, majd fébr. 9-k. 1792-b. a' végbékességet is aláírta, felserkent az orosz-lánéhoz hasonló álmából, 's Lengyelország ellen nyilván ellenséges indulatot kezdé bizonyítani. Mindenek felett kijelenté, hogy az Ausztria és Pruszsia közt készült szövetségnek, Lengyelországot illető pontjára nem állrá, de kész az iránt külön alkudozni a' két udvarral (52.) — mert így külön vonva a' ketőt céljára inkább használhatta: — majd kitetzőleg, és szándékát szinte nem palástolva tette a' hadi készületeket, győzedelmes serge mind közelebb nyomúlt Lengyelország felé. Azen fő Lengyeleket, kik honyjok javát haszonleső nagyravágásoknak és aljas indulatoknak feláldozták, midőn hozzá folyamodtak, oltalmáról és pártfogásáról biztosító módon fogadta, 's 1792-b. márcziusban a' Francia révolutzio ellen kemény hangon írt nyilatkoztatásában hirdette Lengyelország aránt hasonló gondolkozását. Ilyen környüállások közt a' pátrioták leginkább Pruszsziába helyeztették reménységeket, 's ezen udvarral kötött szövetséghez támaszkodtak. De 1792-nek elejével — mikor II. Leopold márcz. 1-sőjén véletlenül meghalván, mint a' Német császári thronuson, úgy örökös tartományjaiban,

---

(52.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bdes 2-te Abth. 315.

fija Ferencz lett következője — már a' Francia révoluczió pusztító árja mind fenyegetőben terjedett, 's ez, a' főbb státusok egymáshoz állását szembetűnőleg megváltoztatta, valamint a' politikai világ théatromának láthatára is homályba kezde borúlni, egy kitöréshez készülő, majd egész nyugoti és déli Európát lángba borító háború által. Jelen volt a' veszéllyel terhes, a' földi nagyok karakterét megpróbáló időpont. A' mint Pruszsziának is részt kellett venni a' hadban az Ausztriával kötött szövetségnél fogva, éppen úgy tanácsos vala, kimélni a' hatalmas Orosz császárnét. Ebből folyt, hogy Pruszszia, a' had szerencsétlen folyamatjától szorongattatva, csak önhasznát tekinté, hivséget és becsületet számba nem vevő politikával köteleztetéséről elfelejtkezett, 's majd az Orosz udvar részére hajólva, 's azzal titkon egyetértve, Lengyelország iránt egészen más hangon kezdett beszélni. Midőn az Orosz császárné megtámadó szándékáról már kételkedni nem lehetett, Lucchesini megkérdezettve a' Lengyel országlószéktől, hogy mit kellene tenni a' fenyegető veszedelemben? — ápril. 14-k. 1792-b. adott feleletjében, nem akarta hinni az Orosz seregnek Lengyelországba béütését, „egyébiránt“ — hozzá tévé — „a' Lengyelek dolga lenne, meggondolni ön állapotjokat, 's ahoz mért intézeteket tenni, mert ezek fognák határoz-

ni a' külső hatalmasságok lépéseit a' segítségadásban.“ (53.) — Majd a' közelgető veszedelemért összehívott országgyűlése ápril. 16-*k.* 1792-*b.* megnyittatván, három nap múlva a' haza közönséges védelmére készen állásról törvény hozatott, és ezen határozás a' Pruszsus udvarnak is tudtára adatott, de Lucchesini, ki darab időtől fogva, nagy gondal próbált minden írásbéli feleletet kikerülni, végre tizennégy nap múlva, máj. 4-*k.* kéntelen volt csakugyan írásban válaszolni, mikor kijelenté, „hogy királyja a' tett közlést a' Lengyel király és reszpublika nagyra becsülése bizonyosságának nézi, de *semmit sem kíván tudni azon rendszabásokról, melyekkel az országgyűlése foglalkozkodik.*“ (54.) Szóval egyszerűsmind még aztis nyilatkoztatá a' követ, „hogy királyja, kinek a' május 3-*diki* constitutzióban legkissebb része sincs, ha ezt a' pátrioták fegyveres kézzel akarnák oltalmazni, nem tartja magát kötelesnek a' szövetségben ígért segítségre.“ (55.) Hol az ilyen vastagon szem-

(53.) *Saalfeld Allg. Gesch. I. Bdes 3-te Abth. 518.*

(54.) „J' ai l' ordre de vous faire connaître, que Sa Majesté a reçu la communication qui lui a été faite, comme une preuve d' estime de S. M. le Roi de Pologne, aussi bien que de la république; mais que Sa Majesté ne peut prendre aucune connaissance des réglemens dont la diète s' occupe.“ *Thiessé Résumé de l' histoire de Pologne 296. —*

(55.) *Raumer Polens Untergang. 500. Thiessé Résumé 297.*

betűnő cselekedet szől, a' historicus elhallgathatja ítéletét.

Lengyelország sorsának gyászos kifejlődése azonban nem messze volt, a' veszedelem órája közelgetett. Mihelyt a' Franczia révolucziós hadnak kiütéséről áprilisben 1792-b. II. Katharina bizonyossá lett, az álorcztát tüstént levetette. Könnyü volt az erőszakra okot találni. Tizenkét fő-rangu, az Orosz szolgágot, nemzetek szabad lételénél elébb becsülő Lengyelek, — azok közt Branicki a' korona nagyvezére, herczeg Czetwertinski, Potocki Félix, és Rzewuski Szeverin, kit atyjával együtt Repnin Oroszországba hurczoltatott volt — a' nemzet képében egy *köszönéses szövetkezésbe* állottak, 's máj. 14-ről 1792-b. mint hazudták, Podolia kis városában *Targowics*-ban — holott az Orosz armádát kísérve, Petersburgból tértek-vissza hazájokba — egy actát bocsátottak-ki, az új constitutzio, a' *szabadság sírja* ellen, és a' régi reszpublikai országlás helyreállítását hirdették. Négy nap múlva máj. 18-k. adta-átal Bulgakow II. Katharina követje a' hadizenést Chreptowicz Lengyel külső miniszternek, egy a' néphez intézett nyilatkoztatás formájában. Ebben II. Katharina „vádolván a' Lengyeleket, boldogító országlások formájának felforgatásáért, 's az új constitutzio erőszakos béhozásáért, valamint *Lengyelország régi és legjobb*

barátjának az Orosz birodalomnak több rendbéli megsértéséért, kijelenté, hogy a' hozzá folyamodott nemes Lengyel pátrioták kérése következtésül, azoknak a' reszpublika törvényjei és szabadsága helyreállítására czélzó szövetkezését segíti, 's azért sergének megparancsolta Lengyelországba bémenni, *nem olenség de barát gyandnt, az említett nemes csél előmozdítására.*" (56.) Így próbálta II. Katharina törvénytelen hitanglásának megszűnéséből származott bosszús irigységét palástolni, — 's kinek vas keze Lengyelországban a' szabadságot megfojtotta, nem áttallá még is ettől költsönözni színt; pedig nemesebb, tekintetet szerzőbb lett volna, erejének érzéséből folyó bátor büszkeséggel, a' hatalomhoz nyúlást nyilván megvallani, mint az akkori 's jövőndő világot megcsalni akaró okokhoz támaszkodni. Midőn ezen nyilatkoztatás Varóban az országgyűlésén máj. 21-k. felolvasztatott, határtalan megnémítő bámulás lepétt meg mindent; de a' nemzet képviselői nem csüggedtek-el, 's a' királlyal együtt, ki esküvését megújítá, nagy lélekkel bizonyíták kész és elszánt ákaratjokat, a' haza szent ügyét védelmezni. Az erre szükséges intézeteket megtévén máj. 29-k. a' nemzetet, lelkesítő felszólításban meghívták a' viadalra, „melynek ju-

(56.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bdes 2-te Abth. 324 — 327. *Raumer* Polens Unterg. 490 — 492.

talma a' haza sorsa, 's mind az, a' mi az emberek szívének kedves;" valamint egy mérsékelt, nemes érzést lehellő, a' reszpublika méltóságához illő nyilatkoztatásban feleltek II. Katharina hadizenésére; 's máj. 30-k. reggeli négy órakor, a' régi Lengyelország utolsó szabad diétája eloszlott.

A' szorongatott állapot a' külföldhöz folyamodást is szükségessé tette. De Ausztria a' Franczia háborúval elfoglalva, a' Lengyel dolgokba nem elegyedését kijelentette, 's a' régi constitutizio helyreállítását javallá: Prusszus követ Lucchesini pedig, a' máj. 25-k. vele közlött hadizenésre, mikor a' reszpublika, a' békövetkezett szövetség eseténél fogva (*casus foederis*) Prusszia segítségét kérte, kikerülő felelettel, „mivel udvarától még nem vett parancsolatot," csak máj. 4-diki szóbeli nyilatkoztatására úalt; (57.) valamint a' Berlinbe küldött Potocki Ignác sem hozott vigasztalóbb választ II. Fridrik-Wilhelmtől, ki jun. 8-k. azt írta, hogy „a' tudta és befolyása nélkül készült új constitutziót megelőzőtt szövetségben tett kötelezések, a' dolgok megváltozott állására alkalmaztatni nem lehet, 's ezért a' Lengyel király várakozását nem teljesitheti.“ (58.) Bár a' Franczia háború folya-

---

(57.) *Saalfeld Allgem. Gesch. I-ten Bdes 2-te Abth. 322.*

(58.) *Raumer Polens Unterg. 500.*

matja félelmissé tehetto Prusziára nézve, a' Lengyelekért II. Katharinával is háborúba keveredést, csakugyan nemesebb bánás lett volna, a' kétséges környülállások megvallásában keresni mentséget, mint igazsággal ellenkező, szinte megczáfolást sem érdemlő állításokkal teljes megigazulásra erőlködni.

A' diéta elbomlásakor már el vólt kezdve a' viadal. II. Katharina félt a' Lengyelek hazafi lelkes tüzető, 's több mint 100,000-ból álló armádáját inditá ellenek. A' sokkal kisebb, mintegy 30,000-re menő Lengyel sereg, fővezér Poniatowski Jó'sef a' király unoka-öccse alatt, hősi bátorsággal állott ki a' harczmezőre, 's a' számosabb ellenséggel több heves öszvecsapásokban, jobb sorsot érdemlő vitéz maga elszánással vívott a' szabadságért. De a' mint hamar kitetszett, az állhatatlan és változó eszű király a' nemzet ügyét elárulta, ki a' helyett, hogy szükséges oltalomintézeteket tegyen, 's mint közönségesen óhajták, maga vezérelje sergét a' hazáért harczlásra, inkább még gátolta annak minden lépéseit, akadályoztatta a' hadi munkálódásokat, csalfa reménytől és kicsilelkű félelemtől öszve nem férhető érzésekre ragadtatva; mintha a' keményebb ellentállás ingerelné az Orosz császárné haragját, ellenben az engedéssel, és akaratjára hajlani látszó indulattal kedvezőbb feltételeket, hasznosabb egyezést lehet-

ne tőle várni. — Bár szép bizonyosságát is adták a' Lengyelek, hogy a' hazától rájuk bízott szent kötelesség érzése mozgatja kebleket, különösen Volhyniában Polonne mellett jun. 18.-k. 1792.-b. majd jul. 17.-k. Dubienkánál a' Galicziai határszélen, a' derék K o s c i u s z k o alatt, ki helyéből ki nem mozdithatva, 4000 emberével 18,000 Oroszt hosszszason feltartóztattott, mind addig, míg a' Galicziai földön háta- megé került ellenség — kinek több volt vesz- tése, mint az egész Lengyel sereg — hátrálás- ra kényszeríté; de sikere hazafi iparkodások- nak nem volt, mert a' király nem viszontaglá a' köz-buzgóságot, 's nemzetet is későn, csak jul. 4.-k. szollitá-fel fegyvert fogni, mikor az Oroszok messze benyomulva, már eláradtak az országban. Ez nem volt elég Stanislaus- Augustnak, de a' II. Katharinának hódoláshoz szokott rabszolgai indulatját követve, hozzá folyamodott, 's kénte az ellenségeskedés meg- szüntetését. A' császárné felelete jul. 21.-k. ér- kezett Varsóba, melyben kijelenté, „hogy a' Targowiczi szövetségeket oltalmazni nem szü- nik meg, 's a' király és republika csak úgy tarthatnak számot barátságához, je' indulatjá- hoz, ha legottan és feltétel nélkül hozzá-ál- lanak azon szövetségéhez, és a' constitutziót megsemmisítik, egyéb meg nem menheti Lengyelországot a' végromlástól.“ A' Lengyel királyban, ingadozó thronussának féltése, győ-

zött a' férjéhez illő nemes maga elszánáson, a' fényesen csillogó gyermeki báb becsesebb volt előtte, a' lelket felemelő, az embert e' földön istenesítő szent érzésénél; a' szabadságért, becsületért magát feláldozásnál, többnek tartott egy lánczokat zörgető gyáva életet. — Így elfelejtkezve ismétlett esküvéseiről, nem ügyelve a' derék párioták, országgyűlési marsall Malachowski, Lithvániai nagy marsall Potocki Ignác, kincstárnok Ostrowski, al-cancellárius Kollontai tanácssára, kérésére, kik lelkesen ellentmondának az Orosz hatalom előtt gyalázatos magok megalázásának — a' király jul. 23-*k.* 1792-*b.* aláírta az új constitutziót felforgató Targowiczi szövetekezést, 's a' sergeknek parancsolatot küldött, minden ellenségeskedést megszüntetni. (59.) Közönséges rémülés, fájdalom, bosszszankodás követte e' lépést, különösön nagy és kitöréssel fenyegető volt az armáda elkeseredése, a' haza legderekabb fiai, a' szabadság utolsó gyámolai kiköltöztek a' bémocskolt honnyi földről. — A' Targowiczi szövetekezettek idegen fegyverre támaszkodva, törvényt igazságot kigúnyolással kezdenek hazát rongáló munkájukhoz, és azt minden nyomon, hatalmaskodással, erőszakos bápással, letapodással bélyegezték, tetézték. Az alatt, míg az Oroszok dülva raholva közel a' fővárosig nyomultak, és min-

---

(59.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. I. Bdes 2-*te* Abth. 338.

denütt kiterjeszkedtek, csak Nagy Lengyelországot — a' minek oka nem maradt titokban, — kerülték-ki szorgalmatosan, a' szövethozók felháborító önkénnyel erőltettek mindent, különösen a' kisebb nemeseket hozzájuk állani, 's a' főbb hivatalokra magok embereit emelték, kik a' hazát gyalázatosan, hivatelenül elárulással érdemelték azt. Főczélja azonban az Oroszoktól sugallott mesterkedéseknek volt, a' nemzetet az ellentállásra alkalmatlanná tenni, annak kezéből a' fegyvert kivenni, 's a' katonaságot eloszlatni; addig is bátorságát megfojtani, erejét megölni, a' becsületét élesen hasító rendszabásokkal, melyek közé tartozott, az Oroszok ellen bizonyított vitézségért nyert érdemjelek viselésének megtiltása. Majd a' dolgoknak a' régi jó lábra viszatételéért, az országgyűlésének egész munkáját felforgatták, minden törvényeit, rendeleteit megsemmisítették, 's azt egy aug. 25.-k. 1792-b. költ királyi rendelés által jóváhagyatták. Így kellett a' királynak, a' hazaáruló, azt szaggató, gyilkoló szövetségesek eszközévé aláztatni, 's engedelmeskedni a' gonosz lelkeknek. Jóbb, nemesebb sorsot nem is érdemelt. A' Targowiczia példájára püspök Kosakowski Lithvániában is kezdett jun. 25.-k. 1782-b. egy közönséges szövethozást formálni. A' két szövetség Lithvániában Brzeszben gyült-össze sept. 8.-k., és három héti együtt-

tanácskozás után, sept. 27-k. bomlott-el. Munkálódását eléggé czimerezi az, hogy első gondja volt, egy nagy követséget rendelni Petersburgba, mely II. Katharinának a két nemzet képeiben megköszönje, *a' reszpublika régi fényjének helyreállítását*. A király sem maradt meg-tisztelés nélkül, neki is köszönték a Targowiczi szövetséghez állását. A cselekedethez érdemes volt a haládatosságot kifejező gyűlés, és ennek indulatja; 's valóban örvendhettek az Oroszok az ilyen elaljasodáson, porban mászáson, mert ezen az úton, minden jó érzésű Lengyelnek rá kellett unni hazájára.

A Targowiczi szövetség munkájának gyümölcsei nem sok idő múlva kezdtek érni. A Franciaországi háború szerencsétlen folyamatja, az oda bényomult Ausztriai-Prüsszus egyesült serget visszatérésre kényszeríté, 's majd az ellenség Németországot fenyegette. Ilyen környűtlállások közt, Prüsszia azon hadban tett áldozatai kárpótlásául, 's további részvételéért, Lengyelország egy darabját kívánta magának, a' mit Ausztria, bár nem örömost, jóvahagyott. Hogy II. Katharinához iránt Prüsszia már régebben egyetértett, annak bizonyosságát adta az Orosz sereg mozgása, mely szerint azok a II. Fridrik-Wilhelmnek szánt Nagy Lengyelországba nem mentek-bé. Azt ha Prüsszia, nyilvános kötésének megszegésével, de a' sürge-

tő helyheztesben, melyben önoltalmáról kellett gondolkozni, a' Lengyelek ügyét nem védelmezte, bár nem is menteni, legalább érteni lehetett volna, de hogy maga forduljon szövetségessé ellen, így szerzett nyereségre, nagyobbodásra vágyásért, ezt, egy minden végsőre hajló időben is, szinte bajos elhinni. Csak szín kellett az erőszakos cselekedetnek, a' mit tud a' rossz lélek találni. A' Berlini udvar január. 16-k. 1793-b. kemény nyilatkozatást tett, Varsói követje Buchholz által, „a' Lengyel-földön is harapozó Franczia revolutzios veszedelmes principiumok ellen, 's hogy a' terjedő rossz meggátlásáért, a' rend és csendesség helyreállításáért, kénytelen a' király a' reszpublikának státusszaival határos részébe fegyveres erőt küldeni,“ — a' minek következésül Möllendorf generális Nagy Lengyelországot ellenségesen meg is szállotta. Hasonló oka volt egy febr. 24-k. költ második nyilatkozatás szerint Danzig elfoglalásának is, „mint a' mely város, fészke a' gonposzságban mind meszszebb menő istentelen felekezetnek.“ (60.) Midőn a' Targowiczi szövetség fejei a' Prusszus sereg bemeneteléért nyughatatlankodva, Orosz követ Sieverstől és főkezér Igelströmtől arról tudakozódtak, ezek úgy tettették elébb magokat, mintha Prusszia szándéka felől sem-

---

(60.) *Saalfeld* Allgem. Geschichte der neuesten Zeit II-ten Bdés 1-te Abth. 251. 252. *Raumer* Polens Unterg. 502.

mit sem tudnának, de majd más hangon kezdettek beszélni, midőn a' szövetségesek, kik sajdítva a' veszélyt, 's már látva milyen egyenes-szívű az Orosz barátság, hathatós lépéseket akartak tenni, és fébr. 2-k. 1793-b. a' nemzetet felszóllították fegyvert fogni a' reszpublika birtokának egész kiterjedésében megtartásáért. Sievers fébr. 20-k. neheztelő hangon fejezte ki „magát a' bizodalmatlanságra, mutató rendelés ellen 's hathatósan sürgette annak visszavételét, „mert a' Lengyeleknek egészen a' császárné kegyelmére kellene magokat bizoni, a' ki *sergét egyedül a' szabadság bátorságba helyheztesésért küldi Lengyelországba.*“ (61.) Valóban a' gyáva, rabszolgai aljaas indulatu szövetség legottan engedelmeskedett, 's most is idegen kegyelemtől várva mindent, már fébr. 22-k. visszahúza a' közönséges felfegyverkezést illető végzését.

A' Lengyel király az alatt, Sievers rábeszélésére, Grodnoba ment, a' diétát össze-hívni, hol az Oroszok magokat fenyegető állásba tették. Egyszerre ápril. 16-k. 1793-b., Sievers és Buchholz két egyformán hangzó nyilatkoztatást adtak által a' Lengyel kormány-nak, melynek rémitő, földre sujtó foglalatja mind azokat felzaklatta tévedésekből, kik gyáva és vak bizodalommal az Orosz császárné nagylelkűségéhez támaszkodtak. Ezen emlékirásban kijelentette a' két udvar, „hogy a'

(61.) *Raumer Polens Unterg.* 504.

Lengyelországban elterjedett revolutziós gondolkozásért és jacobinusi lélekért, ezen rosszat megfojtó, 's határokat attól megóvni akaró célból, jónak találták a' reszpublikát állapotjával és belső erejével arányban álló keskenyebb határok közé szorítani, annak szeltartományjait magok státuszaikhoz csatolni, 's egyszer'smind felszólliták a' Lengyel nemzetet, yelek ezen tárgyra nézve barátságosan egyetérteni, *hasznos és jóra törekedő szándékjokat gyámmoltlni.* (62.)

Lengyelország első felosztatásakor az udvarok régi, bár megavult jussaikat emlegették, most a' metelyes gondolkozás, és a' Francia Jacobinusok' iszonytságainak a' Lengyel reszpublikában terjedése ellen, szállottak viadalra. De milyen szembetünőleg visszás, önmagával merőben ellenkező okoskodásra vőlt alapitva, a' Lengyelország szabadságát és békeségét szíven hordozó két státus beszéde? Franciaországban a' revolutzió tisztán demokráciai kűtfőből származott, a' legszilajabb népuralkodásra törekedett, a' státus századokkal egykoru alkóttatását lerontotta, a' thronust felforgatta, a' nemesi rangot, elsőséget eltörlötte. Egészen más és különböző aránya vőlt a' Lengyelországi mozgásoknak; itt a' rendet-

---

(62.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 254. *Raumer* Polens Unterg. 505. 506. *Thiesse* Résumé 300. 301.

lenség megszüntetésével a' meglévőt, fennálót akarták tökéletesíteni, megalapítani, a' királynak nagyobb hatalmat tekintet, a' kormánynak erőt adtak, szóval időhöz mérsékelt, törvényes úton eszközölt javításokat vettek munkába. Látnivaló, mennyire nem lehet, a' kettőt összevasonlítni, annál kevésbé e' két végsőből egyforma következtetéseket húzni, 's a' nem képzelhető, még is úgy történt. Midőn a' Pruszsus-Ausztriai sereg Franciaországba bement, annak fővezére a' Braunschweigi herczeg 1792-b. jul. 25-k. kiadott híres nyilatkozatában, a' szövetséges monarchák céljának mondotta, „megszüntetni Franciaországban a' fejtelenséget, gátolni a' thronus és oltár megtámadtatását, a' törvényes hatalmot helyreállítani, 's a' királyt bátorságba és szabadságba helyeztetetni,“ (63.) majd 1793-b. Pruszsia, a' király jussait tisztelő, hatalmát nevelő, zabolátlanságból törvényes rendre átalmenő Lengyelek, mint polgári társaságot felzavaró Jacobinusok ellen küldé sergét, kiket a' szép mun-

---

(63.) „De faire cesser l' anarchie dans l' intérieur de la France, d' arrêter les attaques portées au trône et à l' autel, de rétablir le pouvoir légal, de rendre au roi la sûreté et la liberté dont il est privé, et de le mettre en état d' exercer l' autorité légitime qui lui est due.“ A' Braunschweigi herczeg jul. 25-k. 1792-b. költ ezen nyilatkozatát közli egész kiterjedésében *Saalfeld Allgem. Gesch. I-ten Bdes 2-te Abth. 478 — 181. —*

kára maga buzditott, constitutziojokért jót-
lött, 's annak védelmére, magát világosan kö-
telezte. Valóban a' koronás fők ilyen bánása
módja, a' thronusok iránt a' tiszteletet nem ne-
velheti, az alattvalókat kötelességek érzésére
nem lelkesitheti ; — — — — —

Hátra vólt a' két udvar által elfoglalt
Lengyel birtokoknak általengedését törvénye-
síteni, a' nemzettel megerősíttetni. Hogy az
erre vezető barátságos módokhoz értenek a'
hatalmasságok, az első osztálykor példáját ad-
ták. De a' Targowiczi szövetség, noha az O-
rosz erősnaknak akarattal nem bíró eszköze-
vé alázta-le magát, különben is az ország
méltó átkának sullyától terhelte, a' diétának
általa a' mondott végre öszvehívásával go-
noszságát tetézni nem merte, a' király is vo-
nogatta magát, míg nem a' Sievers parancso-
latjából máj. 11-k. 1793-b. az *állandó tanács*
helyreállíttatott, (64.) mely nem késett a' me-
gyék gyűléseihez követek választása iránt a'
rendeléseket megtenni. A' választásokat Sievers
előre úgy intéztette-el, hogy minden szabad ér-
sésű hazafiak elmellőztessenek, 's csak az
Orosz önkénynek vakon engedelmeskedő rab-
szolgák foglaljanak helyet a' diétán. A' con-

(64.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-tes
Abth. 257.

stitutzioiban részesek, vagy annak barátjai, úgy azok kik a' Targowiczi szövetséget alá nem írták, átaljában ki voltak a' választhatók között rekesztve, sok helyt személyesen ki-nevezték azokat, kiket megválasztani kellett, másutt a' követek számát tetszés szerént nevelték, szóval nem kíméllték az ígéretek, fenyegetést, erőszakot egy engedelmes országgyűlés szerkeztetésére. Ilyen móddal volt alkotva a' Grodnoban jul. 17-k. 1793-b. össze-gyűlt diéta, melyre azonkívül sok megyék nem is küldöttek képviselőket. Bár e' szerént, a' haza legderekabb fiai onnan elidézettek, csak-ugyan a' kényszerítő választások mellett is, találkoztak lelkes követek, — egy Mikorski, Grelawski, Kimbar, Galezowski, — kik kötelességeket érezve, azt állhatatosan teljesítették, 's a' kik között az országgyűlésének megnyitása után két nappal, jun. 19-k. kénstelen volt Sievers ötöt a' bátor és szabad szóllásért elfogatni. Az udvarok kívánsága nem kicsi ellentmondásra talált, annyira, hogy az Orosz követnek még egyszer jul. 2-k. elébb tizenöt, majd újra öt képviselőt kellett tömlőczre hurczoltatni, 's még akkor is nehezen lehetett célzt érni. Grelawski különösön bátor beszédben tüzelte a' gyűlést, inkább meghalni becsületet érdemelve, mint gyalázattal mentenimeg a' haza fennmaradt részét. Kimbar sürgette a' szenvedések számba nem vételét a' vir-

tusért, melynek valójához tartozik azokat megvetni. „Fenyégetnek“ így kiálta-fel, „a Szibériába hurczolással! ennek sivatagja nem leszsz ránk nézve inger nélkül, ott, minden előnkbe rajzolja állhatatos magunk elszánását. Igen is, mennyünk Szibériába! Felséged vezessen oda minket! ott Felséged virtussa, a' miénkel kezefogva, elsáppasztja ellenségeinket.“ Ez a' beszéd electricai szikra gyanánt rázta-meg az egész gyűlést: mindenfelől kiabáltak, „*Szibériába, el Szibériába!*“ (65.) Ilyen érzéseket megtörni, a' nyomás és erőszak sokszorozott eszközeinek sem igen lehetett, 's utoljára is inkább azon reménység győzött, hogy majd II. Katharinát megnyerve az akaratjának engedéssel, Pruszsia erőszakosságának könnyebben útjába állanak, 's egyel a' kettős vesztsést elfordíthatják. Így a' Sieversel külön alkudozásra kirendelt biztosok jul. 22.-k. az Orosz udvartól elfoglalt részeket általengedő actát aláírtak, úgy a' mint elejekbe vólt adva, melyet az országgyűlése is aug. 17.-k. jóváhagyott. Az alatt Buchholz sokat sürgette az udvara kívánsága teljesítését, 's az ezt illető alkudozás bévégzését, a' mire az Orosz új foglalások általengedése után, Sievers is hathatósan kezdé a' diétát unszolni. De már itt nehezebben lehetett bóldogólni; a' Lengyelek —

(65.) *Thiessé Résumé de l'hist. de Pologne* 305.

's valóban nem is ok nélkül — elkeseredve a' Pruszsus nemtelen bánásáért, a' legnagyobb idegenséggel viseltettek ellene, 's akaratjára hajlani teljeséggel nem akartak, míg nem sept. 2-*k*. Sievers, generális Rautenfeld által, az ország-házát fegyveres erővel és ágyukkal körülvétette, minden ajtókat egyen kívül bezáratott, 's a' Pruszsus udvartól kívántakat haladék nélkül aláíratni parancsolta. Ezen lelket hasító erőszak hosszantó érzése, minden öszvebeszélés nélkül, arra vette a' követeket, hogy méjj hallgatásban keressenek menedéket a' hatalmaskodás ellen, 's mivel nyilván ellentmondani nem lehetett, annak tolmácscsává nem-szóllásokat tettek. Rautenfeld az elnémult gyűlés magaviseletétől meglepettetve, a' thronus mellé tett karos székből felszólítá a' királyt, a' meg nem magyarázható jelenés félbeszakasztására. Midőn a' király azt felelte, hogy nincs hatalmában a' követeket beszéllésre kényszeríteni, Rautenfeld Sievers-től utasítást kérve, a' gyűlésbe visszatért azon nyilatkoztatással, hogy a' követek a' szálában fognak egybegyűlve maradni, míg egyezéseket adják, 's ha ez sem használna, a' legkeményebb eszközökhöz nyúlását jelenté. Ugyan akkor rendelte Sievers, hogy a' míg akaratja nem teljesítődik, 's az országgyűlése nem enged, addig a' király thronussából fel nem kelhet, a' követek és senatorok a' szá-

lában fognak szalmán hálni! — Ilyen, a' historiában talám még soha sem látott helyheztetésben, egy követ Ankwitz javallására, a' marsall háromszor felszóllítá a' gyűlést, hogy a' kívánt alkunak aláírását jóváhagyja é? 's a' követeknek más nap reggelig félbeszakadás nélkül hallgatások, megegyezésnek vétetett. Így, de csak így erősítettett-meg sept. 3-án 1793-b. a' Pruszsztól elrablott részeket átengedő kötés, egy oly nyilatkoztatás mellett, mely az országgyűlésének és királynak fenyegetett, fogoly, kínos állapotját előadta, „'s mivel életek veszedelmével is az erőszakot meg nem gátolhatták, hasztalan vérontással is célt nem érnének, a' szerencsésebb maradékra bízák a' haza megszabadítását.“ (66.)

E' második feldaraboltatása által Lengyelországnak, — az Orosz birodalom kapta Lithvánia és Volhynia felerészét, Ukrániával és egész Podoliával, 4000 quadrát mértföldeket 3 millio lakosokkal; Pruszszia, Nagy Lengyelországból a' Poseni, Gnezeni, Kalisi, Sieradzi, Rávai, Plocki vajdaságokat, több mint 1000 quadrát mértföldeket 1,300,000 lakosokkal, 's új provincziáját déli Pruszsziának nevezte. Ausztria ezen osztályból nem kapott részt, — 's talám éppen ez volt a' jobb rész. A' szét-zúzott, letapodott ország hajdani ki-

---

(66.) *Raumer Polens Untergang.* 515 — 518.

terjedésének alig maradott egy harmada, — 4500 quadrát mértföldje, nem egészen öt millio lakosokkal; Varsó már szinte a' határszélben esett. Az osztozó hatalmasságok mint elsőben, most is csufolódtak a' reszpublika meg-hagyott birtokáért jót-állásokkal, 's ahoz formálható minden jussokról lemondásokkal. Az országgyűlése sept. 15-k. 1793-b. kimondotta a' Targowiczi szövetség elhomlását, úgy is II. Katharinának nem vólt többé rá szüksége; 's majd az Orosz birodalommal oct. 16-k. kötött védő és egyesítő szövetség, béfejezte Lengyelországnak teljesen Orosz provinciává sűlyedését. Ez által a' reszpublica minden jövendő háborújiban a' főkormányt az Orosz udvar kezébe adta, annak megegyezése nélkül a' külföldel semmi kötésre nem léphete, valamint az Orosz sergek csak egy jelentésre Lengyelországba szabadon bémehettek. (67.) Ez vólt utolsó nevezetes tette a' Grodnoi diétának, mely nov. 24-k. 1793-b. eloszlott: még a' főváros is Orosz katonaságtól megszállva maradott. — Csak hamar ezután Sievers visszahivattatott Petersburgba, 's helyébe a' Lengyelországban lévő Orosz ármáda fővezére Igelström egyszer'smind követte is nevezetett, kinek darabos, kiméllést nem ismerő cselekvése módja nemcsak sujtoló, de le is alá-

---

(67.) *Suaelfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 261. 262. Raumer Polens Unterg. 518.*

zó volt, a' mivel a' szakadást a' Lengyelek és Oroszok közt nagyobbá tette, az elkeseredett indulatokat jobban ingerelte, midőn a' fő-rangu Lengyel hazafijakkal is szinte csak úgy bánt, mint kancsukához szokott köz-embereivel.

Azon letiporás és minden erőt megfojtó nyomás mellett is, a' mit a' külső hatalomtól a' szerencsétlen országnak szenvedni kellett, sokan találkoztak, kiket a' legnagyobb áldozatra kész, mindenre elszánt indulat lelkesít, független hazában élni, vagy meghalni szabadon és dicsőséggel tetézve. Valóban a' politikai életnek fényesen tündöklő, bár hamar elmúló vég-szikrája lobbant-fel a' Lengyel földön, a' nemzeti lételért kiállott hősi, de jobb szerencsét érdemelt viadalban. A' kibujdosott pátrióták, a' két Potocki, Malachowski, Kollontai, Kosciuszko, 's többek, egyet-értve az otthonn maradt rokon érzésüekkel, a' kétségbeesésnek magas lélektől sugallott utolsó lépését próbálták — a' nemzetet felkölteni, közönséges, egy értelemről vezérelt támadást éleszteni, 's fegyverrel a' szabadságot kivívni, vagy a' haza sírjába temetni magokat. Az öszveesküdtek feje, a' nemzet teljes és határtalan bizodalmaival felruházva, és megbecsülve, Kosciuszko Thaddeus lett, kinek nevét a' historiában tisztelet nélkül említeni nem lehet. Kosciusz-

kor, — született 1746-b., — egy nem nagy tehetségű dissidens nemesnek fia, Lithvánia Brzesc megyéjéből, jókor katonai pályába lépett. Szabadságért melegen érző szívének, minden nagyot, felségest ölelő eleven képzelődésének szép és tágas mezeje nyílt az Amerika szabadságaért folyt háborúban, hol jelesen kimutatta magát, 's Washington figyelmére, haráságára érdemessé lett. Viszszatérván hazájába 1786-b. generál-helytartói rangal, a' katonaság néki köszönte jobb rendbe szedését, gyakorlását, 's az addig nem ismert fenytékre szoktatását. Az 1792-diki rövid táborozásból az Oroszok ellen, Kosciuszko lelke fényesen tündöklött, melynek végével honyjából ő is kivándorolt, azon felkiáltással, — „Istenem! csak egyszer engedd még hazáért kihúzni kardomat.“ Az utolsó diéta végzése szerint, a' Lengyel katona-erő nagyobb részének elbocsáttatását munkába vétetvén Igelström, Kosciuszko látta jelen lenni az elhátározó szempillantást, és 1793 telén titkon bétáta Legyelországot, buzditni, lelkesíteni a' háza barátjait, 's velek, a' nagy célra szükséges előkészületek felől egyetérteni. Krakó vólt az egybegyűlés helyévé, 's a' felkészülés középpontjává kinézve. (68.) Az Oroszok naponként sulyosabb nyomásával magosabbra

---

(68.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 264. 265. *Raumer* Polens Unterg. 519. 520.

hagott az elkeseredés, a' haza megszabadításának lelkesítő képzelete mind több nyílt szívekre talált, a' köznyomorúság szorosabban öszvekapcsoló kötélle lett, 's oly nagy vólt az egyetértés, — a' mire alig van példa a' historiában — hogy esküvés nélkül hívnek maradtak a' tett fogadáshoz, 's bár számosan tudták a' nagy titkot, sem szó, sem cselekedet azt el nem árulá. (69.)

Az alatt míg Varsóban Igelström parancsolatjára, a' Lengyel sergek fegyverből kivetkeztetése végbement, Pultuskban generális Madalinski 1794-b. márczius elején brigádja szétoszlatásának ellentállva, a' támadás zászlóját felemelte, 's egyenesen Krakkóba sietett. Madalinski megindulásának hírére Kosciuszko is ott termett, hol márcz. 24-k. egy új szövetségi actát tett közönségessé, mely a' honnyi és idegen elnyomás megszüntetéséért, a' reszpublica régi határai, kiterjedése helyreállításáért, 's a' haza földjének külső ellenségtől megtisztításáért, a' népnek egy pontba egyesítésére célzott. A' nemzeti egész fegyveres erő fővezérségét Kosciuszko vette-átal, rá vólt bízva egy *nemzeti főtanács* felállítása és elintézése is, mely teljes hatalommal igazgasson minden külső és belső dolgokat, adót rendelhessen, katonaszedést parancsolhasson; 's ez ideigleni kormány tartson, míg a' nem-

---

(69.) *Raumer Polens Unterg.* 321. 522.

zet összevgyült képviselői a' hazának új constitutziót adnak. — Ugyan az nap boosátott Kosciuszko egy lelkes és tüzzel teljes felszólítást, a' nemzethez, katonasághoz, és az aszszonyokhoz, kiknek honnyszeretetét a' sebe-
sek és betegek apolgatására buzditá; valamint a' Krakkói megye által egy rendelés adatott-
ki a' közönséges felfegyverkezés iránt, mely 17 esztendőn kezdve, mindent meghivott a' haza védelmére. — A' tett rendszabásokat az ország elfogadta, a' felbuzdult nemzet viasz-
hangzó érzéssel felelt a' benne vetett bizodalomnak, egy akarat élt mindenben, Kosciusz-
ko neve vólt középpontja a' felébredt hazafi indú-
latoknak, köztiszteletnek, elragadtatásnak. (70.)

A' viadal kezdete szerencsés vala a' szabadság ügyére nézve. Kosciuszko mintegy 7000-ból álló seregével, Krakkótól nem messze Raclawice mellett ápril. 4-k. 1794-b. Tor-
massow és Denisow Orosz generálisoknak sok-
kal számosabb erejét megtámadta, és tökéle-
tesen megverte. Tizenegy ágyu, 's számos foglyok jutalmazák a' fényes tettet. Jelen vólt az ütközetben, az utolsó révolutzióban neve-
zetessé lett Chlopicki Jó'sef, mint húsz esztendő's ifju, 's vitézségének Kosciuszko hely-
behagyását megérdemlő próbáját adta, ki ötet a' sereg szeme láttára megölelte. Ezen győ-

---

(70.) *Saalfeld* Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 267 — 269.

zedelem lelkesítő befolyása villám sebessen kihatott a nemzetre, a habozókat magok elszánásra buzdította, a reményt élesztette, s különösen a fővárosban, hól Igelström a királyt és állandó tanácsot önkényje eszközeinek használta, nagy mozgásokra adott alkalmatosságot; a legmagosabb pontig feszült indulatok kirontani készültek. Április 18-kát határozta az Orosz proconsul 26 fő-rangu constitutzionálisták elfogatására, a Varsói Lengyel sereg lefegyverkeztetésére, a puskapor és fegyvertár elfoglalására, de a pátrioták megelőzték, s régtől fogva magokban fojtott és annál mérgesebben kitörő erővel, dühösséggel ápril. 17-k. a Varsóban lévő Oroszokra rohantak, s őket onnan, vérpatakot árasztó, és más nap ápril. 18-k. nagy elkeseredéssel megújított viadal következtésül, Igelströmmel együtt kiverték. A két napi csata borzasztó formába öltöztette Varsót, az utcák tele holt testekkel és sebesekkel, a város több helyeken lángba borulva — rémülés mindenfelől. Az Oroszok közül 2300-on hullottak-el, 2000-on fogságba estek, kiket a felzaklatott nép, vad indulattal folkonczolt. (71.) Az Oroszok kiűzetését követte ápr. 19-k. a fővárosnak és a Mázoviai egész megyének a Krakkói szövetséghez állása, a kormány egy

---

(71.) Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 272 — 274. Raumer Polens Unterg. 524. 525.

ideigleni tanács kezére bízott. Varsó példájára Wilna is felzendült, ingénieur oberster Jasinski ápril. 22-k. 1794-b. onnan kikergette vagy foglyaivá tette az Oroszokat, 's más nap ápril. 23-k. a' Lithvániai nagyhercezség is nyilván kijelenté a' haza ügyében, 's a' Krakói szövetségben részvételét. (72.) Grodnoból is máj. 4-k. eltávoztak az oroszok, hol pusztító és rabló indulatjok siralmas nyomait hagyták. Így május elejével a' haza ügyének szépen biztató állása kezdett lenni, — Varsó és annak egész környéke a' pátrioták kezében valának, más részről pedig Kis Lengyelország és Lithvánia az ellenségtől nagy részint megtisztult.

Kosciuszkó az alatt Polaniec mellett táborba szállva, ott erős állásba tette magát. Egy május 10-k. 1794-b. kiadott hirdetésében, a' *nemzeti fő tanácsot* felállította, annak tagjait kinevezte, 's munkálódása körét kiszabta, (73.) a' minek következtül ezen tanács máj. 28-k. Varsóban foglalatosságába béiktatott. A' király mind ezen változásoknak meg nem kérdezett tanúja és szemlélője volt, üres névvel, minden befolyás nélkül élt a' fővárosban; — a' Lengyelek, bár későre, e' részben

---

(72.) Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 275 — 277.

(73.) Ezen fő tanács alkottatásáról szőlő actát egész kiterjedésben közli Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 397 — 403.

okosabbak lettek. — De a' bátorság és buzgóság szembetűnő éledése mellett is a' nemzeti ügynek sok akadályokkal kellett küszködni. A' haza sorsa, a' szabad lételeért viaskodás mind nagyobb áldozatokat kívánt, a' rabló, dúló, rongáló ellenség mind több inséget árasztott-el, a' nyomorúsággal a' békételenség is nőtt, míg másfelől a' zabolátlansághoz és henye élethez hozzá szokott nemesség nagy része, a' törvényes engedelmességet és adófizetést nehezen tűrhette, a' jóbágyi bilincsekbe tartott, hazát nem ismerő földnépétől teljes részvételt várni nem lehetett: — a' mellett, aetheri tisztaságu honnyi érzés, a' milyen lelkesíté Kosciuszkit, Potocki Ignáczt, Madalinskit, kevesek szívében lángolt, a' külföld 'soldjában lévők alattomos mesterkedése sok rosszat szült, a' haszonlesés többeket árulásra, vagy gyalázatos munkátlanságra ingerelt. A' hadi mozgások egy darabig csekélyül folytak, mind a' két rész inkább csak szemmel tartotta egymást. Junius elejével kezdődtek-el az öszvecsapások, 's a' Lengyelekre nézve csak hamar szerencsétlen fordulást vettek: kitetszett, hogy ők, két hatalmas és fenytéket tartó ellenségnek megfelelni nem alkalmasok, az előre nem néző, hamar ellobbanó tűzü vitézség a' hadi gyakorlottságot nem igen pótolja-ki. A' jun. 5-k. és 6-k. 1794-b. Scekozyn mellett folyt viadalban Kosciuszko

vitézül és dicsőséggel harczolt az Oroszok ellen, de a' Pruszsusoktól is megtámadtatva, kénytelen volt Kielce felé hátrálni; míg másfelől Zajoncziek generalis Dubienkánál jun. 8-*k*. Orosz vezér Derfeldentől meggyőzette-tett, 's majd Krakkó is jun. 15-*k*. árulás által a' Pruszsusok kezébe esett.

Ezen veszteségek következéséül, — melyek a' Lengyelek kedvét és magok elszánását nagy mértékben csökkentették — az egyesült Orosz és Pruszsus sereg közelebb nyomult Varsó felé, a' Pruszsusokat maga a' király II. Fridrik-Wilhelm vezérelte: midőn másfelől Ausztria is ellenséges mozdulatokat kezdte tenni, 's követség vivőjét Caché-t jul. elején Varsóból visszahívta. A' Lengyel ármáda is egy nagy fél körben a' fővároshoz vonúlva, több körül-sánczott táborok, megerősített állások segítségével oltalmazta azt, Kosciuszko seregével Mokatow mellett feküdt. Varsó jul. 2-*k*d-től fogva körülkerítve, ostrommal fenyegettetett; különösen július végével és augusztus folytában több heves öszvecsapások történtek, de Kosciuszko czélarányos intézetei, a' Varsói lakosok minden áldozatra kész munkássága, 's a' Lengyelek vitézsége, — kik a' megtámadást mind annyiszor lelkesen visszaverték, — az ostromot sükeretlenné tették: a' mire befolyt az ostromlók egyet nem értése, midőn az Oroszok, a' főváros megvétele di-

csőségében a Pruszszt résztetni nem akartán, nagyon keveset tettek. Majd augst. végén déli Pruszsziában, hamar nagy erőre kapott, sebesen terjedő támadás ütötte-ki magát — a' minek kitörését siettette a' Pruszsus kormány okatlan és önkényes bánása, különösen, — a' mi egy népnek leginkább fáj — a' Lengyel nemzetiség elnyomására törekedése, a' Német nyelv bevitelével, 's mindennek Német lábra állításával. Így II. Fridrik-Wilhelm hátulról fenyegettetve, sept. 5-k. 1794-b. — ez vala Lengyelország vég bódog napja, — kéntelennek látta magát az ostromot félbeszakasztani, és sergét Varsó alól nagy sietséggel elhúzni; midőn az Oroszok Fersen alatt a' Lublini megye felé vonták magokat. (74.) Lithvániában ellenben kedvetlen fordulást vett a' Lengyelek hadi szerencséje, mert bár Wilna alól jul. 19-k. és 20-k. az Oroszoknak ismétlett megtámadását hatalmason visszaverték, de majd a' nagyobb erővel visszatérők keményen kezdék a' várost ágyuzni, melynek, a' külvárosok hamuba borítása után aug. 12-k. 1791-b. fel kellett magát adni. (75.)

Bár déli Pruszszia naponként gyarapodó zendülése, — melyet Madalinski, Dombrowski,

---

(74.) *Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth.* 293 — 298. *Thiessé Résumé* 315. *Raumer Pol. Unterg.* 528.

(75.) *Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth.* 296.

Poniatowski Jó'sef élesztettek, — a' fővárost fel is szabadítá, de a' szabadsággal biztató remény kevés ideig mosolygott a' Lengyeleknek. II. Katharina, az egész révolutzionak egy csapással bévégzésére, alsó Lithvánia felől új és hatalmas serget küldött ellenek, melyet Suworoff — a' rettenetes — vezérlett. Nem messze Brzesctől Krupezyce mellett próbálta Lengyel generalis Sierakowski ötöt feltartóztatni, de sept. 18-k. és 19-k. nagy veszteséssel visszaverettetett, 's Prága — Varsónak a' Visztula által elválasztott külvárossa — felé az út nyitva állott. A' veszedelem órájának közeledésére, Kosciuszko sept. 24-k. még egy lelkes felszólítást intézett a' nemzethez — a' szabadság hatyu éneke vólt ez — buzdítani hazafijait a' csapások közt bátran, erős lélekkel megállásra, 's a' független és szabad létel érdemmel bírására. (76.) Elhagyá ekkor Mokatowi állását, 's a' Visztula jobb partjára sietett, honnyjáért elszánva magát a' végső elhatározó viadalra. Értésére esvén azonban generális Fersen szándéka, ki, a' Suworoff ellen indúlt Lengyel sereg háta megett készült megtámadni a' fővárost, Poninski generálissára bízta, Fersent a' Visztulán által-szállásban meggátolni. Midön az Orosz vezér, Poninski árulása miatt, a' folyón még is keresztül ment, akkor elibe állott Kos-

---

(76.) *Raumer. Polens Unterg. 532. 533. Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 302. 303.*

ciuszko, hogy Suworoffal egyesülhetését akadályoztassa. Nagy erővel rohantak-rá Fersen és Denisow, octob. 10-k. 1794-b. Maciejowice mellett. Több óráig tartó heves viadal után, melyben a' Lengyelek kétszer törtek-által Denisow csapatjain, mivel bal-szárnyakat Poninski fedezetlen hagyta, a' lovasság végre helyéből kimozdúlt, és mindent zavarba hozott. A' szaladókat újra öszveszedni és rendbehozni akaró Kosciuszko utánnok vágatott, midőn egy árkon keresztül szökő lova elbukott, 's bár ő hirtelen fel is ugrott, de az ott termett Kozákoktól sebekkel terhelve, 's hazáért lángholó szívének legélesebb fájdalmát kifejező felkiáltással „*Finis Poloniae!*“ lerogyott. — A' bárdolatlan ellenség tisztelte a' nagy embert. Alig érték-meg a' Kozákok, ki legyen foglyok, nem csak kirablásától tüstént megszűntek, de láncsájokra felemelve, a' szomszéd kastélyba vitték, hol más nap reggel bódultságából felébredett; sebjei nem voltak halálosok. Midőn olvassuk, hogy II. Katharina a' szabadság mártyrját tömlőczbe záratta — honnan majd fija I. Pál császár eresztette szabadon — nem hallgathatjuk-el, az ötet elfogó vad Kozákok emberibb módon éreztek, mint nagynak trombitált császárnéjok! (77.)

Kosciuszkoval Lengyelország is elesett. Europa részvétele, népének megnémult, föld-

---

(77.) Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 303. 304. Raumer Polens Unterg. 533.

re sujtó fájdalma kíséré szerencsétlenségét azon ritka férjfiunak, ki századjának 's az emberiségnek díszére született. A' nemtelen indulatokon, haszonleső nagyravágyáson felyül emelkedve, magát egészen hazájának szentelte, csak azért vert keble, minden érzése, óhaj-tása ezen egy pontban egyesült. Benne a' vitézséget legszebb erkölcsel pároson látjuk, a' hőrost és embert czímerező tulajdonok, róla messze kiható fényben sugároznak. Bár mely sors várakozzék is Lengyelországra, Kosciuszko emlékezete soha el nem enyészik, — dicsősége, tisztán, mocsok nélkül lebeg a' maradék előtt. Magos képe úgy áll a' historiában, mint geniussa a' szabadságnak; hól ez, veszélyben forog, vagy el van nyomva, Kosciuszko példája ott lelkesítő, buzdító, erőt és bátorságot adó. A' hazaért 's a' földi legdrágább kincsért, a' szabad lételeért munkálva élt, vagy magokat feláldozott hősök között — a' Themistocles, Epaminondas, Pelopidas, Timoleon, Brutus, Camillus, Tell Wilhelm, Hunyadi János, Orániai Wilhelm, Zrinyi Miklós, Washington szent körében találjuk-fel nevét az *utolsó szabad Lengyelnek* is (78.)

(78.) Kosciuszko I. Pál által szabadon bocsátván, az Orosz birodalmot oda hagyá, 's egy nagy summa pénzbeli ajándékot melyet a' császártól kapott, visszzaküldé, azt irván: „*Hasztalan a' gazdagság arra nézve, kinek nincs hazája.*“ 1797-b. Amerikába ment, 's oda érkezésével legottan Washing-

A' nemzeti fő tanács a' megrémült Varsónak octob. 12-k. adta tudtára e' kipótolhatlan vesztést, majd generális Wawrzeckire bízta a' sereg vezérlését, 's átaljában minden Orosz foglyok kiadását ajánlotta, az *egy* Kosciuszkoért, de sikeretlenül. A' nagy csapás után a' haza szabadítására elővett módokat, reményt nem ismerő kétségbeesés utolsó vonaglásainak lehet nézni, bár a' nép készült a' fővárost életre és halálra oltalmazni. A' nagy Orosz sereg azonban mind közelebb nyomult, 's már november elején Prága előtt állott, melyet Zajoncsek alatt 100 ágyu, és válogatott katonaság fedezett. A' Lengyelek vitéz ellentállása sikeretlen volt, nov. 4-k. nagy erővel rohant Suworoff a' Prágát védő sánczokra, 's azokon,

---

tonhoz sietett. „Kedves atvám!“ ext kiáltá neki „isméred é fiadat Kosciuszkot?“ — Ki mondhatja meg, a' szabadság ezen két hőse mit érzett e' pillanatban? Ki adhat nevet azon magos érzésnek, melyel az egymásra borulók keble dobogott? Egy szabaddá lett, virágzó, bődög, 's egy letiport, rabságha döntött, lételeiől megfosztott hazának képe áll ezen scénában előttünk, milyenhez nem sok hasonló van a' historiában! — Kosciuszko Amerikából visszatérvén Francziaországba telepedett. Midőn 1806-b. a' Pruszsia ellen folyt hadban Napoleon a' Lengyel földön táborozott, Kosciuszkot semmi ajánlással rá nem vehette abba részt venni: — úgy látszik Kosciuszko ismerte őtet, hogy hazája szabadságát tőle nem remélheti. — 1816-b. a' Svájcba ment, és Solothurnban oct. 15-k. 1817-b. meghalt. Teste Krakóba vitetett a' királyok temetőböltjébe — kiknek ő, nem azok neki adnak fényt. — L. Leben von Kosciuszko von R. Falkenstein, in den „Zeitgenossen“ 2-te R. XXII. —

borzasztó vérontással, a' felgyújtott külváros lángjai közt, keresztül is tört. Nyólcz ezer Lengyel katona hullott-el, dicsőséggel harczolva a' haza omladékai felett; 's több mint 12,000 lakost, nemre és életidőre tekintés nélkül konzultatott-fel, vízbe fullasztott, vagy tűzbe borúlt házaik hamvába temetett, az embert nem kiméllő vad győzedelmes, kinek irtózatossága vérről van a' historiába írva. Varsót novemb. 8-k. az Oroszok elfoglalták, — a' Lengyel seereg megmaradt része a' fegyvert letéve szégyelőszlott, vagy fogságba esett. (79.)

Lengyelország sorsát II. Katharina akarata határozta-el, a' nemzet megkérdezése nélkül. Egy, az Orosz és Ausztriai udvarok nevében január. 3-k. 1795-b. kiadott nyilatkozatás szerént, — „azon tapasztalásnál fogva, hogy a' Lengyelek teljesen alkalmatlanok magoknak állandó igazgatást adni, 's törvények alatt csendesen, függetlenül élni, a' hatalmasságok magok bölcsesége szerént, békesség szeretetből, 's alattvalójik javáért elvégezték — a' reszpublikát egymás közt egészen felosztani.“ (80.)

(79.) *Saalfeld Allgem. Gesch. II-ten Bdes 1-te Abth. 306—308. Raumer Polens Unterg. 534.*

(80.) „Durch Erfahrung von der völligen Unfähigkeit der Polen überzeugt, sich eine feste und sichere Verfassung zu geben, und ruhig und unabhängig unter Gesetzen zu leben, haben die Mächte in ihrer Weisheit, aus Liebe zum Frieden, und für das Wohl ihrer Unterthanen beschlossen, — die Republik ganz zu theilen.“ *Raumer Polens Unterg. 534.*

Így halmozta az erőszak végső tettét is gúnyolódással. De hogy a' Lengyelek a' belső dolgaikba kéretlenül avatkozott szomszéd státusok, különösen az Orosz birodalom által estek a' veszély örvényjébe, — erről az osztályt csináló udvarok, *magok bölcsesége szerént*, méjjén hallgattak. — Harmadik és utolsó felosztását Lengyelországnak a' három hatalmasság között, a' Petersburgban octob. 24-k. 1795-b. aláírt alku intézte-el. Az Orosz birodalom kapta Volhyniát, Lithvánia nagy darabját Wílnával, Grodnoval, 's csak nem egész Számogitziát, mintegy 2500 quadrát mértföldeket, 2,000,000 lakosokkal. Ausztria elfoglalta, a' Krakkói, Sandomiri, Lublini megyéket, 's a' mi még a' Visztula és Bug között esik, 1100 quadrát mértföldeket, másfél millionál több lakosokkal, mely birtokának nyúgoti Galiczia nevet adott; végre Pruszsziának jutott a' Niemen balpartján eső Lithvánia és Számogitzia, Varsó környéke, Mázovia és Podláchia részei — 900 quadrát mértföld, egy millio 200,000 lakosokkal, mely provinciáját új keleti Pruszsziának nevezé. — A' Lengyel reszpublikától függő Curlandot ekkor némely fő nemesek, a' rendek és herczeg Biron Péter tudta nélkül, II. Katharinának ajánlván, a' nagylelkű császárné márczius 18-k. 1795-b. elfogadá annak *önkéntes és feltétel nélkül hódolását*. Stanislaus-August II. Katharina parancsolatjára,

nov. 25-k. 1795-b. lemondott a' koronáról. E-
lébb Grodnoban, utóbb Petersburgban élt fébr.
12-kéig 1798-b. a' néki rendelt 200,000 arany
kegyelem-pénzből, melyet elvenni nem szé-
gyellett. — Így esett Lengyelország végromlá-
sa, 's a' független státusok sorából elenyészé-
se, melynél, Carthagonak Romától lett fel-
dúlása ólta, méltatlanabb letapodtatást egy nép
sem szenvedett. Az emberiség nagy tanítója,
a' historia, ezen státus omladékaira mutatva,
világosan érthető, megtartást érdemlő leczkét
ád, — a' fejedelmeknek, hogy országlások alap-
jává, politikájok sinormértékévé az erkölcsöt,
igazságot tegyék; a' nemzeteknek, hogy az idő-
től el ne maradjanak. Vajha intése mindég fo-
ganatos lenne! — II. Katharina e' szerént, meg-
érte a' *nagy trágédia* végét, melyet maga kez-
dett harmincz esztendővel az előtt. Másokkal
megosztá ugyan Lengyelországot, de nem, az
azon uralkodást; 's midőn novemb. 17-k. 1796-b.
a' thronusról sírba lépett, csak ott szünt-meg,
fél Európát általölelő nyugtalan munkássága.
Az Oroszok magasztalhatják emlékezetét, ér-
demeit; hamvai felett a' Lengyelek átka lebeg.

Könnyebb vólt azonban a' Lengyelek ne-
vét kitörölni a' nemzetek sorából, mint szívek-
ből, a' hatalmason munkás pátriotismust kiir-
tani. A' szeretett honny emlékezete minden
hiv Lengyel keblében élt, 's a' felesen kiköltő-
zők számában lehetett látni olyanokat, kik ha-

zai földet megtöltött, 's mindég szíveken hordott kis zacskóval vették kezekbe a' vándorbotot. A' letiport nemzet reménysége mindek felett Franciaország felé fordult, hol számkivetett fiai vendégszerető befogadást találtak. Midőn 1797-b. január. 20-k. Dombrowski Májlandból, buzditó felszóllitást intézett hazafi társaihoz egy *Lengyel legio* felállításáért, csak hamar nagy számmal gyülekeztek a' legjelesebb pátrioták osztozni a' Francia ármáda hős tetteiből, honyjok elvesztése enyhítő érzését dicsőségben keresni; 's valóban a' Francziák különböző táborozásaiban sok drága Lengyel vér is ömlött. Majd Nápoleon fényesen emelkedő thronussa lett középpontja a' Lengyelek honnyi érzésének és bizodalmanak. — Az 1806-béli háborúban, egyfelől a' Francia birodalom, más részről Pruszsia és az Orosz birodalom közt, hól 1801 márcziussa 24-től fogva I. Sándor II. Katharina nagyobbik unokája uralkodott, — a' Pruszsiai monarchiát octob. 14-k. egy csapással földre sujtó Jénai ütközet után, a' Francia sergek a' Pruszsus-Lengyel földre bényomultak. Dombrowski Posenből nov. 1-ső napján 1806-b. meghívta a' Lengyeleket fegyvert fogni a' hazáért, és serkentése villám sebesen kihatott a' nemzetre. A' Francziákat, kik már nov. 29-k. Varsóban válnak, hihetetlen enthusiaszussal fogadták, a' legnagyobb áldozatokra kész indulat tört-kí

mindenfelől, 's két hólnap alatt, egy 30,000-ból álló, Nápoleonnak nagy szolgálatokat tett Lengyel segéd-sereg állott készen a' csatapiaczon. A' háborút végző Tilsiti békesség jul. 9-k. 1807-b. déli 's új keleti Pruszsziából, és nyugoti Pruszszia részeiből, *Varsói herczegség* neve alatt, egy új és a' Szaxoniai királynak adott státust alkotott, Danzigot szabad várossá tette, a' Bialystoki kerületet végre 200,000 lakosokkal új keleti Pruszsziából kiszakasztva, az Orosz birodalomhoz csatolta. Majd jul. 22-k. 1807-b. az 1850 quadrát mértföldekre terjedő, 2 millio és négyszáz-ezer lakosokkal bíró herczegség hat megyére osztva, constitutziót kapott, mely a' Francia birodalombéli országolás formájáról vala híven lemásolva. Az 1809-b. Ausztria és a' Francziák között folyt rövid háborút octob. 14-k. végző Bécsi békesség Varsót nevelte egész nyugoti Galicziával, keleti Galicziából a' Zamosci kerülettel, 's a' Wielicskai só-aknak fele jövedelmével: Tarnopolt pedig és környékét keleti Galicziából 400,000 lakosokkal az Orosz birodalomnak adta. Az 1100 quadrát mértföldekkel 's másfél millio lakosokkal nagyobbodott Varsói herczegség felső színe most 2950 quadrát mértföldre terjedett, szinte négy millio lakosokkal, a' megyék száma négygyel, tízre szaporodott. Ilyen úton, Lengyelország omladékaiból egy új státus emelkedett ugyan, de függetlenség nélkül, inkább

lehetett azt Francia provinciának nézni. Nápoleon sulyoson nyomó, temérdek áldozatokat kívánó országlási rendszerét nagy mértékben érezte Varsó is, nyilván volt, mint nem lehet idegen földön a szabadság apolgatását várni azon uralkodótól, ki azt, maga birodalmában megfojtotta.

Az 1812-*d.* esztendőben végre a Francia és Orosz birodalmok közt kitörő oriási viadal, a legmerészebb reményekre kecsegtette a Lengyeleket, teljes bizodalommal hitték hazájok felállását, senki sem kételkedett Nápoleon akaratjában és szerencséjében. De talám egy nép sem ment oly irtózatoss megcsalódáson keresztül, mint a Lengyel, s fájdalmát nagy mértékben nevelte annak érzése, hogy éppen azon hatalmas játszodtatá-meg legforróbb óhaj-tását, kitől ennek valósitását méltó jussal várhatta. A háború kiütése pontján Varsóba jun. 26-*kára* 1812-*b.* öszvehivott rendkivüli országgyűlés, mely jun. 28-*k.* közönséges szövetségessé formálá magát, kimondotta a *Lengyel királyság* helyreállítását. De Nápoleon a hozzá rendelt, pártfogását kérő Lengyel küldöttséget jul. 18-*k.* Wlnában kétes, homályos biztatásokba burkolt felelettel fogadta, Lengyelországnek egész kiterjedésben helyreállítását, politikai létele visszaadását ki nem mondotta. Mind a bizonytalan, csak szóval teljes, de valóságtól üres beszéde Nápoleonnak, mely a

Lengyeleket sorsok elhatározása felől függőben tartotta, mind az, hogy Lithvániát külön és Francia ideigleni kormány alá rendelte, a' nemzet buzgóságát erősen hűlepitette, és sokat tett az Orosz Lengyel provinciák nagy részint csendesen maradására. A' fényes táborozás kimenetele, a' Romai költő mondása szerint, „a' kegyetlen dolgokban gyönyörködő szerencse“ változandóságát új 's megreszketető példában mutatta. A' szinte fél millióból álló Francia ármáda az Orosz birodalom jégterein elhullott, 's majd az egész Varsói herczegség Sándor császár kezébe jutá, melynek fővárossát, az Orosz sergek fébr. 7-k. 1813-b. szállották-meg. — Nápoleonnak a' thronusról le szállása után, az összeomlott Europa új rendbe-hozásával foglalatoskodó Bécsi congressus határozta-el a' Varsói herczegség állapotját is, melyhez Sándor császár just formálva, birtokából kiereszteni nem akarta. A' congressuson fennforgó kérdések közt, egy sem vőlt ennél szövevényesebb, a' miből Europa békéltetőji, szinte véres háborúba keveredtek. — A' május 3-k. 1815-b. Bécsben, Ausztria, az Orosz birodalom és Pruszsza közt tett alku végre, eligazította, vagy inkább kettévágta a' nehézséget. A' Varsói herczegség 540 quadrát mért földet tevő darabja, több mint 810,000 lakosokkal a' Pruszsus királynak adatott, ki ezen provinciáját, Poseni nagyherczegségnek ne-

vezte. Krakkó és környéke, 19 quadrát mértföldön, mintegy 61,000 lakosokkal, a' három hatalmasság védelme alatt szabad, és független város lett. Ausztria, valamint Tarnopolt, úgy a' Wielickai sóaknákat is egészen vissza-kapta: a' herczegség többi része 2391 quadrát mértföldeken 3 million felyül lévő lakosokkal, mint *Lengyel királyság* a' Sándor császáré lett, 's az Orosz birodalommal egyesítettett. Egy-szer'smind az Orosz birodalom, Ausztria és Pruszsia alatt lévő Lengyelek *képviselési igaz-gatás és nemzeti országlási-intézetek* felől biz-tosítottak, de a' mik azon politikai létel mód-jához lesznek alkalmaztatva, *melyet mindenik országlóssék hasznosnak és illendőnek itél né-kik engedni.* (81.) Ezen alku a' Bécsi congres-sus actájába felvétetett, 's így azon hatalmas-ságok is megismerték ekkor Lengyelország fel-osztatását, melyek addig menttek voltak e' nem igen díszes köteleztetéstől. (82.) De az újabbi

---

(81.) „Les Polonois, sujets respectif, de la Russie, de l' Autriche et de la Prusse, obtiendront une représentation et des institutions nationales, réglées d' après le mode d' existence politique, que cha-cun des gouvernemens, auxquels ils appartiennent, jugera utile et convenable de leur accorder.” Saalfeld Allgem. Gesch. der neuest. Zeit IV-t. Bd. 1-te Abth. 850. Milyen határozatlan és könnyen magyarázható végzés ez!

(82.) A' Bécsi congressus actájának XIV első pontja foglalja magában a' Lengyelország sorsát el-vendelő végzéseket. L. Saalfeld Allgem. Gesch. der neuest. Zeit. IV Bd. 1-te Abth. 850—853. —

történetek megbizonyították, hogy Lengyelország sorsának ilyen móddal lett elhatározása, bár az Orosz birodalom külső kiterjedését nagyobbította, még is annak belső erejét és hatalmát nem nevelte, sem Éropa csendességének megalapítására nem szolgált.

A' Lengyel királyság helyreállítása, Var-sóban jun. 20-k. 1815-b. formázerént és innepileg kihirdettetett. Sándor császár új országát 8 vajdaságra osztotta, 's azon esztendő nov. 27-k. szép és az idő lelkét értő constitutzióval megajándékozta, mely a' vallásbéli, személyes, és nyomtatásbéli szabadságot megerősítette, a' végrehajtó hatalmat a' királynak adta, a' törvényhozás jussát megosztotta a' király, és a' minden két esztendőben rendesen előforduló, nyilvános ülésekben tanácskozó, senatorok és követek kamarájából alkotott országgyűlése közt. (83.) E' szabad principiumokon álló constitutzio teljesítve és életre hozva, szerzőjének dicsőségére, minden Lengyelnek méltó és kevély öröme válhatott volna. Sándor császárnak emberi módon, nemesen érző szíve, bizonyoson jót és áldást kívánt árasztani a' Lengyelekre; hanem, midőn a' határtalan Orosz autokratori hatalmát, a' Lengyel constitu-

---

(83.) Ezen constitutziót egész kiterjedésében közli *Saalfeld* Allgem. Gesch. der neuest. Zeit IV-t. Bd. 2-te Abth. 440 — 456, valamint *Pölitz* Die europäischen Verfassungen seit dem Jahre 1789 bis auf die neueste Zeit. Zweite Auflage. III-ter Bd. —

tzionális király országlásával összevonnak törekedett, a nagy birodalomban önkényesen parancsolást és a parányi ország törvényekhez kötött igazgatását egyesíthetőnek hitte, a despotismust és szabadságot egymás szomszédságában megállhatóknak képzelte, lehetetlent akart eszközölni, össze nem férhetőket ellenkezőket párosítani. A choléránál bizonyoson ragadóbb a szabadság, s a Lengyeleket kecségtető ezen veszedelmes ajándéknak teljes mértékben valószínűsítése, nem csak a három osztályban kapott Lengyel provinciákban, de a tulajdon Orosz földön is felköltötte a békételenség, nyugtalanság lelkét, s hasonló jussokat kívánást szülhetett. Így a két végsőben állás között, Sándor azt választotta, a mire a dolog természete, s keble titkos vágyása vonzotta, elébb becsülte, az elnyomott nemzetnek parancsolást, a szabadság s emberi jussok apogéjénél. A Lengyelek constitutioja csak pappirossan maradt, minden abba foglalt, és a szabad lételehez szokott nép szívének annál becsesebb jussok lassanként megszorítottak, s kivált 1820-tól fogva az önkényes országlási rendszabások egymást érték, a társasági életet, köz-bizodalmot méltóval, erkölcsöket megvesztegető titkos policzia — ez a mostani idő kedvelt országlási intézete — állított; s a mi a törvény útjáról eltávoztat teljesen befejezte, egy febr. 13-án. 1825-én. költ

császári rendelés, az országgyűlésének nyilvános tanácskozását megszüntetvén, a' constituzios uralkodás éltető-szerét megfojtotta. (84.) Tegyük ide, Constántin nagyherczegnek Sándor testvérének, a' Lengyel sergek generálissimussává neveztetése, a' nemzetet nem édesithette az Orosz kormányhoz: önkényes, sokszor esztelen dühösséggel gyakorolt hatalma, éles ellenkezésben állott a' constitutzion épülő szabad országlással. — Az 1825 végén Sándor helyébe lépett I. Miklós császár, kén-telen volt azt folytatni, a' mit bátyja elkezdett, — alatta is a' constitutzionak csak neve, de va-lósága sohol sem taláztatott. Varsóban máj. 24-k. 1829-b. Lengyel királlyá koronáztatását, (85.)

(84.) Az ezt illető végzés okának Sándor császár a' tanácskozások nyilvánossága kártékonyágát mondotta. „Dasz die Öffentlichkeit der Verhandlungen in beiden Kammern, indem sie dem Redner Anlazz gibt, mehr eine ephemere, Popularität, als das öffentliche Beste ins Auge zu fassen, diese Verhandlungen habe in eitle Declamationen ausarten lassen.„ *Pölitz Die Staatensysteme Europas und Amerikas seit dem Jahre 1783. — III-ter Theil.* 243. — Milyen ellenkezőt bizonyít a' nyilvánosság témérdek hasznáról Anglia és Franciaország históriája! —

(85.) Miklós császár ezen alkalmatossággal egy e' végre készített új koronát tett a' fejére. A' régi nemzeti Lengyel koronáról a' nép szájában az az emlegetés van, hogy az ország utolsó felosztásakor az eltűnt, vagy elrejtették, 's addig elő sem kerül, míg azt egy Piast, tehát hazafi király nem fogja viselni. — *L. Hermes Die Gründe und Folgen des Untergans von Polen* S. 60. —

mikor a' constitutzio megtartására a' hitet, legalább szájjal elmondotta, a' nemzet képviselőjének öszvehívása nélkül, csak külfénnyel csaló, üres pompának lehet nézni, 's az 1830-b. máj. 28-kától jun. 28-káig tartott néma országgyűlése, az erdők és rétek használásáról, lézengek 's kóldusok megzabolázásáról hozott törvényjeivel, a' nemzet sérelmeit nem orvosolta, az elmúltakat jóvá nem tette, a' szabad és nagylelkű országlást váró nemzet óhajtását teljesítetlen hagyta. — Ilyen állapotban érte Lengyelországot az 1830-béli juliusi Francia revolutzio. E' véletlen, egész Európát megrázó történet, rokon visszahangzó érzésekre talált a' Visztula partjain is. A' Franciaországban hatalmason felkölt, 's a' királyi önkényt leverő szabadság lelke, nagy erővel kezdé a' Lengyelek keblét mozgatni, az elfojtott honnyi vágyások és indulatok szunnyadásokból felriasztva készültek mérgesen kitörni, 's a' legmagosabb pontra hágott elkeseredés sietteté az egész nemzetnek még egyszer dicsőséggel próbált felkelését, és szabadságért viaskodását.

Novemb. 29-k. 1830-b. estve ütött-ki Var-sóban a' rég forralt, kezdetében sok kicsapongásokra vetemedett revolutzio. A' felzaklatott indulatok dühösen kirontása, vérpatakot árasztva, borzasztóvá tette az éjjet, a' melyre következett reggel a' főváros meg volt

tisztítva az Oroszoktól ; Constántin nagyherczég, még a' zendülés elejével egyik külvárosba illanta. Varsóban a' nemzeti gárda csak hamar felállott, 's a' generális Szembektől és oberster Skrzyneckitől dec. 3-k. oda bévezetett, Oroszoktól elváló Lengyel ezeredek a' révoluzionak nagy erőt adtak. A' közvélekedés mind nyilvánabban kezdé magát mutatni, 's annak kívánsága Chlopicki Jó'sefet, a' Kosciuszko és Nápoleon. oskolájában formált derék generálist, dictátori névvel dec. 5-k. a' kormányra hívta, ki bár elmúlhatlanul szükséges ember volt a' révolutzió elején, az abból fejlődött ellenkező elementumok összeolvasztására, bátorság élesztésére, különösen a' katona-erő rendbe-szedésére, de, mint a' hevesebb pátrioták éreztek, elszánt akarattal nem bírt, a' nemzetet az északi colossus ellen viadalba vezetéssel, annak csak élet és halál közt engedni választást. — A' révolutzió csak hamar az egész királyságra kihatott, minden vajdaságok a' nemzeti ügghöz állásokat nyilatkoztatták, a' lángoló köz-buzgóság vetélkedve mutatá magát a' fegyvert fogásra kész indulatban, lelkesedésben, és mind azon áldozatokban, melyek a' honny megszabadítását, omladékaiból felemelését előmozdithatták: 's majd az országgyűlése is dec. 20-k. a' révolutziót nemzetinek hirdeté. Bár Chlopicki január. 16-k. 1831-b. a' dictátorságot le-

tette. a' nemzet azért önmagáról nem mondott-le, sőt, minekutánna herczeg Radzivil Mihálynak a' fővezérseget általadta, a' viszsztatérés lehetlenné tételére, január. 25-k. a' Lengyel thronust üresnek nyilatkoztatá, a' Romanow házat arról kirekesztette; 's január. 30-k. a' hazáért mindent feláldozó herczeg Czartoryski Ádám előlülése alatt, őt tagból álló nemzeti kormányt nevezett.

De a' haza szabadságát és függetlenségét szóval kimondani nem vólt elég, azt a' csata-mezőn drága vérrel lehetett megvásárolni. Miklós császárnak a' pártütők ellen adott kemény hangu nyilatkoztatásai után, februárius elejével kezdődtek-el a' hadi mozgások, mikor az Orosz nagy ármáda gróf Diebitsch-Zabalkánszky fővezér alatt, őt különböző pontokon a' királyságba bényomult. A' háború, a' Lengyelek részéről, a' hazáért, 's minden azzal egybekötött javáért az életnek, hős lélekkel, el nem csüggedő bátorsággal, az Oroszok részéről, a' megsértett nemzeti büszkeséget boszszúlni kívánó elkeseredéssel, mind két részről temérdek vérontással folyt, 's le nem írható inséget árasztott. A' Grochowi csata febr. 25-k. 1831-b., hol a' 300 ágyuval és 100,000 emberrel Prágára rohanni készülő gróf Diebitschet 38 ezer Lengyel feltartóztatta, szép bizonyosságát adá, hogy nem olyan könnyű, hős mejjeken keresztül törni,

's a' tüzzel, bátorsággal lelkes, bár kicsi erkölcsi erő, megmérkőzhetik a' nagyobb számmal. Ezen ütközet Skrzynecki Jánost generálissimusi pólczra emelte, kinek homlokára majd dicsőség babérját fűzte, a' Prágától nem messze Wawr 's Dembe-Wielki mellett, márcz. 31-k. 1831-b. nyert fényes győzedelme, hol Geismar és Rosen Orosz generálisok előljáró csapatjait, véletlen rárohanással semmivé tette. De a' vitéz Dwernicki esete, ki Volhyniába bényomulva, a' nagy erővel rázudult Rüdiger előtt április végén kéntelen volt Galicziába vonulni, 's bajtársaival együtt Ausztriai hadi fogságba esett, első csapása volt a' Lengyeleknek; majd a' rosszul választott vezér Gielgud miatt szerencsétlenül ütött-ki a' Lithvániai támadás is, bár ott igen nagy sympathiára talált a' Lengyel nemzetiség ügye, a' minek, több vonásokat most nem említve, szép példáját adta az ifju gróf Plater Czeczilia, ki nemét megtagadó bátor lélekkel maga is fegyvert fogott, és kis csapatjával az ellenséget háborgatta. Nem kevésbé elhatározó volt az Ostrolenkai ütközet máj. 26-k., hol a' Lithvániai zendülés segítségére küldött sereg előhaladásának gyakorlására indult Skrzyneckit, gróf Diebitsch, mérges verekedés után, Prágai fekvésébe viszszanyomta. Csak hamar következett gróf Diebitsch véletlen halála, jun. 10-k. Kleczewoi fő-

hadi szállásán, közel Pultuskhoz. Helyébe fővezérnek gróf Paskiewicz-Eriwanszky a' Persák meggyőzője lépett; ki a' Visztula jobb partján' megindítván sergét julius közepén, Thorn várossától nem messze Nieszavánál a' bal partra általszállítá a' nélkül, hogy a' nem érthető mozdulatlanságba merült Lengyelek, csak egy puska-szóval is gátolták volna a' vízen keresztül menésben. Majd a' rendkívüli környülállásokban is csak rendes eszközökkel élni akaró Skrzynecki, ki minden katonai tálentoma, feddhetlen karaktere, és tiszta pátriotismussa mellett is, késedelmező, 's inkább számító, mint cselekvő munkálódásával hazája végromlásának nem utolsó oka vólt, — august. elején lelépett a' had théátrumáról, a' Lengyelek dolga mind nagyobb zavarba jött, 's a' fővárosban aug. 15-k. kiütött véres támadás, a' nemzeti kormány elidézésével, a' főhatalmat a' gyanus gróf Krukowiecki kezébe adá, kinek árulása — mint a' közvélekedés vádolta — Varsót két napi ostrom után, sept. 8-k. az Oroszok kezébe ejtette; — a' Lengyel seg, részint Ausztriai földre, részint Prusziába vontá magát, 's ott tette-le a' fegyvert, a' haza legjelesebb fiai, kik a' Szibériába hurczoltatástól megmenekedtek, szét-oszlottak; kivándorolt minden, a' kinek Lengyel szíve vólt, legtöbben Francziaországban találtak menedéket. — Gróf Paskiewicz Varsói

hercegi czimmel tiszteltetve, majd a királyság helytartójává neveztetett, s egy nov. 12. sz. szójén 1831-b. Moszkauból költ császári kegyelem, a pátrióták kirekesztésével, mind azoknak meghosszátott, kiknek büntetésében a hosszús hatalom úgy is nem sok gyönyörűséget találta volna. — Végre a febr. 26. k. 1832-b. költ, és Varsóban márcz. 25. k. kihirdetett császári ukáz, a' constitutzio elnyomásával, Lengyelországnak Orosz provinciává tételét végrehajtotta. (86.)

Midőn az Európai öt nagy hatalmasságok Londoni követeiből egyesült conferentzia több esztendőkig izzadott, a' Belgáknak meszterkelt politikai lételt adni, a' Lengyelek sorsa iránt azonban, részvételt nem mutatva, némának maradott, kérdezni fogja egykor a' historia, nem sürgetőbben kívánta volna é' Európa, sőt az emberiség intereszszéje Lengyelország helyreállítását a' Belgiommal bibelődésnél? s valjon a' Belgák érdemesebbek voltak é' a' Lengyeleknél a' nagy pártfogásra? — De azt most sem hallgathatja-el, az Oroszok erőszakoson letapodó győzedelme, fájdalmas érzés-

---

(86.) Miklós császárnak ezt illető hirdetését a' Lengyelország sorsát elhatározó *Organikai statutummal* l. Neueste Staatsacten und Urkunden XXIX-ter Bd. 284—300. — A' közelebhi Lengyel revolutziot es hadat leirja *Spazier Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes in den Jahren 1830 1831*. 3. Bde. Altenburg. 1832. — 8.

sel, a Lengyelek végromlása, pusztulása, lelket felemelő legtisztább örömmel lehet páros. Mindent megnyertek az Oroszok, csak a közvélekedést 's a Lengyelek szeretetét, hajlandóságát nem; mindent elvesztettek a Lengyelek, csak a becsületet nem: 's bár le vagynak tiporva, körülölvén a népek sorából, de a történetek nagy könyvében él emlékezetek, példák; dicsőségek!

III.

NEMETÁLFÖLD

VAGY

HOLLANDIA és BELGIUM

FŐBB VISZONTAGSÁGAI

Ex discretilale morum crebra bella.

Tacitus Hist. V. 12.

Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der Spanischen Regierung — von Friedrich von Schiller. Fortgesetzt bis 1609 von Carl Curth. 3 Bde. Leipzig 1801 — 1809. 8.

Van der Vynkt Geschichte der vereinigten Niederlande, bis zum Westphälischen Frieden. 3 Bde. Zürich 1793. 8.

Geschichte der Niederlande, bis auf die neueste Zeit, und ausführliche Schilderung der Belgischen Revolution. Von F. H. Ungewitter. 2 Theile. Leipzig 1832. 8.

Geschichte der Niederlande, von N. G. van Kampen. II. Bände. Hamburg 1831 — 1833. 8.

**Zwölf Bücher Niederländischer Geschichten, von Dr. Heinr. Leo. I-ter Theil. Halle 1832. 8. — Az első rész az egyes provinciák történetét adja elő, a Burgundiai ház országlásáig. — Leo és van Kampen mint látszik, az előtök lévő irókat irak-
ság felett valókká tesszik. —**

21. V. 1834. 1835. T.

Az új Európai statusok politikai össze-
köttesének — a mi a három utolsó század
történetét czimerézi — eleitől fogva igen ne-
vezetes alkotó részét tették, a Hollandiát és
Belgiomot formáló *Németalföldi tartományok*.
Ezeknek befolyása szembevetendő már a 16-d.
század közepétől fogva, mind a főbb orszá-
gok egymáshoz állására, mind a politika a-
rányjának sokszor egész Európa sorsával szo-
rosan összefüggő elintézésére, Németalföld
viszontagságai azért fő helyet foglalnak el a
mai idő évkönyveiben; s a legújabb törté-
netek igen kitetsző bizonyyságot adtak, hogy
ezen hár másod rangu status koránt sem vesz-
tette el maga fontosságát, melyel bírt a kö-
zöséges dolgok folyamatjának határozására.
Az 1830-beli júliusi Francia revolutzioból fej-
lődött politikai kérdések közt, egy sem volt
szövevényesebb, egy sem tartotta az indulato-
kat inkább függőben, mint a Belgium sorsa,

valamint egy sem veszedelmeztette oly közelről a sok áldozatokkal, 's az öt nagy hatalmasságok egyesített fáradozásával fenntartott közhékeséget. Ezen jelenésnek csak múltó és külszínen lebegő oka nem lehet, a' mi egy ilyen messze kiható, a' mívelt világot közelről érdeklő munkálódást szül, annak méjén kell gyökerezni Éropa politikai rendszerében, 's századok öszvetett erejéből folyni. — Ennek kifejtésére, világosítására czéloz következő rövid által-nézése a' Németalföldi provinciák főbb változásainak és történeteinek.

Németalföld — *les Pays Bas, die Nederlande*, — egy, Francia és Németország között fekvő lapályos tartomány a' Rajna, Moza és Scáldis vizek alsó mélyékét formálja. Nagyobb és szélesebb kiterjedése a' Rajna balpartján esik. Ezen termékeny föld déli része már a' Julius Caesar idejében Galliához tartozott, és Gallia Belgica nevet viselt, melynek lakosságait a' több Gallus népek sorában, a' hős író legyitézebbeknek nevezi: (1.) északi része ellenben, mely a' Mozától fogva a' Rhenusnak Lugdunumnál hajdan tengerbe ömlött ágáig terjed, (2.) az úgy nevezett Batavusok szigete,

(1.) *Julius Caesar De bello Gall. I. 1.* —

(2.) Ma a' mint tudva van, a' Németalföldre befolyó Rajna több ágakra szakad, 's egyszer'amin

a' a' Frisiusoknak Amisia vagy a' mái Ems vi-
zeig nyúló lakhelye, Germániához számlálta-
tott. A' mint Julius Caesar a' Gallusok hamar
fellobbanó, állhatatlan és változó gondolko-
zásokat, valamint újításon kapásokat több he-
lyeken leírja, szinte rá lehet a' mái Franczi-
ákra ismerni: *infirmiorem Gallorum veritus,*
quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et navis
plerumque rebus student. (3.) A' Batavusokat —
kiket Tacitus a' Germániai nemzetek között vi-
tézséggel kitetszőknek, mond, *omnium harum*
gentium virtute praecipui Batavi, (4.) — vala-
mint a' Frisiusokat, ismerjük az ugyancsak
Tacitustól leírt viadalból, (5.) melyben, elta-
podott szabadságok meghosszszulására, a' Kr.
után 69-b. és 70-b. a' Rómáikkal megmérkőz-
tek Claudius Civilis vezérek alatt. Ez a'
királyi vérből származott Batavus, ki a' Ró-
mai seregben tett 25 esztendei szolgálatja u-

más folyókkal is úgy öszveelegyedik, hogy a' ten-
gerbe ömlésénél már nevét alig tartja-meg. A' régi
időben egyébaránt három ága volt a' Rhenusnak,
az északi, mely megint kétfelé szakadott; a' nyug-
oti, mely oda fennebb említődik, hogy Lugdunum-
nál a' tengerbe folyt, de a' mely ma Lejden feljűl
három orányira Katwyknál a' homokban elvész; 's
végre a' déli, a' Vahalís vagy a' mái Waal, mely a'
Mosával egyesül, 's egy erősen széles és Helium-
nak nevezett torkolattal a' tengerbe ömlik. — L.
van Campen Geschichte der Niederlande I-ter Bd. 3. 4.

(3.) *Julius Caesar de bello Gallico* L. IV. 5. 15.

(4.) *Tacitus Germania.* c. 29.

(5.) *Tacitus* leírja ezen hadat, *Histor. L. IV. V.*
L. még *van Campen Gesch. der Niederl.* I-ter Bd.

30 — 42. —

tán, háládatlanságnál egyebet nem nyert, testvérét Julius Paullust Néro gyilkos kezei által elvesztette, maga lánczokkal terhelte, hurczoltatott Romába, minekutánna Galba császártól szabadon bocsáttatott, hosszút forraló szível haza siette, s nemzete fejeit, és a legvirézebbeket, innepi vendégség színe alatt a szent berekbe híván — *primores gentis et promissimos populi specie epularum sacrum in nepus vocatos* (6.) — ott buzdította, tüzelte, elnyomójik ellen fegyvert fogni. Felszöllitása nem volt sikeretlen, Germania és Gallia több népei egyesültek a nem tűrhetett szolgaság bilincseinek lerázására. Civilis volt lelke a szabadságért tusakodó szövetségnek, sergét csak hamar fényes győzelmekre vezette, melyek a Rómákat a Batavusok földjéről ki is szorították volt, — *pulsam Batavorum insula Romanum nomen* (7.) — míg nem Vespasianus császár Petillus Cerialis vezére által a támadáson erőt vett, s Civilis megverve, a Gallusoktól s több frigyeseitől elhagyva, a fegyvert letette.

Azon tájékat tehát, mely ma Németalföld neve alatt ismértetes, már Julius Caesar idejében két nem egyforma nép lakta, ú. m. a Celta eredetű, bár Germanusokkal elegyedett Belgák, és tiszta Germanusok, kiknek egymás-

(6.) Tacitus Histor. L. IV. 14.

(7.) Tacitus Histor. L. IV. 18.

tól különbözéseket, és szokásaikban, rendtartásaikban ellenkezéseket Julius Caesarból olvassuk. (8.) Ezen különbség hosszú századok során keresztül nem csak el nem vesztette erejét, de méjjebb gyökeret vert, és a szakadást nagyobbá tette. — A Civilis próbájának rosszszul lett kiütése után, a részint kereskedést, részint tengeri rablást űző Belgák és Batavusok teljesen a Rómaiak hatalma alá estek, kiket táborozásaikban kísérni és segíteni kötelességek voltak. A nyugoti Római birodalomnak az 5-d. század végén elbomlásával, ez a föld, a Galliát elfoglaló Frankusok hatalma alá esett, s majd a 8-d. század végén, a Nagy Károly császár szinte fél Európát által-ölelő monarchiájához tartozott. A nagy Károly unokáji között 875-b. tett Verduni alku által, mely a Frankusok birodalmát megosztatta, a régi Belgák és Batavusok birtoka nagyobb részint Németországhoz csatoltatva, helytartók által igazgattatott. Ezen az úton az említett tartomány társasági és politikai kifejlődése, s egész művelődése a középidőben Németország állapotjával összefüggött, s abba által-plántálódott a korona feudumai bírásán épülő országlás módja, a minek következtül, ott a tizedik, tizenegyedik és tizen-

(8.) *Julius Caesar de bello Gall. VI. 11 — 23.*
 „Non alienum esse videtur de Galliae Germaniaeque moribus, et quo differant eae nationes intersese, proponere.“ —

kettődik század folyamájában, több apró fejedelemségek, herczegségek, grófságok formálódtak, melyek a feudális kötelek tagulásával, a fő-emberek hatalma nevedezésével, függetlenné tudták magokat tenni, s a helytartók, vasallusok örökségévé váltak, bár részint Franciaországgal bizonyos öszveköttetésben maradtak. Majd ezen provinciák a 14-d. században, a hatalmas Burgundiai herczegek birtokába kezdenek jutni, s egy uralkodó alatt egyesülve, nagyobb politikai fontosságra emelkedtek. Fekvésekért, *Niederland*, *Németalföld* közös nevezete alá foglaltatások szokássá vált.

A középidőben nevezetes Burgundiai királyság elbomlása után, annak töredékei voltak, a Francia felsőség alatt lévő *régi Burgundiai herczegség*, Dijon fővárossal, és *Burgundiai grófság* — Franche Comté, vagy felső Burgundia — a Német birodalom feuduma, a kellemes fekvésű Dole fővárossal. Mind a két tartomány már a 11-d. századtól fogva, tulajdon fejedelmeitől függött, de 1302-b. a Burgundiai grófoknak IV. Ottóban, majd a hercegeknek is férjfi ágon kihalásával, egy házasság, az addig külön két státust egyesíté. Minekutánna t. i. az I. Robert Francia király hasonló nevű második fijától 1031 táján fundált régi Burgundiai herczegi ház I. Filopben elenyészett 1361-b. — I. János Fran-

czia király, azon herczegséget mint koronája fündumát elfoglalta, de azzal 1363-b. kisebbik fiját *meréss Filepet* megajándékozta, ki mint II. Filep fundálója lett az új *Burgundiai herczegségnek*, és a régi házhéli utolsó herczeg I. Filep özvegyét Margitot, *Flandria, Mecheln, Brabanczia, Antverpia, Limburg, Artézia*, és a *Burgundiai grófság* örökösét, feleségül vévén, szép és nagy kiterjedésű birtokot szerkeztetett-össze, (9.) mely

(9.) A régi Burgundiai grófság és herczegség együvé foglaltatását, s így a kettőből az új Burgundiai herczegség alkotítását 1363-ban az itt A és B alatt következő két nemzeti tábla világosan mutatja:

A.) IV. Otto Burgundia és Artézia grófja † 1302.

Johanna
férje V. Filep Francia király.

II. Johanna
férje 1318-b. IV. Udo
Burg. hercz. † 1346.

Filep † az atyja előtt.
Felesége Johanna, Au-
vergnei grófné.

I. Filep
Burg. hercz. † 1361.
felesége Flandriai Margit.

B.) János Francia kir.
a Valéziai házból. † 1364.

V. Károly
Fr. kir. † 1380.

Margit
férje 1320-b.
II. Lajos Flandr. gr.

III. Lajos Fl. gr.
felesége Brabancziai és
Limburgi hgne Margit.

Margit
1-ő férje I. Filep Burg. hg.
2-d. férje II. Filep Burg. hg.

II. Filep
Burgund. hg. 1363-b.
† 1404-b.
felesége Margit
I. Filep özvegye.

1404-b. történt halálával, két fiai, *rettenthetlen János*, és *Antal* között megoszlott, úgy hogy az utolsónak Brabantzia és Limburg jutott. Jánosnak — ki a Francziák és Angolok között ez időben folyt véres és pusztító hadakban gyalázatos hitszegéssel hazája és királyja ellenségeihez csatolta magát és sept. 10-án 1419-b. Montereauban erőszakos halált szenvedett — fija III. vagy jó Filep, ezen névre nem minden tekintetben érdemes, uralkodott 1419-től 1467-ig, 's mint az atyja az Angolokkal szövetekezett, egyébaránt legnevezetesebb a' Burgundiai herczegek sorában, nem csak nagy fénnnyel és pompával uralkodásáért, de a' Burgundiai birtoknak alatta történt kitetsző nevedekéséért. Előbb *Namurt* 1429-b. megvásárolta, azután *Brabantsiát* és *Limburgot* az atyja testvére herczeg Antal két fijainak egymás után hamar esett halálával visszafoglalta 1430-b. 's a' nagyobbik özvegyétől *Bávariai Jácobinától* — kinek sorsa a' szertencsétlen *Stuart Mariával* sok részben egyező, (10.) *Hennégau*, *Hollandia* és *Sealand* örökös grófnéjától, ezen provinciákat elvette, majd 1443-b. Luxemburgot erővel elfoglalta; 's így a' Burgundiai herczegsége és grófsága kívül, tizenegy Németalföldi provinciákat birt. — Jó Filep fija *merész Károly* is — ki egész

---

(10.) *van Campen Geschichte der Niederl. I-ter Bd. 197.*

ondolkozásában, karakterében és végében
 vécziai XII. Károlyhoz hasonló — (11.) nagyobb-
 ította státussait 1473-b. *Geldria* herczegséggel
 és *Zülphe*n grófsággal, de mint vad ostromló
 kintelen tartó hadakozásban, szomszéd or-
 zágok dúlásában keresett dicsőséget, és kö-
 nösön Lotharingiára vágott, hogy a Rajna
 mellett egy hatalmas királyságot fundáljon.
 A Svájczia, kiket 1476-b. megtámadott,
 étszer keményen megverték; új serget gyűj-
 ttt, és Nancyt Lotharingia fővárossát ostrom-
 olni indult, de annak kőfalai alatt 1477-b.
 január 3-án egy mérges ütközetben, telhetet-
 en indulatjaért életével lakola. Benne a Bur-
 undiai herczegi ház fia ága kiholt.

Egy tekintetet véve a Németalföldi pro-
 vincziák állapotjára, kívált a Burgundiai her-
 zegek idejében, azokat a 14-d. és 15-d. szá-
 zadban a virágzás és jólétel magos polczán
 alájuk. Lakossi, személyt és vagyont ortal-
 mazó szép jussok birtokában, messze terjedő
 ereskedést folytattak, újabb meg újabb gaz-
 agság forrasat nyitó szorgalmot űztek, és ki-
 etsző példáját adtak, hogy az emberi élet két
 feltétel-szere, a *szabadság* és *munkásság*, ke-
 et fogva egymást elesztik, gyarapítják, eme-
 k. A természet maga hívta, ösztönözte a szor-
 alomra ezen népet, mely a lapályos partok-

ra nagyobb erővel rohanó Océánnal és sebes folyamú vizek tengerbe ömlésével küszködve, jókor megtanulta a hatalmas eleméntumon trutzolást, midőn annak dühösségét csatornák építésével, gátok és töltések rakásával kellett szabályozni, s így ezen általom eszközökről gondolkozása, elméje találósságát, éleslátását gyakorolta, fejtette. Földjének termékenysége, a szántóvető fáradságát gazdagon jutalmazta, a baromtartást könnyűvé tette; midőn másfelől az ország kedvező fekvése a nagy tenger, s a Francia és Német nevezetesebb folyók mellett, hajókázásra kecsegtető volt, s viszont ennek gyarapodása a kereskedést ébresztette, előmozdította, mestersegeket, kézműveket virágzókká tette, a népességet nevelte, bőséget árasztott-el. A fejedelmek különböző jussok engedésével partfogoltak, emelték a szép jövedelmet adó kereskedést, a városok szabadság birtokában meggazdagodtak, hatalmasokká lettek, s a jussaikban háborittatásért gyakran uralkodóikkal is szembe szállottak. Az egyes tartományok között Brabantzia birt, *joyeuse entrée*, *örvendetes bemenetel* neve alatt, legtöbb és kitetsző privilegiumokkal, melyekre a herczegek Brüsszelbe bemenések előtt tartoztak megesküdni. — A Belga föld valóban, tengert megnyitó alkalmas kikötőjével, a népek öszvegyülésére látszott alkotva lenni, s különösen a délről északra menő hajók-

nak természetes megállapodó és lerakódó helyül szolgált. Brügge Flandriában a 14-d. 15-d. században a világ kereskedésének egyik középpontja volt, falai között nyugot és kelet minden nemzetét lehetett szemlélni. — Majd a 15-d. század végével, Amerika feltalálása után, Antverpia kezdett virágozni, szinte minden kereskedés oda húzta magát. Egy Olosz, Marino Cavallo, a 16-d. század közepén, méjj sajnálkozással látta Antverpiát már a kevély Velencze felibe emelkedve. A város gazdagságáról képzetet adhat az, hogy Europa különböző országaiból csak 1566-b. annak kikötőjébe bevitt különböző termések és porcékák becset 22 millió aranyon felyül teszik. Gyakran lehetett a Scaldison egyszerre 2500 hajót látni, naponként ötszáz érkezett-meg, vagy evezett-el, vásár-napján nyolcz és kilencz-száz is. Lakossainak száma — mely ma alig haladja-meg az 50,000-et — akkor 200,000-en felyül volt. (12.) — Hollandia is jókor részt vett a kereskedésben de azt inkább északon Angliával, Daniával és a Balticum tengeren folytatta. — A bőség és szabadság keblében, a szép művészségek is nagy tökéletességre fejlődtek, musika, festés különösen viragoztak. Az utolsóban híres és törvénytadó a Németalföldi iskola, abban fénylettek, többek között

(12.) van Campen Gesch. der Niederl. I. Bd, 357. 358.

Rubens, *van Dyk*, *Rembrandt* nevei: *van Eyck* János találta-fel az olajban festést, a 15-d. század utolsó felében. (13.) — A' vagyonság és jólléte azáltal a' pompa és fényűzés erősen lábra kapott, de inkább a' déli mint északi provinciákban. A' Burgundiai hercegek udvarának gazdagsága vakítólag és pazerélva tündöklött ki minden bájnoki-játékok és innepek alkalmatosságával. Midőn jó Filep, — ki 1430-b. állította-fel az *aranygyapjas világi rendet*, — meghalt 1467-b. fájára a' kincstarban maradt kész pénz aranyban 400,000 koronás taller, — egy ilyen a' mi pénzünk szerint több két ezüstriftnál — továbbá 72,000 márk vagy 36,000 font ezüst, azonkívül két millional nagyobb becsű házi eszközök, más portékák, képek, és könyvek. — (14.)

Szép tartomány volt ezek szerint, a' Burgundiai ház birtokában levő Nemetal föld, de a' melyet koránt sem lehet egyformán elrendelt országnak nevezni. Csak a' történet egyesíté ezen sokféle provinciákat egy fő alatt, majd mindenkinek külön igazgatása volt, másféle jussokkal és szokásokkal élt, különös státusokkal vagy rendekkel bírt, melyeknek jóváhagyása nélkül új törvényt hozni, hadat folytatni, mindenek felett adót rendelni nem lehetett.

(13.) *van Campen Gesch. der Nederl. I. Bd.* 339.

(14.) *van Campen Gesch. der Nederl. I. Bd.* 225. 226.

lehetett. A Burgundiai hercegek idejében, már czélba volt ugyan véve a provinciák különbözőzéseinek összeolvasztása, a fejedelmek hatalma szélesítése, a tartományok jussai megszorítása által, de a szabadsággal hosszason élés azt kedvessé és erősen féltő kincsé tette, 's a nép ezen épülő érzése módja, karaktere, valamint másfelől a nemzeti különbség nagy akadály volt, az egészre közösön kiterjedő országlásban. A déli úgy nevezett *Walloni* provinciák, Artézia, Hennegau, Limburg, Namur, Luxemburg, és Flandria, Brabantzia részei, a régi Francia nyelvet beszélték, 's lakossái, természetekben a Francziákhoz hasonlítottak, az északi provinciák ellenben nyelveknél 's gondolkodásoknál fogva Németországhoz tartoztak. A Francia királyi házbéli hercegek udvaránál Francia nyelv, ízlés, művelődés uralkodván ezen példa sokat tett a déli provinciák még inkább elfrancziásodására. Így a Rómiaiak idejében már ezen földön össze nem illő kétféle saját nemzetiség, későbbi történetek befolyása által erősebbé lett, 's nem maradt következesek nélkül az ország és nép sorsának elhatározására. —

Merész Károly halálával, XI. Lajos Francia király a Burgundiai hercegséget mint fiut illető korona féudumot legottan elfoglalta: a több Burgundiai birtok Károly egyetlen leányára Máriára szállott. Hét kéroje

volt a' gazdag és fényes örökségü herczeg-
aszszonynak; azok közt a' választás a' ren-
dek megegyezésével, Ausztriai főherczeg Ma-
ximiliánra III. Fridrik Német császár fi-
jára esett, ki Belgiomba érkezvén a' húsz esz-
tendős Máriával egybekölt 1477-b. aug. 20-k.
de kevés ideig tartott ezen szövetség, mert
hitvesse vadászaton történt elesése követke-
zésül megholt márcz 25-k. 1482-b. 's maga
után két gyermeket hagyott ú. m. Szép Fi-
lepet és Margitot, elébb egy Spanyol, u-
több egy Szávoyai herczeg hitvesset, és ko-
rán elmáradt özvegyét. — Mária halála után,
férje Maximilián; négy esztendős fija nevében;
12 esztendeig több haborúság és villongások
közt folytatta az országlást. Szép Filep, ki
1494-b. vette azt kezéhez, a' pártoskodó Geld-
riával sokat bajlódott. Feleségétől Spanyol Jo-
hannától, V. nagy katolikus Ferdi-
nánd és Izabella leányától, az Arragoniai
's Cásztilliai nagy monarchiák örökösétől; szü-
letett két fija, Károly Gentben febr. 24-b.
1500-b. és Ferdinánd 1503-b. kik a' Spa-
nyol Ausztriai, és Német Ausztriai házak tör-
sők atyjai, (15.) valamint négy leánya; azok

(15.) Ennek világosítására szolgál a' követke-
ző nemzetségi tábla:

V. Ferdinánd Arrág. kir. † 1516.

I. Izabella Casztíl. kir. né. † 1504.

1.

Johanna † 1555

férje Szép Filep

Ausztriai fő hg. † 1566.

V. Károly

Német császár

és Spány. kir. † 1558.

I. Ferdinánd

Német csász. Magyar

és Cseh kir. † 1564.

közt **M á r i a**, a' Mohácsnál elsett **H. Lajos** Magyar és Cseh király hitvesse. De **Filip Spanyolországban** sept. 25-*k*. 1506-*b*. véletlenül meghalván, Németalföld ideigleni kormányja ismét **Máximiliánra** szállott; ki nagyobbik unokájának **Károlynak** teljes idejűségéig, leányát **Szavoyai Margitót** helytartónak rendelte.

Károly 1515-*b*. vetté-által **Belgium** igazgatását, ki há fényt, külső hatalmat, gazdagságot boldogságnak lehet nevezni, egy volt a' legszerencsésebb halandók között. Még a' húsz esztendőt el nem érte, midőn **Belgium** birtokán kivül a' Spanyol királyi és Német császári koronák is homlokán tündököltek. Uralkodása Németalföldre nézve több tekintetben emlékezetes. Annak kiterjedése alatta négy új provinciával nagyobbodott; midőn *Frieslandot* 1515-*b*. az *Utrechti püspökséget* 1527-*b*. valamint *Gröningát* és *felső Ysselt*, — *Overijssel* — melyhez tartozott *Drenthe* is, 1536-*b*. elfoglalta, 's másfelől a' Geldriaai háború lecsendesítésével ezen tartományt is teljes engedelmségre térítette. Így hat **Károly** volt az első fejedelem; ki a' Burgundiai grófságon kívül; *tízethét* egyesült Németalföldi tartománynak parancsolt, melyeknek, egyforma organizálással, egy státussá összekapcsolásán munkálódott. Már az atyja idejében szokásba kezdett jöni, a' mire addig példa nem volt, minden provinciák követjeinek, az úgy nevezett

*községeket rendelkeznek — General-Staaten — az egészre kiterjedő gyűlése, kiket Károly is, kivált ha pénz szükiben volt, több versben öszvehívott. A' távollétében személylyét viselő főhelytartó mellé volt rendelve a' *stadustandcs*, a' *tifkos tanács*, mely a' kegyelemre s igazságra tartozó dolgokkal foglalatoskodott, és a' *financziai tanács*. Károly a' 17 tartományt 1548-b. *Burgundiai körület* néve alatt, a' Német birodalomhoz csatolta, s megoszthatlanul öszveköttette. (16.)*

Legnievezetesebben ezimerezi Károly Belgiomi országglását a' réformátzio, mely alatta kezdett a' szomszéd Német földről oda becauszni. A' politikai szabadságból nagyon természetes az áttalmenetel a' vallásos szabadságra, a' mely nép megtanulta ismerni, érezni azt, a' mi az ember életének valódi becset ad, a' szabadon lehellést, mozgást, az nem könnyen marad világosságot elzáró hit bilincseiben. A' réformátziónak Belgiomban nagy előmozdítója volt még a' kereskedés, mely nem csak portékákat, de idéákat, és művelődést is szokott terjesztetni. Ezen vallásos revolutzió következtetéseai ugyan kihatottak egész Európára; annak fontossága azonban sohol úgy kitetsző nem volt, mint Belgiomban; itt egy új reszpublika fejlődött ki belőle, mely a' politi-

---

(16.) van Campen Gesch. der Nieder I Bd. 275 — 313. —

kai láthatárt elborított sűrű és fekete zivatar-
 ral terhes fellegek közül, fényes csillag
 módjára tündöklött ki. — De Károly a' réfor-
 mátzionak barátja nem vólt, a' helyett hogy
 nagyságát az emberiség újjá születésének elő-
 mozditására építse, 's mint az Isten a' terem-
 tés reggelén, úgy ő is hatalmas szóval, vilá-
 gosságot áraszson Európára, — a' szabad
 meggyőződés és gondolkozás elnyomását tet-
 te uralkodása fő céljává. Midőn különben a'
 Belgák szabadsága iránt kiméllő indulatot bi-
 zonyított, a' provincziák jussait, rendtartásait
 nem igen háborgatta, 's uralkodását a' nép ter-
 mézetéhez, szokásaihoz alkalmaztatta, a' ré-
 formátzio ellen vad indulatot bizonyított. A'
 hit tisztaságára felvigyázást különös egyházi
 barát, inquisitorok köteletségévé tette, kik
 semmire nem tekintve embertelen dühösség-
 gel üldözték a' régi vallástól eltávozókat. Ha
 csak ötvenezerre számítjuk is — Grotius. Hu-
 go 100,000-re teszi — azokat, kik minc ~~örök~~
~~nek~~ Belgiomban Károly parancsolatjából
 vesztő helyen vagy farakáson vesztettek el él-
 teket, (17.) — minő rettenetes maximája egy
 nép boldogításának! — pedig ez lenne minden
 uralkodás célja. De a' mivel Károly békés a-
 lattvalójától elakarta rabolni legfőbb kineve-

(17.) Schöckh, Christliche Kirchengeschichte
 seit der Reformation II Th. 356, van Campen Ge-
 schichte der Niederlande I Bd. 322. —

ket, ön meggyőződések szabadon követhetőségét, az, éppen háza gyengülésének, a magos polczról lebukásának eszközévé vált, 's előrekeszítette a' fiya egész monarchiáját meg-
rázó 's méjjen alásüllyesztő támadást; midőn
másfelől borzasztó vérkeresztsége a' Németalföldieket új politikai és erkölcsi lételre szentelte. — Ha a' réformátzio kiterjedése Bel-
giomban átaljában nagy következésű történet
völt, ennek fontosságát nevelte, és századokon
keresztül érezhetővé tette azon körülállás,
hogy az említett vallásos újítás sokkal inkább
a' Német nyelvet beszélő északi provinciák-
ban kapott erőre, még pedig a' Cálvin ér-
telme szerint, midőn a' Wallonok, a' rokon
Francziaország példájára a' Rom. katholica hit
mellett maradtak, 's ha némely déli városok-
ban találtatott is eleinte nyoma a' réformátzio-
nak, ez, későbbi történetek által onnan egé-
szén kiűrtatott. Így a' déli és északi tartoma-
nyoknak eddig nemzetiségben gyökerező külön-
bözéseket a' vallás által nagyobb és örökös sza-
kadássá lett, 's ki nem tudja, hogy az embert
embertől eltaszító minden választó közfalak
sorában, legerősebb és legmagosabbra emel-
kedő a' vallás? Ki mondja-meg azt is, ezen je-
lenés az emberi léleknek nagyobb erejét é vagy
gyengeségét bizonyítja? Nem kíván magyará-
zatot, hogy a' legújabb időben Europa figyel-
mét feszítve tartó helyheztetése Belgiomnak

és Hollándiának, bár nem egészen, de legnagyobb részint éppen ezen vallásos meg hasonlason fundálódik. —

V. Károly császár, fijának II. Filepnek octob. 25-*k*. 1555-*b*. általadta Németalföldet, melynek az alatta szenvedett nyomattatás mellett is virágzó állapotját, 459 városok 's több mint 6000 nagy helységek és faluk bizonyították. (18.) Egy ilyen szép országot törvényt és szabadságot tisztelő uralkodással boldogítani, dicső felséges pálya lett volna! De a' kevély, bigott, komor gondolkozásu, emberi érzést nem ismerő H. Filep, kinek orczavonásai mutatták keblének szívtől üres voltát, inkább szeretett nyomni, tapodni, despotismust gyakorolni, 's minden alattvalóját egy hitre kényszerítéssel hatalma erősítésén munkálódni: szűk körben mozgó, előítéleteknek hódoló lelke nem tudott azon igazságra felemelkedni, hogy a' lelkiismeret ereje felyül van az emberi parancsoláson. Spanyolországba menetelével 1559 szeptemberében, fő helytartó Margit Pármai herczegné, és cárdinális Granvelle alatt súlyosabb lett a' Belgák nyomattatása, 's egyéb sérelmek közt még keményebbé és szorosabbá tétettek a' vallásos újítást tilalmazó rendelkezések v. placatumok, a' hitért üldöztetés a' legnagyobb dühösséggel folyt, a' vesztő helyek füstölögtek az *eretnekek* véréből, 's a' II.

(18.) *van Campen* Gesch. der Niederl. I. Bd. 338. 339. —

Filep rettenetes látenét tisztelő áldozatok füstje a' farakásokról sűrű fellegekben emelkedett az ég felé. Egy példa az akkori borzasztó jelenések között eléggé czímerezi az időt. Ryssel vagy Lille várossában egy *S w a r t e* nevű réformátus pap a' feleségével és két nagyobb fijával fogságra hurczoltatik, a' kisebbik fiu nem volt oda haza. Ezek a' dolog hallására egymást buzdították, el nem távozni, de szüleikkel együtt meghalni. Valóban elsiettek a' vesztőhelyre és atyjok kérdésére, „gyermekeim! együtt akartok é jöni az új Jérusálembe? „az idősebbik, tizenhat esztendő, *igent* kiáltott. Tüzben végezte életét a' szerencsétlen háznép, más hét emberrel, kik között egyik, csak néhány vigasztaló szaváért szenvedé halált. (19.)

Közönséges lett a' rémülés az országban, mind nagyobb száma kezdettek kivándorolni — mint írják 100,000-en felyül — a' majd a' nyugtalanság lelke középpontot talált a' nemesség öszveszövetkezésében, mely a' nyomattatás megszüntetését tárgyazó kérését — a' *compromissumot* — Brüsszelben ápril. 5-k. 1566-b. a' főhelytartó herczegasszonyynak általaladá. Ekkor hallatott legelsőben a' híressé lett *köldus* nevezet — *les gueux, die Geusen* — mellyel a' királyiak a' szövetség részesseit a' karták csúfolni, ezek ellenben, azt magok di-

---

(19.) *van Campen Gesch. der Nederl. I. 347. 348.*

csőségére fordították. (20.) De a' sérelmek meg-
orvoslása helyett, II. Filep herczeg Albát —
mint Schiller nevezi az ördög jobb karját —
1567-b, sereggel Belgiomba küldi, majd a'
Spanyol inquisitionnak — e' pokol szültte inté-
zetnek — egy ítélete nyomán, febr. 26-k. 1568-k.
a' Németalföldieket általában, mint eretneke-
ket felségsértőknek nyilatkoztatá, 's e' sze-
rént egy egész szorgalmatos nemzetet, hóhér
pallossa alá rendelt, azon virágzó országot nagy
vesztőhellyé változtatta. Alba a' rettenetes vég-
zést teljesedésbe vette, hat esztendő alatt 18000
embert gyilkoltatott meg tűz és fegyver által,
mikor, — egy a' 17-d. század elején élt Né-
metalföldi classicus író Hooft szavai szerint,
— „az akasztófák, kerekék, az utak mellett lé-
vő, karók és élőfák rakva a' megfojtottak, fő-
vételre vagy tűzre ítéltettek testeivel, bor-
zasztó nézésül szolgáltak, 's az életadó leve-
gőt közönséges sír formában mutatták.“ (21.)

A' despotismus azonban éppen ellenke-
zőt szült, mint a' mire törekedett, a' szabadság
elnyomása helyett, annak anyjává lett. A' ki-
rályi erőszakos bánás eszközei hozzá tudtak
vetni a' külső erő és hatalom kiterjedéséhez,
de nem vólt bélértások megmérni azt, men-
nyit vihet véghez a' szabadságért és legszen-
tebb jussokért viaskodás. Alba csak azt tudta,

(20.) *van Campen* Gesch. der Niederl. I. 354.

(21.) *van Campen* Gesch. der Niederl. 373—374.

gondolni, hogy II. Filep despotai önkényje mit tehet, de egy Orániai Wilhelm lelki erejének a fél világ ura mindenható akaratján is felyülemelkedhetését nem képzelhette. — Wilhelm a Nassau-Orániai fényes házból, egy a szabadság herossai, az emberiség jelesebb fiai közzül, vólt kezdője Németalföldön a szolgaság járma lerázására czélzó merész próbának. A kínzott letapodott nemzet nem türhetvén a sujtoltatást, ellentállására ragadtatott, 's ebből fejlődött a szabadságért fegyvert fogás, mely a maroknyi Görögöknek az orias Persa birodalommal tusakódása képét megújítván, 80 esztendő múlva sok drága vérel megvásárolta a dicsőséggel páros függetlenséget, 's egy az Europa politikai mérő serpenyőjében sokat nyomó reszpublikát teremtet.

A nagy harcz kezdete 1568-b. szerencsétlen vólt, de majd a végzések kimutatták, hogy Németalföld szabadságát a tengeren kell kivívni. A Wilhelmtől kiálított rabló-hajósok, caperek, — mint csufolták, *visikóldusok*, *gueux de mer*, *Wassergeusen* — ápril. 1-sőjén 1572-b az erős fekvésű Briellet Hollandiában, majd Vliessingent Seelandban elfoglalják. Ezen szerencsés próba elhatározta a támadás folyamatját, mely az említett két provinciában csak hamar teljes erőre kapott, 's Leydának 1574-b. az ostromló Spanyolok ellen ma-

ga oltalmazása — ritka példája egy hátor és hősi patriotizmusnak — ébresztő, lelkesítő volt: mikor az éhségtől elcsigázott lakosok, polgármesterek *van der Verff* buzdítására, az ellenségnek a vár töltéséről lekialtottak, „inkább megesszszük halkanunkat, s a jöbball halálíg védelmezzük magunkat, mintsem feladjuk a várost.” (22.)

A zendülés mind nagyobbra terjedésével, s Ántverpiának 1576-b. nov. 4-k. a Spanyol katonaság által irtózatason feldúlása után — mely első csapása volt a virágzó városnak, — négy nap múlva nov. 8-k. hat déli és öt északi provinciák szövetségre léptek egymással; de a természettel ellenkező kötés, a régi hit mellett maradók, és a megtisztított vallást követők között, tartós nem lehetett, s Wilhelm minden erejével sem tarthata együtt az össze nem illő elementumokat. A Genti szövetség bomlásával, út nyílt a vallásos és politikai tekintetben közel álló hét északi provinciák összecsatolódására, s a függetlenségre törekedés ideája márd méjjebb gyökeret vert. A jövendő reszpublika kezdete és alapja volt a közös oltalomra célzó *Utrechti örökös egyesülés* január. 23-k. 1579-b. *Hollandia, Seeland, Utrecht, Gröninga* és a *Zütpphen* nel öszvefoglalt *Gelária* között; melybe azon esztendő juniussa 11-k. *Frießland*, és felső *Ys-*

(22.) *van Campen Gesch. der Nederl. I. 403.*

és részt vettek Flandria és Brabantzia több városaival. (23.) Ezt követte nem sokára az utolsó elhatározó lépés, — a Spanyol királytól teljesen elszakadás, egy Hagában jul. '26-k, 1581-b. kiadott nyilatkoztatás szerint, „hogy nem a nép van a fejedelemért, de a fejedelmek a népért. Az olyan uralkodó, ki alattvalóival, mint rabszolgákkal úgy bánik, tyrannus, *kit a nép mindég elkergethet, ha szabadságát különben meg nem őrizheti.*“ (24.) — Ilyen környüállások közt még használt, 's erőt adott a szabadság ügyének, a Vvallonii provinciáknak a szövetségtől elválások, melyeknek egy részét Parmai herczeg Sándor már 1579-b. engedelmességre térítette, ki majd Brabantziát és Flandriát visszavitte a Spanyol hatalom alá, 's Antverpiának megostromlásával aug. 17-k. 1585-b. déli és északi Németalföldet tökéletesen elszakasztotta. Antverpiának protestans lakossái kiköltözésre kényszerítették, gazdagsága és jólléte teljesen megcsökkent, minden kereskedése Ámsterdamba költözött, mely rövid idő múlva a virágzás hihetetlen magas polczára emelkedett. „A Spanyolok“ azt mondja *van Kampen*, „a Jésuiták bévitelével még erősebb védbástyát állítottak Hollandia ellen, mint a fegyveres sereggel, 's ezen szerzet befolyása maig is

(23.) *van Campen Gesch. der Niederl. I. 445—447.*

(24.) *van Campen Gesch. der Niederl. I. 456—457.*

latható Antverpia pornéppé aljasodott polgárságában.“ (25.)

A függetlenség kimondása bizonyos és választást nem engedő czélt tett az egyesült provincziák elibe, s éppen azzal több állandóságot is adott a támadásnak, melynek tüzét Orániai Wilhelm meggyilkoltatása sem ölthatta ki. A ritka, héros jul. 10-k. 1584-b. Delftben alattomoson megölettetett a II. Fíleptől bérlett Gérards Boldisár keze által, kit a Tournayi Franciscánusok és Trieri Jésuiták a mártyr koronát érdemléssel ingereltek a nagy eretnek idvességes és Istent diosító kioltására. (26.) Wilhelm helyébe hozá érdemes második fíja Moricz lépett, s a derek, és férífi értiséggel bíró ifjunak vitéz karja a hazának erős gyámola lett. — Mind a mellett azonban hogy a felkölt provincziák elszánt lélekkel és bátorsággal harczoltak, csakugyan nagyobb vólt a külső erő, mellyel szembeállottak, mintsem csak önmagokra támaszkodhatásoktól várhatták volna a szabadulást. Ezért kerestek külső hatalmasságoknál segíséget, s elébb Franciaországhoz folyamodtak, de sükeretlenül, az ott dúhóskodó

(25.) van Campen Gesch. der Nederl. I. 447. 448.

(26.) II. Fíleptől egyszerre négy gyilkos vólt küldve Delftbe, négy különbözö nemzethöl, — u. m. egy Francia, a fennemlített Gérards, egy Lotharingiai, egy Angol, és egy Scotziai, kik egymástól semmit sem tudtak. van Campen Gesch. der Nederl. 474. —

vallásos és polgári hadért, melyet a' réformátzio kiirtásán iparkodó gyáva királyjai indítottak: majd azután Angliai Er'sé bethhez fordultak, ki csak hamar nyilván pártfogolta a' támadókat, s nekik pénzt és katonaságot küldött, de éppen azért II. Fileppél Náborúba keveredett, mely fő-eszköze lett Spanyolország bukásának, valamint Anglia és Hollandia felemelkedésének. Ezen az úton az új status, már létele pontján, beleszövedött az Európai főbb országok érdekszéjébe, s mint Minerva segyverésen születve, legottan helyet foglalt az Istenek tanácscsába. Fontosabb következtetéseket húzott ez még maga után, a' politikának a' vallással szoros öszvékötötése által, a' mi természetesen folyt abból, hogy mind Anglia, mind Hollandia belső állapotja a' réformátzion volt fundálva, midőn ellenben II. Filep a' Rom. katholica hit védelmére fordítá minden erejét. Így kezdődött a' két ellenkező principiumnak, a' katholicismusnak és protestantismusnak surlódása nyugoti Európában, a' mi majd a' 30 esztendőös háborúban mérgesen kitört. — A' Spanyol király, különben is engesztelhetlen ellensége lévén Er'sé bethnek, mint a' ki Angliában a' megújított vallást thronusba ültette, V. Sixtus pápával magának ajándékoztatja Angliát, s 1588-b: május végén, egy roppant, előre is *győzhellen*-nek nevezett, 160 hadi hajókból álló, 30,000

embert vivő flottát indított-el a' Lisbona kikötőből, de a' melyet Angliának, 's a' szövetséges Belgaknak lelkes és vitéz ellentállása július végén erősen megrongált; majd a' borzasztó szélvész teljesen szélyelszórta. (27.) A' Spanyol hajós-sereg öszveromlása nagy hasznára volt Németalföld szabadságának; mert ennek tengeri erejét megalapította; különben is az oczeánnal küzdéshez szokott lakossait merész próbatételekre serkentette, 's majd mind a' két Indiákra, a' kincs és gazdagság forrásához; vezette őket, főképpen minekutánna II. Filep, ki 1580-b. Portugalliát minden coloniájával elfoglalta; a' Németalföldiek előtt 1584-b. az Indiai nagy kereskedés piacczát a' Lisbonai kikötőt bezárta.

Valamint a' győzhetlen flotta semmivételtelé által, az ifju reszpublikának Er'sébcshel öszvéköttetése szorosabbá lett, éppen úgy csak hamar több szerencsés történetek új és erős talpkövei lettek függetlenségének; nevezetesen a' Bourboni házat kezdő IV. Henriknek 1589-b. a' Franczia thrónusra lépése, valamint II. Filepnek a' Francziaországi belső villongásokba elegyedése, ki éppen azért Belgiomból sergének nagyobb részét Parmai Sándorral együtt oda rendelte, 's e' miatt a' Franczia királlyal természetesen háborúba keveredett. Így az Angliától és Francziaországtól

---

(27.) *van Campen* Gesch. der Niederl. I. 508—514.

szabadoknak ismert, tengeren hatalmassá lett; Moricz alatt szárazon győzedelmes provinciák erővel visszafoglalhatása felől II. Filep elcsüggedvén, 1598-b. kevéssel halála előtt — mely azon esztendő sept. 13-*k.* történt — a' maga Németalföldjét leányának Izabelának Ausztriai főherczeg Albert hitvesének adta. De a' szövetségek arra nem ügyelve, III. Filep alatt sem szüntek-meg a' hadakozástól, 's majd ápril. 9-*k.* 1609-b. Antverpiában — mivel Spanyolország, végbékeségben minden jussairól lemondani nem akart, — tizenkét esztendei fegyverszünésre léptek, melyben az egyesült tartományok függetlensége már meg volt ismerve. (28.) Így szünt-meg legalább egy darabig a' 40 esztendőtol fogva rongáló háború, mely a' polgári és vallásos szabadságnak, új hazát teremtett, a' világ kereskedésének addig nem ismert szélesen kiható pályát nyitott. Különösön 1595-től fogva, mikor Houtmann Cornélius a' legelső szerencsés próbát tette az Indiai tengerekre evezéssel, — hihetetlen sebességgel neyekedett ezen hajókezés, 's Ceylonon túl a' Szunda 's Molukkí szigetekig terjedve, majd Chinát és Jápánt is ölelte. (29.) A' Német-

---

(28.) A' tizenkét esztendei fegyverszünést illető alkudozás le van írva *van Campen Gesch. der Nederl.* I. 586—598. —

(29.) A' Hollandusok hajókezása kezdetét és nagyra nevezését leírja *van Campen Gesch. der Nederl.* I. 572 — 586. —

alföldiek ezen az úton, különösen Portugallia kelet Indiai coloniáinak elfoglalásával, az Oczéán uraivá lettek. Ilyen kereskedésen épült nagyságot még a' historia nem látott. A' reszpublika gazdagsága, tekintete, és hatalma szemlátomást nevedekett, s a' 17-d. század közepén túl helvet foglalva a' főbb státusok sorában, egyik mozgatója lett Európa közönséges politikájának. A' kicsi kezdetből eredett Németalföldi szabad köztársaság fontos tanúságot adó jelenés a' historiában. II. Filep, kivált Portugallia meghódolása után, a' leg-hatalmasabb monárcha, az idő lelke ellen ok-talan viadalra szállással, a' vallásos és polgári szabadság letapodására törekedéssel, nagy birodalmának, melyben a' nap soha le nem ment, elszegényedését, meggyengülését, és a' fényes polczról lebukását okozta, s az Á-mérika és mind a' két India kincseinek ura teljesen hánkrottá lett, annyira, hogy halála előtt kevéssel maga segedelmezésére házról házra küldött papok által pénzt szedetett, s 150 millio arany adósságot hagyott hátra, (30.) midőn másfelől a' maroknyi Németalföldiek, egy meg sem tetsző szegletében a' föld mind a' négy részét összefoglaló monárchianak, nem csak függetlenségeket dicsőséggel kivívtak, de a' gazdagság és hatalom jeles polczá-

---

(30.) Pöhlitz Weltgeschichte für gebildete Leser.
III. Bd. 269. —

ra is hágtak. Örök igazságnak marad, — nem a kiterjedésen, nem a népességen, szóval nem csak a külsőn áll egy státus nagysága; az emberi legszentebb jussok védelme alatt virágzó szorgalom, munkásság, a lelki és erkölcsi erő kifejlődése, a műveltség, 's az életet kedvessé tevő szabad hazához vonzó, ragaszkodó indulat — ezek palládiumi egy nemzet jóllétének, boldogságának, magosra emelkedésének. Milyen ritkán látjuk az országlószékek meggyőződését e nagy igazságról!

A tizenkét esztendei fegyverszünés eltelésekor 1621-b. IV. Filep thronusra lépésével, megújult ugyan a had Spanyolország és a reszpublika között, de annak folytatja a Spanyolokra nézve, kivált tengeren átaljában véve szerencsétlen volt. Majd Franciaországnak a háborúba elegyedése, 's az ott kormányon ülő miniszternek cárdinalis Richelieunek fébr. 8-k. 1635-b. a reszpublikával szövetségre lépése, a nagy viadal végét még meszszebb taszította, azonban a Spanyol udvart is mind inkább meggyőzte a Németalföldiek meghódításának lehetetlensége felől. — A békeség végre Spanyolország és a reszpublika között, megkészült Münsterben január. 30-k. 1648-b. Ennek foglalata szerint, *a./* Spanyolország megismerte a Németalföldi reszpublika teljes függetlenségét. — *b./* Mindenik fél megtartotta azt, mind Európában, mind

a' coloniákban, a' minek birtokában volt, mely szerént a' reszpublikának maradt. Mastricht vára, Limburg, Brabantzia, és Flandria némely részeivel. — c.) A' Scáldis vizének bészárása meghatározottatott. (31.) Ez az utolsó pont — a' békesség 14-d. czikkelyje — különös figyelemre méltó a' mai időben, melynek történetével szorosán összefügg. Eredeti nyelven így hangzik: „*Les rivières de l' Escaut, comme aussi les canaux de Sas, de Swyn, et autres bouches de mer y aboutissantes seront tenues closes du côté des dits Seigneurs-Etats.*“ „A' Scáldis víze, valamint a' Sas, és Swyn csatornák, addig egészen hól azok a' tengerbe ömlenek, bészárva léssnek tartva a' státusok által“ kik a' reszpublika közönséges rendeit — *Generalstaaten* — jelentik. (32.) Így Spanyol Belgium alkalmas fekvése mellett is, egyáltalában tengeri kereskedést nem folytathatott, mert a' Scáldis. bészárása által minden idegen hajóknak abba béevezhetőse megtiltatott. A' reszpublika, ezen jussának védelmére, részint némely erősségeket építtetett a' Scáldis partjaira, részint fegyveres őrhajókat tartott, melyek a' folyón le 's feljárva vigyáztak. Ez által Antverpiának a' régi nagyságra emelkedése lehetetlenné lett, Ámsterdám vetélkedő nél-

(31.) van Campen Gesch. der Nederl. II. Bd. 97. 98. —

(32.) Dohm Denkwürdigkeiten meiner Zeit. II. Bd. 163. —

kül birta a' temérdek kereskedést, midőn a' Spanyol Belgák szorgalma és munkássága nagy mértékben gátoltatott. Valóban Spanyolország roskadó állapotját semmi úgy nem bizonyította, mint azon kéntelensége, mely szerint egy ilyen békességpontba meg kellett egyezni, mert hogy egy független státus hasonló módon folyó vízének használatától, 's azzal jóléte egyik nevezetes eszközének a' kereskedésnek maga tulajdon földjén folytathatásától el legyen tiltva, erre az egész historiában több példa nincs. — Valjon ez a' megszorítása a' Belgáknak igazságos volt é vagy nem? más kérdés — a' csak saját hasznát számító kereskedő arra nem szokott tekinteni. De természetesen következett, hogy a' Belgák szorgalmának ilyen forma nyomattatása, mely másfél századig tartott, a' déli és északi provinciák nemzeti különbségét, vallásos meg hasonlását és gyűlölségét nevelte, 's közöttök a' választó közfalat magosabbá tette. — Hollandia és Belgium politikai elválásával, midőn az első hatalmas virágzó státussá formálódott, az utolsó, Spanyolország provinciájának maradt, és el lehet mondani a' Jé'suitáknak világosságot bé nem bocsátó coloniájává lett. Nem is igen birt a' papság egyébűtt oly nagy hatalommal, mint Belgiumban, sohol az, inkább nem törekedett a' lélek bilincsben tartására mint itt; 's ezen jelenés okát talám abban lehetne keresni, hogy

nem igen volt másutt, a' katholicizmusnak a' reformációval mérgesebb, és az indulatokat annyira elvadtó viadala.

A' Münsteri békeség nem végezte be a' nagy háberút, mert Francia és Spanyolország azután még tizenegy esztendeig maradtak a' csatapiaczon, 's csak nov. 7-k. 1659-b. a' Pyrénéusi békeségben tették-le a' fegyvert. Ezen kötés által Franciaország kapta Belgiomból egész Ártéziát, Flandria, Luxemburg némely helyeivel, 's elvégeztetett, hogy Francia király XIV. Lajos IV. Filop leányát, Mária Théréziát feleségül vegye, mely házasságból több véres hadak folytak. (33.) XIV. Lajos nagyraivágyó, dicsőségen kapó fejedelem, özél-ba vette, felesége jussán, az egész Spanyol Belgiom elfoglalását, a' mit Hollandia, a' szomszéd státusokkal egyetértőleg, minden úton akadályoztatni törekedett. Ez által közeledtek egymáshoz Spanyolország és a' reszpublika: 's a' Francia király nevelkedő hatalmaskodása fő politikai maximává tette, a' miben majd a' nagyobb státusok érdekszéje öszvetalálkozott, hogy Európa függetlenségéért, kath. Belgiomnak Spanyolország birtokában kell maradni, 's a' reszpublikát Franciaországtól elválasztani.

(33.) Ezen hadak leírását olvashatni *Pölitiz Weltgeschichte für gebildete Leser* III. Th. 210 — 215. *Heeren Geschichte des europ. Staatensystems* — 3-te Ausg. Götting. 1810. S. 237 — 257. *van Campen. Gesch. der Niederl.* II. Bd. 182 — 320. —

Bár az innen fejlődött mérges hadak követke-
zésül, a' Francia király nem csak a' Burgun-
diai grófságot, de azonkívül Flandria és Hen-
negau darabjait is elfoglalta, a' nagyobb részt
azért még is a' Spanyol megtartotta, 's így
Franciaország, az egészet elnyelni akaró erő-
szakosságában célt nem ért. Hollandia vala-
mint ezen háborúkban, úgy az azokat bévégző
alkudozásokban és kötésekben nevezetes részt
vett, elhatározó szóval birt; lehet mondani,
ez időben, Europa diplomáziájának közép-
pontja volt. — A' 18-d. század elejével pedig ki-
halván II. Károlyban a' Spanyol-Ausztriai
ház, mivel XIV. Lajos az egész Spanyol mo-
nárházhoz just formált, az ebből Európát fe-
nyegető veszély eltávolztatására, Franciaor-
szág ellen, Hollandia, Anglia, és a' Német csá-
szár Hagában sept. 7-k. 1701-b. az úgy neve-
zett *nagy szövetségben* egyesültek. — Az innen
következett 's fél Európát pusztító háborút
1713-b. az Utrechti békesség végezte, mely
szerént Spanyolország külső coloniájával együtt
a' Francia király unokája V. Filipe kezénél
maradott: Europai mellék-birtokai ellenben,
név szerént Belgium Ausztriának jutottak, oly
móddal hogy ez utolsó mintegy közfal, *bar-
rière*, válaszsza-el Hollandiát Franciaország-
tól: a' miről szóló különös egyezés — a' *bar-
rière-alku* — Antverpiában nov. 15-k. 1713-b.
készült-meg Anglia, Hollandia és Ausztria

közt. (34.) Ennél fogva a' Hollándiai reszpublikának kirekesztő jus engedődött hat Belga erősségben őrző serget tartani, valamint a' hetedikben Ausztriával közösön, mely sereg 'söldjára 's több. költségekre, a' császár esztendőnként 1 millio 250 ezer hollándiai forintot vólt köteles fizetni; nem különben a' kereskedés tilalmára nézve a' Münsteri békeségben tett rendszabások is nyilván megerősítették. Zugolódtak ugyan a' Belgák ismétlett megszorittatásokért, és hangos panaszszokkal VI. Károly császárhoz is folyamódtak, de sükeretlenül; sőt még azon próbáját is a' császár, hogy egy 1722-b. Ostendeban felállított kereskedő társaság által Belga alattvalójit a' nagy kereskedésben részesítse, Hollándia és Anglia ellentmondása miatt, végre nem hajthatta, 's egy márcz. 16-k. 1731-b. Bécsben ezen két hatalmassággal kötött alkunák, fogva nem csak azon társaság megszüntetésében, de a' Scáldis bezárásában is újra megegyezett. (35.) Így kellett a' diplomáziának egy kereskedői irigy monopoliumon épülő nyomattatást megszentelni, 's ezt az Europai nemzetek közönséges törvénykönyvébe beiktatni!

Belgiom ezen állapotja Mária Thérézia alatt sem szenvedett változást, de II. Jó-

---

(34.) *Dohm Denkwürdigk. meiner Zeit* II. Bd. 168. 169. *van Campen Gesch. der Niederl.* II. Bd. 373. —

(35.) *Dohm Denkwürdigk. meiner Zeit* II. Bd. 172. *van Campen Gesch. der Niederl.* II. Bd. 396, 399.

sef császár, ki az igazságtalan kötések nél-
 etébbvalónak hitte alattvalóji javát, nov. 7-k.
 1781-b. felmondá a *barrière-alkut*, 's a' Hollán-
 dus őrző sergeket a' Belga várakból kiűdezte,
 valamint 1784-b. próbálta a' Scáldis megnyitá-
 sát is, a' miben azonban a' reszpublika hatha-
 tóson ellentállott, 's hosszas alkudozás után,
 Franciaország közhenjására oda ment-ki a'
 dolog, hogy a' császár egy nov. 8-k. 1785-b.
 költ egyezésben, 10 millio forintért, elállván
 kivánságától, a' Scáldis tovább is zárva mara-
 dott. (36.) II. Jó'sef Belgiomi országlása még
 más tekintetben is nyűgtalan volt: jóra töre-
 kedő de nem mindég előrenézéssel próbált

(36.) II. Jó'sef császár egyenetlenségét a' bar-
 riére-alku és Scáldis megnyitása felett körülállá-
 sáson leírja *Dohm Denkwürdigk. II. Bd. 155 — 246.*
 L. még erről *van Campeh Gesch. der Niederl. II. Bd.*
477 — 486. — Midőn II. Jó'sef császár a' Scáldis meg-
 nyitását rendelve, azt parancsolta, hogy hajóje
 Ausztriai vitorlával ezen folyón le 's fel evezzenek
 minden ügyelés nélkül a' Hollandusokra, Kaunitz
 ennek erősen ellene szegeste magát, 's a' császárt
 igyekezett róla leverti. De II. Jó'sef nem hajtott
 miniszterére, hanem azt felelé „*Die Holländer wer-
 den nicht schiessen.*“ „A' Hollandusok nem fognak
 löni.“ A' dolog azonban másképpen ütött-ki; az
 ott. 6-k. 1784-b. Antverpiából császári vitorlával a'
 Scáldison lefelé indult brigantiura, könnyű hajóra
 egy Hollandus őrhajó rá lőtt, és azt vízszatércs-
 re kenszerítette. — E' történetről a' tudósítás akkor
 érkezett Bécsbe, midőn a' császár éppen Magyar-
 országon volt. Kaunitz tehát azt II. Jó'sefnek után-
 na tudósította, és csak ennyit írt alá: „*Sie haben doch
 geschossen!*“ A' Hollandusok csakugyan löttek.“
Dohm Denkwürdigk. II. Bd. 214 — 217.

újításaiért, a' papság pólakötőjén járó nép felzendült ellene, különösen, midőn az innepi búcsujárást megtiltotta, sok gazdag klastromokat, mint részint csak test hizlaló intézeteket, bezárattott, 's a' Löweni fő iskolát más formába akarta önteni. (37.) A' kitört és mind több erőre kapott támadást II. Léopold császár csilapította-le, 's nagyobbára mindent a' régi állapotba vissza-tett. (38.)

A' Francia revolutzio árja csak hamar mind Belgiomot, mind Hollandiát elsodorta. Az első, Franciaországhoz csatoltatott, 's az utolsó is, melyet 1795-b. a' Francia reszpublika sergei elfoglaltak, különböző nevezetek alatt Francia provinczianak maradt. Bár ezt, a' revolutzio első szülöttje, Nápoleon 1806-b. mint királyságot, testvérének Lajos-

---

(37.) Mennyire szükség volt ezen universitás reformálása egy *van Campen* által felhozott környüállás bizonyítja. A' II. Jó'sef császártól a' valóságos türedelemre nézve kiadott híres rendelésnek a' Löweni fő iskola magát ellene szegezte, „azt a' gyűlölség és egyenetlenség forrásának nyilatkozata, mivel minden eretnekeket különbség nélkül, a' katholika hit úgy néz, mint a' legrettenetesebb és örökös büntetések áldozatait.“ „Die Universität zu Löwen erklärte die Toleranz als eine Quelle des Hasses, und der Zwistigkeiten, da ja alle Ketzer ohne Unterschied im Katholischen Glauben als Opfer der furchtbarsten ewigen Strafen betrachtet würden.“ *van Campen* II. Bd. 340. —

(38.) A' Belgiomi zendülést lehet olvasni *Pölitz Die Staatensysteme Europas und Amerikas* I. Th. 188 — 193. és *van Campen Gesch. der Niederl.* II. Bd. 501 — 512.

nak adta, de majd négy esztendő múlva hasonló önkénnyel nagy birodalmával egyesítette. A' Lipsziai ütközet után 1813-b. Hollandia is lerázván a' Franczia jármot, visszahívta az Orániai herczegi házat, 's az utolsó helytartó fia Wilhelm dec. 2-k. 1813-b. Ámsterdamban mint uralkodó fejedelem, által-vette a' kormányt. Napoleon thronussa öszveomlása után, a' szövetséges nagy fejedelmek, kik jól tudták milyen szoros öszveköttetésben áll Éropa sorsa Németalföldel, elvégezték, különösön Anglia sürgetésére, azon tartományoknak, az Orániai ház uralkodása alatt, egy státusba öszvekapcsoltatását, mely Francziaország felől a' dolgok új rendjének védbástyája legyen. Így esett az első Pári'si békesség nyomán, 'Hollandiának, 's a' volt Lüttichi püspökséggel nevelt Belgiomnak, mint *Németalföldi királyságnak* egy országgá formálása, a' mit majd a' Bécsi congressus is jóvá hagyott. Az Orániai herczeg mint I. Wilhelm márcz. 16-k. 1815-b. vette-fel a' királyi nevet, 's a' Pruszsziának engedett Német birtokai helyett kapta Luxemburgot, mint nagy herczegséget, a' miért a' *Német szövetség* tagja lett. De ezen politikai házasságra az ég nem mondotta áldását, csak hamar kitört a' Belgák és Hollándusok nemzeti 's vallásos ántipáthiában gyökerező idegensége. Első és igen kitetsző példája volt ennek, midőn Genti püspök herczeg Brog-

lie a' katholikus papság nevében jul. 28-k. 1815-b. nyilván protestált, a' constitutzio előrajzában a' különböző vallásoknak engedett egyforma oltalom és szabadság ellen, valamint az ellen is, hogy a' papság mint egyházi rend, az ország képviselői közzé fel nem vétetett. — — — — —

A' papság befolyásának lehet azt is tulajdonítani, hogy midőn a' király az új constitutziót a' déli provinciák öszvehívott küldöttjei elibe terjeszté, azt a' többség, leginkább a' vallás dolgában engedett teljes szabadságért és egyformaságért visszazavetette, de a' mire a' király nem ügyelvén, azon constitutziót még is aug. 24-k. 1815-b. közönségesse tette. (39.) Könnyű képzelni, hogy az ilyen móddal kihirdetett, és teljesezésben vett országglás módja a' Belgáknak nem tetszhetett, annyival inkább, mert négy millioból álló népességekhez képpest, a' *közönséges rendek* gyűlésében, a' két millio Hollandusokkal egyforma számu t. i. 55 képviselőt küldöttek. Nagy mértékben felköltötte a' zúgolódást, az országglószék azon törekedése is, hogy a' Franczia nyelvet mind az igazga-

---

(39.) Ezen constitutzio egész kiterjedésben meg van *Saalfeld* Allgem. Gesch. der neuesten Zeit IV. Bd. 2-te Abth. 409—440.

tásban, mind a törvényszékekénél megszüntetvén, annak helyébe a Hollándus nyelvet hozza-bé, valamint méltán sértette a Belgákat a királynak a Hollándusok aránt mutatott szembetűnő részrehajlása, minden főbb politikai és katonai hivatalokra kinevezésben. De a két nemzet intereszszeje és polgári foglalatossága is ellenkezésbe állott, a kereskedést űző Hollándus ezt mentől tágasabb és szabadabb körben vágyott gyakorolni, a Belgák ellenben, mint kézmívекkel, fábrikákkal foglalatoskodók, az idegeneket kiszorításban és tiltásban képzelték hasznokat. Sulyos terhet tett végre a Belgákra, a Hollándiai nagy adósságban részesedések is. Nem lehet azért csudálkozni, hogy a déli és északi provinciák öszveolvasztására célzó országlás az ellenkező részeket még jobban eltaszította egymástól; bár másfelől tagadni nem lehet, hogy valamint a constitutio a nemzet szabadságát eléggé hátorságha tette, úgy a király törvényesen uralkodott, a kereskedést, szorgalmot gyarapította, a hasznos ismereteket, mívelődést előmozdítani igyekezett, és sokat tett az egész jólléte és valódi haszna előmozdítására. De lehetetlent nem vihetett véghez, sőt éppen az országban világosodást terjeszteni iparkodásával, a papágot felzaklatta, s annak részéről kemény ellentállásra talált. Különösön, mikor 1825-b. a Franciaországól bécsúszott Jé'suita missionáriu-

sokat az igazgatóságok kitiltotta, majd a' papok befolyása alatt lévő kisebb semináriumokat bezáratta, 's azok helyébe fundálta a' papságra készülőknél a' *Löweni filozófiai Kollégyomot*, (40.) nagy lett a' zúgolódás, kivált ez utolsóért

— — — — — a' papok hangosan erősítették a' vallásos szabadság megszorítását, a' mit utánuk mondtak mind azok, kik a' papi szónak teljes hitelt adnak, melynek Belgiomban is felesen találtnak. Azon szerencsétlen gondolat, mely szerint a' király 1827-b. XII. Leo Romai Pápával concordátára lépett, újabb alkalmatosságot adott a' vallásos nyomtatásért lármázásra. (41.) Ezen környúlállásokból fejlődött ki egy kettős oppositio a' királyi kormány ellen, t. i. a' régi és erős katolikusok nagy számból álló felekezete, mely a' nyakára tölt réformátus királytól borzadott, 's annak még jóra törekedő intézeteit is veszélyt hozóknak nézte, valamint a' Francia iskolában nevelődött liberálisok része, kik a' nép jussai mentől nagyobb körbe szélesítésére törekedtek. Ez a' két egészen különböző célokra siető, 's öszve nem férhető érdekszétől vezetett fél, csudálatosan kezelt fogott az országlozók ellen, kivált midőn az, a' zúgolódást nagy mértékben élesztő szabad nyomtatás megzabolázását 1829 végén munkába vette, 's eléggé tudva van, hogy az 1830-beli Francia revolutziót majmoló Belgiomi zen-

(40.) *Buchholz Geschichte der europ. Staaten seit dem Frieden von Wien* 14-ter Bd. 355 — 359.

(41.) A' Romai udvar és Németalföldi király közt készült concordátát több oda tartozó actákkal 1. *Neueste Staatsacten und Urkunden* IX. Bd. 268 — 295.

dülés, e két merőben ellenkező elementum egyesített munkássága által terjedett annyira, hogy Belgium Hollandiától egészen külön vált, majd thronussáról az Orániai házat kirekesztette, és Szax-Coburgi herczeg Léopoldot — IV. György Anglus király vejét — jul. 4-k. 1831-b. királyjának választotta, ki Brüsszelbe érkezvén, a' constitutziora jul. 21-k. a' hitet letette, 's az országlást elkezdette. (42.)

Az Európai öt nagy hatalmasságok Londoni követreiből formálódott conferentzia meggyőződvn a' Bécsi congressus által, az illető népek saját természetére, és hajlandóságára ügyelés nélkül, diplomátziai erőltetéssel öszvefűzött két ország elszakadásának szükséges voltáról, Belgium függetlenségét megismerte, 's örökösön neutrális státusnak határozta, de bár két esztendeig fáradozott, 's 70 protocolumot halmozott egymásra az elválás végrehajtásáért, a' minek feltételeit oct. 15-k. 1831-b. 24 pontokban meg is állította, melyek az öt nagy hatalmasságok és Belgium közt nov. 15-k. 1831-b. készült forma-szerűnti kötésbe felvételtek, de Hollandia ellentmondása miatt célját nem érte. (43.) Több nehézségek közt, melyek Luxemburg 's az adósság felosztása felett támadtak, legnagyobb akadály volt, a' hatalmasságoktól meghatározott, a' Belgáktól sürgetett szabad hajókázás a' Scáldison. — A' fennebb mondottakból elég világos, hogy en-

---

(42.) A' Belgiomi revolutziót 1831 végéig, és a' két ország elválását jól leírja *Ungewitter Geschichte der Niederlande, und ausführliche Schilderung der Belgischen Revolution.* 2. Theile Leipzig 1832.

(43.) *L. Neueste Staatsacten und Urkunden* XXV. Bd. különösen 62. és 309. —

nek meg nem engedése miért fekszik szíven a' Hollándiai országlószéknek, valamint az is, hogy e' részbeli szinte makacs ellenkezését Wilhelm királynak, miért viszontagolta a' párányi nemzet oly nagy és erejét csak nem meghaladó áldozatokkal. A' conferentzia öszve nem illő részekből alkottatása, talám ezen egész dologba nem is czélarányoson történt beleelegyedése, önmagával ellenkezése, több versben kitetszett, különösen, a' *végképpen meghatározottaknak és változhatlanoknak* nyilatkoztatott 24 pontokból készült kötés megerősítésében, melynek kicserélése Belgiommal Anglia és Francziaország részéről január. 31-k. 1832-b. megtörtént, midőn másfelől Ausztria, Pruszsia, és az Orosz udvar jóváhagyásokat csak későbbre akkor is feltételesen, 's némely fennhagyásokkal adták, úgy hogy ebből végre a' conferentzia tagjai között meghasonlás is esett. Ausztria, az Orosz-birodalom és Pruszsia, csak közbenjárással akarták a' fennforgó akadályokat elhárítani, de Anglia és Francziaország a' további haladékokat károsnak ítélvén, octob. 22-k. 1832-b. egymással szövetségre léptek a' Hollándiai királyt kényszeríteni a' kívánt pontokban meggyegyezésre, különösen a' még 1568-b. herczeg Albától épített Antverpiai ötszegű erős fellegrvár átaladására, melyet a' rendíthetlen hív és állhatatos Chassé 1830 végén Belgiom elpártolásakor Wilhelm királynak megtartott, 's az 1832-b. novemberben Belgiomba bényomult Francia seregnek is elébb bátran ellentállta, de végre kemény ostrom után kéntelen volt a' nagy erőnek engedni, azon esztendő dec. 23-k. magát feladta, 's a' vitéz őrző sereggel együtt Fran-

cziaországba vitetett. Ezen öszvebonyolodott politikai kérdés az által függött szorosan öszve Európa interesszéjével és sorsával, hogy midőn Francziaország Belgiomot, mint juliusi révolutzioja szülöttjét, és természetes szövetségessét pártfogolta, Hollándia különösebben az Orosz és Prusszus udvarokhoz támaszkodott: 's így a' Belga földön, hol a' 16-d. században a' katolicismus és protestantismus egymással mérges, és következéseiben ma is látható viadalt kezdettek, a' legújabb időben a' határtalan országlói hatalom, 's a' népek jussain épülő uralkodás, az absolutismus és politikai szabadság készültek szembeszállani. Könnyű látni, mely nehéz, mennyire kényes munka volt, ilyen egymás ellen törő elementumok tusakodását meggátolni, 's a' közbékességet fenntartani! (44.)

(44.) Az Ántverpiai felleghvár megvétele a' Belga-Hollandus kérdést el nem döntötte, de csak ugyan újra elkezdődvén az alkudozások. ezeknek következéséül május 21-k. 1833-b. egy előleges kötés készült Anglia, Francziaország, és Németalföld között, mely szerint Chassé és katonái Francziaországból visszahozsáttattak, 's a' Németalföldi király kötelezte magát, hogy a' végbékességig Belgiomot ellenségesen meg nem támadja. Ez a' végbékesség mindazonáltal még nincs meg. 's hár a' Londoni conferentzia júliusban 1833-b. újra elkezdette munkálódását, de azt három hónap múlva czélt nem érve tovább halasztotta. — A' ki egyváránt azon diplomátziai szemetezést, a' mit a' Belgiommal bibelődés okozott környülállásoson ismerni akarja, olvassa-meg a' *Conversations Lexicon der neuesten Zeit und Literatur*, következő czikkelyeit: *Belgien. Londoner Conferenz. Niederlande. Scheldefrage*.

IV.

ERDÉLYNEK

MAGYARORSZÁGTÓL ELSZAKADÁSA.

Dividitur ferro regnum. — — — —

*Non erat is populus, quem pax tranquilla juvaret,
Quem sua libertas immotis pasceret armis.*

Lucanus Pharsal. I. 109. — 171. 172.

Midőn a' kilenczedik század vége felé, a' közép Ásiából kivándorlott Magyarok, Árpád alatt mostani földjeiket elfoglalták, a' természettől sokképpen megáldott kicsi Erdély Tuhutum vezérnek hódolt-meg. Az ország akkori birtokosa Gélú, az Oláhok fedelme, ki a' hév és hideg Szamostól körülvett Gyalui várában lakott, az Almás vize mellett a' Magyar seregtől megverettetve, szaladásban keresse menedéket, de a' Kapus vizénél levágattatott, a' miután Tuhutum az Oláhokat Esküllönél maga hívségére feleskette. Ettől fogva egy századon felyül, Erdélyt Tuhutumnak a' Magyarországi uralkodókkal bizonyos öszveköttetésben álló maradéki birták. Tuhutum kis unokája ifjabb Gyula, a' kereszttyén vallás iránt ellenséges indulatot bizonyítván, sőt Magyarországot is gyakori béüteseivel háborgatván, Szent István király seregével Erdélybe termett 1002-b. Gyulát két

fijával együtt kötözve elvitette, Erdélyt Magyarországhoz kapcsolta, és annak részévé tette. Öt századon felyül tartott Erdélynek Magyarországgal öszveköttetése. A' királyok azt különös helytartók által igazgatták, a' mit mind a' tartomány géográfiai fekvése láttatott kívánni, mind a' benne találtató, 's különböző jussokkal bíró nemzetek szükségessé tettek. Ezen helytartókat, midön a' királyi familiából voltak, 's némelykor a' királyokkal megosztott 's velek egyforma hatalommal országoltak itt, *hercegeknek* hívták, ha pedig hadivezérekből választották őket, *vajdáknak*, 's viszont ezeknek képviselőji *alvajdáknak* neveztek. Mikor a' hivataljokba béállottak, esküvéssel kötelezték magokat, Erdélyt a' fennálló törvények szerint igazgatni, 's különösön, mihelyt a' királyok parancsolják, hivataljokról lemondani, és mindenről számot adni. Egyébaránt *ország-báráji* voltak, 's nemcsak polgári, de katonai hatalommal is bírtak. Ők szolgáltatták a' tartomány jóvedelmét a' király kezébe, kit az Erdélyi sergekét vezérelve, a' hadba elkísértek. Nem különben néha a' király nevébnn országgyűlést is tartottak, 's abban előlültek, vigyáztak a' törvény és igazság kiszolgáltatására a' hazafjak közt, 's a' kisebb pereket; az úgy nevezett vajdai-széken végképpen ellátták. Ezekből látható az Erdélyi vajdák nagy tekintete és befolyása, melynek

szabadabban gyakorolhatását könnyűvé tette a' királyi lakhelytől távolesések.

Erdélynek mint Magyarország részének — *partes regni Transsilvaniae* — a' Mohácsi ütközetig nincs külön historiája. De több jeles, az egész nemzet sorsát vezető hazafijakat állított-elő, — azok között különösen Hunyadi Jánost és Mátyást, — sokszor, mint szélben eső tartomány, védbástyaül szolgált az országnak, és sok piros vérrel, de fényes tettekkel is tündöklő mezeje volt a' szabadságért folyt viadalnak, mint ezt a' *Sz. Imrei, Vaskapui, és Kenyérmezei* ütközetek eléggé bizonyítják. — Erdős kis honnyunk jelen-állapota egyébaránt, a' Mohácsi ütközetnél kezdődik, és abból fejlődött-ki. A' Magyar évkönyvekben örökké gyászos aug. 29-k. 1526-k. az említett ütközetben II. Lajos királyunk, 's vele együtt az ország színe elhullván, az árván maradt, különben is eléggé sujtolt haza a' király választás felett meghasonlott. A' koronához jussát tartotta I. Ferdinánd Ausztriai főherczeg, mind felesége Anna II. Lajos testvérnénje után, mind régibb kötések-nél fogva, a' mikre eleji léptek a' Magyarokkal, nevezetesen 1463-b. I. Mátyás, és 1506-b. II. Ulászló királyok alatt: Zápolya János, az Erdélyi vajda pedig vágyott e' méltóságra, 's honnyi eredetén kívül, különösen azon érdemére támaszkodott, melyet a'

Székely Dó'sa Györgytől 1514-b. indított paraszt had elnyomásával szerzett. Ferdinánd pártján volt nádorispán Báthori István, Zápolya János mellett, ítélőmester Verbótzai István dolgozott. A' Mohácsi veszedelem után Zápolya Tokajba fordult, 's több oda hozott főembereket, és nemeseket igyekezett ajándékok és ígéretek által maga részire húzni, sokakat meg is nyert, különösön Perényi Pétert a' koronaörzöt, kitől az ország koronáját kezéhez kapta. Tokajból Zápolya egyenesen Budára sietett, melyet elfoglalván, Székes-Fejérvárra ment, hová a' vele tartókat ország rendei képében nov. 5-re. 1526-b. meghívta volt. Az itt megjelent nemesek ötlet, nem minden erőltetés nélkül, nov. 11-k. királynak megválasztották, 's mivel az általa Egri püspökből Esztergomi érsekké nevezett Várdai Pál, a' koronát fejére tenni nem akarta, másnap, nov. 12-k. Nyitrai püspök Podmaniczky Istvánnaal vitette azt végben. De a' Ferdinánd mellett lévők sem ültek munkátlanul, az özvegy királyné Mária a' nádorispán által nov. 25-kére 1526-b. Pozsonba országgyűlést hirdettetett, hol azon törvényes rendtartásnál fogva, hogy az új király választásra csak a' nádorispánnak van egyedül jussa, a' rendeket egybegyűjteni, Zápolya királya nevezését semmit érőnek nyilatkoztatják, egyszer'smind I. Ferdinándot Magyaror-

szág törvényes királyjának ismerik és választják, 's mivel ekkor Németországon volt, meghívó követeket küldöttek utánna, kik Magyarországra jövetelét sürgetnék. Mihelyt megérkezett Ferdinánd, az ország szélén a' palatinus sok főemberekkel köszöntötte; majd a' Zápolyától oda hagyott Budát aug. 29-*k*. 1527-*b*. elfoglalta, 's azon esztendő nov. 3-*k*. Székesfejérvártt meg is koronáztatott, még pedig a' rendes koronával, mert Báthori, mind Perényi Pétert, mind több más főembereket is a' részére által-vitt. — Így két egymással vetélkedő királyja lévén az országnak, ebből polgári-had, testvér vér ömlés következett; a' nemzet le nem írható sujtoltatást szenvedett; a' hazaboldogsága letiportatott, az ország szélysaggattatott. Mind Ferdinánd mind Zápolya külső fejedelmek barátságát, segítségét kereste, a' kik természetesen inkább Ferdinándhoz a' született királyhoz hajlottak, mint ahoz, kit csak a' történet és szerencse emelt magas polczra. — I. Sigmund Lengyel király — kinek első felesége Zápolya Borbára volt, János testvére — próbálta a' két vetélkedő-társ megbékéltetését, de sikeretlenül, 's a' dolog közöttök fegyverre került. A' győzelem Ferdinánd részére hajlott, Zápolya János megverettette, kéntelen volt 1528-*b*. Lengyelországba szaladni, és ott keresni menedéket.

Lengyelországban mulatása alatt ismerkedett meg egy Lengyel főemberrel, a nyughatatlan elméjű, újításon kapó Laszky Hieronymussal, ki majd rávette őtet, hogy II. Szolimán Török császárnak pártfogásához folyamodjék a Magyar thronusba visszatételéért; s az ezen célra vezető követséget Konstánczinápolyba, Laszky magára vállalta. Másfelől Lengyelországból több versben béküldött Magyarországra, pénzt és követőket szerezni, az Erdély historiájában későbben oly nevezetessé lett Sz. Pál szerzetessét Mártinuziust — családi nével U t h y s e n i c h Györgyöt — kit bajdoklásában magával oda elvitt volt, — egy nagy elméjű, méjj bélélatású, mások szívét és hajlandóságát megnyerni alkalmas, akármely szándéka végrehajtásában szerencsés és bátor, a kardot nem kevésbé mint az imádságos könyvet forgatni tudó embert, kiről mondotta I. Ferdinánd, hogy Zápolya Jánostól csak azt az egy, de 10,000 fegyveresenél többet érő csuklyást irigyli. — Laszky 1528 végén ért Konstánczinápolyba, és Gritti Lajos által, ki Gritti András Velenzeti herczeg törvénytelen ágyból született fia volt, s mint drága kőáros tartózkodott a Török fővárosban — a császár előtt különös kedvességben lévő Ibrahim basa ismeretségbe jutott. Ennek segítségével kivitte azt hogy január. 27-*k*. 1529-*b*. II. Szolimán elibe bocsátta-

tott, ki nemcsak Magyarországhoz való jussáról lemondott, de János királyt barátjának szövetségessének fogadta, segítségéről bizonyossá tette, 's erről vele forma szerént kötésre lépett. Szolimán egyszer'smind Laszkytól, kit drága ajándékokkal bocsátott-vissza, megizentte Zápolyának, hogy elibe menyjen, midőn sergével Magyaroszágra érkezik. Ugyan ezen 1529-b. esztendőben nyár közepén a' Török császár roppant táborával a' Száván és Dráván általszállván, Magyarországon termett, hol a' Mohácsi téren, Zápolya Laszkyval 's mintegy 6000 főből álló sergével tiszteletére ment. Szolimán ötet nyájason fogadta, és újabban is barátságát ígérte. Onnan Budára mentek, melynek oltalmát Ferdinánd a' derék és ritka hívségű Nádasdi Tamásra bizta, de a' kit árulást forraló Német katonái tömlőzre hányna, 's várat a' Törököknek általadták. Szolimán Zápolyát Gritti Lajosnál Budán hagyva, Bécs alá ment hogy azt elfoglalja, de három héti ostromlás, és a' városra huszszor próbált rá-rohanás után, nagy vesztéssel visszaverettetett. Octob. 14-k. kénytelen volt az ostromot félbeszakasztani, és sietve Budára visszateretni. Ott a' koronát és a' több clénodiumokat Zápolyának általadatta, ötet a' Magyar királyságba megerősítette, 's intette a' jelen volt főembereket a' hozzá viseltető engedelmességre. Gritti Lajost 3000 Törökökkel Budán

hagyván János oltalmára, maga Kostánczinápolyba visszatért. — Zápolyának a' királyi méltóságba visszaállittatása a' polgári hadlángját újra felgyúlasztotta, 's annak minden inségét elárasztotta a' szerencsétlen hazában. A' Zápolya részén lévők a' Ferdinánd híveit *Német pártnak*, ezek Zápolya követőit *Török pártnak* csufolták. Senkinek ez időben sem személye, sem jószága nem vala bátorságban, tele volt minden zürzavarral, gyász volt az egész ország képe. Így elvadúlhatnak a' rokon indulatok, 's testvért testvére gyilkolására ösztönözhet a' szakadás lelke, a' részrehajlás dühössége.

Ferdinánd az alatt új serget gyűjtván, különösen arra törekedett, hogy Budáról Zápolyát kihajtsa. Vezére Rogendorf az ország felső részében több helyeket elfoglalván, nov. 1-*ső* napján 1530-*b.* kezdette a' Budai várat ostromolni, de a' Belgrádi basa, J á n o s segítségével érkezvén, célját nem érte, és kénytelen volt magát Ausztriába visszahúzni. Értésére esvén Szolimánnak a' két király tusakodása, 1532-*b.* újra Magyarországon termett, de mindenek várákozásán kívül nem Budára ment, hanem Vas vármegyének fordult, onnan Styriára ütött sergével, melynek egy részét prédálni Ausztriába küldötte. De ezen táborozása is szerencsétlenül ütött-ki, Ausztriában koberló katonái levágattak, 's ma-

ga is szorult állapotba esvén, nagy bajjal tudott Tóthországon keresztül Konstánczinápolyba verekedni. Szolimán eltávozása után Gritti Lajost Zápolya, a főemberek ellentmondására nem ügyelve, ország kormányzójává tette, de a ki ezen hivatalát csak erőszakoskodásra fordítván, sok kedvetlenségbe jött, a mi elől, tanácsosnak tartá Konstánczinápolyba eltávozni. Ugyan e tájban Zápolya N. Váradra lement Erdélyt szemmel tartani, ne hogy tőle elpártoljon. Gritti azonban 1534-b. visszatért, s mindenütt döllyfös maga mutogatással utazva, hatalmát hol lehetett éreztette. Midőn ilyen móddal Erdélyben a vajdát Czibak Imrét alattomoson meggyilkoltatta, az ebből eredett zúdulás és feltámadás következésül, Medgyesen megölettetett. A Gritti esete Szolimánt erősen felingerelte, kinek haragjától, ha ez időben más gondokkal elfoglalva nem lett volna, János méltán tarthatott. Ez a környülállás a szomorú polgári had végét siettette, midőn János az I. Ferdinándal megbékélésről valódiilag gondolkozott. Első lépés volt erre a két ellenséges fél között 1535-b. készült fegyverszünet. Majd a végbékességet illető értekezések is elkezdődtek, és sok akadályok, nehézségek közt, elébb Vácson, majd Po'sonban folytatódtak. Végre béfejező alkudozás helyévé N. Várad választatott, hol V. Károly császár közbenjárására a békesség

I. Ferdinánd és János közt fébr. 24-k. 1538-b. 42 pontokban aláíratott: melyeket *Bethlen Farkas II.-d.* könyvében lehet olvasni. Az Ausztriai bíztsáok vóltak János Ludi érsek, és B. Fels Leonhárd, Ferdinánd Magyarországi fővezére; — Zápolya személljét pedig viselték Frangepán Ferencz Bácsi és Kaloçsai érsek, 's Broderits István Váci püspök. Ezen alku nyomán mind I. Ferdinánd, mind Zápolya János a Magyar királyi nevet, 's minden kezek közt lévő birtokokat megtartottak, mely szerént Buda a főváros, az ország keleti részével, és egész Erdéllyel életéig Jánosnak maradt — a nyugotra eső tájék Horváth, Tóthországgal, 's Dalmáziával Ferdinándé lett, 's meghatározatott, hogy János halálával, még azon esetben is, ha fíja lenne, az egész ország, minden oda tartozó provinciákkal, és így Erdéllyel együtt visszamenyjen Ferdinándra, vagy maradékaira: — *etiamsi filium haberet universum Hungariae regnum cum omnibus regnis, provinciis et partibus ei subjectis, in praefatum Romanorum regem, et illo defuncto in ejus legitimos haeredes — devolvatur*, art. vii. — Ha Jánosnak fíja maradna, ez bírja az atyjának minden részeit Szepesi herczeg nével. Végre arról is lett határozás, hogy az egész országnak közös akaratból egy nádorispánja választassék. — Bár mely világosan ki vólt ezen alkuban kötve,

hogy a' János elhunytával az ő birtokában lévő része az országnak, tehát Erdély is — visszamenyen Ferdinándra, annak még is éppen ellenkezője történt, mert a' külön lételre már példa volt adva. Nem sokára a' Váradi békeség után, Zápolya házasságra lépett Lengyel herczegaszszony Izabellával, kitől jul. 3-k. 1540-*é.* Budán született János 'Sigmond fja, de atyai öröme igen rövid ideig tartott, mert azon hólnap 21-k. Szász Sebesben véletlenül megholt. A' csecsemő herczeg nevelésére, és az özvegy királyné mellett az ország kormányjára rendelt főemberek, kik között Mártinuzius Váradi püspök, a' kincstárta felvigyázást vette magának, — János 'Sigmondot királynak kiáltották, 's a' thronuson megtarthatásáért a' Török császárhoz flyamodtak. II. Szolimán el is jött 1541-*é.* júliusban Magyarországra, Budát elfoglalta, Izabellát azonban és kisdéd fiját Erdélyben 's Magyarország egy részében megerősítette. Így fészkelte-meg magát a' Török a' haza közepében annak meg nem siratható kárával és romlásával, — így szakadott két részre az addig egy ország, 's Erdély külön igazgatással, külön törvényekkel bíró provinciává lett.

A' két testvér haza másfél századig volt ez egészen külön állapotban, 's akkor egy fő alatt ugyan megint egyesült, de azért még is politikai tekintetben elvált állásban mindenik

külön tartománynak maradott. Óhajtani kell, a' két rokon ország megint egy testé olvadását, mind azért, hogy az egyesített erejű nemzeti műveltség jobban kifejlődjék, az egészre inkább kihasson, mind az országlószék közjóra dolgozhatásának tágasabb mezeje legyen, oly móddal azonban, hogy Erdélynek, géográfiai fekvésén, 's különböző nemzetekből alkotatásán épülő politikai és vallásos jussai szentek és sérthetlenek maradjanak. — De most a' két Magyar haza nevezetes időpontjában szabad legyen egy fontos, és talám a' jelenkorhoz illő szót szólni. Magyarországon az 1827-b. a' státus egész polgári alkotmányjának újból által-nézésére kirendelt országos biztosságok munkálódásai, a' folyamatban lévő Po'soni diétán vétettek vi'sgálat alá, midőn Erdélyben is a' rég óhajtott országgyűlése éppen a' megnyitás pontján van. *) A' nemzet feszült várakozással kíséri mind a' két országgyűlés törvényhozói foglalatosságát. A' historia bizonyítása szerént, egy nemzet polgári állapotja javításában, az elmúlt kor tapasztalásának a' józanokosság előrehaladást kívánó törekedésével öszvefoglalása, párosítása adhat csak kielégítő 's az idővel is megvívni tudó következtést. A' Magyar constitutzióban sok a' mi szép, és czélarányos, de az időtől elmaradva, már ma nem mindenben van a' világ előmenttéhez és művelt-

---

*) Máj. 26-k. 1834-b. Kolo'svártt.

ségéhez szabva. Ezek hathatósan és felszóval kívánják, hogy az erővel 's tüzzel teljes nemzeti nyelv — a' mi palládiuma minden népnek, ébresztője fenntartója a' közléleknek — kifejtve a' közép-századokban rárakott súlyos bilincsből, a' műveltséget, világosodást, erkölcsi érzést terjesztő; honnyi közjová tevő szent jussába visszalépjen, és szolgáljon a' gondolatoknak, a' törvény által kiszabott határok között, teljes szabadsággal közölhetésére; a' déák nyelv törvényjeinkből és oskolájinkból — de nem a' tudományos életből — számkivettesék; mert nincs a' Magyarnek feltöbb sajátja, kincse, ősi nyelvénél, 's ezen épülő nemzeti ségénél. A' nemesség továbbá, mely a' hazáért fegyvert viselésre köteleztetéssel bírja jószágát és szép jussait, — — — — —

legyen az, a' minek lenni kell, — érdemekkel kitetszés, nem csak vaktörténet és születés bélyege; a' törvény kitetsző oltalmával élés ne nyisson utat törvénytelenséget sokáig, néha átaljában büntetlenül gyakorolhatásra, szűnnyön-meg a' nemesi elsőség, a' bár szalmás kunyhóban született, de azért az Isten képét hordozó, józanokossággal bíró ember-társnak, a' világosságot és levegőt használással egyformán természeti jussait nyomni, tapodni, gyilkolni, valamint a' köz-nép azon lealatonított helyheztetésből, melyben van, jobb és ember-

hez illő állapotba tétessék, személyes és vagyoni jussait, a' miktől az előítélet és erőszak fosztotta-meg, kapja-viszsa, nevezetesen legyen tulajdona azon földben, melyet *verejtékével* mivel. Így leszz a' szeretett honny min-
 dennek köz *édes anyja*, 's abban a' mértékben nevedik a' haza-szeretet, és ehez ragaszkodás, a' fejedelem törvényes akaratját tisztelő, 's azért mindent feláldozó kész indulat a' hazafjak keblében ki nem óltható lángal buzog, az erkölcs és az emberiség nagy idéája, — ez a' földi mennyország, — a' lehetőségig valóso-
 dik. — Dicső nemzetem! historiádnak sok szép lapjai vagynak, a' mi fényt fegyver, vitézség, győzelem adhatnak, teljes mértékben birod, 's csak az a' hijja boldogságodnak, hogy egy
 érzésbe, lélekbe egyesülvén, 's az idő nagy kívánságát megértvén, azon fels. ház kormány-
 ja alatt, melyhez van lételed és sorsod kötve, a' tökéletesedés és jóllétel pályáján előre-
 haladjál!

V.

AZ ÁNGOL és FRANCZIA

KÉPVISELETI ORSZÁGLÁS.

---

*Der Gebrauch der Freyheit — ist nie ganz
ohne Missbrauch! —*

Heeren.

A' teremtés remekének , az embernek , két honnyja van , az egyik a' föld , a' másik az ég ; mindeniknek sajátja , mindenikhez erős és el nem szakadható kötelek lánczolják , 's midőn teste a' földhöz vonsza , melynek porából van alkotva , lelke , a' mennyei örök világosság szikrája , ennek lakhelyébe emeli , oda , a' mit sejdít , reméll , 's a' hit szent karjaival ölel : szóval , a' végest és végetlen magában egyesítő első szülöttje , és képe a' Mindenhatónak , két legfőbb tárgyat ismer , — melyeknek hódol egész valója — a' *hasát és vallást*. — Ezen fordul-meg az egész historia , 's nincs ennek fontossabb , ingerrel teljesebb , és több tanúságot adó szakaszsa , mint az , mely egy nagy erkölcsi vagy politikai idéának , az életbe bélépését , majd a' lételért az idővel viaskodását mutatja . Ilyen volt — a' régi és közép évek hasonló czímű történeteit nem említve — a' 16-d. század elején a' réformatzio

neve alatt ismeretes vallásos újítás, mely a' lelkiismeretet fogva tartó bilincsek szélyel szaggatásával, a' belső meggyőződés szabadon követhetésére utat tört; — ilyen jelenkorunkban is a' népeknek politikai szabadságra törekedése, az a' hatalmason ébredező vágyás, mely a' Franciaia révolutzioból fejlődve-ki, negyven esztendőtol fogva, Europa egyik végétől a' másikig, a' nemzeteket és országlószékeket egyaránt foglalatoskodtatja, 's mindeniket ellenkező érzésekre ragadva, hol biztos óhajtással táplálja, kecsegteti, hol félelemmel, aggodalommal tölti, kínozza; az elsőket előhaladásra, jussok kivívására serkenti, unszolja, az utolsókat ellentálasra, és a' fejedelmi hatalom szentségén általöntani készülő újítás elibe állásra kényszeríti. — Ambár azt lehet mondani, nem igen van egész Európában egy ország is, melyre ezen rázkódás kisebb nagyobb mértékben ki ne lett volna terjedve, csak ugyan annak sullyát leginkább Franciaország érezte, melynek több mint ezer esztendővel megvénült polgári alkotmányja, a' révolutzió árjától egyszerre elsodortatott, és a' lerontott helyébe egészen új, de a' nemzet lefolyt éltében semmi alapot nem találó épület emeltetett, 's ettől fogva ezen országnak hánykodó, a' feldúzzadt tengerként szüntelen zajgásban lévő, csendességre nem jutható állapotját éppen abból lehet kimagyarázni, hogy a' dol-

gok új rendje itt még gyökeret nem vert. Másfelől a Francia revolutzióból eredett közönséges mozgás Angliára is kihatott, 's kivált az utolsó időben, kevés esztendőök alatt, annak constitutzioja nagyobb változásokon ment keresztül, mint az elmúlt egész század folyamában. — Ha egy tekintetet vetünk Európának a Francia revolutziót megelőző helyheztesítésére, nevezetes jelenés tűnik szemünkbe. Végig nézve a nagyobb országokat, kivétel nélkül mondhatjuk, hogy mindenik polgári állapotja meg volt avúlva, az időtől elmaradt, 's annál fogva politikai szabadságot egyikben sem találunk; midőn másfelől, a királyi hatalom a népek jussait majd mindenütt elnyomta, 's határtalan országlást alapított. Egyedül Anglia formált e részben kivételt; e bódog szigetben, a királyi uralkodást és nemzeti szabadságot nem csak öszveférti, de egy célra is dolgozni, 's mind a kettőt egyaránt szentnek és sérthetlennék látjuk: szóval, Anglia egy szabad, s éppen azért magosra emelkedett országot mutat. Ennek a példának befolyás nélkül maradni nem lehetett. A népek itt százados tapasztalás tükrében látták azt, a mi szívek legforróbb óhajtasává vált, 's majd mikor az idő teljességében, annak nagy gyümölcse érni kezdett, és az, tula tengeren egy szerencsés reszpublikában, észak-Amérikában, mely éppen Anglia leánya vala, egészen tö-

kélltetességre is ment, a' szabadság lángja nagy erővel fellobbant, 's az annak valósitására törekedő indúlat, kívánság Anglia kormányját és állapotját vette mustrának. Valóban, midőn a' Franczia nemzet, Nápoleon megbukásával, királyjai országlása alá vissztért, XVIII. Lajos a' népének adott constitutziót, az Anglus polgári alkotmányról másolá-le: 's majd mikor ezen chárta, az 1830-béli juliusi révolutzio által, igazsággá lett, a' felzaklatott népek a' Franczia példáját utánnozva, hasonló szabadságot, hasonló jussokat óhajtának, 's azokat részint ki is csikorták. Ilyen költsönös öszveköttetésben állanak a' nagy történetek, ilyen electricai szikra gyanánt terjedő ereje van az idéáknak és erkölesi érzéseknek. — Egy rövid ismertetése e' két nevezetes és Europa sorsát vezető nép polgári alkotmányjának, a' főbb pontokban és vonásokban, nem leszsz ma cél ellen, talám nem is éppen intereszsze nélkül. De mind kettőnek jobban megérthetésére, némely közönséges, gyakran emlegetett és száján forgó politikai idéákat kell előre bocsátani.

Minden státusban, bár akármilyen annak formája, kell lenni egy igazgatásnak, valamint egy népnek, mely ahoz bizonyos tekintetben áll. A' kettő egybeköttetése egyébarant különbözőleg lehet módositva, 's éppen ebből származnak a' constitutzio többféle ne-

mei. Az utolsókat czímerező vonás tehát, a népeknek az országlószékekhez állása. Minden igazgatás továbbá, nem lehet egyéb mint a közönséges akarat teljesítése, melynek a nép és státus java valóítására kell törekedni, 's ezen célból a *végrehajtó hatalommal* birni. Ettől megkülönböztetik a *törvényhozó hatalmat*, mely nem egyéb, mint a közakarat és vélekedés kifejezése; a' mit ez utolsó kíván, az első azt végheviszi. Théoriában, vagy tudományos tekintetben, a' kettőt egymástól lehet, és szükség is elválasztani, de a' valóságban elszakasztani akarni azokat, mint az első Francia¹⁾révolutzio alatt munkába vették, esztelen és maga után veszélyt húzó próba: mint éppen Franciaország példája bizonyítja, melynek reszpublikai szédelgése és kicsapongásai nagy-részt ezen kűtföből folytak. Hol a' végrehajtó hatalom nem ügyel a' közakaratot ábrázoló törvénytévő hatalomra, ez utolsó abban véli elrendeltetését, hogy az elsőnek magát ellenébe szegezze, ott nem ismerik a' státusnak a' józanokosság képzetén álló célját, ott, ezt inkább akadályoztatják, mint előmozdítják, a' közjót nem valósitják, de megfojtják. A' két hatalom kezet fogó, egy pontban egyesített munkássága ad csak a' státusnak lételt, és erőt, 's azért a' kettőnek összevoglalása, 's még is bizonyos részben elszakasztása, a' politika legmagosabb, de legnehezebb problémája is.

A' mi már a' constitutziók mivoltát illeti, Aristotelestől fogva egészen Kantig bé vólt véve azoknak, *monarchiára*, *arisztokráziára*, és *démokráziára* osztása. De ezen különben is hijjános osztály, csak a' kormányban résztvevők számát foglalja magában, koránt sem a' státus formáját, 's ennek valódi természetét és minémüségét határozza-meg; az utolsót, mint feljebb is említettük, abban kell keresni, hogy a' nép micsoda tekintetben van ország-lószékéhez. Ezen szempontból indulva-ki, a' státusoknak háromféle formáji, 's így a' constitutzióknak három nemei lehetnek, ú. m. a' *despotai*, *autokrátsiai*, és *reszpublikai* vagy *képviseleti* országlás. — A' *despotismus*, hol az uralkodó egyaránt tulajdonossa az országnak és embereknek, 's az utolsóknak sem személye, sem birtoka, sem akaratja nem szabad, hol a' nép tehát *rabszolgákból* áll. — Az *autokrátsia* hol a' lakosoknak személye és vagyonja ugyan a' törvény oltalma alatt áll, de polgári szabadsággal nem bírnak, hol a' fejedelem — az *autokrda*, *egyedül uralkodó* — a' közakarat képviselője is, teljesítője is, 's így kezében egyesíti a' törvényhozó 's végrehajtó hatalmot, és *alattvalóknak* parancsol. Ezen igazgatást közönségesen határtalannak, — *regimen absolutum* — nevezik. *Reszpublikai* vagy *képviseleti országlás* végre ott van, hol a' nemzet mind személyes, mind politikai szabadságának tel-

jes birtokában van, törvényhozásban és minden közdolgokban részt veszen, 's így a' kormányon ülővel megosztva gyakorolja a' státus javát eszközölő hatalmat. A' nemzet itt *hasz-
fjakkól* áll, az uralkodót csak úgy lehet nézni, mint elsőt, legfőbbet azoknak sorában. A' valóságra nézve egyébaránt mindegy, akár bizonyos időre legyen választva, akár holtig tartson ezen méltósága, akár egy személy bírja a' főhatalmot, akár az többek között legyen megoszolva: a' közvélekedés azonban az örökös főket, a' királyokat, feljebb állítván, bizonyos szentséggel 's ezt követő tisztelettel veszi-körül. De mivel a' nemzet egészen és átaljában véve jussait nem gyakorolhatja, azokat általadja maga kebeléből választott, bizodalma-ra érdemes követeknek. Ebben van az alapja a' képviseleti kormánynak, ennek az új idő nagy találmanyjának; mely nemes plánta az Europai éghajlat alatt termett és nyílt-ki, a' minek az emberiség művelődésére kiható temérdek következései közt, legnagyobb az, mely szerént a' szabadságban mindennek egyaránt részesedését eszközli, azt mindennek közjavává teszi, a' jussokban minden különbséget eltöröl, 's az embert thronuson és kunyhóban egyaránt embernek ismeri. — Alkalmaztatva az elmondottakat, egész napkeleten, mint Chinában, Persiában, a' Török birodalomban despotismust találunk, 's csak Euro-

pában látunk autokráziát, és képviseleti országglást. Így az Ausztriai császár a' Német Olosz, Lengyel örökös tartományjaiban, valamint az Orosz császár, Nápolyi, Pruszsus és Dánus királyok autokráták, Anglia, Franciaország, és több Német státusok képviselésen épülő országok. Európában általjában véve despotismus nincs, még egy II. Filep v. Don Miguel is, legalább a' törvény színét és formáját megtartja, de az olyan áristokratizai constitutziót, hol a' föld népe természetes jussaitól meg van fosztva, ennyi részben bizonyoson despotainak lehet nevezni. — Egy nemzet politikai szabadságának azért különösen két fő czimervonása van, t. i. a' törvényhozó hatalom gyakorlása, 's mindennemű adónak és státust illető fizetésnek rendelése, a' miből következik, hogy az igazgatószék minden országos költségekről és jövedelmekről tartozik számolni a' nemzetnek, 's azokat az úgy nevezett *budget*-ben, a' képviselők elibe terjeszteni. Egy constitutzio érdeme végre, koránt sem annak külső formájában áll, de a' lélek egyedül a' mi azt eleveníti: ha a' hazafiak annak becséről meg vagynak győződve, 's teljes szível ragaszkodnak hozzá; más szókkal a' szabadság gyámolai, a' tiszta erkölcsiség, a' józan közvélekedés, a' honnyszeretet.

I.) A' mi már elsőben az Anglus constitutziót és országglásformáját illeti, — ezt egy, századokkal egykoru, tiszteletet gerjesztő Gothus épülethez lehet hasonlítani, melynek, az egészet tekintve, pompás és czélarányos volta meglepő 's szembetűnő, bárha apróra véve, egyes részei sok csudálatos hijjánosságot és a' mái ízléssel öszve nem férést mutatnak. De mint feljebb is megjegyeztük, az Anglus nép belső élete, az utolsó időkben, temérdek és igen fontos változásokon ment keresztül, azt lehet mondani, ma egészen más alapokon áll, mint ez előtt tíz esztendővel. Valóban e' részben nem lehet az Anglus kormány méltó dicséretét elmellőzni, mely az idő felkét megértette, a' historia tanúságos példákban intő szavára figyelmezett, 's éppen azért a' nemzet polgári állapotja javítását, tökéletesítését célba vette, sokat a' mi abban megavult, a' jelenkor műveltségétől-elmaradt, annak kívánságát már már nem elégíté-ki, le-metszett, 's helyébe czélarányos újat tett, mely a' meglévőhöz, fennállóhoz kötve, az egész alkotmányt még erősebbé teszi, szóval, a' társasági előrehaladás eszközlésében a' lefolyt századok tapasztalását a' józanokossággal párosítja. — Legelső lépés ezen nevezetes újításokban 1822-b. történt, mikor a' *Cromwell*-től dec. 1-sőjén 1651-b. adott *hajókészési actán* épülő kizsorító és tiltó rendszabások — mel-

lyekkel Anglia maga kereskedését monopoliummá formálni, 's az idegeneket a' lehetőségig kizárni törekedett — részint eltöröltettek, részint módosítottak, és így a' kereskedelem kiszabadítva a' rárakott bilincsekből, az előment műveltséghez, és időhöz alkalmaztatott kifejlődést, gyarapodást nyert. Második nem kevésbé fontos javítás volt a' Rom. katolikusoknak 1829-b. történt emancipálása, vagy politikai jussaikba visszatétele, mely megszüntette keresztyén embertársaknak éppen olyan oktalan, mint embertelen, a' protestantizmust gyalázó vallásos nyomattatását, 's a' lelkiismeret szabadságának szent és emberi hatalmon felyül emelt vóltát nagy példában bizonyította. Legközelebbről a' mondottakat még felyül múló, 's maga után bizonyoson óriási következtetéseket húzó intézet vólt, a' mérges tusakodás után kivírt *parlament-réformálása*, mely a' nemzeti képviseletet egészen új formába öntötte, a' középidő salakjától teljesen megtisztította, az arisztokrázia nyomásától, kártékony és vastag haszonlesésen álló befolyásától megmentette, 's a' nemzetnek egyik legszentebb, eddig kevesektől bitanglott jussát visszaadta.

A' Británniai birodalom, — vagy az *egyesült Nagy-Británia*, (mely Angliát, Scotziát foglalja magában,) és *Irland*, örökös és határok között szorított monarchia, melyben a' vég-

rehajtó hatalom a' királyé, ki azt felelet alatt lévő minisztereivel gyakoroltatja, a' törvényhozó hatalom a' nemzet és király között meg van osztva. A' király személye szent és sérthetlen, nagy és kitetsző jussai közé tartozik, hadat izenni, békességre 's akármilyen kötésekre lépni, megkegyelmezni és büntetést szelidíteni, minden fő hivatalokra tetszése szerint nevezni, a' parlamentet összehívni vagy elosztatni. A' királyi méltóságban, melyet 1714-től fogva a' Hannoverai v. Braunschweig-Lüneburgi ház bír, — a' következés az első szülöttség rendje szerint menyén, 's leányt éppen úgy illet mint fiut. E' szerint az a' mit Tacitus, Agricolában — a' 16-d. szak. — a' régi Britannusokról ír — *nec enim sexum in imperiis discernunt* — a' máj Anglusoknál is törvény. —

A' nemzetnek két különböző osztálya van, a' *nemesség* és *község*. A' szó valóságos értelmében, a' Británjai birodalomban a' nemességet, herczeg, gróf, báró, marquis czím alatt a' *peer-ek* (olv. pír.) országnagyjai formálják, kik a' parlament felső házában tagjai, 's ezen rangjok, méltóságok fiut leányt illető első szülöttség jussával, *majoratussal* van öszveköttve. A' több hazafjak átaljában véve a' *közsédek*, — *commoners*, *Gemeinen* — szakaszszába tartoznak, 's bár a' szokás a' kisebb nemeseket, az úgy nevezett *gentryt* és a' polgárokat névvel megkülönbözteti, a' valóságban közöttük sem-

mi választást nem lehet tenni. A' falusiak, vagy *freeholderok* szabad birtokosok, és *copyholderok*, kiknek jószágokhoz bizonyos tereh van ragadva, vagy *arendások* és *napszámosok*. — Minden Anglus egyébaránt szabad, 's a' mi az emberi közönséges jussokat illeti, azokat a' legutolsó napszámos az első herczeggel egyformán bírja gyakorolja, 's a' rabszolga is, ha Britániai földre teszi a' lábát, az által legottan szabaddá lett. — A' nemzet főbb alaptörvényjei, melyeken épül szabadsága — a' *Magna-charta* 1215-ből, a' mivel *országatlan János* — *Johann ohne Land* — mindennek személyét és birtokát teljes bátorságba tette, 's majd I. *Édward* 1297-b. formázerént megerősített; továbbá a' *Habeas corpus* acta 1679-ből (így neveződik kezdő szavairól: *Habeas corpus in-tactum*) mely a' személyes szabadságot őrzi, hogy senkit törvénytelenül elfogni ne lehessen, valamint, a' *bill of rights* 1689-ből, — *jussok billje* — a' nép régi jussai megerősítésére, 's a' királyi önkény megszorítására. —

A' nemzet képét viseli, 's annak szabadságát védpaizsként fedezi a' hét esztendeig tartó *parliament*, mely a' törvényhozás, adót rendelés, valamint az országos költségek megvisszsgálása jussával bír, 's e' részben az igazgató-széket számoltatja. *Felső és alsó ház*ból áll, az elsőben a' *peerek* ülnek, az utolsóban a' nép nevében küldött követek. — Mint a' koronának,

úgy minden tagnak van jussa *billt* vagy törvényjavallatot terjeszteni akármelyik ház elibe, melynek mind a két házban háromszori felolvasáson kell keresztül menni. Az első csak formából esik, a második olvasás előtt a fennforgó kérdést egészben véve veszik tanácskozás alá, és vokszok többségével határoznak felöle, harmadszor pedig a ház biztossággá formálván magát, a bill egyes pontjait vitatja és fontolgatja. Egy ilyen mind a két házan keresztül ment javallat, a király megerősítése által törvényjé válik. A királynak ugyan teljes *vetója* van, mely szerént a parlament határozását visszavetheti, de a Hannoverai ház, mióta thronuson ül, egyszer sem használta ezen jussát. — Az 1832-d. esztendőben hosszas és mérges viaskodás után, végrehajtott *parlament réformálása* megorvosolta azon szembetűnő fogyatkozásokat, és visszaéléseket, melyek a nemzeti képviseléshez voltak ragadva az által, hogy a választás jussa nem állott tekintetben a megyék nagyságával és népességével, midőn a *Rutlandi* grófság 20,000 lakosokkal, éppen úgy két követet küldött a parlamentbe mint a *Yarki* 1 millioval, továbbá ezen jus nem volt meghatározott állandó principiumhoz kötve, s felette egyenetlen elosztásban sok idétlen különbféleséget mutatott. Midőn nagy és virágzó városok *Manchester*, *Birmingham*, *Leeds* választásra nem voltak fel-

szabaditva, alászállott, elpusztult helységek, sőt romladékok is nevetséges ellenkezésben gyakorolták ezen fontos politikai just. Old-Sarum egy hitvány kunyhó, a körülötte eső földekért, ezeknek *hét* számból álló birtokosai által két tagot küldött az alsó házba, 's London, másfél millio lakossival csak négyet. A választó jus szerfelett kevés kezek közzé szorult, részint egyenes birtok, részint melékes úton gyakorolt befolyás által, a' gazdag familiák sajátjává, 's így az árisztokrácia monopoliumává lett, annyira hogy az alsó ház tagjai közzül 394-nek választása magánosok akaratjától, pártfogásától függött, 's még 15,000-re sem tölt azoknak száma, kiknek része volt egész Anglia és Scotzia képviselői felének kinevezésében. A' parliamént tagjainak száma, a' három országban mindössze 658-ra ment. Ezen hijjános, lehet mondani képtelen választási mód, tágas mezőt nyitott a' megvesztegetésre, vokok vásárlására, eladására. Közönségesen 4, 5000 font sterlinggel, tehát 40, 50 ezer forintal lehetett egy parlamenti székhez jutni, az utolsó időben egy tagnak 90,000 fontjában 's így 900,000 forintjában került ez a' megtiszteltetés, melynél csak egy 1807-beli választást tudnak költségesebbet, a' miért a' kereső 130,000 fontot, tehát 1 millio 300 ezer forintot adott-ki. Így üztek formaszereñt kereskedést a' szabadság classikus földjén, a'

nemzeti képviselők választásával, a' voksok eladását és vásárlását nyilvánosan üzték, a' miből az erkölcs és minden nemesebb honnyi érzések megromlásának, a' közjót fojtogató haszonlesés eláradásának kellett következni. Elégge tudja van, hogy a' maga érdekszszéjét különösen szeme előtt tartó arisztokrázia e' részben milyen kártékony befolyásra tett szert, s mint segítette-elő a' kormánynak nem mindenkor nép-javát tekintő intézeteit, mert hogy a' gazdagság, nagy születés nem mindég záloga egy tiszta és független hazaszeretetnek, azt közelebb eső példákban is lehet tapasztalni. Ha el is mellőzzük a' nép-jussait ilyen móddal elnyelő s annak valódi érdekszszéjével keveset gondoló arisztokrátiai lélekből származott több rosszsakat, különösen azt, hogy a' parlament nagyobb részét elfoglaló földbirtokosok a' számosabb kereskedők és fábrikások érdekszszéjét nyomták, a' minek, a' külföldi gabona-bévitelét tilalmassá gyűlöletes törvények is elég bizonyosságuál szolgálnak, — Anglia státus adósságának orjási nagyságra nevedését, leginkább híjjános és oktalan nemzeti képviselének köszönheti. Az elmondottakból lehet érteni, hogy a' mostani minisztériumtól — melynek feje gróf Grey — javallott megújítását az alsó háznak, az úgy nevezett *reformbill* által, mely a' választók számát a' három országban mintegy 500,000-el szaporította — miért ellen-

zette a' felső ház makacsul 's józan-észre nem ügyelve, hogy a' mindentől szívvel lélekkel sürgetett nagy intézetet, a' nemzetnek egyik legdrágább jussába visszatételét, három parlament ülése alatt is alig lehetett heves tusa-kodás után végrehajtani. Eddig a' parlament csak a' nemesség, 's ennek érdekszéje képét viselte, most már a' népen van a' sor; ezért vőlt az árisztokraták szívében halálos dőfés a' parlament új formába öntése. — Az 1832-b. törvényre vált reformbill a' parlament megholt tagjait lemetszette, 's annak új életet adott. — Az elpuasztult helységekől nagyobb részint elvette a' választás jussát, 's azt népes és virágzó városoknak adta, a' megyéket czélarányosabban osztotta-fel, minden fekvő jókhoz és különös helyekhez kötött régi választó jussokat privilégiumokat eltörölt, 's a' helységekben a' 10 font sterling esztendei adót fizető ház tulajdonosokat vagy bérben lakókat, a' megyékben, 50 font sterlinget fizető szabad birtokosokat és árendásokat tette választókká. (1.)

(1.) L. Geschichte der englischen Parlamentsreform. Stuttgart 1832. továbbá a' *Conversations-Lexicon der neuesten Zeit und Literatur* ezen czikkelyeit: *England. Parlamentsreform*. A' régi parlament romlott szerkeztése igen jól ki van fejtve egy 1793-b. mostani fő miniszter Grey által a' népbarátjai társasága nevében az alsó ház elibe terjesztett kérdésben — melyet olvashatni az *Archienholz Minerva* czimű folyó írása 1793-béli octoberi füzetében. — Az említett miniszter tehát megérte, hogy ifjúkori szép reményjének, óhajtasának való-sítását maga eszközölje. —

Ennek következtetésül 1832-b. decemb. elején a' régi parlament eloszlatván, az új törvény szerént választott, 's így az első reformált parlament január. 29-k. 1833-b. gyült-össze, mely több nevezetes javításokat tett már Anglia belső állapotjában, 's különösen a' nyugot Indiai coloniákban a' rabszolgaság lépcsőnként eltörltetésének meghatározásával egy az egész emberiséget közelről érdeklő nagy kérdést döntött-el. Átaljában a' világra kiható befolyásu Anglia belső élete újjászületésének nem lehet fontos következtetések nélkül maradni. —

Nagy támaszsza Angliában a' nemzeti szabadságnak, a' hazafijak keblében annak becséről méjjen gyökeret vert meggyőződés, valamint az ezt kialudni nem engedő, a' míveltséget villám szárnyakon repítő azabad közlése a' gondolatoknak. Bár milyen hijjánds is volt eddig Anglia országlás-formája, a' közvélekedés mindenható ereje nem csak kipótolt, felyűlmúlt minden fogyatkozásokat, de a' néha össze nem illő részeket is szép egészsze formálta, 's azon státust a' nagyság magas polczárr emelte, melyen állva, már szinte szédeleg. Nem kevésbé vődpaisza Angliában a' nemzetnek, különösen a' hazafijak személyes szabadságának és életének a' *jury*, vagy esküttek intézete, mely a' végrehajtó hatalom büntetőjussának önkényjét határok között tartja, midőn minden egyes bűn esetében, a' nép kebléből

választott meghitelt bírák ítélik-meg, hogy a' bévádoltatott olyan tettet mívelt é, melyért a' törvény értelme szerént büntetés érje vagy nem? A' nép függetlenségének, jussainak nagy gyámola továbbá, a' *mutiny-bill* név alatt ismeretes törvény is, mely szerént a' parlament mindég csak *egy esztendőre* adja-meg az országglószéknek a' katonaság tartására kívántató költségeket és pénzeket, a' miből önként foly az, hogy minden esztendőben össze kell hívni a' nemzet képviselőit, különben esztendő bételésével a' kormány fegyveres erő nélkül marad. De bár mely nevezetes előrehaladást tett is Anglia közelebbről megavúlt törvényjei javításában, 's a' polgári élet tökéletesítésében, csakugyan még sok igazítani valója maradott. Azonkívül, hogy itt még uralkodó vallást, egyházat látunk kitetsző jussokkal bíró, a' felső házban ülő és peeri méltóságu gazdag, de a' nép terhére vált papsággal — melynek fényes helyheztetése annál inkább szembetűnő, hogy más protestans országokban az Isten szolgáji azon mértékben alábbvalók a' király szolgájínál, a' mennyivel nagyobb az Isten a' földi uralkodóknál — két rossz igen súlyosan nyomja Angliát, a' miknek orvoslása bajos, szinte lehetetlen. Az egyik ezen rosszak között, a' fekvő birtok egyenetlen felosztása — az elsőszülöttség jussának természetes következése, a' mi oka azon jelenésnek, hogy Angliában a'

jólételre nézve, szinte két végében kezd állani a nemzet, egy része pompától, fénytől körül-véve, dú's gazdagságban él, a' másik az inség, szegénység feneketlen örvényje szélén állva, csak egy napjáról sem lehet bizonyos. A' második veszély, a' temérdek és szinte nem képzelhető nemzeti adósság, melyet kerekén 800. millio font sterlingre, tehát 8000 millio forintra lehet tenni; esztendei 308 millio forint interesttel. Ezen summa nagyságát abból lehet megítélni, hogy az, 10 forintos banknotokban gondolva, 239 négyszeg mértföldet terítne-bé, tehát annyi helyet, mint belső Szólnok, Doboka, Kolo's, Thorda, közép-Szólnok és Kraszna vármegyék felső-színe. Ha pedig guinéekben vagy duplász aranyokban számítjuk az említett adósságot, egyik aranyot a' másikkra téve, 11,805 Német mértföldön lehetne azt elnyújtani; 's így nem csak hogy az egész földet, — melynek kerülete 5400 mértföld, — két ilyen aranyokból rakott abroncsal vehetnőkörül, de azonkívül annyi arany maradna-fenn, melyel 1005 mértföldön, tehát Lissabontól a' Cáspium tengerig, 's így Europa egyik végétől a' másikig egy sor guinét lehetne vinni. Bár mely kiterjedett Anglia jóléte, virágzása, hatalma, bár mely kiapadhatlan gazdagság forrásával bir, még is ezen adósság feszítve tartja erejét, a' feszülést pedig természetesen lankadás és gyengülés szokta követni. (2.)

(2.) L. Schmalz Staatsverfassung Groszbritanniens. Halle. 1806. s. továbbá, Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung von Gaspari u. s. w. 2-te Abth. I. Bd. Weimar 1820. s.

II.) A' mi *másodszor* Franciaország constituzióját és képviseleti igazgatását nézi — Franciaország mostani állapota a' revolutzióból fejlődött ki, mely mint már feljebb is érdekeltük, a' státus régi polgári alkotmányját egészen lerontván, annak helyébe újat tett. — Minekutánna Franciaország elébb reszpublikai, majd császári országzás-formája alatt, a' két végsőben állást, a' szabadságot és despotismust egyaránt megpróbálta, Napoleon megbukásával 1814-b. a' Bourbon házbéli királyjai kormányja alá visszazatért. XVIII. Lajos ekkor adta népének a' *chartát* — *charte constitutionnelle* — a' király és nemzet jussai költsönös meghatározására, de valamint annak eleje a' királyi önkényt és szabad akaratot nyilván hirdette, midőn azt fejezte ki, „hogy a' király az országhoz születés által nyert jussai teljes birtokában, az Istentől és őseitől kapott hatalmának határokat teszen“ — úgy átaljában benne a' király tekintetének és az országzás erejének megalapítására és kiterjesztésére sokkal több figyelem volt fordítva, mint a' nemzet szabadságára és több pontok benne határozatlanul voltak Hagyva, melyeket, a' környüállások szerint, lehessen a' királyi tetszésnek kedvező törvényekkel változtatni. Az 1830-béli júliusi revolutzio, az Orleansi herczeg Lajos-Filep személyében, a' Bourbon ház ifjabb ágát, *Franciai királyja* czíme alatt, a' thronusra híván,

a' charta azon esztendő augst. 7-k. a' két kamarák által kiadott nyilatkoztatásban, melyet Lajos-Filip aug. 9-k. mint a' nemzettel tett kötést — *pacte d' alliance* — elfogadott, 's arra megesküdött, — főbb czikkelyeire nézve módosított, annak a' király született jussát emlegető eleje elhagyatott, a' nemzet szabadsága és jussai ellenben a' lehetőségig bátorságba helyheztetődtek.

Francziaország mostani képviseleti ország-lása formájának és lelkének főbb vonásait részint ezen constitutzio, részint azután költ törvények határozták meg. Ezeknek tartása szerint, a' Francziák átaljában egyenlők a' törvény előtt, minden különbség nélkül tehetségekhez képpest részt vesznek a' közterhekben, akármely polgári és katonai hivatalra egyaránt számot tarthatnak; vallását kiki szabadon gyakorolja, 's mint a' keresztyén úgy a' 'sidó vallás szolgáji is a' státus pénztárából veszik fizetéseket; minden Francziának, ha a' törvényhez alkalmaztatja magát, jussa van vélekedését közönségessé tenni és kinyomtattatni, 's e' részben censurát állítani soha sem lehet.

A' király személlye szent és sérthetlen, de miniszterei felelet terhe alatt vannak. A' végrehajtó hatalom a' király kezében van, ki a' státus feje, a' szárazsi és tengeri erőnek parancsol, hadat izen, békességre lép, minden hivatalokra kinevezés jussával bir, 's a' törvé-

nyek teljességére tartozó rendelkezések tőle jönnek; *de a törvényt soha fel nem függesztheti, és senkit az alól fel nem oldoshat*, idegen seregeket is, törvény nélkül, státus szolgálatjába nem vehet. A király megkegyelmezés, s a büntetéseket szelidítés jussával bír; nemességet osztogathat ugyan, de csak rangot ad, a nélkül hogy valakit a státus terheitől vagy kötelezéseitől menté tehetne. A törvényhozó hatalmot a király, a páterek és követek kamarája közösen gyakorolják, s mindeniknek van initiatívája, vagy törvényt javalló jussa, de az adót illetőket előbb a követek kamarája elébe kell terjeszteni. A státus három hatalma közül valamelyiktől visszavetett törvény, azon alélben többé nem lehet tanácskozás tárgya. A király erősíti-meg és teszi közönségesé a törvényt, — civillisztáját, (így nevezik azon summát, melyet a királynak, háza és udvara tartására esztendőnként az ország kincstárából adnak) thronusra lépése után az első törvényhozó gyűlés határozza-meg. — Lajos-Filip ezen cím alatt 12 millio frankot kap kész pénzt, — egy frank mintegy 24 kr. ezüstben, — de azonkívül némely királyi kastélyok és más fekvő jók is vagynak a korona jövedelmére engedve. Ferdinand az Orleansi herczeg — így nevezik a koronaörökös — 1 millio frankot vessen esztendőnként az országtól. —

A' *pairek* kamarája, melynek ülésai nyilvánosok, nevezetes része a' törvényhozó hatalomnak, 's ezenkívül a' felségértés esetében, vagy a' státus bátorsága ellen elkövetett vétkekben törvényszéket formál. A' *pairek* száma határozatlan, kinvezések a' királytól függ, azonban bizonyos megállított osztályaiból az érdemesebb hazafijaknak, 's a' csapadvari szolgálat kirekesztésével, rangjuk csak életükig tart, az örököség eltöröltetett, mert állattatják a' Franciaák, hogy született törvényhozó és ítélő-bíró a' jelenkorhoz nem illik. — A' *követek* kamarája melynek ülése öt esztendeig tart, a' választó gyűlések által kinvezett képviselők, áll. Minden követnek 30 esztendősenek kell lenni, és fekvő jözságáról 500 frank esztendői adót fizetni, valamint a' választóknak 25 esztendősenek, és fekvő javokról esztendőre 250 frankal adózni. A' választó gyűlések magok nevezik ki előülőjüket, valamint a' *követek* kamarája, melynek ülésai is mint a' *pairek*é, nyilvánosok, maga előülőjére nézve, hasonló jut gyako-
 rol. — A' király hívja-össze és minden esztendőben mind a' két kamarát — a' *követek* kamarája ülését elhalaszthatja, azt el is osztlat-hatja, de azon esetben köteles három hónap alatt újat hívni-össze. Ha egy követ fizetés-sel összekötött hivatalt vállal fel, nem marad kamara tagjának, ha csak megint meg nem választatik. A' miniszterek lehetnek tagjai a' *pairek* és *követek* kamarájának, hová különben is bérjárhatnak, 's meghallgatást mindig kívánhatnak. A' *követek* kamarájának jussa van a' minisztereket bévádolni, 's a' *pairek* kamarája elibe állittatni megítéltetés végett. —

A törvény kiszolgáltatása a király nevében esik, a tőle nevezett ítélő bírák által, kiket hivataljokból kitegni nem lehet. Semmi rendkívüli törvényszéket vagy biztosságot állítani nem szabad; a büntető perek, a rend és erkölcs megsértése esetén kívül, nyilvánosan folynak; a *jury* vagy esküttek intézete fennáll, s a nyomtatásbeli szabadsággal visszaélésből következő minden vétségek az elibe tartoznak. A jószágoknak büntetésből rendelhető elfoglalása, confiscálása örökösön el van törölve. — A király thronusra lépésekor a kamarák azíne előtt megesküszik a constitutio megtartására, mely a felállított, s minden hazafijakat magában foglaló *nemzeti gárda* bátorságának és honnyszeretetének oltalmára van bízva. A katonaszedés módját az 1832-é. ápril. 10-k. költ. törvény határozza meg, azonban már az előtt meg volt állítva, hogy mind a száraz, mind a tengeri erő tartására szükséges költségeket minden esztendőben a kamarák határozzák meg. (3.) A mi Franciaország belső igazgatását illeti, a megyékben, *departements*, *préfet* név alatt fő tisztok, — a megyék kerületeiben, *arrondissemens*, az al-tisztok, *sous-préfets*, — a városokban, helységeken *mairak* folytatják az igazgatást, eddig szoros függésben a minisztériumtól. A megyéknek és községeknek a kormánytól inkább független, czélarányosabb, és szabad választásokon álló belső elrendelések az 1833-é. hozott törvény által intéztetett-el. —

(3.) Az 1830-b. módosított Francia charta meg van *Neueste Staatsacten und Urkunden* — XIX. Bd. 172 — 286. valamint a Pölitz ismeretes gyűjteményében. —

SAINT-SIMONISMUS.

Cicero De Nat. Deor. II. 5.

Der Saint-Simonismus, und die neuere, französische Philosophie. Von F. W. Carové. Leipzig 1831. 8.

Der Simonismus und das Christenthum. Oder: beurtheilende Darstellung der Simonistischen Religion, ihres Verhältnisses zur christlichen Kirche, und der Lage des Christenthums in unserer Zeit. Von Dr. K. G. Bretschneider. Leipzig 1832. 8. — E' fontos és classicus munkából nem csak a *St. Simon* vallását ismerni, de egyebet is sokat lehet tanulni. —

Időkorunk sok ellenkező jelenésekkel gazdag, azt a mi felséges, nagy, szinte emberi erőt felyülhalad, elragadó képekben mutatva, valamint másfelől a föld porában mászó aljasnak, öszveroskadt gyáva törpeségnek is több lelket leverő példáját adta. Hogy az öszve nem férhető elementumok vad tusakodását elevenén ábrázoló zajgó és nyugvást nem ismerő mai világ, azt is megrázta, a mi legszentebb, és rongáló iparkodása tárgyává tette, csudálkozni éppen nem lehet. Az új vallás — *Saint-Simonismus*, alapítójáról gróf Saint-Simonról — bár mulékony, bizonyos tekintetben mondhatjuk, el is múlt tünemény, mint a tájéket felzaklató, de hirtelen ellobbanó bolygó tűz, — csakugyan mint az időszakasz nevezetes jegye és czimere, eredetének, a főbb állításainak rövid előadására pillantatnyi figyelmet érdemel.

Gróf Saint-Simon Henrik született ápril. 17-én. 1760-b. Franciaországban előkelő nemes familiából. A' nagyravágyás már ifjúkorában szembetűnő tulajdona volt, mikor, a' mint írják, szolgájának minden reggel a' következő megszólítással kellett őtet felszerkenteni — „Keljen-fel a' gróf úr, mert nagy dolgokat kell végrehajtania.“ Ezen indulat ösztönözte azután is valami renden kívül esőt próbálni, a' mi által magának hírt, nevet szerezzen. Tizenhét esztendő korában a' katonai pályába lépett, — majd Láfayette segédje leve, 's az észak-Ámerika szabadságáért folyt háború alatt őt táborozásban vett részt. Úgy látszik Ámerikában mulatása politikai gondolkodásának egész kifejtésére elhatározó befolyással bírt. Itt hól tökéletes szabadságra, egyfermeságra alapított státust látott, mely a' polgári társaságban a' rendek különbségét, constitúcióval öszveszött egyházat nem ismert, elementumi kereskedés, munkásság voltak, 's ezeknek köszönhetette felemelkedését — ezen jelenés ébreszté-fel benne azon gondolatot, a' mi lelkének majd fő aránya lett, hogy a' társasági élet jobb rendbeszedésének fő eszköze a' szorgalom lenne. — A' Francia revolutzio elején oberster volt, de ezen, nagy népmozgásban semmi részt nem vett. Magát elvonván a' közönséges dolgoktól, a' szorgalomról formált ideáji mind jobban kifejlőd-

tek, 's egy bizonyos Prusszus gróffal társaságba állva, a munkásság ébresztésére egy nagy szorgalom-intézetet állított-fel, de a melynek, bár sok áldozatjába került, 1797-b. meg kellett szűnni.

E' plánumban megcsalódása után St. Simon utat tett Angliában, Hollandiában, Németországon, a tudományok állását ezen országokban megvizsgálni. Utazása e' részbeli tapasztalását nem találta kielégítőnek, 's a tudományos műveltség, vélekedése szerint, egyik országban sem állott olyan lábon mint kellene. Majd egy csudálatos gondolat fészkelte-meg magát a fejében, az t. i. hogy a' katholicismus csökkenése vagy hanyatlása a' réformátzio idejétől fogva, lenne a' Francia revolutzio oka, 's az ebből következhető hézagot egy új és közönséges tudománynak kellene kipótolni, mely összevacsatolja a' polgári társaságot. A' státus ezen egysége kötelét St. Simon a' szorgalomban helyeztette, ennek theoriáját mind inkább igyekezett kiformálni. 's különösön 1807-től fogva írásaiban hirdette, terjesztette tanítását. Gondolatjai elébb kevés helybehagyást nyertek, sőt figyelmet sem igen gerjesztettek, azonban vagyonja mind inkább összeolvadt, 's nagy szegénységre jutott, mely elhagyott, kétségbe esett állapotjában, próbálta magát meglőni, de nem jól találta, ábrázatját ugyan megcsonkítá, de azért helyre-

állott. Ezen környűllás különben is végső-
 re hajló képzelődését még inkább tévedésbe
 hozta, majd ideáji és érzései beteg ágyában
 vallásos arányt is kezdének venni. Az új ke-
 resztység — *le nouveau christianisme* — czi-
 mű munkájában adta-elő és fejtette-ki a val-
 lást szorgalommal és a munkássággal öszve-
 hőtő, atyafiasító értelmét. Meghált máj. 19-án.
 1825-b kevés számu tanítványjaitól körül véve,
 kiknek lelkére kötötte a társaságot új formá-
 ba ültő tudományja hirdetését. — Követőji
 előbb kiesi körben munkálódtak, számok majd
 többre nevedekett, és különösön 1830-b. már-
 eziusban elkezdettek Párisban közönséges be-
 szédeket tartani. A nép szabadságának kedve-
 ző júliusi revolutzio azon esztendőben a St.
 Simonistáknak is új erőt, bátorságot adott, po-
 litikai-vallásos rendszerek terjesztését könnyi-
 tette, és majd Franciaország minden nevezetesebb várossaiban, magok kebléből kibocsá-
 tott apostolok által prédikálták, és tüzzel tani-
 tották a keresztén vallástól egészen elvál-
 t és megkülönbözött új evangyéliomokat, és ele-
 inte oly nagy részvételre gerjesztették közön-
 ségesen tartott beszédeikkel az újításon e-
 gyébaránt is kapó nemzetet, hogy társaik szá-
 ma ezerekre szaporodott. (1.)

(1.) Allgemeine Kirchenzeitung. Jahrg. 1832.
 Januar. 17. 18. —

A' mi már a' Saint-Simonismus főbb vonásait és alapos állításait, különösebben politikai tekintetben illeti; — St. Simon mint említettük, a' szorgalomról okoskodó szemlélődéséből indúlt-ki, 's a' munkásságot tette a' társasági élet szegletkövévé, melyre azt építette politikai, tudományos, művészi, és vallásos tekintetben, korántsem új, de így öszverakva nem találtató principiumokkal. A' Saint-Simonismus okoskodása szerint, az elmúlt idő politikai karaktere vólt, *az embernek ember által használatása — l'exploitation de l'homme par l'homme* — vagy hogy az emberek sokkal nagyobb száma a' henyélő kisebb résznek dolgozzék. A' társaság legbárdolatlanabb vad állapotját, midőn egyik ember a' másikat felfalta, követte a' rabszolgaság, mikor az ember minden testi és lelki erejével másnak tulajdonna, ki magát erővel urává tette. Majd az idő az embernek ember által használatását szelidítette a' jóbbágyság által, midőn már nem egyenesen sajátja urának, de a' földhöz van nagyobbára kötve, szegezve. A' jóbbági kötelek tágulásával előállott a' bérért dolgozók osztálja, kiknek állapotja költsönös egyezésen áll, azonban nem mindég segíthetnek magokon; sokszor vesződnek inséggel, mert nem tőlök függ, hogy mindég kapjanak dolgot. Így hát ezeknek is létele bizonyos tekintetben a' gazdagok önkényjéhez van kötve.

A' népek legszámosabb osztályjának, a' szegényeknek, a' dolgosoknak sorsán jobbitást vette azért a' St. Simonismus maga céljának. A' mi az embernek ember által használtatását leginkább fenntartja, az a' *tulajdonos és örökös jus*, mely a' születéstől függ, 's így az embereket a' vak történet szerént rendeli-el; azért tehát az emberi társaság legnagyobb alaptörvényjével áll ellenkezésben „*hogy t. i. mindennek kötelességét alkalmas volta, tehetsége szerént kell kiszabni; és tett munkájához képpent jutalmazni.*“ Ebből következik, hogy a' születés történetességén álló kirekesztéseket, 's így az örökös just is el kell törölni, 's a' vagyonhoz számot tarthatást arra alapítani, hogy azt minden, alkalmas volta, szorgalma által érdekelje-meg — az embereket tehát tehetségek, ismeretek, és munkájok szerént kell csak egymástól megkülönböztetni. —

E' szerént azért többé nem a' familia, hanem a' státus lenne a' társaság minden tagja vagyonjának örökösse, minden gazdagságnak egy közre tartozó termesztő tőkében — *Productions-fond* — kellene egyesíttetni, mely minden fekvő birtokot, a' munka és szorgalom minden eszközét, minden gazdagságot, szóval a' magánosok egész értékét magában foglalná, 's egy közönséges jövedelem forrásává válnék. A' polgari társaság azért valódi és egyedülálló birtokosa minden vagyonnak, minden egyes

tagok tulajdonos jussának képviselője. — A' státus öszvefolyt és egybefoglalt gazdagsága, a' nagy egész tulajdon, egy kiválasztott igazgatótanács felügyelete alatt áll, mely mindennek kötelességet és munkát ad tehetsége szerint, 's mindennek szorgalmához mért bérét és jutalmát kifizeti. Ez az emberiséget is tökéletesedésre vezető intézet, mert ez által minden testi és lelki tehetség lehető kifejlődést kap, 's az igazsággal is az egyezik-meg, hogy kiki a' munkában bizonyított ismerete, alkalmas vólta, érdeme szerint részesedjék a' haszonban. Ezen principiumból, hogy mindennek annyit kell adni, a' mennyit tehetsége és dolgozása által megérdemel, nem csak az örökös jus eltörlése következik, de az is önként foly, hogy az aszszonyi és férjfi nemnek tökéletesen egyforma helyheztetése van, az aszszonyoknak a' férjfiaktól függése megszűnik, minden munkára, minden hivatalra, minden társasági foglalatosságra egyaránt felvehetők, a' mint azokra elhivattatások van. — Ez a' rövidbe szorított alapértelme a' St. Simon tudományjának, mellyel ez az új módi szegények szószóllója, a' köznép és a' dolgozók sorsa könnyebítését, a' vagyon egyforma felosztását eszközölni akarta, a' szorgalmatosságot mentől magosabb polczra emelni, 's annak előrehaladását, tökéletesedését bátorságba tenni próbálta. —

A' mi már a' fenn említett biztosságot nézi, mely a' társasági közönséges tőke felügyeletére meglenne bizva, ezt az ügy nevezett *közönséges emberek* vagy a' *papok* formálnák, kiknek a' lehetőségig közönséges és mindent befoglaló míveltséggel kellene bírni, 's mivel ilyen tökéletes ember a' nap alatt nem igen találtatik, a' pap főtulajdona legyen az egész emberi nemzetet ölelő, annak előmentét apogató, gyarapító szeretet, ki ezen szeretetből meríti a' szükséges béliatást, ismeretet, és erőt a' nagy munka végrehajtására. Ebből tehát következik, hogy a' pap az, ki igazgat. — A' mi az új társasági rendszert megalapító módokat illeti, azok, a' *nevelés*, és *törvényhozás*. Az egész életre kiterjedő nevelés eszközei, a' *prédikálás*, vagy a' gyülekezet előtt tartott beszédek, melyekkel azt magok vallások igazságáról meggyőzni kívánják, és a' *gyónás*, mely nállok az egyes emberek oktatását, 's az új tudományban megerősítését teszi, kivált azoknak, kik a' nekik jutott sorsal megelégedve nem lennének. — Ha pedig, mint az emberi gyarlóság könnyen hihetővé teszi, ezt a' nagy jótéteményt nem minden tudná eszével felfogni, tehát a' nevelés nem mindenre nézve lenne sikeres, a' prédikálás, gyónás néha fogamat nélkül maradna, ezért *törvényekre* is szükség van, mely az engedelmisséget szorgalmot megjutalmazza, az engedetlenséget,

restséget megbüntesse. — Mint az igazgatás, úgy a' törvényhozás jussa is a' közönséges szeretetet ábrázoló papoké, kik magok közzül egy fő atyát — *père suprême* — választanak az egészre felügyelőnek. Közelebbről a' St. Simonisták atyja vagy pápája egy *Enfantin* nevű volt. — A' mi végre a' St. Simonismus választos principiumit illeti, ez nem egyéb, mint az Istent és világot egynek képzelő *pantheismus*. Legfőbb állítások e' részben: „az Isten a' mindenség, Ő minden a' mi van, minden benne van, minden általa van, minden Ő maga.“ Az Isten tehát „test és lélek“ — *Dieu est chair et esprit*, — a' közönséges élet — *la vie universelle*, — az élő világ maga. Nem kíván magyarázatot, hogy ez a' vastag materialismusra vezető, és az erkölcsi szabadságot megölő tudomány, a' lélek halhatatlansága és az Isteni gondviselés idéáját kirekeszti, — az utolsó helyét a' St. Simonisták értelme szerint, a' papok *előrelátása* — *prévoyance* — foglalja-el.

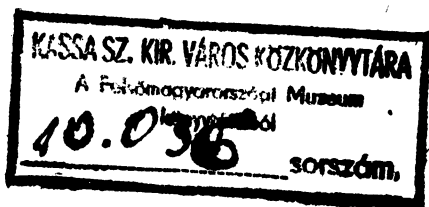
Bár mely képtelen is egy ilyen, az örökös jus eltörlésével a' családi élet legtartósabb kötelét elszakasztó tudomány, mely az ember keblében méjjen gyökerező két igen erős érzést, ú. m. a' vagyon és szülői szeretet ösztönét onnan erőszakkal kiirtani akarja, végre nem hajtható vagyon és birtokbéli egyformaságra törekszik, a' szabadnak teremtettt lelket

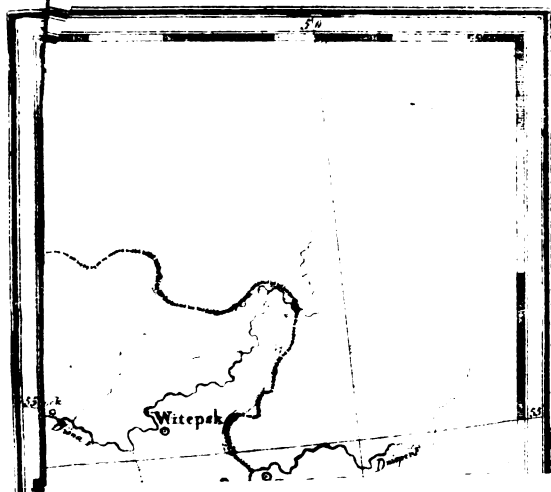
bilincsbe verő módon, kiki szorgalmát igyekezetét más béléltetésének rendeli alá, 's annak tetszésétől függeszti-fel az önmunkálódása gyümölcsével élést, bár mely vallástalan és erkölcsöt megtapodó egész aránya, az emberiséget lealatonító czélja, midőn a' szorgalmot, munkálódást, 's így a' külső erő gyarapodását, nem a' lélek mívelését, erkölcs nemesedését teszi a' társasági élet alapjává, még is Francziaországban az utolsóbb esztendőekben nagy lármát csinált. Ha ezen ország háborgó, részekre szakadott, belső állapotját nem is tekintjük, az új tudománynak hírt és kapósságot szerzett, mind az időt mozgó révolucziós idéáknak hódolása, mind a' népszegényebb osztálja érdekszűjének hízeldése. Tudva van, hogy a' Franczia ország-lószék, megsokallván ezen lézengő apostolok népet felriasztó mesterkedését, a' múlt 1832-b. az egész egyesületet törvénybe idézte, melynek következtetésül, a' Pári'si kir. törvényszék azon esztendő aug. 28-4. azt, mint a' törvények ellen formált társaságot, ítéletesen megtiltotta, 's eloszlátását rendelte. A' mellett közöttök szakadás is támadott, kivált az Enfantin által hirdetett méltán botrányoztató, úgy nevezett „vallásos öszveelegyedés, — *promiscuité religieuse* — felett, mely nem egyéb mint a' házassági szent kötél felbontásával, a' két nem szabadon társalkodásának, tehát a' leg-

vastagabb erkölcstelenségnek törvényesítése; de a' minek a' jobb érzésű Simonisták magok hevesen ellentmondának. Így csudálkozni nem lehet hogy hitelek megcsökkent, tekintetek oda lett, 's noha más országokban is, mint Belgiomban, Angliában próbát tettek tanításokkal, ennek semmi sükere nem lett, és így ma az egész társaságot méltán elenyészettnek lehet nézni. (2.) — Óhajtni kell, hogy az erejét jól használó, minden nagyra felségesre alkalmas emberi lélek hasonló tévedésekbe ne essék, a' mi ellen legbizonyosabb védelem a' józan vallásos és erkölcsi nevelés, mely az értelmet megvilágosítja, a' szívet nemes érzések honyjává teszi, szóval az embert emberre formálja. —

(2.) L. a' *Conversations-Lexicon der neuesten Zeit und Literatur* ezen czikk. *Saint Simon, und der Sajt Simonismus.* —

HOLO'SVÁRTT.

1834.

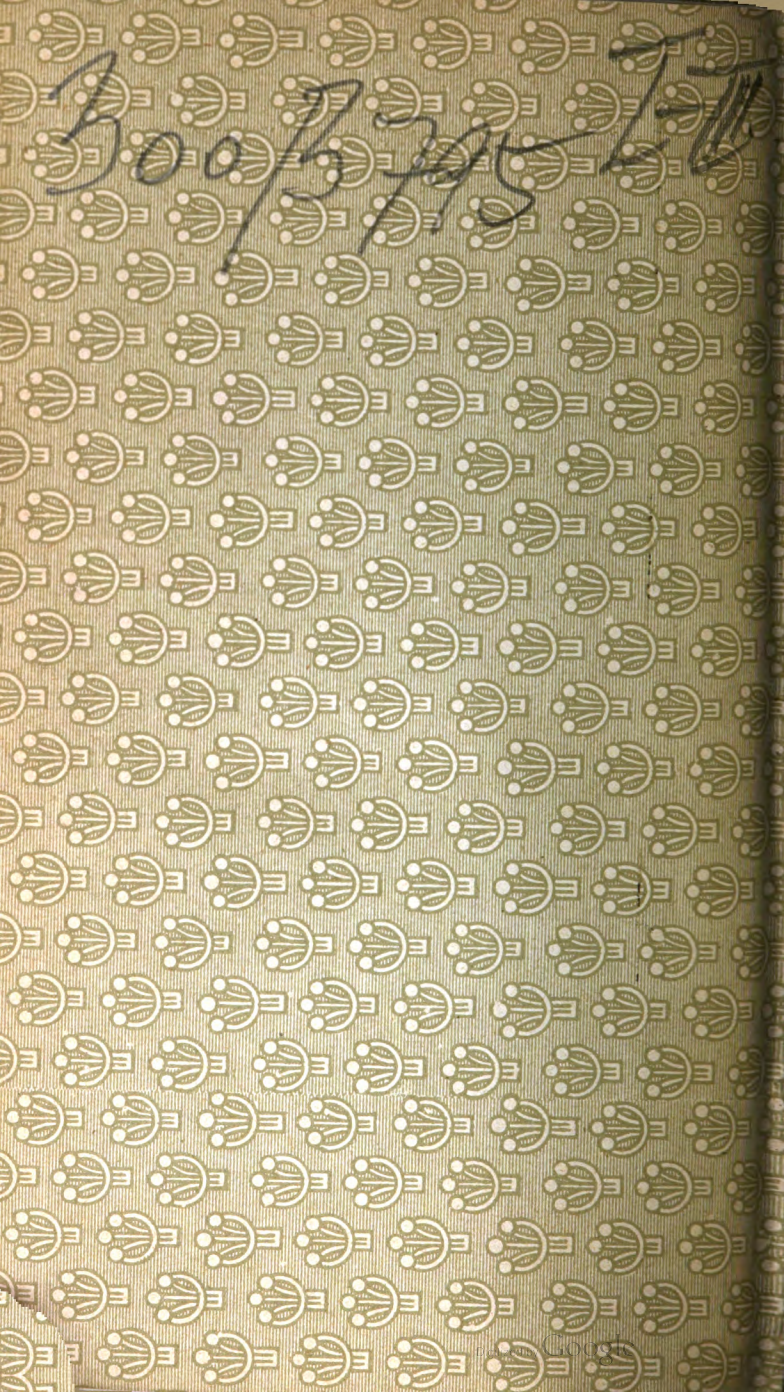
AZ ÉV. RÉFORM. KOLLÉGIOM' BETÜNYVEL.
NYOMTATTA BARRA GÁBOR.

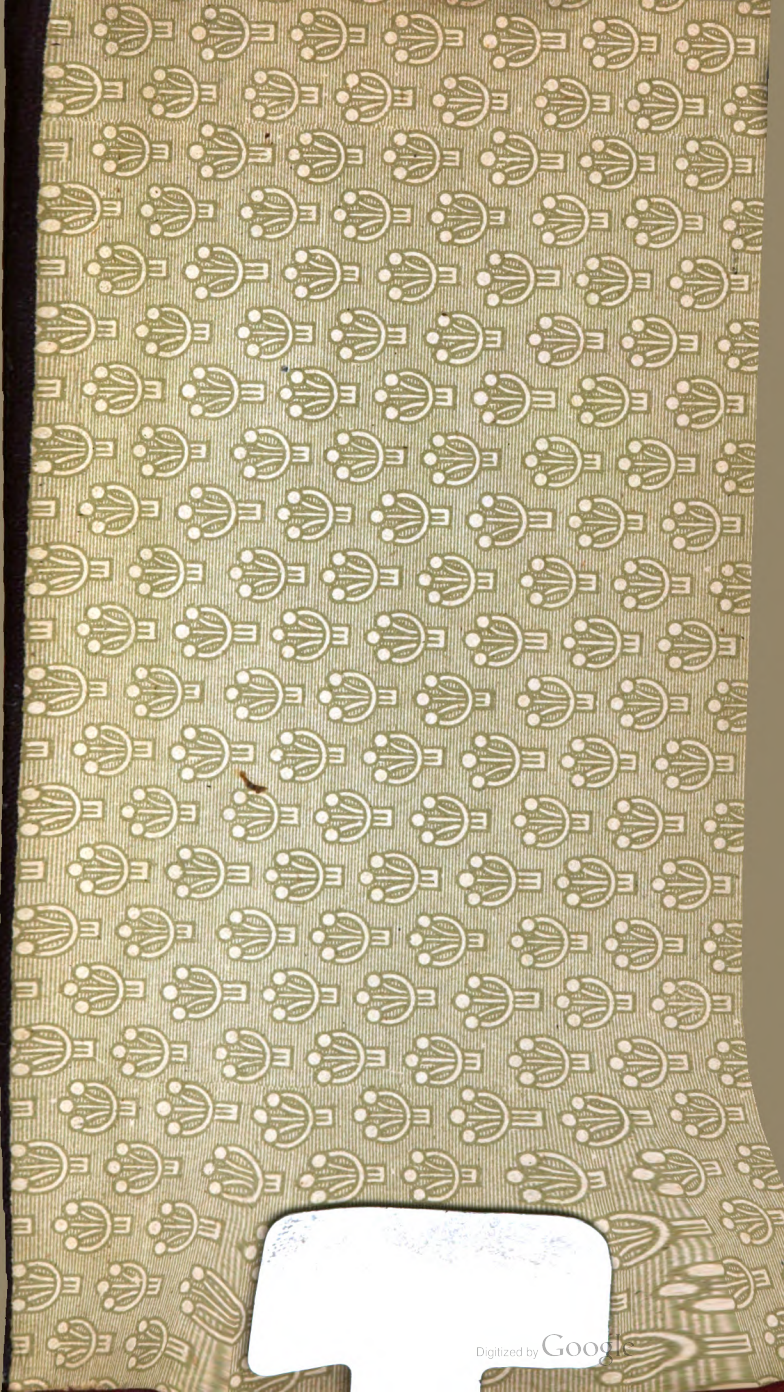

3003 745 17

H 1108.36.5

Klio;

Widener Library

007008992

3 2044 088 049 317

